Tímarit

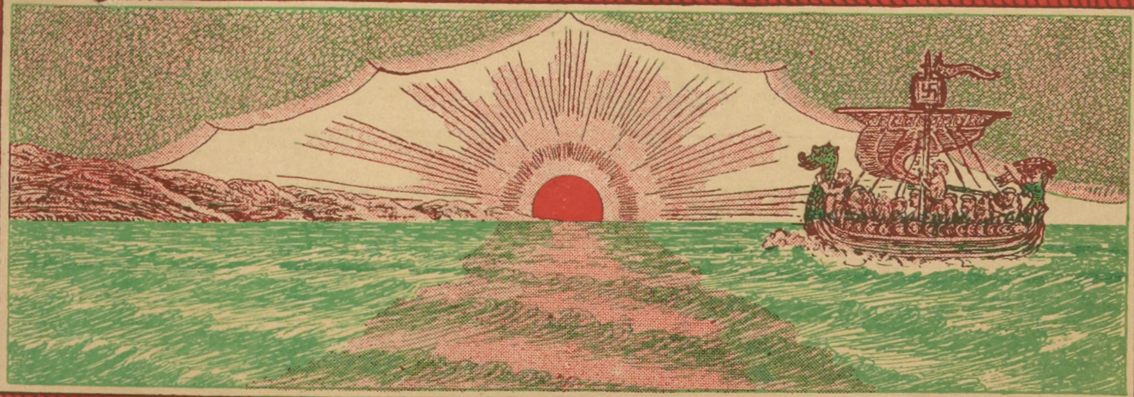
Þjóðræknisfélags
Íslendinga

XI. Ár

WINNIPEG MANITOBA

TÍMARIT

Þjóðræknisfélags Íslendinga

Ellefti Árgangur, 1929

Ritstjóri: RÖGNVALDUR PETURSSON

WINNIPEG, MANITOBA.

Gefið út af Þjóðræknisfélagi Íslendinga

1929

Ísland og Alþingishátíðin

Inngangur að ritgjörðum

Þetta yfirstandandi ár, mun lengi í minnum haft, sem eitthvert örlagaþrungnasta árið í sögu hinnar íslenzku þjóðar. Á komandi sumri, svo sem kunnugt er, heldur þjóðin hátíðlegan þúsundasta afmælisdag Alþingis, sem, í raun og veru er þúsundasti afmælisdagur hennar sjálfrar. Vekur atburður þessi almenna eftirtekt, ekki eingöngu um Norðurlönd og meðal nærskyldra þjóða, heldur og líka í fjarlægum heimsálfum, og þar á meðal hér í Vesturheimi. Þúsund ár eru langur tími í ævi mannkynsins og slíkir atburðir sem þessi næsta fátíðir í ævi þjóðanna. Þær byltingar fylgja framstreymi tímans að fæst eða ekkert af því sem mennirnir reisa nær svo háum aldri, nema því meir sé vandað til smíðinnar, "gjör með list ok kunnáttu meiri en aðrar smíðar," eins og segir um Bifröst, og mun þó tæplega stoða.

Hér í Vesturheimi eru allar þjóðfélagsstofnanir ungar, þó flestar eigi þær all nokkurn aðdraganda í sögu og framsóknarleit Norðurálfuþjóðanna. Þær hafa orðið til í manna minnum, svo að segja, sprottið upp á einni nóttu — risið upp úr sléttunni eins og hyllingar úr hafi. Ríkisstjórn og löggjafarþing Bandaríkjanna eru innan við 150 ára aldur; sambandsríkið kanadiska rúmlega sextugt, og þó eru fylki og ríki enn yngri. Til dæmis fullnar Manitoba sextugasta árið á þessu sumri, Norður Dakota hið fertugasta og fyrsta og Saskatchewan og Alberta hið tuttugasta og fimta. Vekur það því eigi allsmáa undrun víðsvegar um álfuna, að eyland eitt, á yztu hvörfum Atlanzhafsins, er almenningur hefir haft ærið ófullkomin kynni af, skuli eiga þúsund ára gamalt þjóðþing og þúsund ára gamla löggjafarsögu sér að baki.

Jafn hliða því sem þetta vekur undrun mentaþjóðanna, vekur það og vilja og löngun hjá fræðimönnum þeirra, til þess að kynna sér, ekki eingöngu efni hátíðahaldsins, heldur og líka verk og starfsemi þjóðarinnar, er þarna hefir búið og eignast þvílíka sögu. Heiminum er svo komið, nú á tímum, að hann lætur sig hvert það mál varða, er varpað getur ljósi yfir lýðsstjórnartilraunir og jafnréttis hugsjónir mannkynsins, frá fyrstu tíð. Og hann er það sanngjarn, þó margt sé honum fundið til foráttu, að hann fæst ekki um það, þó fámennasta þjóðin verði til þess, að halda fyrir hann á ljósinu.

Fram til þessa tíma hefir þekkingu menntaþjóðanna, á sögu og staðháttum á Íslandi verið mjög ábótavant. Það sem um landið og þjóðina hefir verið sagt og ritað, hefir verið mörgum fáránlegum fjarstæðum blandað, svo að þeir sem það hafa kynt sér, hafa að þeim lestri loknum, gengið burtu fáfróð-

ari um hvorttveggja en hinir, er aldrei hafa heyrt landsins getið. Orsakir til þessa eru margar. Landið er fjarri öðrum löndum og langt út af alfara leið. Þjóðin mælir á aðra tungu en þá, sem algengust er nú á dögum og hefir haldið menningu sinni í óslitnu samhengi við fornöldina, sem gerist ótíðara með ári hverju, þó sú viðleitni sé á stökum stöðum hafin, að sækja styrk til hinnar eldri menningar meðal þjóða þeirra, er glæsilegasta eiga fornöldina. Þá er mannfæðin einnig þrándur í götu. Sökum hennar hafa fjölmennari þjóðirnar eigi átt hin sömu viðskifta erindi til hennar, sem þær eiga hverjar við aðra, og hafa því ekki lagt krók á hala sinn, þangað norður.

Af þekkingarskortinum leiðir jafnan nokkuð illt. Menn skapa sér oftast hugboð um það sem menn ekki þekkja og oft með þeim ódæmum að hugarsmíðar þessar verða að hinum ægilegustu hleypidómum, er svo sitja fastir í þeim og þeir verða tæplega losaðir við. Gegn engu kennir meiri ótta og andúðar, en því, er menn ekki þekkja, og er þá hræðsla þessi nefnd ýmsum heitum, svo sem, sannfæring, stefnufesta, siðferðisvitund og enn fleiri nöfnum. Geldur hræðslu þessarar, jafnt hið góða sem hið illa, hið gagnlega sem hið fánýta, er kostur væri á að kynnast. Gengur löngum framfarabaráttan í það, að losa hugi manna úr þessum heljargreipum og kostar það eigi sjaldan alda langt erfiði.

Sé þetta satt um hversdags efni er lúta að almennri þekkingu, er það eigi síður satt um kynni þjóðanna hvorra af annari. Þær eru tregar til að láta af fordómum, hver í annarar garð og kynnast. Skortur á viðkynningu hefir oft valdið þar margskonar vandræðum og böli; milli stærri þjóðanna stríðum, en hinum smærri hefir það skapað yfirgang og ójöfnuð, þar sem aflmeiri þjóð hefir verið annarsvegar, og oft undirokun og afmönnun. Enda sannast, við hvað hefir verið bægjast, "nema í móti guðs vilja væri" eins og segir í Páls sögu Skálholtsbiskups, þegar hugsunarhátturinn hefir stutt þetta, "sannfæringin," "siðferðisvitundin," og verkið unnið í þágu "hinnar æðri siðmenningar," — að minnsta kosti að ætlun og sögu hinna hlutskarpari þjóða, — þjóðanna er bera byrði veraldarinnar, er veita eru ljósi siðfágunar yfir heiminn, er losa eru smáþjóðirnar úr kyrstöðu fáfræðinnar og kenna þeim rétt skyn á sköpurum sínum, kenna þeim að líkjast sér, þó hinsvegar sé þeim það ljóst, að ekki geti þessir einfeldningar náð þangað með tærnar þar sem þær hafa hælana.

Nú er svo statt fyrir oss Íslendingum, sem frændþjóðum vorum, að ítök eigum vér engin út um heim. Þeir sem flytja af landi burt verða að leita á náðir erlendra þjóða. Þeim sem þannig flytja burt er það því ekki einskis vert að fullur skilningur sé þar ráðandi meðal þjóða þeirra, er þeir flytjast til, á þjóð þeirra, ætt og uppruna. Það gerir baráttuna auðveldari í ókunnu landi. Og með því eru þeir líklegri til að halda virðingu sinni og ná

fullu jafnrétti við aðra, og frelsi til þess að beita kröftunum og njóta sín, að þeir ekki liggi undir allskonar hleypidóma ámælum eða heimskulegum skoðunum sem um þjóðina eru spunnar, af stórþjóða þóttanum eða óhlutvendni öfundsjúkra manna. En svo nauðsynlegt sem þetta er einstökum mönnum er burtu flytja, þá er þetta enn nauðsynlegra fyrir þjóðina sjálfa að menntaþjóðirnar, á meginlandi Evrópu og í Ameríku, öðlist réttan skilning á henni, högum hennar og tilverurétti. Enginn óvinur er þjóðunum skaðlegri nú á tímum en tortryggnin — að tortryggja og vera tortryggð.

Verði sú skoðun almenn út um heim, er á hefir örlað í seinni tíð, að íslenzka þjóðin eigi í landi sínu yfir mikilsverðum og margháttuðum fríðendum að ráða, verður hún eigi til lengdar látin ein og óátalin um þau, fari hinu sama fram í heiminum og farið hefir hinn síðasta mannsaldur, þyki hún ekki þess um komin að varðveita þau og nota í iðnaðarþarfir þjóðanna. Sú skoðun hefir mjög rutt sér til rúms í seinni tíð, meðal hinna stærri verzlunarþjóða að réttlætanlegt sé að taka því líkar auðsuppsprettur til framleiðslunota, af þeim er afl hafa til þess og hagnýtt geta þær, þó með valdnámi verði að taka. "Sannfæringin" og siðferðisvitundin spyr ekki að réttlæti í þeim sökum, fremur en í vopna viðskiftunum, þegar um þarfir "hinnar æðri siðmenningar" er að ræða. Þá kemst heldur engin þjóð af án þess að leita þurfi hún til nágranna þjóða sinna, eða hinna annara, er í hvert skiftið aflið hafa, eftir gagnskiftum á jarðar og iðnaðar afurðum, eftir fjárlánum til ýmiskonar fyrirtækja, til verzlunarreksturs og iðnaðar eða annara þjóðlegra framkvæmda. Enginn er sjálfum sér nógur, þjóðirnar eigi heldur. En hverjir vilja lána þjóðum þeim, er þeir annað tveggja hafa engin kynni af, eða þá þau, er miður fara og byggðar eru á kviksögum og telja þær annaðhvort amlóða, - menningarlega, óþroskaðar og á bernsku skeiði, eða mjög í kyn við barnalegar frumþjóðir er fullkomnað hafa skeiðið og engum framförum geta lengur tekið?

Festi það álit rætur, þá er líka hætt við því, að ekki vekji sjálfstæðiskröfur þeirra, eða hlutleysis yfirlýsingar, mikið bergmál út um heiminn. Kynningin er nauðsynleg en hún þarf að vera réttrar tegundar.

Þegar um hleypidóma er að ræða, er ervitt að útrýma þeim, nema með einhverju því er tekið geti hugann svo föstum tökum, að það leiði hann inn á nýjar brautir, og veki löngunina hjá mönnum eftir sannleikanum, eða þá forvitni fjöldans er komi honum til að grenslast eftir því sem honum er nýjung að meiri en öfgarnar er hann áður hefir haldið við. Hinu sama máli er að gegna með það að fá menn til að leita sér réttrar þekkingar á þjóð og löndum, er þeir áður hafa skapað sér skoðanir um, þó á engu séu byggðar. Einhver atburður verður að gerast í sögu þeirra þjóða, sem svo mikið kveður að og þeim tíðind-

um sætir að hvarvetna sé rómaður, og það þyki kenna mentunar að geta eitthvað um hann sagt af sennilegu viti. Strax sem sá atburður gerist er öllu tekið fegins hendi er að einhverju leyti getur þjóðarinnar. Þar er efni, sem þá í svipinn, er vel rómað.

Slíkur atburður í sögu Íslands er Alþingishátíðin, einstæður í þjóðmálsögu Norðurálfunnar . Hann vekur þá eftirtekt á þjóðinni og landinu, að öllu er sint og öllu er veitt áheyrn sem um hvorttveggja er ritað. Aldrei hefir gefist annað eins tækifæri til að kynna íslenzka þjóð, út á við, að leiða fram kosti hennar, sýna verk hennar, er áhrif hafa haft á menntalíf skyldra og nærliggjandi þjóða, sem einmitt nú. Þetta er öllum ljóst, og ekkert nauðsynjamál er oss Ísl. meira en að kynna þjóðvora einmitt á þenna hátt og að koma inn sem réttustum skilningi á henni hjá mentaþjóðum veraldarinnar. Og þetta getur verið auðunnið verk ef rétt er að farið. Ekkert ævintýri í veraldarsögunni, kemst í námundu við sögu Íslands, að innileik, að innsýni og útsýni á lífinu, né skýrir á sama hátt frá hinum raunverulegu verkunum hins ósýnilega orsaka og afleiðinga lögmáls, er aldrei skeikar að leiða andann til sigurs, í hinni dularfullu örlagabaráttu, og vitið til vaxtar og víðsýnis.

En einmitt af því, að öllu er veitt áheyrn, er þjóðarinnar getur á einhvern hátt, eru þessi tímamót einnig stór hættuleg, og stendur hættan í jöfnu hlutfalli við það, hvor ummælin yfirgnæfa þau er gefa öfugar hugmyndir um þjóðina, hve hróskendar sem eru, eða hin er veita réttan skilning á henni. Það er því ekki sama, hverjir til þess veljast að lýsa henni og kynna hana heiminum, þó viljinn og tilgangurinn sé jafn góður hjá báðum, hvort það eru þeir er engin skilyrði hafa til þess, hvað þekkingu viðkemur á högum hennar, eða hinu verulega gildi menningarinnar, eða hinir er þetta hafa hvorttveggja.

Hörmulegast er það þó, ef til þess veljast þeir, er eigi virðast bera skyn á sjálft menningargildið; þá verður lof og lýsing að ófeng og athlægi. Betri er þá þekkingarskorturinn í einhverja aðra átt. En þeir eru til, þótt étið hafi af skilningstrénu góðs og ills, er ekki virðast hafa lært að gera eiginleika mun góðs og ills; ímynd hins fullkomna góða, er að ætlun þeirra dáðlaus læpuskapur, andleysi og eftirvæntingarleysi af lífinu.

Þegar þeirri mynd af þjóðinni er brugðið á loft, er sýnir hana sitjandi lengst fram á nætur, dottandi við fremur luralegan og smekklítinn handiðnað, undir rímnasöng, hækkar vegur hennar ekki í augum nútímamannsins, er lært hefir að meta verklegar framfarir og röskan iðnað. Þegar við það bætast þær lýsingar, að þjóðin sé barnslega einföld, lítt við tízku þessa tíma, föst við fornar venjur, löghlýðin, auðsveip, ókunnug veröldinni, hlýtur lesandanum að koma til hugar að all langa leið sé nú Edens-sakleysinu þokað norður á

bóginn. Þegar skýrt er frá því, að innangengt sé í fjósin úr baðstofunum, fer að fara um Ameríkumanninn, er mestu áherzluna leggur á þrifnað og holl húsakynni. Og þegar því svo að lokum er haldið fram, að heiti landsins og fjarðarins samnefnda sé ekki dregið af "ís"— líklega til þess að draga úr hrollkulda nafnsins — heldur sé það dregið af heiti fiskjarins alkunna "ísunnar," og nafngjöf þessi eignuð Flóka Vilgerðarsyni, fer mörgum að þykja sem eigi þurfi þeir framar vitnanna við, og fullsönnuð sé frændsemi Íslendinga við mannflokka þá, er nú byggja norðurhjara jarðar. Stórþjóðirnar kunna að hafa gaman af að skoða þessar "helgu leyfar," en sennilega munu þær þó krefjast einhvers meira, einhverra annara einkenna, er eignuð eru liðtækni og manndómi nú á dögum, áður en þær fást til þess að lyfta þeim upp, til jafns við sig.

Eitt meðal þeirra verka er Heimfararnefndin setti sér í öndverðu að gera var, að nota tímamót þessi, til þess að kynna íslenzku þjóðina þjóðum þessarar álfu, á þann hátt er helzt mætti verða henni að notum í framtíðinni. Hugsaði nefndin sér að fá teknar saman ritgerðir er lýstu þjóðinni og starfi hennar, frá ýmsum hliðum allt frá landnámstíð, og láta þær síðan birtast í helztu tímaritum álfunnar. Með því voru tryggðir lesendur að þeim úr flokki þeirra manna er helztir standa að málum í þjóðfélögunum báðum, og vissa fengin fyrir því að þær kæmu að einhverjum notum. Síðan var svo ætlast til að þeim yrði safnað saman og síðan gefnar út í sérstöku riti. Ritgerðirnar vildi nefndin hafa þannig að þær rektu sögu þeirra áhrifa er bókaiðn og fræðimennska Íslendinga á fyrri og síðari öldum hefðu haft á bókmenntir og skoðanalíf vestrænna þjóða, og segðu þó jafnframt sögu þjóðarinnar frá öndverðu í nokkurnvegin samhengi, svo að lesandinn kyntist hvorutveggju. Vissi hún að með þessu færðist hún allmikið verk í fang, en treysti því þó jafnframt að sér myndi verða vel til, ef hún leitaði sér aðstoðar fróðra manna um þessi efni, og hefir það traust ekki brugðist, sem Tímaritið ber vitni um að þessu sinni. Byrjaði hún svo á þessu verki haustið 1928. Efni ritgjörðanna hafði hún hugsað sér eitthvað á þessa leið: að fyrst skyldi skýrt frá ætt og uppruna þjóðarinnar og þeim arfi er hún tók við og svo frá verkum Íslendinga frá því að landið byggðist og fram á þenna dag. Ritgerðirnar urðu fjórtán talsins og komu í þessari röð:

1. Víkingaöldin; gerð grein fyrir ætt og uppruna norrænna þjóða og menningu þeirra er þær fyrst koma fram á sjónarsvið sögunnar.
2. Landafundir og sjómennska.
3. Landnám.
4. Íslenzka lýðveldið og Alþingi.
5. Andi íslenzkra laga.
6. Lífsskoðanir; hversu þær hafa varðveizt og haft áhrif á trúar- og þjóðfélagsskoðanir síðari alda.
7. Sagnaritun.
8. Áhrif á sagnaritun annara þjóða.
9. Siðaskiftin.

10. Áhrif íslenzkra fornrita á bókmenntastefnu og sagnfræði vestrænna þjóða.
11. Áhrif íslenzkra fræða á þjóðmálabyltingar 18. aldar.
12. Viðreisn Íslands.
13. Íslenzkar nútíðarbókmenntir.
14. Íslendingar erlendis.

Sem við var að búast var ritgjörðum þessum ekki fljótt safnað. Enginn verulegur skriður komst á verkið fyr en síðastliðinn vetur, er fulltrúar Heimfararnefndarinnar, er þá voru staddir í Reykjavík, báru þetta mál upp við háskólaráð Íslands, er tók það að sér að mestu leyti, og skipaði í það nefnd til að safna og hafa eftirlit með ritgjörðunum. Hafa nú verið afgreiddar átta ritgjörðir að heiman og eru þær allar birtar hér í ritinu, og ein, er samin er hér vestra. Þarf enga grein fyrir ritgjörðum þessum að gera, er sjálfar segja til sín um efni og innihald. Tvær, eru samdar á Ensku; þeirra prófessors Páls Eggerts Ólasonar og dr. Sigfúsar Blöndals er birtast því í þýðingum. Hver höfundur er látinn halda sínum rithætti, þó ósamræmi olli í ritinu, því þetta er ekki á eina lund rétt, fremur en játningarnar á dögum Þrándar í Götu.

Sökum þess að enn vantar í ritgjörðasafnið var ákveðið að birta þær sem komnar eru í Tímaritinu að þessu sinni, í stað þess að gefa þær út í sérstakri bók. En þýðendur hafa verið fengnir að þeim er á íslenzku eru ritaðar og heldur nefndin fast við þá ákvörðun sína að koma þýðingunum út sem fyrst í tímaritum hérlendum og síðar, er ritsafnið er fullkomnað, í bók er koma ætti út á þessu vori.

Má því líta svo á, sem að Tímaritið sé hin íslenzka útgáfa þessarar bókar, þó framan við vanti ritgjörðirnar um Víkingaöldina og Landafundina, er fylgja hljóta ensku útgáfunni. Þá vonast og félagið til að lesendum þyki það allmikill kostur Tímaritsins að þessu sinni, að það er eingöngu helgað þessu máli. En sú ákvörðun var gerð snemma að taka ekkert upp í það, þetta ár, er eigi lyti að sögu Íslands og starfi þjóðarinnar á liðnum tíma. Betra og ljósara yfirlit, en þessar ritgjörðir, yfir eiginleika og starf þjóðarinnar og hag hennar fram að þessu ári mun eigi vera að finna, að minnsta kosti ekki hér í álfu. Ekki þarf að taka það fram, að Þjóðræknisfélagsstjórnin er þakklát hinum mætu höfundum, er allir hafa ærið að starfa, fyrir þetta verk þeirra, og treystir því, að um það, að frá því er gengið eins og upphaflega var ætlast til, beri það þann árangur, er þeir myndu helztan kjósa, er leiði til nákvæmari kynningar en áður á landi voru og þjóð, hér í heimsálfu þessari.

Stjórnarskipun og lög lýðveldisins íslenzka

Eftir Prófessor Ólaf Lárusson
Forseta lagadeildar háskóla Íslands

Árið 1247 kom Vilhjálmur kardináli af Sabina til Noregs til að vígja Hákon konung Hákonarson undir kórónu. Kardínálinn heyrði þess þá getið þar, að Íslendingar hefðu engan konung yfir sér, og vakti það undrun hans. Lét hann svo um mælt, að það "væri ósannlegt, að það land þjónaði eigi undir einhvern konung, sem öll önnur í veröldinni."

Þegar þetta gjörðist hafði Ísland verið lýðveldi í meira en 300 ár. Allan þann tíma mátti segja að lýðveldishugmyndin væri óþekkt í Evrópu, svo óþekkt að hún vakti undrun þessa kirkjuhöfðingja. Stjórnarskipun Íslands var alla þá stund einsdæmi.

Það er merkilegt sögulegt viðfangsefni, að grafast fyrir rætur þess, hvernig á því stóð, að íslenska þjóðin, hinn ysti útvörður hins germanska heims í vestri og norðri, skapaði sér þvílíka stjórnarskipun, og til skýringar því verður að líta á atvik þau, er lágu að byggingu landsins í fyrstu.

Landnámssaga Íslands er að mörgu leyti alveg einstök í sinni röð og ólík landnámssögu annara landa. En tveimur atriðum hennar er þó sérstaklega ástæða til að víkja að í þessu sambandi.

Það hefir verið sagt, að Íslendingar ættu land sitt með meira rétti, en flestar þjóðir aðrar, þar eð þeir hefðu eigi tekið það frá neinum mönnum öðrum, heldur tekið við því úr höndum náttúrunnar sjálfrar. Landið var mannlaust, þegar fyrsti landnámsmaðurinn, Ingólfur Arnarson, festi þar bú, árið 874. Og það hafði aldrei verið byggt áður. Einu mennirnir, sem þar höfðu dvalið áður, voru fáeinir írskir einsetumunkar, en þeir "can hardly be said to have a place in its history" (naumast sagt að þeir komi sögu landsins við) eins og Lord Bryce hefir komist að orði (Studies in history and jurisprudence 1. bls. 264). Þetta atriði, að landið var mannlaust, reyndist næsta þýðingarmikið um landnámið og um sögu þjóðarinnar síðar. Það voru engir frumbyggjar fyrir, er landnemarnir þyrftu að útrýma, undiroka eða renna saman við. Landnámið varð þess vegna auðveldara, en það mundi hafa verið ella. Af þessum ástæðum gat það verið fullkomið einkafyrirtæki hvers einstaks landnámsmanns, og varð svo í reyndinni. Meðan hið ónumda land entist, settist hver landnemi að þar sem honum sýndist. Ef hann tók meira land, en hann þurfti sjálfur, þá gaf hann af því eða seldi fylgdarmönnum sínum, ættingjum eða vinum, eða öðrum er síðar komu til landsins. Hver landnáms maður var óháður öllum öðrum. Þeir þurftu ekki að hafa neitt erlent stjórnarvald að bakjarli. Og þeir

þurftu ekki að hafa nein samtök sín á milli um landnámið. Ísland byggðist líka af mönnum er komu á tvístringi, sinn úr hverri áttinni, úr ýmsum stöðum úr Noregi og Vesturlöndum, ein og ein skipshöfn í senn. Slíkt landnám gat ekki átt sér stað, nema þar sem engri mótspyrnu var að mæta. Því var það og, að tilraun Íslendinga til að nema Vínland, með sama hætti og Ísland, misheppnaðist. Þar voru frumbyggjar fyrir, og mótspyrna þeirra var öflugri en svo, að hinir fámennu og einangruðu landnemahópar gætu brotið hana á bak aftur.

Landnemarnir voru þannig engum pólitiskum tengslum bundnir hver við annan. Því var fyrst framan af ekkert stjórnarvald til í landinu, er tæki til þeirra allra, og engin lög, er giltu fyrir þá alla. Hvorttveggja þetta urðu landsmenn að smíða sér sjálfir, og það var ekki gjört fyr en 930, 56 árum eftir að byggð landsins hófst. Þegar til þess kom var ekki um nema tvent að velja, að leita fyrirmynda erlendis eða að skapa eitthvað nýtt og frumlegt frá eigin brjósti. Mennirnir, sem sköpuðu íslensku stjórnarskipunina 930, voru margir hverjir fæddir og vaxnir upp í landinu sjálfu, synir landnámsmanna, fyrsta íslenska kynslóðin. Bæði þetta og hinir sérstöku landshagir á Íslandi gaf þeim alveg einstakt tækifæri til að sýna frumleik í hugsun, er þeir settu sér stjórnarskipun og lög, og eins og vér munum sjá, er fyllsta ástæða til að ætla, að þeir hafi neytt þess tækifæris að nokkru, og það þó að þeir tímar í Norður-Evrópu eigi væru mjög hneigðir til pólitískra hugleiðinga.

Annað atriði viðvíkjandi landnámi Íslands, sem vert er að drepa á, er það, hverskonar menn völdust til að byggja landið.

Hingað til hefir venjulega verið talið, að bygging Íslands standi í nánu sambandi við ríki Haralds konungs hárfagra, sigur hans yfir smákonungunum norsku, er hann varð einn konungur yfir Noregi öllum. Á síðustu árum hafa nokkrir fræðimenn þó dregið þessa skoðun í efa. Sá efi er þó alveg ástæðulaus. Bygging Íslands verður alls eigi skýrð svo fullnægjandi sé, nema hún sé skýrð sem afleiðing af stjórnarfarsbyltingunni, er gjörðist í Noregi um líkt leyti. Landnám Íslands tók mjög stuttan tíma. Það er talið, að landið hafi orðið albyggt á 60 árunum næstu eptir að byggð þess hófst. Fólksflutningunum til landsins hefir þá lokið. Og fyrstu 15—20 árin af þessu tímabili sýnast tiltölulega fáir hafa flutt til landsins og landnáminu hafa miðað hægt áfram. En um og eptir 890 eykst aðstreymið að landinu allt í einu stórkostlega og allar ástæður eru til að ætla, að langflestir landnámsmanna hafi komið til landsins á árabilinu 890—910. Af þessu má sjá, að ástæður þær, er réðu því að menn fluttu til landsins, hafa verkað tiltölulega stuttan tíma, en hafa verið mjög knýjandi, meðan þær stóðu yfir. En aðstreymið að landinu hefir fyrst og fremst stafað af sigri Haralds kon-

ungs í Noregi. Hin merkilega heimild um landnám Íslands, Landnámabók, getur þess beinlínis um marga landnámsmenn, að þeir hafi farið til Íslands "vegna ofríkis Haralds konungs." Þó Landnámabók sé eigi rituð fyr en nokkrum öldum eptir landnámið, þá hefir minningin um þessa ástæðu til þess að forfeðurnir hurfu úr heimalandinu til nýja landsins, enn lifað hjá afkomendum þeirra. En fólksstraumurinn til Íslands eykst fyrir alvöru, einmitt um það leyti,, sem Haraldur konungur vinnur lokasigurinn í valdabaráttu sinni, í orustunni í Hafursfirði, skömmu fyrir 890. Fjöldi andstæðinga hans flýði þá land, og margir þeirra hafa leitað til Íslands. Og nokkrum árum seinna, fór Haraldur konungur herferð til Vestureyja, lagði þær undir sig og stökkti þaðan flóttamönnunum norsku, er þar höfðu leitað athvarfs, og herjuðu þaðan á ríki hans í Noregi. Fjöldi þeirra varð þá enn að leita þaðan til Íslands. Það voru þannig pólitískar ástæður, er knúðu landnámsmennina til Íslands. Þegar frá leið kyrrðist um í Noregi og mannflutningarnir til Íslands hættu.

Pólitísku ástæðurnar, er knúðu landnemana til Íslands, voru alveg sérstaks eðlis. Það er tíðast, að það eru lágstéttir heimalandsins. sem leita til landnáma í önnur lönd. Þær leita þangað í von um að finna þar betri lífskjör, en þær áttu að venjast heima fyrir. Ísland aptur á móti byggðist af yfirstétt Vestur-Noregs. Það voru höfðingjarnir, sem urðu að láta ríki sitt fyrir Haraldi konungi, sem flýðu úr Noregi til Íslands. Það voru óánægðir höfðingjar, en ekki óánægðir öreigar, er byggðu Ísland. Þeir fóru ekki til Íslands til að leita sér betri lífskjara, en þeir áður höfðu átt að venjast, heldur til þess, að geta lifað lífi sínu í nýja landinu, með sama hætti og í hinu forna, en þess áttu þeir ekki kost heima fyrir, eptir sigur Haralds konungs. Þeir komu til Íslands til þess, að varðveita þar þau lífsgæði, sem þeir mátu mest. Af þessari ástæðu mætti búast við því, að íhaldsöm tryggð og rækt við fornar minningar og fornar hugsjónir hefði sett svip á líf þeirra í nýja landinu, lög þeirra og stjórnarskipun. Þannig er þessu líka varið að nokkru leyti. Því er hin forna stjórnarskipun Íslendinga eitt hið ljósasta dæmi forngermanskrar stjórnarskipunar er þekkist. Því eru lög þeirra þrungin germönskum réttarhugsunum. Því var líf þeirra alt sannari mynd af lífi Forngermana en annarsstaðar er til.

En þessarar íhaldssemi gætti ekki eingöngu. Orð Hórasar:

coelum, non animum mutant, qui
trans mare currunt

rættust ekki á landnemunum íslensku. Þeir skiptu ekki aðeins um himin heldur líka að nokkru leyti um hug, og svo munu flestir landnemar hafa gjört, fyr og síðar. Þegar menn slíta sig upp úr umhverfi því, sem þeir áður hafa lifað í, og ætt þeirra hefir lifað í öldum saman, þá fer ekki hjá því, að þeir slitni um leið upp frá ýmsum þeim

venjum og skoðunum, sem þeir og forfeður þeirra höfðu lifað við þangað til, að þeir öðlist nýja sjón á lífinu og taki að leggja annað mat á hlutina og gildi þeirra, en þeir áð ur gjörðu. Þess vegna er það algild regla, að nýlendur eru framsæknari í löggjöf sinni en heimalandið. Og Íslendingar hinir fornu voru engin undantekning frá þeirri reglu, enda höfðu margir þeirra verið árum saman í víking, áður en þeir komu til Íslands, farið víða og séð margt, og orðið við það víðsýnni, en þeir hefðu verið, ef þeir hefðu alið aldur sinn heima í ættbyggð sinni í Noregi. Þess vegna gætir ýmiskonar framsóknarviðleitni, í lögum þeirra og stjórnarskipun, jafnframt tryggðinni við fornar hugsjónir. Og milli þessa tvenns er engin andstæða þar. Það helst hvorttveggja í hendur, því hið nýja er hið gamla í nýrri mynd, hið gamla gætt nýjum þroska—því þroskast og ýms þau fræ, sem hinar fornu germönsku réttarhugmyndir báru í skauti sínu, fyrst á Íslandi, fræ sem löngu síðar þroskast hjá öðrum skyldum þjóðum, og hin forna löggjöf Íslands er mikilsverð og markverð fyrir þetta tvennt, að hún sýnir oss bæði forngermanskar réttarhugsanir í frumlegri mynd og eðlilegan vöxt þeirra.

Landnámsmennirnir íslensku hafa vafalaust fljótt fundið til þess, að æskilegt væri fyrir þá, að koma á fót einhverskonar sameiginlegu stjórnvaldi hjá sér, og skömmu eptir 920 hafa ýmsir bestu menn landsins tekið sig saman um að vinna að því máli. Þeim hefir verið það ljóst, að þeir yrðu að leita erlendra fyrirmynda, um stjórnarskipun sína, og þá fyrst og fremst fyrirmynda frá ættlandinu, Noregi. Þangað senda þeir mann, til að undirbúa stofnun allsherjar ríkisins, Úlfljót, er hin fyrstu lög Íslands voru kend við, og öllum mönnum fremur má heita faðir lýðveldisins íslenska. Hann dvaldi nokkur ár í Noregi, en kom svo aptur til Íslands, og árið 930 var hið fyrsta al þingi háð og hefst þá saga lýðríkisins íslenska.

Þegar Íslendingar litu til Noregs, um fyrirmyndir að stjórnskipun sinni, þá virðist það vera augljóst, að fyrir þeim hljóti að hafa vakað, ekki það að stæla það stjórnarfyrirkomulag, er þá ríkti í Noregi, heldur að gjöra stjórnarskipun sína sem líkasta stjórnarskipun Noregs, eins og hún var, áður en Haraldur konungur braut Noreg undir sig. Þeir höfðu flutt úr Noregi til Íslands af tryggð við hið forna stjórnarskipulag, og það hlýtur að hafa verið hið æskilegasta í þeirra augum. Reyndin varð líka sú, að stjórnarskipun Íslands varð í höfuðdráttunum hin sama og sú stjórnarskipun, sem tíðkast hafði í Vestur-Noregi, fyrir daga Haralds konungs hárfagra, enda þó hún í ýmsum einstökum atriðum yrði með öðru sniði.

Þegar fyrst fara sögur af Noregi greindist landið í fjölda mörg smáríki, er hvert var öðru óháð. En áður en Ísland byggðist var þó farinn að myndast þar vísir til víðtækara stjórnvalds. Á nokkrum stöðum höfðu fleiri eða færri smáríki geng-

ið í einskonar sambandsríki, þannig að dómsvald og löggjafarvald var í höndum sameiginlegrar stofnunar, lögþingsins, er haldið var á lögákveðnum tíma og lögákveðnum stað. Hin einstöku ríki í sambandinu höfðu aðeins þetta tvennt, dómsvald og löggjafarvald, sameiginlegt. Lögþingið var eina sameiginlega stofnunin, er þau áttu. Að öðru leyti voru þau óháð hvert öðru. Þau höfðu þannig ekkert sameiginlegt framkvæmdarvald.

Eitt slíkt sambandsríki var í Vestur-Noregi, einmitt í þeim landshluta, er flestir landnámsmennirnir voru kynjaðir úr. Eptir lögum þess sambands, Gulaþingslögum, segja heimildirnar, að Úlfljótur hafi snið ið lög sín. Og það er ljóst, að Íslendingar hafa lagt stjórnarskipulag Gulaþingslaga til grundvallar stjórnarskipun sinni 930, og á þeim grundvelli hvíldi stjórnarskipun þeirra allan lýðveldistímann. Lýðveldið íslenska var alla stund einskonar sambandsríki. Til smáríkjanna norsku svara höfðingjadæmin íslensku, goðorðin. Þau eru liðirnir í sambandsríkinu. Sameiginleg stofnun þeirra er alþingi, eins og lögþingið var í Noregi, og alþingi hefir, eins og lögþingin norsku, aðeins löggjafarvald og dómsvald. Allsherjarframkvæmdarvald er ekkert til á Íslandi, frekar en í sambandsríkjunum norsku. Höfuðdrættir stjórnarskipunarinnar íslensku eru þannig hinir sömu og í stjórnarskipun sambandsríkjanna norsku.

Stjórnvaldið greindist hjá öllum forngermönskum þjóðum í tvo þætti, annarsvegar almenningsvald, sem aðallega lýsti sér í samkomum allra frjálsra og vopnfærra manna í þjóðflokknum, þingunum, og hinsvegar höfðingjavaldið í þess ýmsu myndum. Stjórnvald lýðveldisins íslenska greinist einnig í þessa tvo þætti og skal hér stuttlega minnst á hvern þeirra um sig.

Uppruna höfðingjavaldsins á Íslandi röktu sumir fræðimenn áður til landnámanna, og gæti sú skýring í fljótu bragði virst sennileg. Landnámsmennirnir námu allflestir meira land, en þeir sjálfir notuðu. og sumir mjög víðlend svæði. Af þessu landi gáfu þeir eða seldu öðrum, er þannig settust að í landnámi annars manns, og sýnist þá í fljótu bragði ósköp eðlilegt, að landnámsmaðurinn hefði orðið yfirmaður þessara manna, og afkomendur hans yfirmenn afkomenda þeirra. En þegar betur er að gætt, er ljóst, að þessi skýring fær eigi staðist. Höfðingjadæmin íslensku voru ekki bundin við staðleg takmörk, en það mundu þau vafalaust hafa orðið, ef þau hefðu verið runnin frá landnámunum, því landnámsmennirnir námu ávalt ákveðið landsvæði, er lang optast alt var í samhengi. Auk þess voru bæði sumar höfðingjastéttirnar komnar af mönnum, er byggt höfðu í landnámi annara manna, og eins er ekki hægt að rekja höfðingjaættir frá nándar nærri öllum landnámsmönnum. Höfðingjadæmin urðu miklu færri en landnámin. Vegna þess hafa menn horfið frá því, að leita skýr-

ingarinnar með þessum hætti, og tekið upp aðra skýringu á höfðingjavaldinu.

Höfðingjarnir íslensku voru hvorki nefndir konungar, jarlar eða hersar, eins og höfðingjarnir norsku höfðu verið. Þeir voru nefndir goðar og ríki þeirra goðorð. Goði (gotn. gudja) þýðir prestur, en nafnið bendir þannig til þess, að hið pólitíska vald goðanna hafi verið nátengt einhverskonar helgistarfi, er þeir hafi haft með höndum. Út frá nafninu aðallega hafa menn skýrt uppruna goðavaldsins á þenna veg. Sumir landnámsmennirnir hafi byggt hof á bæjum sínum. Nágrannar þeirra hafi sótt til hofa þessara,til guðsdýrkunar. Þeir hafi goldið hofseigandanum einskonar skatt, hoftoll, er gengið hafi til að halda uppi hofinu og blótveislunum. Þannig hafi þeir smámsaman orðið háðir hofseigandanum. Í sambandi við blótveislurnar í hofunum hafi komist á þinghöld og dómgæsla, og hofseigandinn hafi verið sjálfsagður foringi á þessum þingum. Til skamms tíma hefir þessi skýring haft einróma fylgi fræðimanna, en alt að einu er hún ærið varhugavert. Fyrst er þess að gæta, að væri skýring þessi rétt, er líklegt að goðorðin hefðu orðið bundin við ákveðið landsvæði, því hofsóknirnar hafa sennilega verið staðlega takmarkaðar. Í annan stað er það ljóst af sögunum, af örnefnum og af fornmenjum, að fjöldi af hofum hefir verið um allt landið, en goðorðin urðu aðeins 39, og því margfalt færri en hofin. Það hafa því aðeins verið tiltölulega fáir hofseigendur, sem hlotið hafa pólitísk völd. Hvað hefir ráðið því, að þeir hlutu völd, en aðrir ekki? Ýmsar aðrar ástæður gjöra og skýringu þessa tortryggilega. Sumir landnámsmennirnir voru kristnir. Þeir hafa því vafalaust eigi byggt hof. Alt að einu eru afkomendur sumra þeirra goðar. Væru goðorðin runnin frá hofseigninni, mætti búast við, að helgistörfin hefðu mótað allt starf goðanna, og þá ætti þeirra að gæta meira í frásögnunum um störf goðanna en raun er á. Goðavaldið hélst eptir að kristni var lögtekin árið 1000, að öllu verulegu óbreyttu. Það er óhugsandi, að svo hefði farið, ef goðavaldið hefði átt rætur sínar að rekja til hofseignar og forstöðu heiðinna blóta. Það hefði þá hlotið annaðhvort að hverfa alveg fyrir kristninni eða að breytast stórkostlega. En svo var ekki, og meðan baráttan stóð milli kristninnar og Ásatrúarinnar voru ýmsir voldugustu höfðingjar landsins í kristna flokknum, og héldu pólitískum völdum sínum óskertum þrátt fyrir það. Þetta virðist sýna það ótvírætt, að helgistarf goðanna hefir verið algjört aukaatriði, og að goðavaldið ekki er af þeim rótum runnið. Þess verður heldur eigi vart, að mjög náið samband hafi verið milli hofanna og blótanna annarsvegar og þinghalda og dómgæslu hinsvegar. Þingin voru þannig ekki haldin í hofunum, yfirleitt ekki neitt í námunda við þau. Því er ekki sennilegt, að goðavaldið eigi upptök sín í þinghöldum við hofin. Allar þessar ástæður mæla

þannig í mót þessari skýringu, og skýringarinnar verður því annarsstaðar að leita.

Báðar þessar skýringar, er nú voru nefndar, leita upptaka goðavaldsins á Íslandi sjálfu. En það virðist í raun og veru hvorki vera nauðsynlegt né líklegt til fullnægjandi niðurstöðu. Sýnist þar hófi nær, að leita upptaka þess lengra, út fyrir Ísland og aptur fyrir landnámstímann. Landnámsmennirnir hafa flutt sínar norsku réttarhugmyndir með sér til Íslands, þ. á m. skoðanir sínar á höfðingjadæminu. Er ekki líklegt, að þær hugmyndir hafi mótað goðavaldið íslenska? Er ekki sennileg, að höfðingjavaldið á Íslandi hafi staðið á sömu rótum og höfðingjavaldið stóð á í Noregi og hjá öðrum germönskum þjóðum?

Höfðingjavaldið, hvort sem höfðinginn var nefndur konungur eða öðru nafni, studdist hjá Forngermönum við tvær aðalstoðir, göfgi höfðingjaættarinnar og fylgdarlið höfðingjans.

Höfðingjarnir röktu ættir sínar til goðanna. Þess vegna eignaði þjóðtrúin þessum ættum afl og gáfur og aðra frábæra hæfileika langt fram yfir það sem aðrir menn nutu.

En konr ungr
kunni rúnar,
æfinnar
ok aldrrúnar,
meirr kunni hann
mönnum bjarga,
eggjar deyfa,
ægi lægja.
Klök nam fugla,
kyrra elda,
sefa of svefja,
sorgir lægja,
....
afl ok eljun
átta manna.

Þannig lýsir eitt af Eddukvæðunum, Rígsþula, konungssyninum, og koma hinar forngermönsku hugmyndir, um ágæti hins göfga kyns, hér fram í sinni hreinustu mynd. Af því að höfðingjaættirnar voru af goðunum komnar, stóðu þær sérstaklega undir vernd goðanna, og landslýðurinn allur, þar sem þær ríktu, naut góðs af þeirri vernd. Ættunum fylgdi sérstök hamingja, er öðrum var örðugt að ganga í móti. Yfirburðir forfeðranna gengu í erfðir til niðjanna, og miklir menn urðu jafnvel endurbornir í ætt sinni. Alt þetta tók að vísu frekara til ættarinnar út af fyrir sig, en til einstakra manna af ættinni.

Þannig litu Forngermanar á höfðingjadæmið, og þessum augum munu menn hafa litið á það í Noregi á 9. öld, og fyrir fram sýnist líklegt að Íslendingar hafi litið eitthvað svipað á það.

Í hinum rituðu lögum lýðveldisins er ekki talað um neinn aðal. Allir frjálsir menn eru þar jafnir að metorðum, vígsbætur jafnar fyrir alla og "rétturinn" þ. e. bætur fyrir persónulegar móðganir, sem í Noregi var mismunandi hár eptir metorðum, jafn fyrir alla frjálsa menn. En þrátt fyrir það eru þess fjölmörg merki, að ættgöfgi var mjög mikils metin. Sögurnar sýna það til dæmis, að þegar sæst var á víg, þá voru vígsbæturnar þeim mun hærri, sem hinn vegni var kyngöfugri. Og

sögurnar sýna ótal dæmi hinnar fornu trúar, að sérstök gipta fylgdi göfugu kyni, og að menn trúðu því, að frábærir hæfileikar lægju í þeim ættum. Hve lengi eimdi eptir af þessum hugsunarhætti sést meðal annars á því, að svo seint sem 1143, er rituð skrá yfir íslenska presta, og eru þar aðeins taldir þeir prestar, sem voru "kynbornir" þ. e. af göfugum ættum. Hinna er ekki getið. Landnámabók sýnir það, að margir landnámsmanna voru af göfugum ættum, konunga, jarla og hersa-ættum norskum. Og þó að hin skrifuðu lög eigi gjöri ættgöfgi að skilyrði fyrir því að eiga goðorð, þá verður það séð, að nálega allir goðorðsmenn eru af þessum göfugu ættum komnir. Það virðist mjög sennilegt, að hinir göfugu landnámsmenn hafi komið til Íslands með þeim huga, að halda þar áfram samskonar völdum og þeir og forfeður þeirra höfðu haft í heimalandinu. Sumum þeirra tókst það, öðrum ekki. Ástæðurnar til þess að sumum tókst þetta og öðrum ekki, gátu verið margar, til dæmis það hvar land var numið, auðveldara að fá völd í þéttbýli en í strjálbygð, hvort margt eða fátt af fylgdarmönnum og ættingjum höfðingjans kom til landsins, persónulegar ástæður, dugnaður, vinsældir o. s. frv. En öðrum en kynbornum mönnum tókst sjaldnast að afla sér valda. Það var jafn fjarstætt hugsunarhætti Íslendinga, sem frænda þeirra í öðrum löndum, að lúta öðrum höfðingjum en þeim, sem ættgóðir voru. Goðavaldið mun að þessu leyti hafa staðið á forngermönskum rótum. Það mun í rauninni hafa verið áframhald af veldi forfeðra goðanna í Noregi. Með því er eigi sagt að goðavaldið íslenska hafi að efni til svarað að öllu leyti til höfðingjavaldsins norska. Um það verður ekkert fullyrt, þegar af þeirri ástæðu, að oss er eigi nógu kunnugt um, hvernig valdi hinna forn norsku höfðingja hefir verið varið. En sé goðavaldið borið saman við höfðingjavald hjá öðrum germönskum þjóðum, eins og það lýsir sér á sögulegum tímum, þá er ljóst, að bilið milli yfir- og undirmanna er minna á Íslandi en annarsstaðar. Goðinn er frekar primus inter pares, en höfðingjarnir í öðrum löndum. Og líklegt er, að því valdi alveg sérstaklega íslenskar ástæður, meðal annars það, að á Íslandi gætti hinna göfugu ætta, meira tiltölulega en annarsstaðar. Goðaættirnar gnæfðu því eigi jafn mikið yfir aðrar ættir og höfðingjaættirnar gjörðu annarsstaðar.

Í sambandinu milli landsstjórnara og þegns gætir í forngermönskum rétti trúnaðarskyldunnar meira en hlýðnisskyldunnar. Hlýðnisskyldan er einhliða, trúnaðarskyldan gagnkvæm. Hvor aðila um sig er því aðeins trúnaðarskyldur að hinn sýni trúnað á móti. Ef konungurinn brýtur lög á þegnum sínum er þeim heimilt að neita honum um trúnað, veita honum mótspyrnu og svipta hann völdum. Á þessari hugsun byggist hinn forngermanski viðnámsréttur "right of resistance" þegnanna. Þetta var þó eigi svo að skilja, að sam-

band þegna og stjórnanda hvíldi á samningi þeirra á milli. Yfir báðum stóðu lögin, og það voru þau, sem lögðu báðum trúnaðarskylduna á herðar. En jafnframt kemur snemma fram annarskonar samband milli höfðingja og manna hans, er byggt var algjörlega á samningi þeirra á milli. Frjálsir menn sóru höfðingjanum eiða, lofuðu honum hlýðni og hollustu og fylgd sinni, einkum til herferða. Þessir menn voru fylgdarlið höfðingjans, hirð hans, eins og lið þetta var nefnt á Norðurlöndum (híred eða gesíð hjá Engilsöxum). Sambandið milli þeirra og höfðingjans var að vísu gagnkvæmt trúnaðarsamband, eins og hið almenna samband landsstjórnara og þegns, en miklu nánara en það. Fylgdarlið átti allstaðar afarmikinn þátt í þróun konungdæmisins. Því fjölmennara og dyggara sem fylgdarliðið var, því sterkari varð höfðinginn, bæði út á við, gagnvart öðrum höfðingjum, og inn á við, gagnvart þegnunum. Þannig var þessu varið jafnt í Noregi sem í öðrum forngermönskum þjóðfélögum.

Norsku höfðingjarnir, sem til Íslands fluttu, höfðu átt ríki sitt og fylgdarlið í Noregi. Landflóttinn gjörbreytti öllum högum þeirra. Haraldur konungur tók ríki þeirra undir sig. Fylgdarliðið tvístraðist og hvarf. Eignir þeirra voru gjörðar upptækar. Vísan í Hávamálum

Fullar grindr
sá ek fyr Fitjungs sonum
nú bera þeir vonar völ,
svá es auðr
sem augabragð
hann es valtastr vina

á að ætlun prófessors Magnús Olsen í Oslo við um þessi snöggu umskipti á högum hinna norsku höfðingja, er landflótta urðu fyrir ríki Haralds konungs. Líklegt má nú telja, að margir þessara stórmenna hafi alið þá von í brjósti, er þeir hurfu úr Noregi, að sér myndi auðnast að halda áfram hinum fornu völdum ættar sinnar í nýju landi og undir nýjum kringumstæðum. En misjafnlega hafa þær vonir ræst. Hvort þær rættust eða eigi hefir sjálfsagt að miklu leyti verið komið undir því, hvort þeim tókst að flytja fylgdarlið sitt með sér til nýja landsins, eða afla sér þar nýs fylgdarliðs, því þá sem nú hefir fylgi manna verið einn af aðalhyrningarsteinum alls stjórnvalds. Sumum höfðingjunum tókst þetta. Um einn af landnámsmönnum Íslands, mann af hinni fornu konungaætt Hörðalands, segir, að hann riði milli búa sinna á Íslandi með 80 frjálsra manna sér við hlið. Öðrum tókst þetta ekki. Um völd hinum síðarnefndu til handa gat ekki verið að ræða. Þau féllu hinum fyrnefndu og afkomendum þeirra í skaut. Þeir urðu goðar og vald þeirra stendur einnig að þessu leyti á forngermönskum grundvelli.

Hin forna hugsun um hinn gagnkvæma trúnað höfðingjans og und irmanna hans, varð eitt af meginatriðum í stjórnarskipun lýðveldisins íslenska. Af því fræi, sem falið lá í þessari hugsun, spratt lýðræði nú tímans löngu síðar með vestrænum þjóðum. Á Íslandi þróaðist

hún löngu fyr, á 10. öld e. Kr., í sömu áttina, í lýðræðisáttina, og því varð stjórnarskipun Íslands ólík því sem annarsstaðar tíðkaðist um þær mundir, og meira í ætt við lýðræði nútímans.

Undirmenn goðanna voru nefndir þingmenn hans. Þetta nafn gefur að nokkru leyti til kynna hvernig sambandi þeirra var varið. Þingmenn goða merkir þá, sem fylgja goðanum til þings. En til þings fylgja menn höfðingja sínum til að styrkja hann, í þeim málum sem hann á þar að gegna. Þingmennirnir stóðu að baki goðans á hinum fornu þingum, þegar hann vildi láta til sín taka, um einhver mál. Fylgi þeirra gaf orðum hans og tillögum áherslu. En þingin voru miðdeplar hins pólitíska lífs. Nafnið bendir þannig til trúnaðar í pólitískum efnum. Og sá trúnaður var gagnkvæmur. Goðinn styrkti líka þingmenn sína, ef þeir þurftu þess með á þingum. Og Íslendingar hinir fornu hugsuðu hugsunina um hinn gagnkvæma trúnað lengra fram, og drógu rökréttari afleiðingar af henni, en nokkur önnur þjóð gjörði á þeim tímum. Þeir létu samband goða og þingmanns byggjast eingöngu á frjálsum samningi milli þeirra. Allstaðar annarsstaðar var höfðingjavald þá bundið við yfirráð tiltekins landsvæðis. Goðavaldið íslenska var í fyrstu engum staðlegum takmörkum bundið. Goðinn gat átt þingmenn hvar á landinu sem var, nærri sér eða fjarri, og vel gat verið að nánustu nágrannar hans væru þingmenn annars goða, er bjó einhversstaðar langt í burtu. Síðar voru gjörðar lítilsháttar takmarkanir á þessu. Landinu var skipt í fjórðunga nálægt 965, og eptir það mátti goði yfirleitt ekki eiga þingmenn utan fjórðungs þess, sem hann var búsettur í. En sú takmörkun skipti þó eigi miklu máli, því bæði áttu þingmennirnir samt um 9 eða 12 goða að velja innan fjórðungs síns, eptir því í hverjum fjórðungi þeir voru, og auk þess gat alþingi veitt undanþágu frá þessu banni. Má og sjá af sögunum, að alt frá 12. öld tíðkaðist það, að goðar ættu þingmenn utan fjórðungs síns. Samband goðans og þingmannsins var þannig hreint persónulegt samband. Hvor aðili um sig gat sagt samningnum upp, hvenær sem hann vildi, og þurfti eigi að tilgreina neinar ástæður fyrir uppsögninni. Ef þingmanni mislíkaði við goða sinn sagði hann upp samningum við hann, og gjörðist þingmaður einhvers annars goða. Og ef goðanum hinsvegar geðjaðist eigi að þingmanni sínum gat hann einnig sagt upp samningnum, og þingmaðurinn varð þá að leita til einhvers annars goða, því öllum heimilisfeðrum, og öllum landeigendum, þó eigi væru þeir húsráðendur, var skylt að vera í þingi með einhverjum goða.

Samband þingmanna og goða er þannig nánast sniðið eptir trúnaðarsambandi höfðingjans og fylgdarliðs hans, frekar en eptir hinu almenna trúnaðarsambandi höfðingja og þegna. En samband goða og þingmanns er lausara en samband konungs og hirðar. Þingmennirnir eru enginn lífvörður, er fylgi goð-

anum í daglegu lífi hans. Þeir fylgja honum aðeins í hinu pólitíska lífi. Og það er meira jafnræði á milli þeirra eptir samningi þeirra en milli konungs og hirðar. Þeir eru sjálfstæðari gagnvart goðanum en hirðmenn gagnvart konungi. Þess verður þannig hvergi vart, að þingmenn hafi unnið goðanum eiða.. Þetta fyrirkomulag alt hlaut að leiða til þess, að vald goðanna héldist innan hæfilegra takmarka. Ef goðinn misbeitti valdi sínu, gat hann átt það á hættu, að þingmennirnir yfirgæfu hann, og það var hemill á hann. Af þessum sökum varð stjórnarfyrirkomulagið demokratiskara á Íslandi en þá tíðkaðist annarsstaðar, og má segja, að afstöðu goða og þingmanna svipi að nokkru leyti til afstöðu þingmanna og kjósenda nú á tímum.

Um hlutdeild goðanna á þingunum og störf þeirra þar eru til ítarleg lagafyrirmæli. Vald þeirra sýnist að öðru leyti hafa verið nokkuð óákveðið, eins og stjórnvald var yfirleitt á þeim tímum. Goðarnir áttu að verja þingmenn sína, ef á þá var leitað með ofríki, og þeim var talið skylt að sætta þá, ef þeir deildu sín á milli. Þeir hafa og haft einskonar lögreglustjórn, og var meðal annars talið skylt að útrýma illræðismönnum, er gjörðu óskunda í héraðinu. Þá höfðu þeir og ýmiskonar eptirlit með útlendum kaupmönnum og ákváðu verðlag á varningi þeirra. Í heiðni skyldi eitt höfuðhof fylgja hverju goðorði og átti goðinn að stýra blótveislunum í því. Þingmenn goðans áttu að greiða honum einskonar skatt, en gátu þó komist hjá því ef þeir fylgdu goðanum til þings. Yfirleitt sýnist goðastaðan ekki hafa verið sérlega ábatasöm, enda var svo ákveðið í lögum um tíund frá 1096, að eigi skuli gjalda tíund af því "veldi er þat en ekki fé."

Um skilyrðin til að vera goði segja lögin fátt. Þau virðast hafa verið mjög rúm, og goðorðin eru að sumu leyti skoðuð sem einkaréttindi goðanna. Þau gengu eigi aðeins að erfðum, heldur mátti og selja þau, gefa þau eða greiða með þeim skuldir og yfirleitt ráðstafa þeim eins og hverri annari eign goðans. Til slíkra ráðstafanna þurfti goðinn ekki einu sinni að fá samþykki þingmanna sinna. Þess var máske heldur eigi þörf, því þeir voru tryggðir gegn óheppilegum afleiðingum slíkra ráðstafana með því, að þeir gátu strax sagt sig úr þingi með hinum nýja goða, ef þeim féllu eigi goðaskiptin í geð. En í hina röndina voru menn sér þess vel meðvitandi, að goðavaldið væri opinbert vald, og kemur það meðal annars ljóslega fram í því, að svipta mátti goðann tigninni með dómi, ef hann gjörði sig sekan í vanrækslu á embættisstörfum sínum.

Af þeim rótum, er að framan voru nefndar, hefir vísir til höfðingjavalds myndast á Íslandi þegar á landnámstíð, sem framhald af völdum landnámsmannanna og forfeðra þeirra í Noregi. En fast skipulag hefir fyrst komist á það með lögum Úlfljóts 930, og þá fyrst er því markað svið í stjórnarskipun landsins. Ætla má að þá hafi tala goðorðanna verið ákveðin, og að þau

hafi í fyrstu verið 36 alls í landinu. Nokkru seinna, um 965, var 3 goðorðum bætt við, og urðu þau þá 39. Enn er sagt, að um 1004 hafi nýjum goðorðum verið bætt við, líklega 12, en þau höfðu aðeins litla hlutdeild í allsherjarstjórnvaldi landsins, og hafa sennilega fljótt horfið aptur. Annars voru goðorðin öll jafn rétthá. Enginn goði hafði nein lagaleg forréttindi fram yfir hina. Þetta jafnræði þeirra, og það hve mörg þau voru, var mjög mikilsvert atriði í stjórnarskipuninni. Með því átti jafnvægið á stjórnvaldinu að vera tryggt, séð fyrir því að enginn einn goði gæti orðið svo voldugur, að hann gæti sölsað undir sig völd hinna. Lögin gjöra ráð fyrir því að fleiri menn geti átt goðorð saman. Gátu þeir þá skipt völdunum og störfunum, er því fylgdu, milli sín eptir vild, öllu nema störfunum á þingunum. Þar varð einhver einn að koma fram fyrir allra þeirra hönd. Hinu gjöra lögin ekki ráð fyrir, að sami maður geti átt fleiri goðorð en eitt í senn. En reglurnar um erfðir goðorða, og um heimildina til að selja þau og gefa, leiddu til þess, að goðorðin söfnuðust að lokum öll til fimm höfðingjaætta. Með því var grundvelli stjórnarskipunarinnar í rauninni kippt í burtu. Jafnvæginu var raskað. Og um leið og goðorðin urðu færri óx vald goðanna, en sjálfstæði þingmanna gagnvart þeim minkaði. Goðavaldið tók að líkjast konungsvaldinu eins og það var annarsstaðar. Goðorðin urðu staðbundin í framkvæmdinni, og í reynd var lengur eigi að ræða um neitt frelsi þingmönnum til handa, til að velja um það hverjum goða þeir fylgdu. Í sumum héruðum komst á sú venja, að þingmennirnir greiddu goðunum nýja skatta, er eigi höfðu tíðkast áður. Bilið milli goða og þingmanna víkkaði, þingmennirnir urðu frekar en áður undirmenn goðanna. Jafnframt var friðnum í þjóðfélaginu lokið. Síðustu hundrað ár lýðveldistímans eru óróatímar. Þá börðust þessar höfðingjaættir um völdin sín á milli. Sú barátta hefði sennilega endað með sigri einhverrar einnar ættar, sem þá hefði fengið völd yfir landinu öllu, ef eigi hefði utanaðkomandi öfl gripið þar inn í. Deilurnar gáfu Noregskonungum tilefni til að láta íslensk mál til sín taka, og með aðstoð erkibiskupsins í Niðarósi, sem Ísland laut undir í andlegum efnum, tókst Hákoni konungi Hákonarsyni loks að fá landsmenn til að játast undir vald sitt á árunum 1262—1264. Með því var goðavaldinu lokið. En hin forna skoðun, að gagnkvæmur trúnaður væri undirstaða sambands konungs og þegna, lifði enn, og Íslendingar enduðu samning sinn við konung 1262 með þessum orðum: "skulum vér og vorir arfar halda við yðr allan trúnað meðan þér og yðrir arfar halda við oss þessa sáttargjörð, en lausir ef hún rýfst at bestu manna yfirsýn." Skýrar og skilmerkilegar mun hinn forngermanski viðnámsr é t t u r tæplega vera orðaður í nokkru stjórnskipulegu skjali en hér er gjört.

Af því, sem hér hefir verið sagt að framan, er það ljóst að þó goða-

valdið væri af sömu rótum runnið sem konungsvaldið hjá öðrum germönskum þjóðum, þá varð það að efni til ólíkt konungsvaldinu í mörgum greinum. Og nafnið varð annað, eins og þegar er getið. Vér höfum hér að framan hafnað hinni ríkjandi skoðun, er rekur uppruna goðavaldsins til hofseignar og forstöðu blóta. En hví hlutu höfðingjarnir íslensku þá þenna prestlega titil? Sennilegasta skýringin á því er sú, er Þjóðverjinn Friedrich Boden hefir komið fram með: Höfundar stjórnarskipunarinnar 930 voru uggandi um það, hvort hið unga höfðingjavald mundi geta fest rætur í landinu. Til þess að tryggja það, hugkvæmdist þeim að tengja það sem nánast við helgistörf og guðadýrkun. Því gáfu þeir höfðingjunum þetta nafn, og því skyldi eitt höfuðhof fylgja goðorði hverju og goðinn vera forstöðumaður þess og blótanna, er þar fóru fram. En reynslan sýndi, að höfðingjavaldið þurfti eigi þessarar stoðar með. Það stóð föstum fótum í hinum forngermanska jarðvegi. Því varð þetta atriði aldrei annað en aukaatriði, og því gátu goðarnir varpað frá sér hinum heiðnu helgistörfum, er kristnin kom og haldið völdum sínum óskertum þrátt fyrir það.

———

Þingin voru í fyrstu þungamiðjan í stjórnarskipun Forngermana. Konungsdæmið var fremur tign en vald. Valdið var hjá þjóðinni sjálfri, hjá samkomum allra frjálsra og vopnfærra manna hennar. Fram til þess tíma að íslenska ríkið var stofnsett og lengur, héldu þingin á Norðurlöndum þessu valdi sínu að miklu leyti, og héldu áfram að vera rödd almenningsviljans, er hélt fram sínum rétti gegn konungunum, einnig eptir að konungsvaldið tók að þróast. Frásögn Snorra um ræðu Þórgnýs lögmanns af Tíundalandi á Uppsalaþingi, er hann kúgaði Ólaf Eiríksson Svíakonung til að láta að vilja þjóðarinnar og sættast við Ólaf Haraldsson Noregskonung, og hótaði honum uppreist ella, en bændamúgurinn stóð umhverfis hann og gaf orðum hans áherslu með því að gera "vápnabrak ok gný mikinn" er klassisk lýsing á slíkri samkomu. Þingin íslensku urðu með nokkrum öðrum blæ. Þar sem höfðingjavaldið var demokratiskara á Íslandi en annarsstaðar á Norðurlöndum, þá má segja að hið gagnstæða hafi átt sér stað um þingin. Höfðingjanna gætir þar meira. Það má segja að nálega alt stjórnvald þinganna hafi verið í þeirra höndum. Um ástæðurnar til þess, að þessi varð raunin á um þingin, má leiða ýmsum getum. Herskyldan var að fornu helsta þjóðfélagsskyldan. Í fornlögum þjóðverja er orðið exercitus látið tákna þjóðina. Og þingin voru hersamkomur, samkomur þjóðarinnar undir vopnum. Hnattstaða Íslands, úti í reginhafi, langt frá öðrum löndum, gjörði það að verkum, að Íslendingar þurftu eigi að óttast ófrið eða árásir frá öðrum þjóðum. Þess vegna gætir herskyldunnar miklu minna á Íslandi, en hennar gætir á sömu tímum hjá öðrum norrænum þjóðum. Þingin íslensku urðu því ekki hersamkomur, enda

þó málfar Íslendinga enn geymdi hina fornu skoðun, og nefndi þing þjóðarinnar "allsherjarþing." Þetta hlaut að valda því, að almennings gætti minna á þingunum en ella hefði gjört. Annað atriði, er sennilega hefir valdið miklu um þetta, var það, að þingin íslensku voru í rauninni öll sambandsþing fleiri eða færri goðorða. Það voru goðorðin sem mynduðu þingin, ekki einstaklingarnir, sem til þeirra sóttu, Var því eðlilegt að valdið á þingunum yrði frekar í höndum handhafa goðorðanna, goðanna, en almennings.

Getið er um þing á Íslandi fyrir 930. En þau þing hafa aðeins haft takmarkað valdsvið og eigi náð til nándar nærri allra landsmanna. Yfirgripsmest þeirra sýnist þing það hafa verið, er Þorsteinn Ingólfsson, sonur fyrsta landnámsmannsins, setti á stofn á Kjalarnesi, en eigi náði þó valdsvið þess til landsins alls. Það var fyrst með Úlfljótslögum 930, að allir landsmenn eignuðust sameiginlegt þing, er alþingi var sett á stofn. Og um leið komst skipulag á þingskipunina að öðru leyti. Helst sú skipun að öllu verulegu óbreytt allan lýðveldistímann.

Þingin íslensku voru öll svokölluð "skapþing" þ. e. þau voru lögboðin og komu saman á lögákveðnum tíma og á ákveðnum stöðum, án þess að boða þyrfti til þeirra, sérstaklega í hvert skipti, er þau skyldu koma saman. En valdsvið þeirra var mismunandi. En öll mynduðu þau eitt kerfi, þar sem eitt tók við af öðru.

Neðst í kerfinu voru vorþingin. Þau voru háð ár hvert í maímánuði. Vorþing háðu 3 goðar í sameiningu og sóttu þingmenn þeirra þingið. Það var því einskonar sambandsþing fyrir 3 goðorð. Í fyrstu hafa vorþingin verið 12 en 965, er landinu var skipt í fjórðunga, var bætt við einu þingi (og 3 goðorðum) og urðu þau eptir það 13 að tölu. Valdsvið þinga þessara var fremur þröngt. Voru það aðallega dómsmál, er þau fjölluðu um, og lágu undir dóm þeirra mál milli þingm. þeirra þriggja goða, er þingið áttu saman. Goðarnir nefndu hver um sig 12 menn í dóm, er dæmdi mál þau, er til þingsins komu, en tóku sjálfir eigi að öðru leyti þátt í dómstörfunum. Ef til vill hafa vor þingin einnig haft vald til að setja samþyktir, er giltu fyrir þingmenn goðanna, er þingið háðu, en það samþyktarvald hefir efalaust verið mjög takmarkað, og alt er nú ókunnugt um með hverjum hætti samþyktir þeirra hafa verið gjörðar. Líklegt er þó, að goðarnir hafi ráðið mestu um samþyktir.

Hliðstæð vorþingunum voru haustþingin. Þau voru einnig háð árlega, venjulega í ágústmánuði. Að jafnaði skyldu goðarnir þrír, er vorþing áttu saman, halda haustþingið saman, en þó gat hver goði haldið það út af fyrir sig, fyrir sína þingmenn. Haustþingin voru frábrugðin vorþingunum að því leyti, að þar fóru engin dómstörf fram. Þau voru eingöngu haldin til þess að birta þar ýmislegt, er þörf var talin á að almenningi væri gjört kunnugt. Sérstaklega skyldu goðarn-

ir birta þingmönnum sínum þar það, sem gjörst hafði á alþingi þá um sumarið, t. d. skýra þeim frá nýjum lögum, er þar höfðu verið samþykt.

Næsta stigið í þingkerfinu voru fjórðungsþingin. Þau voru yngri en alþingi. Um 965 var landinu skipt í fjórðunga og var þá ákveðið, að hver fjórðungur skyldi eiga þing fyrir sig. Þing þessi munu þó eigi hafa verið haldin að staðaldri nema stutta stund. Fara litlar sögur af þeim, en hin skrifuðu lög gjöra aðeins ráð fyrir, að þau kunni að vera háð. Þess vegna er fátt kunnugt um skipulag þeirra og starf. Þó er það víst, að fjórðungsþingið háðu allir goðar fjórðungsins saman, en þeir voru 9 í hverjum af þremur fjórðungunum og 12 í einum. Ennfremur að dómstörf voru aðalstörf þinga þessara, og að undir þau lágu mál, er þangað var skotið frá vorþingunum, og mál milli manna úr sama fjórðungi en mismunandi vorþingum. Líklega hafa goðarnir, er þingið háðu, nefnt menn í dóminn, en ekki tekið annan þátt í dómstörfunum frekar en á vorþingunum.

Þá var loks þriðja og efsta stigið alþingi. Það var sameiginlegt þing allra goðorða landsins og þannig stofnun fyrir landið alt. Alþingi var háð á ári hverju síðari hluta júnímánaðar og stóð að jafnaði yfir tvær vikur. Til þingsins áttu allir goðar landsins að koma. Þeir gátu kvatt þingmenn sína til fylgdar við sig, og var níundi hver maður af þingmönnunum skyldur að fylgja goða sínum til alþingis. En annars var öllum frjálst að koma til alþingis, sem til allra þinga. Sögurnar bregða upp fyrir oss mörgum myndum af lífinu á alþingi, og er af þeim ljóst, að þingið var venjulega mjög fjölsótt. Konur og karlar víðsvegar að af landinu söfnuðust saman á Þingvöllum og dvöldu þar þessar sumarvikur. Þann tíma voru Þingvellir miðdepill alls þjóðlífsins, og þjóðinni og menningu hennar var það ómetanlegur hagur, að eiga slíkan brennipunkt. Það sameinaði hana, vakti og hélt við hjá landsmönnum meðvitundinni um, að þeir væru ein þjóð, með sameiginlegum áhugamálum og einkennum. Á Þingvöllum var ekki aðeins um venjuleg þingstörf að ræða. Þar kynntust menn úr fjarlægum héruðum, þar bundu menn vinfengi sín á milli, þar voru ráðin kvonföng og kaup gjörð og ýmiskonar viðskipti önnur. Þar kepptu ungir menn í íþróttum og margskonar skemtanir fóru fram. Þar var miðstöð allra nýjunga, er gjörst höfðu innanlands eða frést höfðu frá öðrum löndum. Alþingi var þjóðsamkoma í þess orðs fyllstu merkingu, og íslenska þjóðin á það ekki hvað síst þeirri samkomu að þakka, hve háu stigi menning hennar náði.

Tilhögun alþingis og skipulag var í mörgum efnum ólíkt þeirri tilhögun, er tíðkaðist þá á þingum annara skyldra þjóða. Þau afbrigði eru verk Íslendinga sjálfra, árangur af pólitískri hugsun þeirra. Í því efni er það einna eptirtektarverðast, hve glöggt Íslendingar aðgreindu löggjafarvald þingsins frá dómsvaldi

þess. Þessi tvö aðalhlutverk þingsins voru hvert um sig falin sínum stofnunum, dómsvaldið dómstólunum, löggjafarvaldið löggjafarstofnuninni, sem nefnd var lögrétta.

Í fyrstu mun aðeins hafa verið einn dómstóll á alþingi, og má ætla að goðarnir hafi nefnt sinn manninn hver í þann dóm. Sumir ætla og að löggjafarvald og dómsvald hafi eigi verið aðgreint í fyrstu heldur hafi lögréttan haft hvorttveggja með höndum, að goðarnir 36 þá átt sæti í henni, einir. Sú skoðun er þó eigi sennileg. Hitt er líklegra, að sérstakur dómstóll hafi verið á alþingi frá upphafi. Til þess dómstóls hafa þá legið bæði mál, er skotið var þangað frá vorþingunum, og mál milli manna, er eigi tilheyrðu sama vorþingi. En eptir að landinu hafði verið skipt í fjórðunga varð breyting á dómaskipuninni á alþingi. Dómstólarnir urðu þá fjórir, einn fyrir hvern fjórðung. Voru þeir yfirdómarar yfir vor- og fjórðungsþingum, og dæmdu mál milli aðila, er eigi voru úr sama fjórðungi. Eptir að hætt var að halda fjórðungsþingin hafa dómstólar þessir tekið við dómsvaldi þeirra. Síðar, um 1004, var settur á stofn fimmti dómstóllinn, sem bæði var yfirdómur yfir fjórðungsdómunum og um leið dómstóll á prima instantia í sumum málum. Goðarnir nefndu dómendur í alla þessa dómstóla, en sátu eigi sjálfir í þeim, og höfðu því eigi dómsvald með höndum frekar en á vorþing unum.

Í lögréttunni sýnast í fyrstu goðarnir 36 hafa átt sæti einir. Þegar 3 goðorðum var bætt við, um 965, hlutu hinir nýju goðar einnig sæti í lögréttu. Við það varð tala lögréttumanna úr hverjum fjórðungi misjöfn, þar sem þeir urðu tólf úr Norðlendingafjórðungi, en aðeins níu úr hverjum hinna fjórðunganna. Úr þessu var bætt þannig að aukið var 3 mönnum úr hverjum fjórðungi hinna þriggja í lögréttu. Þessa aukamenn virðast goðarnir úr fjórðungunum hafa kosið. Eptir þessa breytingu áttu því 48 manns sæti í lögréttu. En eptir því sem skipun lögréttu er lýst í hinum skrifuðu lögum, áttu enn fleiri menn þar sæti, en óvíst er hvenær þeim hefir verið bætt við. Lýsa lögin lögréttu svo, að þar skyldu vera 3 pallar eða bekkir, hver utan um annan. Á miðpallinum skyldu þeir 48 menn, er nefndir voru, (goðarnir 39 og aukamennirnir 9) eiga sæti. Á hinum bekkjunum áttu jafn margir menn sæti, 48 á hvorum, og valdi hver miðpallsmaður 2 þeirra. Sat annar fyrir framan og hinn fyrir aptan þann er valið hafði þá. Þessir menn áttu að vera ráðunautar miðpallsmannsins er valdi þá, hann gat leitað hjá þeim ráða um úrlausn mála þeirra, er borin voru upp í lögréttu. Hefir þetta fyrirkomulag verið tekið upp til að tryggja sem vandaðasta meðferð mála í lögréttunni og bæta úr því ef goðann á miðpallinum brast þekkingu eða reynslu. Auk þess áttu sæti í lögréttu, á miðpalli lögsögumaður (sjá síðar), ef hann þá ekki átti þar sæti sem goði, og báðir biskupar landsins. Gátu þannig alls verið 147 menn í lögréttunni.

Lögréttunni voru aðallega ætluð þrjú hlutverk, að setja ný lög, að gefa úrskurði, ef menn greindi á um það hvað væru lög, og loks að veita ýms leyfi og undanþágur frá lögum. Þó merkilegt sé, er aðferðinni við setningu nýrra laga hvergi lýst, en lögin hafa ítarleg fyrirmæli um aðferðina við úrskurð lögmálsþrætu og veitingu leyfa.

Ef menn greindi á um hvað væri lög, gátu menn snúið sér til lögréttu og krafist úrskurðar hennar um ágreininginn. Þegar úrskurða skyldi slíkan ágreining, átti lögréttan að vera fullskipuð. Ef einhver þeirra, er þar áttu sæti, kom ekki, átti lögsögumaður að skipa mann í hans stað. Eptir að umræður höfðu farið fram um málið var skorið úr því með atkvæðagreiðslu og réði þá afl atkvæða, en miðpallsmenn einir áttu atkvæðisrétt. Þessi úrskurður gilti svo framvegis sem lög.

Lögréttunni var í mörgum tilfellum heimilt að veita mönnum leyfi og undanþágur frá lögum, til dæmis að gefa upp ídæmda refsingu og veita leyfi til hjúskapar í forboðnum liðum. Er þar eptirtektavert hversu miklu meiri þroska þetta réttaratriði náði í lögum lýðveldisins íslenska, en það þá hafði náð hjá öðrum norrænum þjóðum, og sýnir að Íslendingum var það ljóst, að meðalhófseðli laganna útheimtir heimild til að víkja frá strangleika þeirra, þegar sérstakar málsbætur eru fyrir hendi. Þetta vald, sem annarsstaðar varð forrétti konungs, var í höndum lögréttunnar. En aðferðin við veitingu leyfanna var önnur en við úrskurð á lögmálsþrætum, greiðari að sumu leyti og ógreiðari að öðru leyti. Lögréttan þurfti eigi að vera fullskipuð. Nóg var ef einhverjir 48 lögréttumenn sátu á miðpallinum. Hinsvegar réði ekki afl atkvæða úrslitunum. Allir, sem í lögréttu voru, urðu að vera á einu máli um veitingu leyfisins. En þó svo væri, þá gat samt hver sem vildi, utan lögréttunnar, lagt bann við því að leyfið væri veitt, og með því hindrað það. Leyfi þessi skertu opt einkaréttindi annara manna og hefir með þessu síðastnefnda ákvæði átt að koma í veg fyrir, að slíkt leyfi yrði veitt fyr en leyfisbeiðandinn hafði komist að samkomulagi við þá menn, er leyfið snerti hagsmunalega.

Sumir fræðimenn hafa talið, að við setningu nýrra laga hafi aðferðin verið hin sama og var höfð, er leyfi voru veitt. Sú skoðun er ekki sennileg. Það er hvorttveggja ólíklegt, að svo lítið hefði verið vandað til lagasetningarinnar, að látið hefði verið nægja að aðeins 48 menn væru í lögréttu, og eins mundi það hafa gjört lagasetningu nær því óframkvæmanlega, ef jafnan hefði þurft einróma samþykkt, og þá eigi síður hitt, ef hver sem vildi hefði getað hindrað ný lög með því að lýsa banni gegn setningu þeirra. Hitt er miklu sennilegra, að lög hafi verið samþykkt með sama hætti og skorið var úr lögmálsþrætum, enda er þetta tvennt í ætt hvort við annað.

Þetta skipulag alþingis sýnir, að mönnum hefir verið það ljóst, að

löggjöf og dómsmál væru ólíks eðlis. Að sérstakri stofnun var falin lagasetningin, og að svo vel var til þeirrar stofnunar vandað, virðist og benda til þess, að allmikið hafi kveðið að lagasetningu á alþingi, og miklu meira en kvað að henni á lögþingunum annarsstaðar á Norðurlöndum. Afleiðingin af því er sú, að minna hefir borið á réttarvenjunni á Íslandi en alment var annarsstaðar um þær mundir, og meira á settum lögum. Virðast lög lýðveldisins, þau er nú eru kunn, einnig benda til þessa.

Af því, sem hér hefir verið sagt, er það ljóst, að valdið á alþingi hefir aðallega verið í höndum goðanna, þeir nefndu út dómendurna í dómstólunum. Þeir sátu í lögréttu og áttu þar atkvæðisrétt og útnefndu þá menn aðra, er þar sátu. Við þingstörfin sjálf gætir almennings lítið. Þannig sjást þess engin merki, að tíðkast hafi á alþingi hinn forngermanski siður, að allur þingheimur staðfesti dóma og aðra úrskurði þingsins með vopnataki, þ e. með því að slá sverðum sínum á skjöldu. Allt um það hefir almenningsviljinn getað látið heyra til sín á alþingi. Á þingstaðnum var staður, sem nefndur var Lögberg. Það var einskonar almenn ur samkomustaður og í rauninni miðdepill þingsins. Þar áttu að fara fram ýmsar opinberar lýsingar og það var siður, að menn, sem höfðu einhver áhugamál, er þeir báru fyrir brjósti, héldu ræður um þau að Lögbergi. Undirtektirnar, sem þau málefni fengu þar hjá þingheimi, hafa sjálfsagt opt ráðið miklu um úrslit þeirra síðar í lögréttu.

Af þessu yfirliti yfir stjórnarskipun Íslands sést að einn af þeim þremur þáttum, er menn greina stjórnarvaldið í nú á tímum, vantar í hana, þ. e. framkvæmdarvaldið. Þar var ekkert það vald til, er tæki til alls landsins, er gæti séð um að dómum þeim, er alþingi dæmdi, væri fullnægt og lögum þeim, er það setti, væri hlýtt. Yfirleitt varð hver einstaklingur að gæta sjálfur réttar síns, höfða mál ef hann var beittur ólögum, og sjá um fullnægingu dómsins yfir hinum seka. Um þetta hvorttveggja naut aðillinn að vísu að jafnaði styrks hjá goða sínum. En ekkert almennt framkvæmdarvald var til, er beitti sér gegn lögbrotum, er ekki meiddu hagsmuni neins einstaklings. Þetta var vitanlega veila í stjórnarskipuninni. Úr henni var að nokkru leyti reynt að bæta með því að leyfa actio popularis í fjöldamörgum málum, þ. e. leyfa hverjum sem vildi að sækja mál út af ýmsum lögbrotum, eins þó að eiginhagsmunir þeirra væru eigi skertir með brotinu. Er eptirtektarvert hve mikils þessa réttar atriðis gætir í íslenskum rétti, þó það annars væri algjörlega óþekkt á Norðurlöndum og nálega óþekkt hjá germönskum þjóðum sunnar í álfunni. Það er vöntunin á allsherjarframkvæmdarvaldi, sem hefir bent Íslendingum á að taka upp þessa tilhögun á ákæruvaldinu, því um áhrif frá rómverskum rétti getur ekki verið að ræða.

En þrátt fyrir þessa veilu verður ekki annað sagt en að stjórnarskip-

un lýðveldisins íslenska hafi reynst vel. Hún stóð í 330 ár, og á þeim langa tíma urðu engar skyndilegar byltingar á stjórnarhögum landsins. Í skjóli hennar þreifst há andleg menning og sæmileg efnaleg menning. Íslendingar hinir fornu hefðu getað bent öðrum þjóðum, er við aðra stjórnartilhögun bjuggu, með ekki ástæðulausu stolti, á tvö mál, er þeir leiddu til lykta friðsamlega með einfaldri lagasetningu, mál sem víðast hvar annarsstaðar kostuðu blóðsúthellingar og langvarandi deilur. Árið 1000 samþykkti alþingi þau lög, að allir menn í landinu skyldu vera kristnir og taka skírn. Heiðni flokkurinn, sem þá var enn mjög fjölmennur, beygði sig möglunarlaust undir þessa samþykkt. Árið 1096 var tíund lögð á allar eignir í landinu með lögum, er samþykkt voru friðsamlega á alþingi, og verður eigi annað séð, en að landsmenn hafi tekið þeirri gjaldskyldu umtölulaust.

Það kann að þykja nokkuð vafasamt, hvort rétt sé að nefna þjóðfélag með því skipulagi er var á þjóðfélagi Íslendinga að fornu, ríki, og hvort rétt sé að nefna það lýðveldi. Fer það að sjálfsögðu eptir því hverja merkingu menn vilja leggja í þessi orð. Þjóðfélag án allsherjarframkvæmdarvalds er ekki ríki í nútíðarmerkingu þess orðs. Sambandsríkið íslenska mundi því ekki vera talið ríki nú á tímum. Hin einstöku goðorð, er hvorki áttu löggjafar—né dómsvald fyrir sig og eigi voru bundin við tiltekið landssvæði, mundu eigi heldur vera talin það. Samt sem áður er fyllilega réttmætt að telja sambandsríkið hafa verið ríki, þegar miðað er við þær hugmyndir er menn gjörðu sér um ríki á þeim tímum, og sem voru frumstæðari en nútíma hugmyndir manna um það efni. Og skipulag allsherjarríkisins, hin mörgu goðorð er öll voru jafn rétt há, og ekkert yfirvald áttu yfir sér, er lýðveldisskipulag, enda þó það sé aristokratiskt lýðveldi.

Fyrstu lög íslenska lýðveldisins, voru lögin er Úlfljótur samdi og samþykkt voru á alþingi 930. Lögþessi þekkja menn ekki nú. Þau voru aldrei færð í letur. Ritlist var ekki kunn á Íslandi um þær mundir. Þau urðu því að geymast eingöngu í minni manna, og strax 930 voru gjörðar ráðstafanir til að tryggja það, að þau geymdust. Var sérstökum embættismanni falið það starf, eina embættismanni lýðveldisins. Hann var nefndur lögsögumaður, og var kosinn af lögréttu til þriggja ára í senn. Staða þessi var hin mesta virðingarstaða og hélst hún allan lýðveldistímann. Eru oss enn kunn nöfn allra lögsögumannanna og hversu lengi hver þeirra gegndi embættinu. Lögsögumaðurinn átti að varðveita lögin frá gleymsku. Hann átti að segja lögin upp í heyranda hljóði á alþingi og haga lögsögunni svo að hann lyki því af á þremur árum að segja lögin upp öll. Lögsagan fór fram undir eptirliti lögréttu, og það virðist eigi geta verið neinn vafi á því, að lögsögumaðurinn hefir aðallega átt að segja upp

lög þau, er alþingi hafði sett, að hann hefir eigi sjálfur getað skapað lög, og að starfsemi hans því eigi er hliðstæð starfsemi hins rómverska prætors. Hinnsvegar hefir þessi tilhögun haft mikil áhrif á það form sem lögin geymdust í. Lögsögumaðurinn hefir raðað efninu niður og framsetning hans hefir orðið með persónulegum blæ og sjást þessa hvorttveggja merki í hinum rituðu lögum, er geymst hafa til síðari tíma. Með þessum hætti geymdust lögin í minni manna. Lagaþekking var mjög mikils metin og ungum mönnum var komið fyrir hjá lögspökum mönnum til að nema þar lögvísi. Eptir því sem tímar liðu og löggjöfin varð umfangsmeiri hlaut lögsagan að verða örðugri. Því var það, er landsmenn höfðu lært ritlist, að lögin urðu eitt hið fyrsta sem fært var í letur. Árið 1117 samþykkti alþingi að fela nefnd manna að færa lögin í letur. Nefndin starfaði að þessu verki næsta vetur og lagði alþingi samþykki sitt á verk hennar árið eptir, 1118. Lögbókin, sem nefndin skráði, var nefnd Hafliðaskrá eptir einum nefndarmannanna. Hún er nú eigi lengur til, en ætla má að hún hafi að forminu til verið bókfærð lögsaga, enda var henni fyrst og fremst ætlað að vera grundvöllur lögsögunnar framvegis. Nokkrum árum síðar var kristinréttur landsins færður í letur að tilhlutun biskupanna Þorláks í Skálholti og Ketils að Hólum. Af lögbókum þessum hafa síðan ýmsir menn látið gjöra sér eptirrit, og þá bætt við nýjum lögum og fellt niður þau sem úr gildi voru gengin. Urðu þannig smátt og smátt til mörg handrit af lögunum. Handritum þessum bar vitanlega eigi ávalt saman og því voru sett lög um það á alþingi hvernig að skyldi farið ef handritin greindi á. Af handritum þessum hafa tvö varðveist til vorra tíma, að mestu leyti heil, og auk þess brot úr nokkrum öðrum. Aðalhandritin tvö eru rituð um og eptir 1250. Þó að þau þannig séu rituð í lok lýðveldistímans, þá má samt ætla að þau geymi rétt lýðveldisins í öllum aðalatriðum eins og hann var um miðja 12. öld og í annan stað að í þeim hafi varðveist allur meginþorri laga þeirra, er í landinu giltu á þeim tímum. Lagasöfn þessi eru einu nafni nefnd Grágás, nafn sem þau eru nefnd þegar um miðja 16. öld, en annars eigi hefir fengist fullnægjandi skýring á. Öll þessi handrit hafa verið gefin út í vönduðum, kritiskum útgáfum af Vilhjálmi Finsen (Kaupmannahöfn 1852, 1879 og 1883).

Grágás er yfirgripsmesta lagasafnið er nokkur forngermönsk þjóð hefir látið eptir sig á sínu eigin máli. Efni hennar tekur til allra sviða réttarins, einkaréttar (civil law), réttarfars, refsiréttar og opinbers réttar (public law). En Íslendingar voru bandaþjóð, er lifði nær eingöngu á landbúnaði, og fyrir þá sök er löggjöf þeirra fábreytt borin saman við löggjöf hinna margbrotnu þjóðfélaga nútímans. Verzlun og siglingar voru að mestu leyti í höndum útlendinga á síðari hluta lýðveldistímans. Því gætir verslunar- og siglingaréttarins lítt í Grágás. Þó eru þar nokkur ákvæði um

það efni, meðal annars ákvæði um skiptapajöfnuð (gen. average) svarandi til hins rómverska Lex Rhodia de jactu, en þó vafalaust eigi komin til Íslands fyrir áhrif frá rómverskum rétti. Yfirleitt stendur lög gjöfin í Grágás algjörlega á þjóðlegum grundvelli. Áhrifa annarsstaðar að verður lítið vart, nema lítilsháttar frá kanoniska réttinum, og eru þó kirkjulög Íslands einnig með þjóðlegu sniði, og í ýmsum höfuðatriðum mjög frábrugðin hinum almenna kanoniska rétti.

Það hefir opt verið talið einkenni íslensks réttar, eins og hann lýsir sér í Grágás, hve mikið sjálfræði hann gæfi einstaklingunum. Hann hefir verið talinn byggja á fullkominni einstaklingshyggju (individualism). Ekkert getur verið fjær réttu. Það hefir opt með réttu verið bent á það, að félagshyggjan sé eitt af höfuðeinkennum hins germanska réttar gagnstætt einstaklingshyggju rómverska réttarins, og íslenskur réttur sver sig að þessu leyti í ættina til hins germanska réttar. Ættarböndin voru sterk á Íslandi, eins og annarsstaðar í hinum germanska heimi, hlutverk ættarinnar mörg og mikilvæg, gagnkvæm réttindi og skyldur ættingjanna miklar og margvíslegar. Að vísu má þó segja að farið sé að votta fyrir upplausn ættarsambandsins í Grágás, meira en í fornlögum frændþjóðanna. Grágás þekkir þannig hvorki hinn svonefnda óðalsrétt Norðmanna, þ. e. innlausnarrétt ættingjanna að jörðum, sem í ættinni höfðu verið, og frændi þeirar hafði látið af hendi, né fjárfélag samlifandi ættingja, hið forndanska fælagh. En í þess stað skapaði félagshyggja Íslendinga ný félagsleg sambönd, og leiddi þau sum til þess þroska að slíkum hafa þau eigi náð hjá öðrum þjóðum fyr en á síðustu öldum. Merkast í því efni er skipulag sem að vissu leyti er hliðstætt félagsl. löggj. nútímans. Landinu var öllu skipt í umdæmi er nefnd voru hreppar. Líkt orð þekkist eigi hjá neinni annari germanskri þjóð, sem heiti á umdæmi, nema í Englandi, í Sussex, þar var umdæmi sem lá á milli Scir og Hundred nefnt Rape. Hvort Íslendingar hafa lánað nafnið þaðan eða eigi er óvíst, en hitt sýnist víst að allt skipulag hreppsins og starf er íslenskt. Hrepparnir voru staðlega takmarkaðir. Þeir höfðu sína stjórn út af fyrir sig og voru alveg óháðir goðunum eða þingunum. Aðalhlutverk þessara stofnana voru framfærslumál. Eptir Grágás á hverjum fátækum manni, er eigi gat séð fyrir sér sjálfur, að verða séð fyrir framfærslu af öðrum. Framfærsluskyldan hvíldi fyrst og fremst á ættingjum hins fátæka manns, allt í 5. lið. Þó voru fjarskyldari frændur því aðeins framfærsluskyldir að þeir ættu sér tiltekna fjáreign og því hærri sem skyldleikinn var fjarlægari. En ef ættingjarnir gátu eigi innt framfærsluna af hendi, eða ætti ómaginn enga framfærsluskylda ættingja tók hið opinbera við framfærslu hans, og þá aðallega hreppurinn en stundum líka þingið, fjórðungurinn eða landið allt. Fátækraframfærslu hreppsins var hagað þannig: ómögunum var skipt niður á hreppsmenn og átti hver maður

að ala ómaga vissan tíma að tiltölu við fjáreign sína, og ala hann jafn vel sem hjú sín. Umhyggjan fyrir velferð ómaganna kemur einnig ljóslega fram í því að berum orðum var bannað að selja ómaga hreppsins í skuldaþrældóm, og var skuldaþrældómur þó leyfður að lögum í ýmsum öðrum tilfellum. En hlutverk hreppsins var eigi einskorðað við það eitt að veita mönnum, sem ekki gátu séð fyrir sér sjálfir, framfærslu. Mönnum var það ljóst að vörn er betri en lækning, og því var annað aðalhlutverk hreppsins að varna því, að menn yrðu óhæfir til að sjá fyrir sér sjálfir, með því að styrkja fátæka heimilisfeður í hreppnum til að halda heimili sínu saman. Þeir sem efnaðir voru áttu að greiða ýms gjöld til hreppsins og var fé því, er þannig kom inn, varið til þess að styrkja hina, sem fátækari voru. Á sömu hugsun er það byggt, að hreppurinn var gagnkvæm vátryggingarstofnun fyrir hreppsmenn, er tryggði hús þeirra gegn eldsvoða og nautpening þeirra gegn falli úr sótt. Átti að bæta hálft tjónið er menn urðu fyrir af þessum sökum. Hinn helminginn varð eigandi sjálfur að bera. Bæta skyldi nautpening því aðeins að eigandinn misti einn fjórða af gripum sínum. Bótunum var jafnað niður á aðra bændur í hreppnum eftir fjáreign þeirra, þó svo að enginn var skyldur að greiða meira í bætur á einu ári en nam 1 prósent af eigum hans öllum. Yrði tjónið eitthvert ár meira en svo, að það yrði bætt samkvæmt reglum, skyldi skerða bæturnar hlutfallslega fyrir öllum, er tjón höfðu beðið. Sami maður átti eigi rétt á bótum optar en þrisvar. Af ákvæðum þessum sjáum vér að Íslendingar á 12. öld kunnu að beita sömu meginreglunum og vátryggingarréttur nýrri tíma löngu seinna var bygður á. Þessar vátryggingar sköpuðu þeir sjálfir án nokkurra áhrifa frá öðrum þjóðum, og sama er að segja um skipulag það er þeir komu á fátækraframfærsluna hjá sér. Sú skoðun hefir að vísu verið sett fram að reglurnar um fátækraframfærsluna eiga rót sína að rekja til mannúðarhugsjóna kristninnar, og séu því eigi komnar upp fyr en landið var orðið kristnað. Það kann að vera, og er enda eigi ólíklegt, að mannúðarhugsjónir kristninnar hafi eflt þroska þessa réttaratriðis, en hitt er jafnframt víst að hreppaskiptingin var komin á þegar í heiðni svo að rætur þessa máls er þangað að rekja. Um alt skipulag þessara mála voru Íslendingar langt á undan sínum tíma, og hversu lífvænlegar þessar nýjungar þeirra voru sést af því, að þrátt fyrir allar þær breytingar sem orðið hafa á þjóðarhögum á Íslandi síðan á lýðveldistímunum þá helst hreppaskiptingin enn óbreytt. Og hreppurinn hefir enn sitt gamla hlutverk, fátækraframfærsluna, með höndum jafnframt því sem honum hafa bæst mörg ný hlutverk.

Félagsandi hins forngermanska réttar kemur einnig í ljós í öðru atriði, sem miklum þroska hefir náð í lögum lýðveldisins. Það er hin félagslega (social) þýðing grenndarinnar (neighbourhood). Nágrannarnir

hafa að lögum gagnkvæmar skyldur og rétt til að aðstoða hvern annan. Í fjöldamörgum efnum var manni nauðsynlegt að lýsa einhverjum staðreyndum opinberlega. Og optast var honum þá nóg að lýsa því fyrir nágrönnum sínum. Honum var rétt að lýsa þessu fyrir þeim og þeim skylt að taka við lýsingu hans og votta um hana síðar, ef á þurfti að halda. Ef fremja þurfti skiptingargjörð eða matsgjörð, voru það venjulegast nágrannarnir, sem þær gjörðu. En aðalþýðingu sína hafði grendin þó í réttarfarinu. Í dómsmálum var kviðurinn (jury) það sönnunargagn, er mest var notað. Algengasti kviðurinn var hinn svonefndi búakviður þ. e. kviður samsettur eptir atvikum af nágrönnum sækjanda eða verjanda, (heimiliskviður),mönnum er bjuggu í grend við stað þann er tiltekinn atburður hafði gjörst á (vættvangsbúar) eða við land það sem um var að ræða (landbúar). Það var almenn þegnskylda að sitja í kvið. Kviðurinn dæmdi eigi málið, hann var aðeins sönnunargagn. Kviðmennirnir áttu að segja af eða á um atriði það sem undir þá var borið, og réði meirihlutinn ef þá greindi á. Málflutningur fór enginn fram fyrir kviðnum og eigi voru sönnunargögn borin fyrir hann. Kviðsmennirnir þurftu eigi að hafa persónulega séð eða heyrt atvik þau er þeir báru um, en þýðing kviðburðarins byggist þó sýnilega á því almennt, að kviðmönnunum væri kunnugt um atvik, sem gjörst höfðu í grend við þá, og um almenningsálitið þar um þau atvik. Er þetta atriði eitt af höfuðsérkennum réttarfars Grágásar. Hér skal eigi um það rætt hvort nokkuð samband eða skyldleiki sé milli kviðarins íslenska og enska tylftardómsins (Jury).

Ef lýsa ætti anda lýðveldislaganna þá yrði það lýsing á anda forngermansks réttar. Það sem skilur Grágás og lög frændþjóða Íslendinga á sama tíma er ekki mismunandi andi, ekki mismunandi meginhugsanir eða aðalstefnur, heldur mismunandi þroski. Grágás er yfirleitt yngri en þau. Fyrst og fremst að formi til. Ákvæði Grágásar eru orðuð almennar og eigi eins kasuistisk eins og tíðast er í öðrum forngermenskum lögum. Þau eru jafnframt líka rökfastari og skýrari yfirleitt. En á hinn boginn gætir þar minna hinna snjöllu, alþýðlegu spakmæla sem einkenna lagastílinn hjá sumum öðrum forngermönskum þjóðum. Grágás hefir yfirleitt á sér lærðari blæ, sem efalaust stafar af því að hún er frekar löggjöf en ritfesting venjuréttar. Að efni til eru ákvæði Grágásar og víða nýrri en annarsstaðar þekkist um þær mundir. Hér er eigi rúm til að rekja þau ákvæði til neinnar hlítar. Aðeins skulu til dæmis nefnd þessi 3 atriði úr refsiréttinum. Grágás gjörir glöggan mun á vangá og tilviljun, hún lætur hvatamann til glæpa sæta sömu refsingu og þann er glæpinn fremur og hún lætur tilraun til brota almennt varða refsingu. Í öllum þessum atriðum er hún í fullu samræmi við refsirétt nútímans og langt á undan sínum tíma.

Grágás lýsir fyrir oss rétti lýðveldisins íslenska á síðari hluta æfi þess. Auðvitað hafði hann þá breyst til muna frá því sem hann var á dögum Úlfljóts. Um hinn eldri rétt lýðveldisins brestur oss að mestu heimildir. Þó eigi með öllu. Sögurnar lýsa fyrir oss lífi ísl. á 10. og 11. öld og koma þar vitanlega mörg lagaleg atriði til sögunnar. Af þeim er hægt að fræðast nokkuð um hinn eldri íslenska rétt, og eins og við mátti búast lýsa sögurnar yfirleitt rétti á frumlegra stigi en réttur Grágásar er.

Vér gátum þess áður að hin forna löggjöf Íslands væri mikilsverð fyrir það tvennt að hún sýndi oss forngermanskar réttarhugsanir í frumlegri mynd og eðlilegan vöxt þeirra. Íslendingar hinir fornu hafa reist sér veglegan minnisvarða einnig þar sem er löggjöf þeirra. Hinn forni réttur Íslands hefir líka orðið réttarsögu mönnum germanskra þjóða mjög mikilsverð heimild. Einkum hafa hinir þýsku german istar lagt mikla stund á rannsókn íslensks réttar. Er oss Íslendingum skylt að minnast með þakklæti fræðimanna eins og Konrads Maurer og Karls v. Amira og fleiri annara fyrir rannsóknir þeirra á hinum fornu lögum vorum. Hinnsvegar virðist fræðimönnum hins enskumælandi heims hafa verið þau lítt kunn og hafa gefið þeim lítinn gaum. Fyrir utan hið frábæra rit Lord Bryce, Primitive Iceland, rit Conybears, The Place of Iceland in the History of European Institutions (1877), og rit Miss Phillpotts: Kindred and Clan in the Middle Ages and after (1913) hefir nálega ekkert verið um þau efni ritað á ensku tungu. Vér erum þess þó fullvissir, að réttarsögumönnum hinna enskumælandi þjóða mundi einnig reynast hin fornu íslensku lög mikilsverð heimild og að þeir þar mundu finna ýmsar þær réttarhugsanir, sem orðið hafa þeirra eigin rétti máttarlindir til þroska og vaxtar.

Lífskoðanir Íslendinga til forna

Eftir
Dr. Guðm. Finnbogason

Einhver elzta og merkasta heimild um lífsskoðun Íslendinga hinna fornu eru Hávamál, sem talin eru frá 10. öld e. Kr. Við lestur þeirra er þó margs að gæta. Hávamál eru ekki eitt samfellt kvæði, heldur safn af kvæðum og kvæðabrotum, ýmislegs efnis. Sum erindin eru torskilin og mikið um það deilt, hvernig skýra skuli. Röðin virðist sumstaðar hafa raskast nokkuð og nýjum erindum ef til vill aukið inn á stöku stað. Hvert erindi er sér um mál og hugsun, heild út af fyrir sig. Lífsskoðun Hávamála verður því að finna með líkum hætti og ef vér hefðum margar perlur, hverja með sínu einkennilega ljósbliki, dregnar á band af handahófi. Vér mundum taka þær af bandinu og raða þeim eftir skyldleika þeirra, svo að fram kæmi sem eðlilegust röð eða heild. Með þessu er ekki gert lítið úr þeirri umgerð og röð. sem erindin hafa fengið í Hávamálum. Svo sem kunnugt er, miðar höfundur fyrsta og merkasta kvæðisins lífsreglur sínar oft við gest, sem ber að garði á ókunnum stað. En þeim, sem læsi kvæðið fyrst og fremst frá þessu sjónarmiði, gæti vel farið svo, að hann teldi það aðallega leiðarvísi í mannasiðum og fyndist þá líklega réttara að halla sér heldur að nýrri kennslubók í þeim vísindum. Það mun að vísu engin tilviljun, að Hávamál tala svo margt um gestinn. Á vit manns, lífsspeki og vald yfir sjálfum sér reynir mest, þar sem hann stendur einn meðal ókunnugra og verður eingöngu að treysta sjálfum sér. Og raunar er gesturinn sönn ímynd mannkynsins. "Útlendir og gestir erum vér — eins og allir vorir feður" svo sem Davíð kvað að orði forðum. Framtíð hvers manns er jafn óviss og gestsins, sem drepur á ókunnar dyr, en aldrei hefur hún verið óvissari en á víkingaöldinni, öld hins óbundna hnefaréttar. Þaðan er runninn hinn þungi undirstraumur varúðarinnar í Hávamálum:

> Gáttir allar,
> áðr gangi fram,
> um skygnask skyli; (1)

eða:

> Vápnum sínum
> skala maðr velli á
> feti ganga framar; (38)

eða:

> Ár skal rísa
> sá er annars vill
> fé eða fjör hafa (58)

eru allt heilræði, sem sprottin eru af sérstökum aldarhætti og bregða upp mynd af honum. En ef vér viljum finna kjarnan í lífsskoðun Hávamála, verðum vér fyrst og fremst að athuga það, sem miðað er við mann eðlið sjálft og því getur komið til greina á hvaða öld sem er.

Ekkert einkennir lífsskoðun betur

en það, í hverju menn telja sæluna fólgna, hvern þeir telja sælan. Eg skal því byrja á því, að líta á þau tvö erindi Hávamála (8. og 9. erindi), er segja það berum orðum, hver sé sæll:

Hinn er sæll,
er sér um getr
lof ok líknstafi;
ódælla er við þat
er maðr eiga skal
annars brjóstum í.

Sá er sæll,
er sjalfr um á
lof ok vit meðan lifir;
þvíat ill ráð
hefr maðr opt þegit
annars brjóstum ór.

Svo sem ég hefi fært ástæður fyrir á öðrum stað, held ég, að hér beri ekki að taka orðið lof í merkingunni hrós, heldur merki það leyfi, eins og þegar talað er um "lof og bann" eða "að ráða lögum og lofum". Að geta sér lof eða eiga sjálfur lof, er þá að vera sjálfráður, frjáls athafna sinna. "Sjálfr leið sjálfan þik" (Grógaldr 6) var hugsjón forfeðra vorra, og kemur vel heim við það, að telja sjálfræðið fyrsta skilyrði sælunnar og betra að ráða sjálfur búi, hve vesalt sem er, en að þurfa til annara að sækja:

þótt tvær geitr
eigi ok taugreptan sal,
þat er þó betra en bæn. (36)

Sjálfræðið er því fyrsta skilyrði sælunnar, en þar næst "líknstafir" eða "vit". "Stafir" merkja þarna þekkingu; 'líknstafir" eru sú þekking eða speki, sem til líknar má verða, þau hyggindi, sem í hag koma, og eru því í rauninni sama og "vit" í síðara erindinu. Bæði erindin eru nálega sama efnis og bæði leggja þau áherzlu á það, að "betra er hjá sjálfum sér að taka en sinn bróður að biðja".

Vér skulum sem snöggvast líta betur á þetta tvennt, er Hávamál telja frumskilyrði sælunnar. Fyrst er **sjálfræðið.** Enginn getur náð fullum þroska og notið sín til fulls, ef hann er ekki sjálfum sér ráðandi, heldur verður að sækja leyfi til annara. Með sjálfræðinu fær maðurinn fyrst þann veg og vanda, sem æðstur er, að velja og hafna sjálfur og bera fulla ábyrgð gjörða sinna. En sjálfræðið eitt er ekki nóg. Til hvers er að vera sjálfráður ferða sinna, ef maður kann ekki fótum sínum forráð? "**Vits** er þörf" (5). Vitið er ljós á vegum vorum og lampi fóta vorra. Það er hæfileikinn til að skilja ný viðfangsefni, átta sig á því, sem maður kann ekki tökin á, finna leið þar sem vandratað er:

Vits er þörf
þeim er víða ratar,
dælt er heima hvat.

Heima er allt auðvelt. Þar hefur maður smám saman lært tökin á öllu, lært þau af dæmi annara. Til þess þarf lítið vit. Þess vegna er heimskt heimaalið barn.

Höfundi Hávamála verður hlýtt um hjartarætur, er hann minnist á vitið:

Byrði betri
berrat maðr brautu at
en sé manvit mikit;
auði betra
þykkir þat í ókunnum stað,
slíkt er válaðs vera. (10)

Óbrigðra vin
fær maðr aldregi
en manvit mikit. (6)

Í þessari samlíkingu við óbrigðan vin felst fyrst o gfremst það, að vér eigum að treysta vitinu eins og vér treystum tryggum vini, þar sé vort bezta athvarf, en jafnframt hitt, að vér eigum ekki að bregðast vitinu, breyta á móti boðum þess, og loks skín út úr þessum orðum ánægjan af því að hugsa, ánægjan af sambúðinni við vitið, ef svo má að orði kveða. Vitið er betra en auður, því að heimskur maður kann ekki að beita auðnum rétt og

svá er auðr
sem augabragð,
hann er valtastr vina. (78)

Öll tilvera hins volaða er undir vitinu komin. Það er síðasta og eina athvarf hans.

Þessari virðingu höfundarins fyrir vitinu, trausti og ást á því fylgir ljós skilningur á því, hvernig menn eiga að afla sér þekkingar með stöðugri athugun:

Hinn vari gestr,
er til verðar kemr,
þunnu hljóði þegir;
eyrum hlýðir,
en augum skoðar;
svá nýsisk fróðra hverr fyrir.
(7)

En um það, sem ber sjálft fyrir augu og eyru, verður að spyrja:

Fregna ok segja
skal fróðra hverr,
sá er vill heitinn horskr. (63)

Hann á ekki aðeins að spyrja, heldur verður líka að segja frá og fræða aðra, um leið og hann fræðist af þeim. Að líkindum ekki aðeins vegna þess, að "glík skulu gjöld gjöfum", heldur og fyrir þá sök, að þekking vor skýrist fyrir sjálfum oss, er vér komum orðum að henni. Vér eigum raunar með fullum sanni þá eina hugsun, sem vér getum gefið öðrum fullmótaða í málm orðsins. En flest tilsvör forfeðra vorra votta óbeit þeirra á hugsunarlausu munnfleipri: "Mæli þarft eða þegi" (19) segja Hávamál. Með þessum hætti þróast jafnt þekking og mannvit: með því að þiggja og gefa og kynnast mörgum mönnum. Sanna mannþekkingu fær ekki sá, sem allt af situr á heimaþúfunni:

Sá einn veit,
er víða ratar
ok hefir fjölð um farit,
hverju geði
stýrir gumna hverr,
sá er vitandi er vits. (18)

Ef vér höfum nú hugfasta þessa skoðun Hávamála á ágæti vits og þekkingar, þá virðist það í fyrstu undarlegt, að höfundurinn ræður mönnum jafnframt til að verða ekki ofvitrir. Þrjú erindin (54—56) byrja svo:

Meðalsnotr
skyli manna hverr,
æva til snotr sé,

þ. e. hver maður skyldi vera meðalvitur, en aldrei ofvitur. Fyrsta erindið heldur áfram:

þeim er fyrða
fegrst at lifa,
er vel mart vitu.

"Vel mart" mun merkja hæfilega margt.

Og niðurlag hinna erindanna seg ir, hvers vegna ekki er gott að vera alvitur:

snotrs manns hjarta
verðr sjaldan glatt,
ef sá er alsnotr, er á

og

örlög sín
viti engi fyrir,
þeim er sorgalausastr sevi.

Það er sama kenningin og í hinum frægu orðum Prédikarans: "Mikilli speki er samfara mikil gremja, og sá, sem eykur þekkingu sína, eykur kvöl sína." (Préd.1, 18). "La prévoyance, la prevoyance voila la véritable source de toutes nos miséres" (Framsýnin, framsynin er hinn sanna uppspretta allrar eyndar vorrar), segir Rousseau einhversstaðar.

"Wunsche dir nicht zu scharf das Auge, denn wenn du die Toten in der erde erst siehst, siehst du die Blumen nicht mehr."
(Ofskörp ei augu þín sé, því ef þú fengir að líta dauða menn dimmri í mold, dapraðist sjónin á blóm).

Einn frægur sálarfræðingur hefir jafnvel í stuttu ágripi af sálarfræð inni fundið ástæðu til að skrifa sérstakan kafla um böl það,er framsýninni fylgir (Ubel der Voraussicht). Hávamál eru því sammála mörgum vitrum mönnum að fornu og nýju um þetta, og það sýnir hina hiklausu sannleiksást höfundarins, að hann getur annmarkanna á því, sem hann telur þó til æðstu gæða mannkynsins. Hann skilur, að sá, sem allt veit, verður um leið að taka við sorginni og áhyggjunum, sem af þekkingunni leiðir, og að það mundi draga úr lífsgleðinni og starfsþróttinum. Vitið er oss gefið til þess að bregða birtu yfir starfssviðið, lýsa oss á leiðinni að markinu. Það er geislastafur, er lífsviljinn sendir út til að sjá, hvað gera skal næst. Það á að vera "líknstafir" en ekki "meinstafir," en meinstafir verður þekkingin, ef hún glepur sálarró vora og lamar lífsþróttinn.. Sá sem vill ganga á mjóu borði yfir freyðandi foss í gljúfri, verður að horfa beint fram og gleyma á meðan öllu, sem hann veit um hættuna. Hugsunin um hana mundi draga hann beint niður í gljúfrið. Og að hverju gagni kæmi honum að hugsa um hættuna, þegar hann væri kominn yfir um? Það mundi aðeins verða til þess, að gera hann hræddan eftir á og deigari til að leika sömu list á ný, þótt hann þyrfti. —

En hvernig er þá sá maður, er í hvívetna lætur stjórnast af vitinu? Hvaða hugsjón vakir fyrir höfundinum? Hvernig á maður að vera? Lýsingarorðin, sem Hávamál velja honum, eru: snotr, meðalsnotr, ráðsnotr, horskr, fróðr; hugall, varr ok eigi ofvarr, þagall, gætinn at geði,

góðr; glaðr ok reifr, mildr (þ. e. örlátur), frækinn, vígdjarfr. Í þessum einkunnum kemur það enn fram, hve mikla áherzlu Hávamál leggja á vitsmunina, en aðalorðið er eflaust **snotr**. Og hér erum vér svo heppnir, að Snorri Sturluson hefir sýnt, hvað í því orði felst, þar sem hann minnist á gyðjuna Snotru: "Snotra — hon er vitr ok látprúð; af hennar heiti er kallat snotr kona eða karlmaðr, sá er hóflátr er." **Snotr** merkir þá allt í senn: vitur, látprúður, hóflátur, og það eru einmitt aðaldrættirnir í mannshugsjón Hávamála. Snotr, meðalsnotr, ráðsnotr, horskr, fróðr eru blæbrigði vitsmunanna; hugall, varr, þagall, gætinn at geði, góðr eru ýmsir þættir hófseminnar; glaðr ok reifr, mildr, frækinn gefa hvert sinn tóninn í hinn glæsilega samhljóm háttprýðinnar, og sá, sem er frækinn að eðlisfari, verður á vígaöld vígdjarfur. Allir þessir kostir koma jafnt og skortur þeirra bezt í ljós, þar sem maður er gestr, og því miða Hávamál, eins og ég tók fram, svo oft við gestinn, og bera þá fyrst og fremst háttprýðina og hóflætið fyrir brjósti. Snotur maður hælir sér ekki af hyggindum sínum (6); hann hefir taumhald á tungu sinni (6), hann beitir valdi sínu í hófi (64); hann gerir ekki gys að öðrum mönnum (30) og fyrst og fremst gætir hann sín fyrir ofdrykkju (11—14) og ofáti (20—21), því að með ofdrykkju glatar hann valdinu yfir sjálfum sér, og með ofáti gerir hann sig auðvirðilegri en nautið eða sauðinn í haganum. Snotur maður þekkir hvatir sínar og galla og varast því vítin. Ef vér sækjum hann heim, er hann glaður og reifur við gesti, skrafhreifinn og kann frá mörgu að segja; sérstaklega er honum tíðrætt um góða menn (103).—Allt sæmir þetta háttprúðum höfðingja.

En Hávamál gera fyrirmyndina enn skýrari með því að sýna oss jafnframt andstæðuna. Lýsingarorðin, sem þess háttar manni eru valin, eru: ósnotr, ósnjallr, ósviðr, api, afglapi, dælskr, fimbulfambi, vesall ok illa skapi, illr, gráðugr, glöggr. Hann þykist allt vita (26) og hlær að öllu (22). Eignist hann fé eða komist hann yfir kvenmann, fyllist hann metnaði og monti (79). Þar sem hann er gestur, ýmist þegir hann eins og steinn, eða það veður á honum, og fái hann í staupinu, segir hann allt, sem honum býr í brjósti (17). Hann kann sér ekki magamál og verður til athlægis fyrir græðgi sína (20). Hann heldur að allir, sem við honum hlæja, séu vinir sínir (24). Hann er fimbulfambi, erkiklaufi í orðum og hugsun. Hann er nízkur (glöggr) og vill því helzt ekki þiggja gjafir, til þess að þurfa ekki að gefa aftur (48). Hann er huglaus og lífhræddur (16, 48) og sefur ekki fyrir áhyggjum um nætur.—

Snotr, þ. e. vitur, látprúður, hóflátur á maður að vera. Hvers Hávamál meta lastalaust líferni kemur vel fram, þar sem þau minnast á hin önnur gæðin:

Eldr er beztr
með ýta sonum
ok sólar sýn,

heilyndi sitt
ef maðr hafa náir,
án við löst að lifa. (68)

Heilbrigðin og að lifa lastalausu lífi eru þarna talin frumgæðin, en næst þeim eldurinn og sólskinið. Höfundurinn er ljóssins barn. Sólin hefir talað til hans líkt og Þorkels mána: "Hann lét sik bera í sólargeisla í banasótt sinni, ok fal sik á hendi þeim guði, er sólina hafði skapað." Jafnframt skiljum vér ást höfundarins á eldinum. Hann er barn hins kalda lands. Hann rís snemma úr rekkju hvern morgun og "gengur síns verka á vit." Hann finnur hitann í sjálfum sér, meðan hann er að verki. Það geislar frá honum atorkan, en þegar hann kemur heim og slakar á vöðvunum, er honum ljúft að finna hlýjuna frá eldinum eða baka sig við hann, eins og Ásmundur hærulangur. Og eflaust hefir honum dottið margt í hug, er hann horfði í langeldana, er loguðu glatt — "líkt og hans fjörugur andi." Þá hefur hann hugleitt, hvernig

brandr af brandi
brenn unz brunninn er,
funi kveykisk af funa, (57)

og heimfært það til mannanna. Hann telur upp hin önnur gæði, er geta sætt mann við lífið, jafnvel þó að heilsan bili:

Erat maðr alls vesall,
þótt hann sé illa heill;
sumr er af sonum sæll,
sumr af frændum,
sumr af fé ærnu,
sumr af verkum vel. (69)

Hann telur fyrst sonaeignina, framhald ættarinnar. Með því heldur logi lífsins áfram, lýsandi og vermandi, frá kyni til kyns. Og svo er annað:

Sjaldan bautasteinar
standa brautu nær,
nema reisi niðr at nið. (72)

Þar kemur fram þráin að lifa í endurminningu komandi kynslóða, ekki aðeins í holdi og blóði niðjanna, heldur og í vitund þeirra og allra sem til spyrja, þráin eftir orðstír, sem aldrei deyr. Það er eini ódauðleikinn, sem höfundurinn virðist trúa á. Þess vegna ríður á að fá svo mikinn árangur af þessu lífi, sem unnt er. Meðan lífið helzt, verða einhver ráð til að afla sér helztu nauðsynja: "ey getr kvikr kú" allt af getur lifandi maður eignast belju. Og þó að maður sé haltur eða handarvanur, daufur eða blindur, getur hann orðið að einhverju liði (71). Eftirtektarvert er það, hve lítið atriði auðurinn er í augum höfundarins. Það er bein afleiðing af því, að hann metur mann eingöngu eftir því, hvað hann **er**, en ekki eftir hinu, hvað hann **á**:

Þveginn ok mettr
ríði maðr þingi at,
þótt hann sét væddr til vel;
skúa ok bróka
skammisk engi maðr
né hests in heldr
þótt hann hafit góðan. (61)

Betur er eigi unnt að taka fram, að umbúðirnar eru lítils virði, innihaldið aðalatriðið:

Hví skal ei bera höfuð hátt
í heiðurs fátækt, þrátt fyrir allt?

Koma á þingið og leggja sitt til málanna, þó að klæði og skæði séu ekki sem bezt? En "þveginn" á maður að vera, því að annað væri virðingarleysi jafnt fyrir sjálfum sér og öðrum—"ok mettr." Sumir hafa haldið að þar ætti að standa "kembdr." Það má vel vera, en hitt þykir mér líklegra, að höfundurinn vilji, að menn komi mettir til þings af sömu ástæðu og hann ræður mönnum að eta dögurð seint, þegar þeir ætla í samsæti, svo að ekki fari eins og þar segir:

sitr ok snópir
lætr sem sólginn sé
ok kann fregna at fáu. (33)

Höfundurinn þekkir manneðlið nógu vel til að vita, að enginn nýtur sín eða ber höfuðið hátt með soltinn maga, og hann kannast við það.—

En um meðferð auðsins gefa Hávamál þessa frjálsmannlegu reglu:

Féar síns,
er fengit hefr,
skylit maðr þörf þola:
opt sparir leiðum
þats hefir ljúfum hugat;
mart gengr verr en varir. (40)

Lífernisreglur Hávamála eru allar miðaðar við afleiðingar breytni vorrar í þessu lífi. Siðfræði þeirra styðst ekki við neina trúarskoðun, heldur eingöngu við manneðlið, eins og það birtist í reynslu vorri. Lífið verður því fullkomnara sem vér fylgjum betur boðum skynseminnar og gætum þess mundangs hófs, sem er einkenni sannrar heilbrigði. Sá, sem þannig lifir, getur verið "glaðr ok reifr — unz sinn bíðr bana." Hann veit að vísu, að:

Deyr fé,
deyja frændr,
deyr sjálfr hit sama;
en — orðstírr
deyr aldrigi
hveim er sér góðan getr. (76)

Orðstírinn er afleiðing manngildisins og framhald þess. Með honum verður líf manns, þegar hann er sjálfur liðinn, starfandi afl í lífi kynslóðanna, öld eftir öld. Með því að lifa sjálfum sér, þ. e. í samræmi við það, sem bezt er og heilbrigðast í eðli manns, lifir maður öðrum um ókomnar aldir. Mitt og þitt verður alt eitt, þegar um hin varanlegu gæðin er að tefla.

"Hið frjálsa afl" og "hið læknandi vizku-orð," "eldingin," "lof ok líknstafir," "brandr af brandi brenn," kemur alt í sama stað niður. Orðstírinn, sem aldrei deyr, er sá andans eldur, er tendrast af dæmum mikilmenna.—

Eitt er nú, hvernig Hávamál líta á gildi lífsins og markmið þess, annað skoðun þeirra á mönnunum almennt. Þar kemur mér jafnan í hug orð Bjarna Thorarensens til kunningja síns:

Fengið hef ég bréf
frá þér af vegum
hinna náköldu
norðanvinda.
Fylgdi því sem þeim
þurt og hreint veður.

"Þurt og hreint veður"—og heldur kalt er í dómum Hávamála um mennina:

Lítilla sanda,
lítilla sæva,
lítil eru geð guma. (53)

Það er ekki stórstreymt í mannssálunum. Þeir eru smásálir. Eigingirnin býr undir, jafnvel þar sem annað sýnist. "Ey sér til gildis gjöf" (145, sbr. 39), og höfundurinn brosir í kampinn, er hann segir:

Hér ok hvar
myndi mér heim of boðit,
ef þyrptak at málungi mat,
eða tvau lær hengi
at hins trygga vinar
þars ek hafða eitt etit. (67)

Hann kímir líka, er hann hugsar til þess, að "mikið er skraddarans pund:"

Váðir mínar
gaf ek velli at
tveim trémönnum;
rekkar þat þóttusk,
er þeir ript höfðu;
neiss er nökkviðr halr. (49)

Fyrsta kvæðið í Hávamálum minnist ekkert á konur né ástir. Úr því er bætt í sjálfstæðum þætti, er byrjar með hinu alkunna erindi:

Meyjar orðum
skyli mangi trúa
né því er kveðr kona,
þvíat á hverfandi hvéli
váru þeim hjörtu sköpuð,
brigð í brjóst um lagið. (84)

"Á hverfandi hveli" mun vera hugsað eins og er vér segjum nú "á hjólum," "allur á hjólum" eða "alltaf á hjólum" um þann, sem er aldrei kyr, eða óstöðugur í rásinni. Hjörtu kvenna voru þannig gerð, að þau eru "alltaf á hjólum." En höfundurinn tekur það fram, að karlmennirnir séu engu betri sjálfir:

Bert ek nú mæli
þvíat ek bæði veit:
brigðr er karla hugr konum,
þá vér fegrst mælum,
er vér flást hyggjum,
þat tælir horska hugi. (91)

Og hann varar við því, að lá öðrum í ástamálum:

Ástar firna
skyli engi maðr
annan aldregi;
opt fá á horskan,
er á heimskan né fá,
lostfagrir litir. (93)

Og:
heimska ór horskum
gerir hölða sonu
sá hinn mátki munr. (94)

Hin kalda, rólega skynsemi verður

hikandi, er hún stendur andspænis frumkrafti lífsins, hinni máttugu ást, og segir: "Dæmið ekki."

Hávamál gera ráð fyrir, að hver viti bezt, hvar að honum kreppir skórinn, og því sé erfitt að gera öðrum til hæfis og bezt að hlutast ekki til um annara hagi að óþörfu. Það ráð er skemtilega orðað:

Skósmiðr þú verir
né skeptismiðr
nema þú sjálfum þér sér;
skór er skapaðr illa
eða skapt sé rangt,
þá er þér böls beðit. (126)

Hins vegar ætlast þau til, að maður láti annara böl til sín taka, eins og það væri sjálfs manns böl, og snúist öndverður gegn þeim, er því valda:

hvars þú böl kant
kveðu þér bölvi at
ok gefat þínum fjöndum frið.
(127)

Óteljandi dæmi úr Íslendingasögum, og þó ekkert betur en Gunnars þáttur Þiðrandabana, sanna, hve almennt það var með forfeðrum vorum, að gera annara böl að sínu, hjálpa þeim sem í vanda var staddur og leggja líf sitt við. "Skjóls þykist þessi þurfa," segir Helgi Ásbjarnarson, þegar Gunnar klappar á dyr hans um nótt. Þessi einföldu orð segja oss allt, sem segja þarf.

Jafnframt brýna Hávamál það fyrir oss, að fagna aldrei yfir því, sem illt er, heldur gleðjast af því, sem gott er:

Illu feginn
ver þú aldregi,
en lát þér at góðu getit. (128)

Hin sterka sjálfstæðishvöt og hið fasta taumhald skynseminnar, er birtist í Hávamálum, mundi gera manninn einrænan og einmana, ef hann fengi ekki jafnframt fullnægt annari hvöt, sem á sér engu síður djúpar rætur í manneðlinu, en það er hvötin til náins samlífs við aðra menn, og hvergi kemur djúpsæi Hávamála betur fram en einmitt í skilning á þessu. ....

Ungr var ek forðum,
fór ek einn saman,
þá varð ek villr vega;
auðigr þóttumk,
er ek annan fann;
maðr er manns gaman. (47)

Og hann bregður upp ógleymanlegri mynd af einstæðri furu til að sýna, að vinaskjólið er lífsnauðsyn, sem það var ekki sízt á víkingaöld:

Hrörnar þöll,
sú er stendr þorpi á,
hlýrat henni börkr né barr;
svá er maðr,
sá er mangi ann,
hvat skal hann lengi lifa. (50)

Bjarni Thorarensen hefir dregið upp aðra mynd, sem setja má við hliðina á þessari. Þær skýra hvor aðra:

Viður var mér áður
vaxinn fríður að síðu,
vestan ég varði' hann gusti,
varði' hann mig austanblástrum.

Aðdáanlegur er skilningur Hávamála á því hvað til þess þarf, að vináttan haldist, þegar menn eru einu sinni orðnir vinir. Grundvallarreglan er einföld. Hún er: **jöfnuður.** "Glík skulu gjöld gjöfum." "Viðrgefendr erusk vinir lengst" (41). "Geði skaltu við þann blanda ok gjöfum skipta, fara at finna opt." (44).

—Þvíat hrísi vex
ok hávu grasi
vegr, er vetki treðr. (119).

"Hlátr við hlátri skyli höldar taka" (42). "Vápnum og váðum skulu vinir gleðjask, þat er á sjálfum sýnst" (41). Þó þurfa gjafirnar ekki alltaf að vera stórar (52). Í stuttu máli: Vináttan heimtar endurgjald, jöfnuð, bergmál Í fljótu bragði kann þetta allt að virðast hversdagslegar verzlunarreglur og ekkert annað, en höfundurinn veit vel hvað hann er að fara. Vináttan, eins og hvert annað hugarþel, lifir og nærist af athöfnunum. Mönnum er eiginlegt að fórna einhverju fyrir þá, sem þeir unna, og hins vegar fer mönnum, eins og Aristoteles hefir fyrir löngu sýnt, að þykja vænt um þann, sem þeir fórna einhverju fyrir. Sá, sem gefur vini sínum gjöf, glæðir þar með hjá sjálfum sér vinarþelið til hans, og hinn gerir eins með því að gefa á móti. Sá, sem þiggur án þess að gefa aftur, verður minni vinur eftir en áður. Eigi vináttan að haldast, verður að vera jafnt á báðar hliðar. Einmitt af því að vináttan lifir á verkunum, eru vopn og klæði svo góðir gripir til gjafa — "þat er á sjálfum sýnst" — þau skarta á manni sjálfum og eru þannig sýnilegur vottur og minning um gefandann og vináttuna og halda henni þar með við.

Í því að blanda geði við vin sinn er fólgin fullkomin hreinskilni og þar með að segja honum til syndanna, ef þörf gerist: "era sá vinr öðrum, er vilt eitt segir" (124) kenna Hávamál. Jafnframt á maður aldrei að verða fyrri til að slíta vináttunni (121). En þar af leiðir, að "óvinar síns skyli engi maðr vinar vinr vera," (43) því að þar sem tveir menn standa á öndverðum meiði, er ekki unnt að fylgja báðum að málum, heldur verður að velja á milli og þar með bregðast öðrum hvorum. Og þar sem vináttan er einskonar sifjar og sálufélag, ríður á að velja sér góðan mann að vini:

Góðan mann
teygðu þér að gamanrúnum
og nem líknargaldr meðan þú
lifir. (121)

Vinátta vondra manna stendur skamma stund:

Eldi heitari
brennr með illum vinum
friðr fimm daga,
en þá sloknar,
er hinn sétti kemr
ok versnar allr vinskapr. (51)

Mörgum mun virðast kaldrifjuð reglan, sem Hávamál gefa um þann vin, sem maður trúir illa:

Þat er enn of þann
er þú illa trúir
ok þér er grunr at hans geði,
hlæja skaltu við þeim
ok um hug mæla,
glík skulu gjöld gjöfum.
(46, sbr. 45)

En í raun og veru er þetta bein afleiðing af reglunni um, að verða aldrei fyrri til að slíta vináttu. Annaðhvort verður að segja manninum að fyrra bragði hvað maður hugsar um hann, gera hann þar með að fjandmanni sínum og verða "fyrri að flaumslitum," eða þá að sýna honum vingjarnlegt viðmót, sem þá verður jafn ósatt og hans. En hann hefir þá ekki yfir neinu að kvarta, því að "glík skulu gjöld gjöfum."

Þannig eru Hávamál hér sem endrarnær sjálfum sér samkvæm. Þar er engin hálfvelgja. Rétt hugsun ræður.—

Lítum svo á Egil Skallagrímsson, víkinginn og skáldið, sem uppi var á sömu öld og Hávamál voru ort. Mannshugsjón Egils birtist í kvæði því, er hann orti um Arinbjörn hersi, vin sinn, og er vert að gæta að því, hvaða eiginleika hann telur Arinbirni til gildis og dáist að.

Svo sem eðlilegt er, minnist hann fyrst á það, hve tryggur vinur Arinbjörn hefir reynst honum, og að hann gat treyst hverju hans ráði, en í því felst, að Arinbjörn var ráðsnjall, vitur maður. Hann er "heiðþróaðr," hefir fengið þann þroska, er heiður fylgir, er "knía fremstr" og Egill leggur sérstaklega áherzlu á það, að þótt Arinbjörn væri vinur hins herskáa konungs, þá talaði hann aldrei ósatt orð í konungs garði ("vinr þjóðans, er vætki ló í herskás hilmis garði; hann hafði djörfung til að segja ávalt satt, þótt við harðvítugan konung væri að eiga. Hann er voldugur og ættgöfgur ("máttugr hersa kundr"). Svo sem að líkindum ræður um svo fégjarnan mann sem Egill var, þá verður honum tíðrætt um örlæti Arinbjarnar ("mildgeðr"; fégrimmr") og auðlegð, og þá vinsæld, er því fylgdi: Er þá athyglisvert, að Egill lofar sérstaklega mannúð hans, að enginn fór frá Arinbirni tómhentur, "háði leiddr né heiptkviðum," enda sé hann sverð og skjöldur lítilmagnanna, en ekki láti hann þjófa vaða uppi ("sökunautr og sona hvinna"). Hann er "vinr véþorns" þ. e. þess, er þyrmir véum, trúmannsins, og því ástsæll jafnt af guðunum sem af öllum almenningi ("goðum ávarðr með gumna fjöld") og menn veita orðum hans athygli sem væri hann konungur.

Aðdáun Egils á vinfestunni, sannleiksástinni, orðheldninni, örlætinu, frægðinni kemur hins vegar óbeinlínis fram í því, sem hann segir um sjálfan sig í kvæðinu: Hann segir sér sé ljúft að kveða um vini sína ("emk vilkvæðr um vini mína,") að hann sé "þagmælskur um þjóðlygi," "skaupi gnægðr skrökberöndum," "glapmáll um gleggvinga" (þ. e. nirfla) og að hann ætti skilið að heita "vinþjófr," "váljúgr að Viðurs fulli" (þ. e. svikaskáld), "hróðrs örvirðr ok heitrofi", ef hann endurgyldi ekki Arinbirni hjálpina, og

nefnir þar með einmitt það, er hann sízt vildi að sannaðist á sér.

Í einni af lausavísum sínum kallar Egill Arinbjörn "dreng," og í engu einu orði felst meira af æðstu siðgæðishugsjón fornmanna. "Drengir heita vaskir menn ok batnandi," segir Snorri. Í þeirri skilgreiningu kemur þróunin fram, líkt og í "heiðþróaðr" hjá Agli. Án vaskleikans, hreystinnar hugprýðinnar koma aðrar gáfur að litlu eða engu haldi, því að lífið er barátta, barátta við náttúruna, barátta við sjálfa oss og barátta við aðra menn, ef ekki með vopnum handarinnar, þá með vopnum andans. Öllum er augljóst, hvers virði vask leikurinn er, þar sem lífsbaráttan er háð með brugðnum sverðum, þar sem menn verða að leggja líf sitt við nálega hvert það mál, er þeir taka að sér, svo sem var hjá oss á söguöldinni. Þar stendur sá bezt að vígi, sem lætur sér sízt bregða við váveiflega hluti, eins og sagt er um Halldór Snorrason. En vaskleikur er í raun og veru engu ónauðsynlegri þar sem friður er á yfirborði þjóðlífsins, svo að hver maður er nokkurnveginn óhultur um líf sitt. Baráttan er þá ekki um það að halda lífi sínu, heldur um það að lifa samkvæmt eðli sínu og þörf, fegra líf sitt og fullkomna. Með samlífinu hættir mönnum löngum við að verða hver öðrum háðir, háðir yfirmönnum sínum, vinum, fylgismönnum flokksmönnum, háðir tízkunni, almenningsálitinu. Þar af sprettur sú hættan að menn týni sjálfum sér, láti teygjast frá því sem þeir sjálfir telja rétt. "vinni það fyrir vinskap manns að víkja af götu sannleikans." Allar mannlegar framfarir og þroski kosta áreynzlu, fást ekki, nema menn beiti kröftunum vasklega og þoli margar raunir. Staðfastur getur sá einn verið, sem hugprúður er og hopar ekki af hólmi, hvað sem á móti er:

"Hrökkvi þegn fyrir þegni,
þat var drengs aðal lengi."

En vaskleikurinn einn er ekki nógur til drengskapar: "Drengir heita vaskir menn ok batnandi." Drengskapurinn fæst með því að beita vaskleikanum þannig, að maður batni við, vinna þau verk, sem göfga mann, breyta svo að maður verði "heiðþróaðr."

Batnaður, heiðþróun, verður þannig markmiðið, sem að er stefnt. En hvaða verkum fylgir heiður? Þau verða að vera sérstaks eðlis, því að heiður er fólgin í viðurkenningu annara manna, og almenna viðurkenningu getur það eitt fengið, sem ekki er eingöngu gott fyrir gjörandann, heldur og fyrir aðra. Heiður táknar samkvæmt uppruna orðsins ljóma, birtu. Heiðþróaðr er sá, sem hefir þroskast þannig, að hann ber öðrum birtu og veitir þeim þar með styrk til að keppa að æðra marki. Heiðurinn er gróðrarmagn andans. Hann vekur til vaxtar, hvar sem hann ljómar. Sú viðurkenning, er menn ósjálfrátt veita afbragðsmanninum, er viðbragð gróðramagnsins í sálum sjálfra þeirra, eins og blómið teygir sig í áttina til ljóssins. En fyrir hverja

lifandi veru er um tvennt að keppa: annars vegar um viðhald lífsins sjálfs, hins vegar um efling þess þróun. Úrlausnarefni mannkynsins hefir á öllum öldum verið það að finna skipulag, er veitti hverjum manni þetta tvennt: öryggi lífsins og tækifæri til heiðþróunar. Félagsskipun forfeðra vorra var skamt á veg komin. Einstaklingurinn varð á hverri stundu að vera búin til varnar. Hið eina skjól var "frændgarðurinn," ætt stóð gegn ætt, er á einstakling var ráðist. Hefndarlögmál forfeðra vorra miðaði að viðhaldi lífs og réttar einstaklingsins, með því að láta engum haldast uppi að sníða svo kvist af annars ættarmeiði, að sjálfs hans yrði ekki jafn mikið skertur í staðinn. Hefndin átti að halda uppi jöfnuði í viðureign ætta og einstaklinga og þar með kenna hverjum manni, að það svaraði ekki kostnaði að vega að öðrum. Hver einstakur maður með ætt sína að baki sér var þannig fæddur lögregluþjónn. Og þegar dæmt er um þau hermdarverk, sem unnin voru í þjónustu hefndarinnar, verður að muna, að þau voru sama eðlis og lögregluþjónsins nú á dögum, er hann leggur lífið í sölurnar til að gera skyldu sína. En hefndin var og er tvíeggjað sverð, því að framkvæmd hennar hlaut og hlýtur oft að valda ójöfnuði.

Af því að lífið var þannig oft barátta manns gegn manni, ættar við ætt, varð hreystin frumdygðin og hugleysið, bleyðimenskan sá löstur, er menn vildu sízt láta á sér sitja. En hugsjón heiðursins óx í skjóli hreystinnar, því að fulla hugprýði er ekki unnt að sýna nema með því að leika fyrir opnum tjöldum og taka afleiðingunum af því, að allir viti, hvað maður hefir gert. Þaðan er runninn hinn mikli munur, er fornmenn gerðu á vígi og morði, ráni og þjófnaði, bermæli og rógi, og jafnframt hitt, að ekki þótti sæma að vega að konum, börnum og öðrum lítilmögnum. Til þess þurfti ekkert hugrekki, og það var ójöfnuður. Þar skildi milli drengs og níðings.

Í raun of veru er hin forn-íslenzka mannshugsjón íþróttamanns h u g- sjón. Íþróttamaðurinn l e g g u r stund á íþrótt sína sjálfrar hennar og sjálfs sín vegna. Hann temur og stælir líkama og sál til þess eins að geta leyst af höndum það, er hann setur sér fyrir. Það er hans eins og barnsins:

> kaupið hæsta að heimta í
> hverju verki: að orka því.

Gildi lífsins verður fólgið í því að finna máttinn í sjálfum sér og beita honum af fremsta megni. En íþróttamaðurinn keppir alltaf beinlínis eða óbeinlínis við aðra, því að þar er maður manns mælikvarði. Af því leiðir skarpa athygli á kostum og löstum keppinautanna. Um þá ber raun vitni. Það elur upp réttdæmi, enda getur enginn niðrað keppinaut sínum nema gera minna úr sjálfum sér um leið, og ef til vill er ekkert augljósara í fari fornmanna en einmitt vilji þeirra að láta féndur sína og keppinauta njóta sannmælis:

Þykkjat mér góðir
Granmars synir,
þó dugir siklingum
satt að mæla;
þeir hafa markat
á Móingshaugum,
at hug hafa
hjörum at bregða. (Völs. kv. 48)

Önnur afleiðing af íþróttam. viðhorfinu er sú, að verkið, sem unnið er, fær gildi sitt eingöngu af því, sem það birtir um getu íþróttamannsins, en ekki af því, að hvaða gagni það kemur að öðru leyti. Öll athyglin beinist að gerandanum sjálfum, aflinu, leikninni, listinni, sem lifir sitt andartak í athöfninni og síðan í orðstír þeim, sem af henni tendrast. Orðstírinn heldur upp fordæminu og vekur þar með til nýrra dáða í keppni við þær, sem áður eru unnar: "Brandr af brandi brennr," en altlaf er horft á ljómann, en ekki eldsneytið. Sagan verður saga um þá einstaklinga, er sköruðu fram úr.

Af slíkri lífsstefnu leiðir ennfremur, að kappið vaknar við hverja átyllu. Hver mótstaða eða torfæra verður ögrun til kraftanna að yfirstíga hana, og aldrei má vita fyrirfram, hvað takast kann, ef rösklega er að gengið. Óteljandi dæmi í Íslendingasögum sýna, hve fljótir menn voru til að rísa öndverðir gegn hverri mótstöðu og etja kappi við hvern sem var, og það er bersýnilegt, að bak við er löngunin og viljinn til að fá sig fullreyndan. Heitstrengingar eru af sama toga spunnar. Skemtanir manna á þeim tímum bera sama vitni: hvers konar íþróttir, þar sem maður keppir við mann, jafnvel kappát og kappdrykkja, og ekki aðeins líkamlegar íþróttir, heldur og andlegar: kapp um það, hver yrkir fljótast og bezt vísu um tiltekið efni, orðasennur, gáturáðningar. Og loks mannjöfnuður, þar sem reikningarnir eru gerðir upp.

Í augum fornmanna voru vopnaviðskifti leikur:

Jafn var mér gnýr geira
gamanleikr við hal bleikan,

kveður Egill, og Vigfúss Víga-Glúmsson kallar orustu "góðan leik," enda hét hún í kenningum skáldanna "sverðleikr," "örleikr" o. s. frv. En hvort sem barist er um lífið með brugðnum sverðum eða maður gengur gegn manni í öðrum líkamsíþróttum, þá er niðurstaðan sýnileg og áþreifanleg og orkar ekki tvímælis. En líkamlegt sjálfstæði, hreysti og djörfung, sem íþróttunum fylgir, verður um leið undirstaða andlegs þróttar og þors, er kemur fram í orðaskiftum jafnt og í vopnaviðskiftum.

Þar sem lífið var þannig metið eftir íþróttagildi þess, eftir því, hve gott tækifæri það veitti til að sýna atgervi sína og geta sér frægð í þeim efnum, er þá þótti mest um vert, þá er auðskilin eftirsókn framgjarnra Íslendinga fyrrum eftir því að komast í þjónustu þeirra höfðingja, er ágætastir þóttu og flesta afreksmenn höfðu sér við hönd. Þar var leikvöllurinn, þar mátti fá sig fullreyndan og þá viðurkenningu, sem ekki varð skotið til æðra dóms, þar sem hún kom frá þeim, sem sjálfur var fremstur meðal

jafningja. En það voru að jafnaði höfðingjar þeir, er Íslendingar gerðust handgengnir.

Í þessu hressandi andrúmslofti íþróttahyggjunnar, þar sem hver maður er metinn eftir því sem hann hefir atgervi til, dafnar frumleikinn. Hvergi getur skemtilegra myndasafn sérkennilegra manna, er hver þorði að koma til dyranna eins og hann var klæddur, en í sögum þeim og þáttum, er segja frá Íslendingum við hirðir erlendra konunga. Þeir eru ekki hnjáliðamjúkir hirðsnápar, heldur frjálsbornir menn, er segja konungum jafnt og hirðmönnum þeirra það sem þeim býr í brjósti, hvað sem í húfi er, fara með þá sem jafningja sína og heimta réttdæmi af hverjum manni. Þeir veita ást sína og aðdáun, hrós og fylgd þeim einum, sem þeir telja þess verðan, og gera sér mannamun konunga, sem viðstaddir eru.

"Svá bar til eitthvert sinn, at konungarnir (Magnús góði og Haraldr harðráði Noregskonungar) sátu í einni höll at matborðum norðr í Kaupangi, þá var þar kominn til bæjarins Arnórr jarlaskáld, hann hafði ort sitt kvæðit um hvárn konunginn. Ok einn dag, er Arnórr bræddi skip sitt, þá komu þar sendimenn konunga, ok báðu hann ganga ok færa kvæðin; hann gekk þegar, ok þó ekki af sér tjöruna; en er hann kom at stofunni, mælti hann við dyrvörðu: gefið rúm skáldi konunganna; hann gekk inn fyrir þá ok mælti: heilir alvaldar báðir! Haraldr konungr mælti: hvárum skal fyrr færa kvæðit? Hann svarar: fyrr hinum yngra? Konungr spurði: hví honum fyrr? Herra! sagði hann, þat er mælt, at bráðgeð verði ungmenni; en þat þótti hvárum meiri virðing, at fyrr væri kvæðit fært. Því næst hóf hann upp kvæðit........En er lokit var drápunni, hóf Arnór þegar upp kvæðit Haralds, þat heitir Blágagladrápa, gott kvæði; ok er þeirri drápu var lokit, þá var Haraldr konungr spurðr, hvárt honum þætti betra kvæðit. Hann svarar: sjá kunnum vér, hverr munr er kvæða þessara, mitt kvæði mun skjótt niðrfalla, svá at engi maðr mun kunna; en drápa þessi, sem ort er um Magnús konung, mun kveðin meðan Norðrlönd eru bygð. Haraldr konungr gaf Arnóri spjót gullrekit, en Magnús konungr gaf honum fyrst gullhring; gekk hann svá utar eptir höllinni, at hann dró gullhringinn á spjótsfalinn ok mælti: hátt skal bera hváratveggju konungsgjöfina. Þá mælti Haraldr konungr: kom svá næst til Noregs löngum orðinn (þ. e. þar sem þú oft kemur), at þú haf kvæði mér at færa; Arnórr hét honum því, at hann skyldi yrkja um hann erfidrápu, ef hann lifði lengr en Haraldr konungr. Magnús konungr gaf síðan Arnóri knör með farmi, ok gerðist mikill ástúðavinr hans."

Arnórr, íslenzkur bóndason, kemur þarna fram sem andans konungur, er veitir þjóðkonungunum allramildilegast þá viðurkenningu og í þeirri röð, sem honum þykja rök standa til, og með því að heita Haraldi konungi því einu að yrkja um hann erfidrápu, ef til komi, gefur hann konungi í skyn, að hann

yrki ekki launanna vegna og muni, ef hann lifi, leyfa sér að segja um hann dauðan það sem sér sjálfum þóknist.

Þetta dæmi er rétt að hafa í huga, þegar meta skal það lof, er hirðskáldin bera löngum á konungana fyrir örlæti þeirra. Ef hirðin, sem á hlýddi, hefði vitað, að lofið var ekki satt, þá var það napurt háð. En örlætið var konunglegt og lofsvert fyrir þá sök, að konungur gat ekki launað vasklega fylgd eða gott kvæði með öðru en gjöfum, sem honum var í sjálfs vald sett að hafa miklar eða litlar en að launa minna en til var unnið var brot á þeim jöfnuði, er var grundvöllur allrar vináttu.

Til þess að teljast "mikilmenni" þurfti jafnt að sýna vilja og mátt sinn í örlæti og liðveizlu við aðra, sem í því að halda hlut sínum fyrir hverjum sem var, og það er athyglisvert, að frummerkingin í orðinu níðingur virðist hafa verið nirfill. Sögurnar dást bersýnilega að þeim mönnum, er sýndu rausn, þó að um efni fram væri, eins og Þórarinn Nefjólfsson. Í örlætinu, sem ekki hikar að gefa sinn síðasta skilding, birtist djörfung íþróttamannsins, er teflir á fremsta hlunn.

Það er erfitt að gera sér grein fyrir, hve mikinn þátt trúarskoðanir áttu í lífi og breytni fornmanna, og hér er ekki ráðrúm til að víkja mikið að trú þeirra á goðin, á vættir, góðar og illar, á framhald lífsins eftir dauðann, á mátt rúna og galdra o. s. frv. En dómar þeirra um eðli manna og gildi, þroska þeirra og breytni, um markmið þessa lífs og gæði þess, virðast ekki bundnir við trúna. Siðalögmál þeirra eru miðuð við manneðlið og reynsluna, skynsemin er leiðarljósið, en ekki guðleg boðorð. Allt virðist benda á, að svo hafi verið á litið sem goðin væru undirorpin sömu siðalögum og mennirnir, siðalögum, er fólgin væru í eðli hlutanna og ekki yrðu að ósekju brotin. Eiðrof komu til dæmis, eins og Völuspá sýnir, goðunum jafnt í koll og mönnum. Og yfir goðum jafnt sem mönnum var dularfullt vald, er þau fengu ekki um þokað, en það voru örlögin. Goðin voru í mynd og líkingu mannanna, að vísu miklu voldugri en þeir, en þó ófullkomin, höfðu sömu siðferðisgalla og þeir, og höfðu sum gert sig sek í ýmsu því, er góður drengur mundi ekki telja sér sæma. Þau gátu því ekki verið æðstu fyrirmyndir eða löggjafar í siðgæðismálum. En þau voru vinir mannanna, verndarar þeirra og samherjar í baráttunni gegn jötnum og öðrum illum öflum tilverunnar.

Völuspá segir, að 3 æsir, "öflgir og ástkir" hafi vakið hinum fyrstu mönnum líf:

Önd gaf Óðinn,
óð gaf Hænir,
lá gaf Lóðurr
ok litu góða.

Óðinn er "skatna vinr," Þórr "vinr verðliða" og "Miðgarðs véurr," þ. e. vörður mannheims. Hins vegar eru þeir, sem leita athvarfs og ráða hjá goðunum, nefndir vinir þeirra. Sigurður Fáfnisbani er kallaður

"Freys vinr." Þórólfr Mostrarskegg "var mikill vin Þórs" og "gekk til fréttar við Þór ástvin sinn." "Hrafnkell elskaði ekki annat goð meira en Frey, ok honum gaf hann alla hina beztu gripi sína hálfa við sik." Samband manna og goða var þannig vináttusamband og háð sömu lögum og vinátta manna á milli, lögmálinu um **jöfnuð**, að "glík skulu gjöld gjöfum."

Til goðanna sóttu menn hjálp og kraft, sigur, vald og vizku:

Heilir æsir,
heilar ásynjur,
heil sjá en fjölnýta fold,
mál ok manvit
gefið okkr mærum tveim
ok læknishendr meðan lifum.

Í þessum orðum valkyrjunnar, er hetjan hefir vakið af hinum langa blundi, birtist oss frjálsmannlegt ávarp til goðmagna himins og jarðar og bæn um sum af æðstu gæðum mannlífsins: mál og manvit og læknishendur.

En vér höfum líka dæmi um óæðri bæn: "Ok áðr Þorkell fór á brott frá Þverá, þá gekk hann til hofs Freys, ok leiddi þangat uxa gamlan ok mælti svá: "Freyr," sagði hann, "er lengi hefir fulltrúi minn verit, ok margar gjafar af mér þegit ok vel launat—nú gef ek þér uxa þenna til þess að Glúmr fari eigi ónauðugri af Þverárlandi, enn ek fer nú. Ok láttu sjá nokkurar jartegnir, hvárt þú þiggr eða eigi." Þorkell kallar Frey **fulltrúa** sinn, þ. e. þann, er hann ber fult traust til, og kemur það orð alloft fyrir, þegar talað er um goð, sem tiltekinn maður hafði sérstaklega traust á. Eins og hverjum bónda á Íslandi var frjálst að velja sér þann goða til trausts og halds, er hann sjálfur vildi, og gat sagt sig úr lögum við hann, ef ekki fór vel á með þeim, eins gátu menn valið sér þann guð til átrúnaðar, er þeim var mest að skapi, og afrækt hann, er þeim þótti hann bregðast sér, svo sem Hrafnkell Frey, er hann var flæmdur af eign sinni. Þegar Egill Skallagrímsson er frá sér numinn af harmi eftir sonamissinn, gerir hann upp reikninginn við Óðin, guð sinn. Segist hann hafa átt gott við hann og gerst tryggur að trúa honum, en hann hafi slitið vináttu við sig; hann dýrki hann ekki fyrir þá sök, að sér sé það ljúft, heldur af því að hann hafi fengið sér bölvabætur, sem hann telji góðar, en það er skáldskapargáfan, hin vammi firða íþrótt, og það geð, er gerði lævísa menn að vísum óvinum hans.

Hér kemur íþróttahyggjan skýrt fram. Guðinn er metinn eftir þeim þroska eða manngildi, sem hann veitir vinum sínum. Sama hugarstefnan kemur og fram í því að hugsa sér goðin nokkuð hvert með sínum hætti, fulltrúa hvert sinnar lífsstefnu, iðnar eða íþróttar, svo að nauðsyn var "at kunna skyn goðanna ok vita, hvert biðja skal hverrar bænarinnar,"svo sem Snorri kemst að orði. Þessu fylgdi frjálslyndi í trúarefnum. Engin ástæða var til að áreita annan fyrir trú sína, fremur en fyrir hitt, að hallast heldur að einum höfðingja en öðrum.

Sambandið við guðina var fyrst og fremst miðað við hjálp þeirra í þessu lífi. Að vísu trúðu menn á annað líf og virðast hafa hugsað sér það allmjög í líkingu við lífið hér á jörðu, en ekki virðist sú trú hafa átt mikinn þátt í daglegri breytni manna eða því, hvernig þeir urðu við dauða sínum. Hugsjónir þessa lífs lýstu fram í dauðann. Dauðinn var fullnaðarpróf manngildisins. "Þá skuld eiga allir að gjalda," og aldrei tekst söguriturunum betur upp en er þeir lýsa mönnum, er greiddu hana með frjálsmannlegri rausn og skörungsskap.

Bæði í Eddukvæðunum og í sögunum birtist römm forlagatrú, að "eigi má við sköpun sporna" og að margt verður "meirr af forlögum ok atkvæði rammra hluta en fýsi." Þessi trú kemur í ljós einmitt á þeim stundum, er um mikilvæg atvik í lífi manna er að tefla, svo sem um kvonfang eða gifting, um hólmgöngu eða hervirki, afturhvarf til ættjarðarinnar eða landnám í nýju landi, um ósætti manna á milli, um höpp og óhöpp og fyrst og fremst um dánardægrið, að enginn komist yfir skapadægur sitt, en að "hverjum bergr nokkut, ef ekki er feigr." Af sama toga er trúin á drauma og fyrirburði. Þessi forlagatrú hefir þó ekki lamað athafnaþróttinn, heldur miklu fremur stælt hann. Svo hefir Sverrir konungur litið á, er hann eitt sinn talaði fyrir liðinu, áður en orusta hófst, og sagði þessa sögu:

"Svá sagði ok einn búandi, er hann fylgdi syni sínum til herskipa, ok réð honum ráð; bað hann vera hraustan ok harðan í mannraunum: lifa orð lengst eptir hvern, sagði hann; eða hvernig myndir þú hátta, ef þú kæmir í orrostu, ok vissir þú þat áðr, at þar skyldir þú falla? Hann svarar: hvat væri þá við at sparast at höggva á tvær hendr? Karl mælti: nú kynni nokkurr maðr þat at segja þér með sannleik, at þú skyldir eigi þar falla? Hann svarar: hvat væri þá at hlífast við at gangast fram sem bezt? Karl mælti: í hverri orrostu, sem þú ert staddr, þá man verða annathvárt, at þú munt falla eða braut komast, ok ver þú fyrir því djarfr, at allt er áðr skapat; ekki kemr úfeigum í hel, ok ekki má feigum forða; í flótta er fall verst."

Hver maður er eftir þessari lífsskoðun líkt staddur og hermaður í leiðangri, sem stjórnað er eftir fyrirfram gerðri áætlun, er hann þekkir ekki. Skipinu verður hann að fylgja; hann ræður því ekki, hverjir félagar hans eru, eða hvar skipið kemur við land, eða hvenær hann lendir í orustu eða við hverja þar verður að eiga, og hann veit fæst af þessu fyr en jafnóðum. Hitt finnur hann með sjálfum sér, að hann getur ráðið því, hvernig hann tekur því, sem við ber hverja stundina, og að það er undir honum sjálfum komið, hvort hann reynist góður drengur og getur sér frægð, eða ódrengur og "hróðrs örverðr."

Sagnaritun Íslendinga

—Eftir—
Pétur Sigurðsson, M.A., háskólaritara

Víkingaferðirnar voru merkilegur þáttur í sögu Norðurálfunnar. Norðurlandabúar leituðu út, frá eyjum Danmerkur, heiðum Jótlands, skógum Svíþjóðar, fjörðum og dölum Noregs. Þeir héldu á vorin vestur yfir haf til fornra og auðugra menningarlanda, tóku strandhögg, rændu klaustur, brendu bæi, og hurfu aftur heim að hausti með fullar hendur fjár, í gulli og silfri, dýrgripum og herteknu fólki, er þeir gerðu ánauðuga þræla og ambáttir. Þeir voru hermenn miklir, hraustir og harðvítugir, en fyrirstaðan lítil hjá vestrænu þjóðunum. Hin miklu auðæfi freistuðu þeirra, sem heima höfðu setið. Á hverju vor urðu leiðangrarnir fleiri og fjölmennari, víkingarnir öflugri og ófyrirleitnari. Norðmenn tóku undir sig eyjarnar í kringum Skotland, ráku á brott hina fyrri íbúa og bygðu þær að nýju. Þeir lögðu undir sig mikinn hluta Írlands og stofnuðu þar konungsríki. Var veldi þeirra um hríð svo mikið, að Dublin var norskur bær, og gátu Írar hvergi rönd við reist; var það ekki fyr en um 1100, að þeir ráku Norðmenn algerlega af höndum sér. Danir lögðu undir sig mikinn hluta Englands og fengu varanlega fótfestu á Norðymbralandi. Síðar fengu þeir um stutta stund yfirráð yfir öllu Englandi. Loks tóku norrænir riddarar úr Normandíi England herskyldi árið 1066, og er það í síðasta skifti, sem erlendur her hefir lagt England undir sig. Enn leituðu víkingar sunnar, til Frakklands og Miðjarðarhafslanda. Neyddist Frakkakonungur árið 911 að veita Göngu-Hrólfi, norskum víkingahöfðingja, lén á Norður-Frakklandi, þar sem síðan heitir Normandie, og tóku menn hans, sem aðallega hafa verið danskir, undir sig þetta frjósama land. Svíar herjuðu í Austurveg, til Eystrasaltslanda, og stofnuðu konungsríki í Novgorod og Kiew; voru þessi ríki upphaf Rússaveldis, en hinir sænsku konungar og aðall hurfu síðar algerlega inn í slavnesku þjóðina, sem bygði landið. Loks komust Norðurlandabúar alla leið suður í Miklagarð, gengu þar á mála og gerðust landvarnarmenn Byzanzkeisara. Má telja, að víkingaöldin hafi staðið yfir 300 ár, frá miðri 8. öld til miðrar 11 aldar.

Um þessar mundir fundu Norðmenn Færeyjar og Ísland og bygðu hvorutveggja, eftir miðja 9. öld. 100 árum síðar fannst Grænland og bygðist frá Íslandi, en þaðan aftur fundu menn meginland Norður-Ameríku og gerðu tilraun til þess að nema landið, er þó misheppnaðist.

Af öllum þessum stórtíðindum var auðvitað margt til frásagnar og frábær yrkisefni. Sumarvíking kappanna, sem lögðu úr lægi að

vori og snéru heim að hausti; fréttir um frændur og vini, sem lögðu undir sig fjarlæg lönd og gerðust þar höfðingjar og virðingarmenn; herfangið: þrælar, gull, silfur, vopn og aðrar gersemar — allt þetta hefir flogið mann frá manni, byggð úr byggð, lagt skáldum ljóð á varir, orðið fróðum þulum frásagnarefni. En í þessum gróanda norræns þjóðlífs reis ekki upp neinn norrænn Herodot, til þess að festa á bókfell frægðarverk feðranna. Brátt fyrntist yfir atburðina og þeir féllu í gleymsku að mestu. Það sem menn vita með sannindum um afrek víkinga í Austurveg og Vesturveg er að langmestu leyti úr frásögnum annara þjóða, þeirra, sem urðu fyrir herskapi og ránum vík inga. Saga heimalandanna, Noregs, Danverkur og Svíþjóðar á fyrra hluta víkingaaldar er hulin móðu.

Það fer saman, að Ísland er fundið og landnám hefst og Norðurlönd koma fram í dagsbirtu söggunnar úr rökkri sagna og æfintýra. Og það er ekki tilviljun. Því að Íslendingar einir allra norrænna þjóða varðveittu mann fram af manni um margar kynslóðir kvæði og frásagnir um menn og atburði, bæði heima og erlendis, allt þangað til þessi vísindi voru færð í letur og þannig forðað undan gleymsku. Þessi fróðleiksstefna var eingöngu íslenzk. Fyrir því nær minni þjóðarinnar ekki lengra fram í aldir en til kynslóðarinnar, sem tók sér bólfestu í landinu.

Ekki mun auðvelt að rekja ástæður til þess, að jafn mikið og glæsilegt frásagnarefni, sem hér er um að ræða, féll í gleymsku og týndist með Dönum, Svíum og Norðmönnum. Það er staðreynd, að þannig fór. Hitt er meginatriði í þessu máli, að Íslendingar varðveittu í minni sér um margar aldir ógrynni af allskonar fróðleik í kvæðum og sögum. Þeir varðveittu handa öllum öldum sögu landsins frá upphafi, um bygging þess, ættir landnámsmanna, átrúnað þeirra, ríkisstofnun og fyrstu lagasetning, allt þar til ritöld hófst og fróðleikur þessi var færður í letur. Jafn annt létu þeir sér um sögu Noregs, ættlandsins, um konunga þess og höfðingja og afrek þeirra utan lands og innan. Og þeir létu ekki hér staðar numið; ekkert var þeim óviðkomandi, er laut að norrænni sögu. Íslendingar varðveittu sögu norræna kynstofnsins í Orkneyjum og Færeyjum. Saga Svíþjóðar á þessum öldum væri fátæklegri, ef íslenzkra heimilda nyti ekki við. Danmerkursögu hafa Íslendingar unnið enn meira gagn: þeir hafa fært í letur merkileg sögurit um danska atburði, og í annan stað hefir Saxo Grammaticus stuðst mjög við íslenzkar sagnir í hinni miklu Danasögu sinni (Gesta Danorum), svo sem hann lýsir sjálfur og viðurkennir með þakklæti.

* * *

Fram á seinni hluta 9. aldar skiftist Noregur í fjöldamörg sjálfstæð konungsríki og jarlsdæmi. Suður í landi höfðu þá sameinast nokkur smáríki við erfðir og hernað, og myndaðist þar nokkuð öflugt ríki. Þar tók við ríki á unga aldri **Haraldur hárfagri.** Hann ein-

setti sér að vinna undir sig Noreg allan og gera sér skattskyldan. Varð honum vel ágengt, og braut undir sig hvert ríkið á fætur öðru. Andstæðingar hans gerðu þá bandalag með sér og háðu við hann úrslitaorustu í Hafrsfirði árið 872, er lauk með fullum sigri Haralds konungs. Stökk þá úr landi mikill fjöldi manna, sem vildu ekki þýðast yfirráð Haralds konungs eða væntu sér afarkosta af hans hendi. Fóru flestir vestur um haf, til Skotlands, Írlands og eyjanna þar fyrir norðan.

Í þessari svipan gerði hinn fyrsti landnámsmaður, **Ingólfur Arnarson**, för sína til Íslands (874). Brátt snérist þangað straumur flóttamannanna, bæði beint úr Noregi og úr skozku eyjunum, einkum eftir að Haraldur konungur hafði farið vestur um haf og lagt eyjarnar undir sig. Ennfremur komu fjöldamargir úr Noregi, án þess að séð verði, að þeir hafi orðið að hrökkva þaðan sökum fjandskapar við konung.

Margir landnámsmenn voru af hinum göfugustu ættum í Noregi Þeir höfðu tekið þátt í samtökum gegn Haraldi konungi, barist gegn honum og lotið í lægra haldi; áttu þeir þá tvo kosti fyrir höndum, að ganga konungi á hönd eða láta eignir og óðul og flýja land. Fjöldi manna tók síðari kostinn, og hurfu til Íslands.

Landnámsmenn létu óðul og eignir í Noregi. En þeir fluttu með sér það sem meira var um vert: tungu, átrúnað, kvæði, sagnir og allskonar fróðleik. Þeir hafa skilið við heimkynni sín með sárum söknuði, en því kærari hefir endurminningin verið, því sterkari hugsunin til gamla landsins. En auk þess sem landnámsmenn yfirgáfu heimkynni sín, voru þeir slitnir úr ætthring sínum. Ættatengslin voru ríkasti þátturinn í þjóðfélagi Norðurlandabúa; skipulagið hvíldi á ættunum. Meðan agasamt er í landi, verður hver og einn að gæta hagsmuna sinna. Ættin verður þá hverjum einum sem trygging gegn ágangi annara: sé gert á hluta eins, snýst ættin til varnar og hefnda. Nú þegar Íslendingar voru orðnir viðskila við ætt sína í Noregi, var þeim nauðsynlegt að vita deili á frændum sínum þar. Samgöngur voru jafnan mjög tíðar milli Noregs og Íslands. Íslendingar sóttu korn og við til Noregs, íslenzkir höfðingjasynir fóru utan og gengu í þjónustu Noregskonungs. Öllum Íslendingum, sem komu til Noregs, var nauðsyn að vita um norska frændur sína, bæði til þess að geta greint deili á sér, svo að við þá væri kannast, og til þess að leita trausts hjá frændum sínum ef til þyrfti að taka. Hinsvegar hlaut að vera hætta á því í nýnumdu landi, að nýjar ættir kynnu að rísa upp og yfirstíga eldri ættirnar. Þurfti því að kunna glögg skil á ættunum, til þess að geta verið á verði gegn slíku. Ættvísin var því Íslendingum enn nauðsynlegri en áður hafði verið, enda lögðu þeir mikla stund á hana frá upphafi. "Þat er margra manna mál, at þat sé óskyldr fróðleikr at rita landnám, en vér þykkjumsk heldr svara kunna útlendum mönnum, þá er þeir bregða oss því, at vér sém komnir af þrælum ok

illmennum," segir í landnámuhandriti einu, og í öðru handriti stendur: "Mörgum mönnum þykkir fræði ok skemtan í at vita, hversu ættir Íslendinga koma saman viðr höfðingja ættir í Noregi, ok einkanliga við konungaættirnar sjálfar........." Ættfræðin varð undirstaða íslenzkra sagnavísinda.

Sá andlegi arfur, sem landnámsmenn höfðu með sér frá Noregi jókst og margfaldaðist á Íslandi. Goðsögur og hetjusagnir voru færðar í ljóð, kvæði orkt um þjóðhöfðingja og merka menn, vísum kastað fram. Sagnir, sem tengdar voru við ættmennina, geymdust: um forfeðurna í Noregi, atvikin til útflutnings og landnámið. Oft fylgdu frásögninni vísur, sem minntu á atburðina, skýrðu þá og sönnuðu, ættargripir höfðu sína sögu að segja, örnefni studdu söguna. Öll 10.öld var samfeld róstuöld. Þá gerðust margir markverðir atburðir um stjórn landsins, deilur höfðingja og mannvíg. Allt þetta varðveittist meðal höfðingjaættanna; frásagnir um afrek og athafnir forfeðranna urðu þeim einskonar aðalsbréf. Jafnframt bárust fregnir úr öðrum löndum, einkum og sérstaklega úr Noregi. Á hverju sumri gengu mörg skip á milli landanna. Á hverju sumri fóru utan margir höfðingjar og höfðingjasynir.

Flestir fóru á fund Noregskonungs; margir gerðust hirðmenn hans og fylgdu honum í friði og ófriði. Allmargir höfðu gert kvæði til þess að flytja höfðingja þeim, er þeir ætluðu að leita til, og þurftu þá að vita með sannindum það, sem þeir ætluðu að setja í kvæðið, svo að þá henti ekki sú ósvinna að segja konungi rangt frá hans eigin verkum. Á hverju sumri snéru margir heim úr utanferðum, fluttu með sér tíðindi úr öðrum löndum, hvað konungar hefðust að, um árferði og styrjaldir, um Íslendinga þá, sem dvöldu erlendis og hvernig þeim vegnaði. Þeir færðu heim með sér nýjustu drápur, er fluttar höfðu verið höfðingjum og greindu frá afrekum þeirra.

Sagnafróðleikurinn varð brátt að merkum þætti í þjóðlífinu, líkt og skáldskapur. Annarsvegar spratt upp **frásagnarlist,** íþrótt, er menn tömdu sér; hinsvegar **skemtun,** er hafði hylli höfðingja og alþýðu, ungra og gamalla. Á löngum vetrarkveldum, þegar heimilisfólkið sat við vinnu sína, í veizluskálum höfðingja, á þingum og mannamótum, í höllum erlendra þjóðhöfðingja, alstaðar styttu menn sér stundir með kvæðum og æfintýrum og sögum, bæði um nýorðna atburði og eldri tíma. Um þetta geta sögurnar nokkurum sinnum.

Í brúðkaupi, sem haldið var að Reykjahólum (á Vesturlandi) árið 1119, er frá því sagt, að "Hrólfr frá Skálmarnesi sagði sögu frá Hröngviði víkingi ok frá Ólafi liðsmannakonungi ok haugbroti Þráins ok Hrómundi Gripssyni ok margar vísur með. Með þessari sögu var skemmt Sverri konungi, og kallaði hann slíkar lýgisögur skemmtiligstar, ok þó kunna menn at telja ættir sínar til Hrómundar. Þessa sögu hafði Hrólfr sjálfr saman setta. Ingimundr prestr sagði sögu Orms

Barreyjarskálds ok vísur margar ok flokk góðan við enda sögunnar, er Ingimundr hafði orktan, og hafa þó margir fróðir menn þessa sögu fyrir satt." — Eftir Njálsbrennu fóru margir brennumenn utan og komu á fund Sigurðar Orkneyjajarls. Að jólum (1013) var margt stórmenni með jarli, Sigtryggur konungur af Írlandi og Gilli jarl úr Suðureyjum og margir fleiri. "Sigtryggr konungr ok Gilli jarl vildu heyra tíðendi þau, er gerzt höfðu um brennuna ok svá síðan er hon varð. Þá var fenginn til Gunnar Lambason at segja söguna, ok var settr undir hann stóll." — Þormóðr Kolbrúnarskáld fór til Grænlands til þess að ná hefndum eftir Þorgeir fóstbróður sinn, er veginn hafði verið af Þorgrími Einarssyni, grænlenzkum höfðingja. Þormóðr var á þingi í Grænlandi (1026) og lá heima í búð. Kemur þá förunautur hans í búðina og segir: " "Of fjarri ertu mikilli skemtan"........ "Ek var at búð Þorgríms Einarssonar, ok er þar nú mestr hluti þingheimsins." Þormóðr spurði: "Hvat er þar til skemtanar?" Egill mælti: "Þorgrímr segir þar sögu." Þormóðr mælti: "Frá hverjum er saga sú, er hann segir?" Egill svarar: "Eigi veit ek gjörla, frá hverjum sagan er; en hitt veit ek, að hann segir vel frá ok skemtiliga, ok er stóll settr undir hann úti hjá búðinni, ok sitja menn þar umhverfis ok hlýða til sögunnar." " En sagan var um viðureign þeirra Þorgríms og Þorgeirs og fall Þorgeirs. — Sturla sagnaritari Þórðarson fór til Noregs árið 1263. Hann var staddur á skipi konungs á sigling suður með landi, og var beðinn að skemta. "Sagði hann þá Huldar sögu, betr ok fróðligar en nokkr þeirra hafði fyr heyrt, er þar váru. Þröngðust þá margir fram á þiljurnar ok vildu heyra sem gerst; varð þar þröng mikil. Drottning spurði: "Hvat þröng er þar fram á þiljum?" Maðr segir: "Þar vilja menn heyra sögu, er Íslendingrinn segir." Hon mælti: "Hvat sögu er þat?" Hann svaraði: "Þat er frá tröllkonu mikilli, ok er góð sagan, enda er vel frá sagt.".... En er menn váru mettir, sendi drottning eftir Sturlu, bað hann koma til sín ok hafa með sér tröllkonusöguna."

Að nýjar fréttir og fornar sögur var ein aðal skemtunin á öllum mannfundum, varð til þess, að sagnafróðleikur breiddist út meðal alþýðu og dreifðist um allt land. Í því efni voru þingin merkilegar miðstöðvar, einkum **alþingi.** Alþingi á Þingvölum var miðstöð íslenzks þjóðlífs. Það var háð á hverju sumri og stóð yfir í 2 vikur. Þangað komu allir höfðingjar landsins fjölmennir, til þess að taka þátt í landsstjórn og dómum. Þangað komu þeir, sem áttu í málaferlum; ungir menn og konur komu sér til skemtunar; allskonar prangarar, trúðar og stafkarlar. Menn spurðu tíðinda úr fjarlægum héruðum; þeir sem nýkomnir voru frá útlöndum fluttu nýjustu fréttir, fróðleiksmenn skemmtu með kvæðum og sögum. Magnús biskup Einarsson kom út til Íslands sumarið 1135. "Magnús biskup kom til Íslands um Alþingi, ok kom út í Eyjafjörð ok reið til

þings, ok kom þar þá menn váru at dómum, ok urðu eigi ásáttir um eitthvert mál, en þá kom maðr at dóm inum, ok sagði at nú riði Magnús byskup á þingit: en menn urðu svá fegnir þeiri sögu, at þegar gengu allir menn heim. En byskup gekk síðar út á hlaðit fyrir kirkju, ok sagði þá öllum mönnum þau tíðindi, er gjörzt höfðu í Noregi, meðan hann var útan, ok þótti öllum mönnum mikils um vert málsnilli hans ok skörungsskap."

Til er frásögn, er sýnir vel, hvernig menn námu fréttir og sögur á þingi. Íslendingur einn kom til Haralds konungs Sigurðarsonar (um 1050) og bað hann ásjá. "Konungr spurði, ef hann kynni nökkura fræði. Hann lézk kunna nökkurar sögur. Konungr mælti: "Ek mun taka við þér, svá at þú skalt vera með hirð minni í vetr, ok skemmta ávalt, er menn vilja, hver sem þik biðr". Ok svá gerði hann." — En er leið að jólum, ógladdist Íslendingur, svo að jafnvel konungur tók eftir. Spurði konungur hann, hvað ylli eða hvort honum væru þrotnar sögurnar. Hinn kvað rétt til getið, en þó eigi hann eina sögu, sem hann hafi ekki sagt áður, "........"en ek þori eigi hér at segja, þvíat þat er útfararsaga yðar." Konungr mælti. "Sú er ok svá sagan, at mér er mest forvitni á að heyra!" Biður hann Íslending að segja söguna og hefja hana á jóladaginn, "........"mun ek svá stilla til með þér, at jafndrjúg verði sagan ok jólin, ok ekki mun þú á mér finna, meðan þú segir söguna, hvárt mér þykkir vel eðr illa." Þetta fór svá, at Íslendingr hóf upp söguna jóladaginn fyrsta, ok sagði eigi lengi, áðr konungr bað hætta. Tóku menn þá umtal mikit um skemmtanina; mæltu sumir, at þat væri Íslendingi djörfung, at segja þessa sögu, eðr hversu konungi mundi líka. Sumum þótti hann vel segja, en sumum fanst minna um. Konungr var vandr at, at vel væri til hlýtt. Stóðsk þat ok á með tilstilli konungs, at jólin þraut ok lokit var sögunni. Ok hinn þrettánda dag mælti konungr: "Er þér eigi forvitni á, Íslendingur," segir hann, "hversu mér líkar sagan?" "Hræddr er ek þar um, herra, segir hann. Konungr mælti: "Mér þykkir allvel sögð, ok hvergi vikit frá því, sem efni stóð til, eðr hverr kenndi þér?" Hann svarar: "Þat var vandi minn úti þar á Íslandi, at ek fór hvert sumar til þings, ok nam ek hvert sumar nökkut af sögunni, er Halldórr sagði Snorrason." "Þá er eigi undarligt," segir konungr, "at þú kunnir vel, er þú hefir af honum numit." — En Halldórr hafði verið með Haraldi konungi í þessum leiðangri, er hann var ungur landvarnarmaður Byzanzkeisara.

Þess var getið, að frásagnarlistin hefði orðið íþrótt, er menn lögðu sérstaka stund á og tömdu sér. Frá öndverðu voru ýmsir menn, er kappkostuðu að safna öllum þeim fróðleik í kvæðum og sögum, sem þeir gátu komist yfir. Er víða getið um menn og konur, sem voru minnug og áreiðanleg um forna atburði; voru þeir kallaðir **fróðir menn**, er sköruðu fram úr í þessu efni. Sumir þeirra fengu jafnvel viðurnefnið **hinn fróði**. Tíðast er

getið um fróða menn á 12. öld, sem eðlilegt er, því að þeir hafa verið næstu heimildarmenn þeirra, sem skráðu sögurnar. En enginn vafi er á því, að fræðiáhugi hefur verið vakandi, og fjöldi "fróðra manna" óslitið frá landnámsöld. Hvílík ógrynni af fróðleiksefni sumir menn hafa átt í fórum sínum sýnir frásögnin um skáldið Stúf blinda við hirð Haralds konungs Sigurðarsonar (um 1050). Hann kvað fyrir konung 30 flokka og kvaðst kunna enn fleiri, og þó ekki færri drápur en flokkana. Öll þessi kvæði hafa verið sögulegs efnis og alllöng. Flokkar og drápur voru frábrugðin að ytra búningi, og þóttu drápur veglegri höfðingjakvæði og voru að jafnaði lengri.

Það er auðséð, að orð hefur farið af Íslendingum um öll Norðurlönd sem sagnamönnum, ekki síður en fyrir skáldskap. Þegar Theodricus munkur tók sér fyrir hendur að rita sögu Noregs á latínu (í lok 12. aldar), studdist hann aðallega við sögn Íslendinga: "Mér þótti ómaksvert að rita þetta í stuttu máli um forna sögu Noregskonunga, eftir því sem ég fékk spurt af þeim, sem talið er að endurminningin um þessa hluti lifi bezt hjá og vér köllum Íslendinga, en þeir halda á lofti þessum sögnum, sem víðfrægar eru í forn um kvæðum þeirra. ....En um sannindi þess, sem hér er sagt, ber að vísa til þeirra, sem vér höfum haft þetta eftir, því að vér höfum ekki ritað um séða hluti, heldur það, sem vér höfum spurt." Saxo Grammaticus gefur um sama leyti Íslendingum þennan vitnisburð í formála Danasögu sinnar: "Ekki skal heldur falla í gleymsku kostgæfni Íslendinga; því að þeir, sem verða að fara á mis við alla tilbreyting í lifnaðarháttum sökum ófrjósemi fósturlandsins, aga sig með stöðugu bindindi, leggja allt líf sitt stund á að breiða út vitneskju um annara verk og bæta úr fátækt sinni með andlegum störfum; þeirra yndi er að vita um og greina frá athöfnum allra þjóða, og þeir telja ekki minni heiður að skýra frá dyggðum annara heldur en að sýna sínar eigin dyggðir. Eg hef margoft leitað til sannfróðra sagna þeirra um liðna tíma og hef samið ekki lítinn hluta þessa rits eftir frásögnum þeirra, og ekki hef eg viljað hafna vitni þeirra, er ég vissi þaulkunnuga í öllum fornum fræðum."

* * *

Hér hefur verið drepið á sagnafróðleik Íslendinga og þær mætur, sem þeir höfðu á ættfræði, mannfræði og fornum sögum. Í því sambandi vakna margar spurningar: Hvernig hófst hin eiginlega sagnaritun? Hvernig var frásagnarefnið búið í hendur sagnaritaranna, og að hve miklu leyti má telja þá höfunda rita sinna? Hvenær hafa elztu sögurnar verið færðar í letur? Að hve miklu leyti má leggja trúnað á sögurnar, hvort herma þær satt frá atburðum eða eru þær skáldskapur?

Íslenzk sagnaritun á hvergi sinn líka meðal germanskra þjóða. Hvergi meðal þeirra hafa menn á svipaðan hátt skráð sögur á móðurmáli sínu. Hvergi hefur ættvísi og arfsagnir um einstaka menn og ætt-

ir lifað í munnmælum öldum saman og náð að verða fært í letur. Summum mönnum hefur því þótt sérstakrar skýringarvert, að slíkar bókmentir skyldu koma upp meðal yngstu, afskekktustu og fátækustu þjóðarinnar. Hefur verið á það bent, að á Írlandi hafi löngu fyr verið tíðkuð svipuð bókagerð, söguritun á móðurmálinu. Því hefur verið haldið fram, að írsk sagnaritun hafi borist til Íslands og vakið þar upp sagnavísindi, eða að minsta kosti orðið fyrirmynd Íslendingum. Aðrir neita þessu eindregið, að því er virðist með fullum rökum. Írsk sagnaritun er frábrugðin íslenzkri í öllum meginatriðum. Íslenzk sagnarit fást aldrei við írsk efni, þó að Íslendingar hafi lagt mikla stund á sögu annara nágrannaþjóða. Og íslenzk sagnaritun hefst ekki fyr en á 12. öld, en þá og um nokkra mannsaldra undanfarna eru ekki spurnir af því, að Íslendingar hafi átt mök við Íra; hefði það verið að nokkuru ráði, færi ekki hjá því, að getið væri um það í heimildum.

Það virðist ljóst, að íslenzk sagna ritun hafi á eðlilegan hátt sprottið úr íslenzkum jarðvegi, að rætur hennar liggi þar og að óþarft sé að teygja sig eftir langsóttum skýringum. Að íslenzk sagnaritun er einstæð meðal germanskra þjóða er að vísu merkilegt; er ekki auðvelt að greina þau rök, er til þess liggja, að frændþjóðir Íslendinga lögðu svo litla rækt við sögu sína. Þyki sagnafróðleikur og sagnaritun Íslendinga vera svo einkennilegt fyrirbrigði með germanskri þjóð, þá mætti engu síður telja nauðsyn á sérstökum skýringum á þróun íslenzks skáldskapar. Skáldskapur var sameign Norðurlandaþjóða, og fram á síðara hluta 10. aldar voru ágæt skáld í Noregi. En frá þeim tíma bregður svo við, að skáldskapur virðist deyja út í Noegi. Íslenzk rit, sem varðveitt hafa íslenzkan skáldskap frá öndverðu, norska sögu jafn lengi og norskan skáldskap frá miðri 9. öld fram á síðara hluta 10. aldar, kunna ekki skil á neinu norsku skáldi — utan konungsættarinnar — eftir þann tíma, þekkja ekki nafn á neinu norsku kvæði. Norskur skáldskapur líður undir lok á tímabili þegar kvæði eru hæsta tízka við sjálfa konungshirðina, þegar hver maður á vísa hylli konungs og stórgjafir, er færir honum kvæði. Á sama tíma blómgast íslenzkur skáldskapur, bæði utan lands og innan; við norsku hirðina eru jafnan mörg íslenzk hirðskáld; veitir konungur þeim æðstu embætti innan hirðar og hefir þá jafnan hið næsta sér. Þessi sérstaka skáldskapargáfa, sem blómgaðist einungis í útlöndum norræna kynstofnsins, Íslandi, Grænlandi og Orkneyjum, verður ekki skýrð með neinum áhrifum utan að; skáldskapur jafnt sem sagnavísindi eru af innlendum toga, ávöxtur þess arfs, sem þjóðin flutti með sér úr Noregi, þegar hún tók sér bólfestu á Íslandi.

Um sambandið milli munnlegrar frásagnar og hinnar rituðu verður að ráða af líkum. Frásagnir um einstakling, ætt eða byggðarlag hafa brátt runnið saman og verið steypt í samfellda heild, en ekki

geymst í sundurlausum molum. Að því hefur stuðlað, að menn tömdu sér frásagnarlist sem sérstaka íþrótt og sögðu sögur öðrum til skemmtunar. Sögurnar hafa því fengið þegar í munnmælum fastan búning og gengið mann fram af manni í svipaðri mynd að niðurskipan, efni og orðalagi, eftir því sem minnið hrökk til. Hinar styttri Íslendingasögur frá blómatíma sagnarituninnar munu hafa verið festar á bókfellið með mjög litlum breytingum, en hinar stærri bera frekar vitni þess, að þær voru "settar saman" af þeim, sem færði söguna í letur. En hlutfallið milli hinnar sögðu og rituðu frásagnar eru auðvitað mismunandi í sögunum, og þarf sérstaka rannsókn á hverri sögu í því skyni. Sú rannsókn er erfið og oft árangurslitil, einkum fyrir þá sök, að vér höfum ekki frumrit neinnar sögu, en afritarar áttu til að breyta sögunum, fella úr og skeyta inn í. Þó að víða séu í beztu sögunum sýnileg merki sagnaritunar, er ekki auðvelt að greina á milli þess, sem er frá hendi söguritarans og þess, sem afritarar hafa síðar aukið við eða breytt.

Um sögur um samtíma viðburði eða nýorðna gegnir öðru máli. Þar verður að telja sagnaritarann höfund í venjulegri merking. Hann hefur safnað efninu, leitað vitneskju og spurzt fyrir, skipað því niður, ákveðið hverju sleppa skyldi og hvað tekið; orðfæri og framsetning eru hans verk. Noregskonungasögur hafa enn nokkura sérstöðu. Þær hafa í munnlegri frásögn geymzt í brotum. Sagnirnar voru bundnar við hvern konung fyrir sig og lítið samhengi milli. Uppistaðan var kvæði hirðskáldanna; þau voru í senn hluti af frásögninni og heimildir hennar. Einnig í þessari grein má telja sagnaritarann skapandi höfund.

Íslenzk sagnaritun hefst á 12. öld. Um 1130 er fyrsta sagnarit skráð á íslenzka tungu, **Íslendingabók Ara fróða**. Frá síðara hluta aldarinnar eru enn til — og menn vita um önnur, er glatast hafa — um sögu Noregs, bæði einstakar sögur um konunga og rit, er tóku yfir 2-3 aldir. Byskupasögur voru ritaðar fyrir 1200. Um aldur Íslendingasagna, er segja frá eldri viðburðum, hefur verið deilt, en sennilegt virðist, að sú grein sagnaritunar sé ekki yngri en hinar. **Landnámabók** gerir beinlínis ráð fyrir mörgum sögum um einstaka menn, er hún hefur notað eða vísar til. Þær sögur geta ekki verið yngri að jafnaði en um 1200, sennilega eldri; hinsvegar gætu þær hafa verið munnlegar, en ekki ritaðar. Benda má á, að til eru söguhandrit, sem fróðustu menn hafa talið frá um 1250 og eru eftirrit eldri handrita. Þar á meðal er brot af handriti af **Laxdælasögu**, en sú saga stendur sýnilega á miklu yngra stigi en elztu Íslendingasögur. Sé hún frá miðri 13. öld, má með vissu álykta, að hinar elztu Íslendingasögur hafi verið færðar í letur fyrir 1200. Enda er það langsamlega sennilegast, að Íslendingar hafi fært sínar eigin sögur í letur jafnhliða Noregskonungasögum, en engin skynsamleg rök liggja til þess, að þeir hafi geymt allan þorra af

innlendu söguefni í munnmælum, þangað til Noregskonungasögur voru fullritaðar.

Hér að framan hefur verið sagt frá brúðkaupinu á Reykjahólum 1119 og þeim sögum, er þar var skemmt með. Það voru sögur úr forneskju (Hrómundr Gripsson er talinn langafi Ingólfs, hins fyrsta landnámsmanns), og er sagt, að Sverrir konungur hafi síðar kallað slíkar lygisögur skemmtilegar. Ennfremur hefur verið greint frá Íslendingum við hirð Haralds konungs Sigurðarsonar. Hann sagði konungi kafla úr æfisögu hans sjálfs og fékk þann vitnisburð, að rétt væri frá sagt. Hér eru á ferðinni 2 tegundir sagna: annarsvegar sögur úr forneskju, sem menn leggja ekki trúnað á, en hafa gaman af; hinsvegar sögur, sem bæði sagnamaðurinn og áheyrendur telja sannar.

Þær sögur, sem færðar eru í letur skömmu eftir atburðina, er þær greina frá, byskupasögur og sögur um 12. og 13. aldar menn, ber að telja að öllu leyti sannsögulegar. Höfundurinn hefur ýmist sjálfur lifað atburðina, jafnvel tekið þátt í þeim, eða hefur sögu sína eftir samtímamönnum og sjónarvottum. Honum er því auðvelt að spyrja hið sanna í flestum efnum. Hann veit og, að lesendur hans muni vita um margt af því, sem hann ritar, hvort satt sé, að þeir eiga auðvelt að afla sér vitneskju um söguefnið og komast þannig að raun um, hvernig hann hefur leyst hlutverk sitt. Hann veit, að málsaðiljar sjálfir eða börn þeirra og aðrir náfrændur muni veita því eftirtekt, hvort hallað sé réttu máli. Söguritarinn hefur því í öllum efnum fullkomið aðhald, svo að óhætt er að treysta frásögninni. Sögurnar bera það með sér, að frásögnin er víðast algerlega hlutlaus.

Íslendingasögur og Noregskonungasögur hinar eldri segja frá mönnum og atburðum fyrri tíma. Söguefnið hafði gengið í munnmælum allt að 300 árum, áður en það var fært í letur. Má það virðast óskiljanlegt nútímamönnum, að sannar sögur geti varðveizt jafn langan tíma í minni manna. En það er alkunnugt, að meðal þjóða, þar sem ritlist er óþekkt og allt verður að leggja á minnið, er alveg furðulegt, hve menn geta hlaðið á það. Stuðlar að því stöðug æfing og nauðsyn, en hinsvegar spilla ekki né trufla áhrif frá lestri og bókmenntum. Alkunnugt dæmi er það, sem Cæsar segir um Druidana í Gallíu. Á Íslandi voru lög sett og alþingi stofnað árið 930. Var það eitt í lögum, að velja skyldi lögsögumann; skyldi hann á hverju þingi segja upp lögin að Lögbergi og hafa lokið uppsögn allra laganna á hverjum þremur árum. Ef menn greindi á, um það hvað væru lög, skyldi lögsögumaður skera úr. Nú voru Íslendingar að vísu miklir lagamenn og málaflækjumenn; var það alltítt, að ung höfðingjaefni næmu lög hjá spökum mönnum, enda var lagakunnátta þeim nauðsynleg í lífinu, bæði vegna starfs þeirra í lögréttu og ekki síður vegna málaferla, er þeir gátu búist við að komast í. En lög íslenzka þjóðveldis-

ins voru bæði geysileg og flókin, og mundu fáir nútímamenn treysta sér til þess að læra þau orðrétt frá upphafi til enda, svo að þeir gætu lesið þau upp úr sér og jafnan skorið úr hverjum ágreiningi. En fornmönnum virðist ekki hafa orðið skotaskuld úr því, enda er þess aldrei getið, að lögsögumaður hafi ekki vitað rétt lög eða gefið rangan úrskurð, þótt hinsvegar sé stundum tekið fram í sögum, að fáir mundu vita, að þetta eða hitt væri lög. Eigi er heldur getið þess, að sérstök vandkvæði hafi verið á því að fá menn í lögsögumannsembættið, innan hinnar fámennu höfðingjastéttar, þó að menn hinsvegar virðist hafa sózt eftir því að hafa sama lögsögumann sem lengst í embætti og endurkysu sama mann hvað eftir annað að loknu kjörtímabili, er var 3 ár. En þetta fyrirkomulag hélzt nærfelt 2 aldir, áður en lögin væri skráð, og voru á því tímabili 18 lögsögumenn. Að þessu athuguðu vekur það síður furðu, þótt menn gætu lært mikið af sagnafróðleik í óbundnu og bundnu máli, geymt í minni sér og selt í hendur næstu kynslóðar.

Það var margt, er stuðlaði að því, að sögurnar geymdust. Þær varðveittust að jafnaði bezt í því héraði, sem söguhetjan átti heima í og meginþorri sögunnar gerðist, meðal afkomenda hans og ættmanna. Á ætt sinni urðu höfðingjar að hafa fullar reiður, landnámi hennar og veldi. Á þá féll ljóminn af afreksverkum feðranna, þeirra var að gæta þess, að þau féllu ekki í gleymsku. Í sveitinni þekktu menn hvert örnefni. Þekking á staðhættum studdi frásögn um atburðina. Landnámsmenn komu að víðáttumiklu landi, þar sem hvergi var nafn á neinu; fjöll og ár, skógar, melar, mýrar biðu þess, að þeim væri gefið nafn. Atvikin til sumra nafngiftanna varðveittust með nöfnunum; voru oft stórtíðindi við þau bundin, og studdu þá örnefnin söguna. Nafnið Orrostuhváll hefur minnt á bardagann, sem þar var háður, og um leið minntust menn nafnanna á þeim, sem þar börðust, þangað til höfundur Egilssögu færði atburðinn í letur. Jafnvel smáatvik, sem engin tíðindi voru, geymdust með örnefnum. Ari fróði segir svo frá örnefnum nálægt Þingvöllum: "En þeir (þ. e. Ketilbjörn landnámsmaður og menn hans) gerðu sér skála, þar er þeir höfðu náttból, ok köluðu þar at Skálabrekku. En er þeir váru þaðan skamt farnir, þá kvámu þeir á árís ok hjuggu á vök ok felldu í öxi sína, ok kölluðu hana af því Öxará. Þeirri á var síðan veitt í Almannagjá ok fellur nú eftir Þingvelli. Þá fóru þeir þar til er þeir kvámu undir Reyðarmúla. Þar urðu eftir þeim reyðar þær, er þeir höfðu með sér, ok kölluðu af því Reyðarmúla." Hér hafa örnefnin verið dregin af hversdagslegum atburðum, og atvikin þó geymzt; en öll þessi nöfn eru til enn í dag, og enn má sjá merki þess, hvar Öxará hefur áður runnið fram hjá Þingvöllum. Gripir hafa oft haft sína sögu. Þeir geymdu sönnum fyrir utanför kappans, þjónustu hans í konungsgarði og fylgd við konung, er hann þá

fyrir gullhring eða gott vopn. Lausavísur geymdust sem hluti úr frásögninni. Kvæði höfuðskálda voru aðalheimildir að sögu Noregskonunga. "Með Haraldi konungi (hárfagra) váru skáld, ok kunna menn enn kvæði þeirra ok allra konunga kvæði, þeirra er síðan hafa verit at Noregi, ok tökum vér þar mest dæmi af því, er sagt er í þeim kvæðum, er kveðin váru fyrir sjálfum höfðingjunum eða sonum þeirra; tökum vér það allt fyrir satt, er í þeim kvæðum finnsk um ferðir þeirra ok orrostur; en þat er háttr skálda, at lofa þann mest, er þá eru þeir fyrir, en engi myndi þat þora, at segja hánum sjálfum þau verk hans, er allir þeir, er heyrði, vissi, at hégómi væri ok skrök, ok svá sjálfr hann; þat væri háð en eigi lof." Þessi orð **Snorra Sturlusonar** í formála Heimskringlu sýna, hvernig menn mátu kvæði sem heimildir og af hvaða rökum þau voru tekin trúanleg.

Jafnframt því sem fornmenn tömdu minni sitt með því að leggja á það allskonar fróðleik, voru þeir gjörhugulir á það, sem var að gerast og tíðindavænlegast þótti. Dæmi þessa er í Orkneyinga sögu. Rögnvaldr Orkneyjajarl og norskir höfðingjar eru í Jórsalaferð; í Miðjarðarhafi eiga þeir orustu við serneskt skip og vinna sigur eftir harðan bardaga. Að lokinni orustu taka menn hvíld. "Menn ræddu um tíðindin þessi, er þar höfðu gerzt, ok urðu eigi á þat sáttir. Þá mæltu sumir, at þat væri ómerkilegt, at þeir hefðu eigi allir eina sögu frá þeim stórtíðendum, ok þar kom, at þeir urðu á þat sáttir, at Rögnvaldr jarl skyldi ór skera. Skyldu þeir þat síðan allir flytja. Þá kvað jarl ....". Nefnir jarl í vísunni þann er fyrstur veitti uppgöngu.

Mjög víða eru greindir heimildarmenn að ákveðnum sögum. Ari fróði nefnir heimildarmenn sína að flestum markverðum atburðum, er Íslendingabók greinir frá. Í Noregskonungasögum og öðrum sögum um erlenda atburði, ennfremur í sögum, er gerast á 12. og 13. öld, má oft sjá, hverjir hafi verið heimildarmenn að þessu og hinu, en í Íslendingasögum er það mjög sjaldgæft. Það er einsdæmi, er segir í Droplaugarsonasögu, að sonarsonar-sonur einnar aðal-söguhetjunar hafi sagt þessa sögu.

Dæmi þess, hve arfsögnin hefur getað varðveizt óbreytt má sjá af lýsingum á erlendum staðháttum. Að vonum eru þær oftast fáorðar og ónákvæmar og sumstaðar rangar að meira eða minna leyti. En stundum er staðháttum erlendis lýst svo nákvæmlega og rétt, að furðu gegnir. Í **Egils sögu Skallagrímssonar** er sagt frá orustu, er Aðalsteinn Englakonungur átti við Skota og hafði sigur. Með Aðalsteini konungi börðust þeir bræður Þórólfur og Egill Skallagrímssynir, og féll Þórólfr. Í sögunni er allnákvæm lýsing á orustustaðnum, sem nefndur er Vínheiðr. Menn hafa fyrir löngu, vitað að þessi orusta er sú sama sem engilsaxneskar heimildir greina, að hafi háð verið 937 við Brunanburh eða Wendune. Brezkur vísindamaður, Neilson, hefir eftir lýsingu 3 engilsaxneskra heimilda fundið

orustustaðinn og telur hann vera Burnswork Hill í Dumfriesshire, og er það talið óyggjandi. Síðar hefur hann borið lýsingu Egils sögu saman við staðhætti þarna. Niðurstaðan var sú, að lýsing sögunar sé hvergi röng, en í 9 atriðum kemur hún alveg heim við staðhætti. Sum af þessum atriðum eru þannig vaxin, að ekki getur verið tilviljun, svo sem þegar sagan segir frá borgum, er verið hafi fyrir sunnan og norðan heiðina, en það er virki frá dögum Rómverja. Egilssaga er færð í letur ekki fyr en 250 árum eftir þessa orustu.

Í nokkrum atriðum má gera samanburð á frásögnum Íslendinga og erlendra rithöfunda. Sagan um orustuna á Vínheiði kemur merkilega vel heim við engilsaxneskar heimildir, þó að missagnir séu nokkurar og Egilssaga láti orustuna vera háða um 925. — Í þýðing Elfráðs ríka á riti Orosíus: Historia adversus Paganos er varðveitt lýsing um Noreg á 9. öld, er bera má saman við fyrsta kaflann í Egilssögu. Í aðalatriðum koma lýsingar heim hvor við aðra; önnur er skráð af Norðmanni í Englandi fyir 900, hin á Íslandi 300 árum síðar. — Í Njálssögu hefur verið skeytt inn langri frásögn um orustuna á Clontarf 1014, og er hún í góðu samræmi við írskar heimildir í flestum atriðum. — Knytlingasaga segir frá atburðum, sem lýst er í Danasögu Saxo Grammaticus. Ber þeim víða margt í milli, þar sem Saxo fer sýnilega með réttara mál, en í sumum köflum eru sögurnar mjög samhljóða. svo að þær nota stundum sama orðalag, að kalla má, önnur á íslenzku, hin á latínu.

Þegar unnt er að sýna fram á, að lýsingar á erlendum staðháttum og frásagnir um viðburði utanlands, þar sem ekkert var minninu til stuðnings eða leiðréttingar, gátu geymzt í munnmælum jafnvel 2—3 aldir, án þess að afbakast eða breytast til muna, virðist það styrkja mjög þá skoðun, að frásagnir hinna beztu Íslendingasagna og Noregskonungasagna um löngu liðna atburði séu réttar í aðalatriðum.

Daglegt líf á Íslandi mun hafa tekið fáum breytingum fyrstu aldirnar eftir bygging landsins. Oss er því oftast ekki auðvelt að dæma um, hvort lýsingar sagnanna á hýbýlum, klæðnaði, mataræði, daglegum störfum og lifnaðarháttum yfirleitt muni ekki frekar eiga við 12. öld en 10. öld. Virðist sennilegt, að sagnamönnum hefði í þessum efnum öðrum frekar verið hætt við að skeika, með því að heimfæra ástand sinna tíma upp á liðnar aldir. Oft er þess þó getið um einstök efni, að annar siður hafi þá verið, er sagan gerðist. Og um einn þátt þjóðlífsins má glögglega sjá, að munnmælin hafa trúlega geymt eldra stig og ekki ruglað því saman við síðara ástand. Lögkrókar og málaferli, einkum um víg og erfðir, eru mikill þáttur í nálega öllum Íslendingasögum. Áður en sagnaritun hófst höfðu lög þjóðveldisins verið færð í letur og hafa varðveizt, svo að vér þekkjum nú lögin, eins og þau voru á 12. öld. Þá hafði alþingi starfað að löggjöf í 2 aldir; á þeim tíma urðu mörg lagafyrirmæli

úrelt og hurfu eða var breytt, og fjöldi nýrra laga settur. Ef vér berum frásagnir Íslendinga sagna um málaferli saman við lög þjóðveldisins, kemur í ljós, að lögfræðin í sögunum brýtur oft og í verulegum atriðum í bág við lagabækurnar. Hefur sannazt við nákvæma rannsókn, að lýsing sagnanna á þá að jafnaði við eldri lög og réttarástand. Atvikin geymdust í munnmælum, eins og þau gerðust, og frásögninni var ekki breytt í samræmi við það, sem sagnamenn vissu, að var samkvæmt gildandi lögum. Hefði þó mátt búast við, að munnmælin syndguðu oft í því að heimfæra yngri lagaákvæði upp á eldri atburði.

Af því, sem hér hefur verið sagt, er það ljóst, að sögurnar hafa getað geymzt óbreyttar að efni til. Að hve miklu leyti þær hafa verið sagðar með sama orðfæri mann fram af manni, er erfitt að átta sig á. Það mun þó vafalaust, að sagnamenn hafa reynt að varðveita söguna sem líkasta því sem þeir lærðu hana. Lýsing erlendra staðhátta hefur hlotið að geymast nálega orðrétt, ef hún átti ekki að færast úr lagi;sama gildir þegar lýst er eldra réttarástandi. — Viðræður munu oftast mótaðar í munnmælum, sumar alveg tilbúningur, en ekkert er til fyrirstöðu því, að mörg orðaskifti hafi geymzt rétt og óbrengluð. Má jafnvel benda á dæmi þess, að sagan hefur geymt orðrétt tilsvör — án þess að skilja þau rétt.

Í Nizarorustu (1062) vann Haraldr Noregskonungur sigur, en Sveinn Danakonungur komst undan á flótta. Hann kom að bóndabæ og þáði beina. Húsfreyja spurði tíðinda; var henni sagt, að orusta hafi háð verið og Norðmenn sigrað. "Flýit man enn hafa konungrinn várr," segir hon. Karl svarar: "Eigi vita menn, hvárt hann hefir flýit eða fallit." Hon mælti: "Vesul eru vér konungs; hann er bæði haltr ok ragr." Hvergi nema hér er þess getið, að Sveinn konungur væri haltur, hvorki í íslenzkum ritum né dönskum; virðist sagan helzt telja "haltr ok ragr" skammaryrði, þó að "haltr" sé annars notað þannig. Það hefur sannast við rannsókn á beinum Sveins konungs, sem liggja í dómkirkjunni í Hróarskeldu, að hann hefur verið lítið eitt mjaðmskakkur, svo að hann mun hafa stungið við. Kerling hefur í brígzlum sínum gert meira úr þessu líkamslýti en rétt var.

Sumarið eftir Njálsbrennu voru brennumenn sóttir til sektar á alþingi, en málið ónýttist og sló í bardaga á þingstaðnum. Brennumenn létu undan síga og vildu leita vígis í Almannagjá, en Snorri goði varnaði þeim að ná víginu. "Snorri goði kallaði þá til Flosa (höfðingja brennumanna): "Hví farit þér svá geystir, eða hverir elta yðr?" Flosi svarar: "Ekki spyr þú þessa af því er eigi vitir þú áðr. En hvárt veldr þú því, er vér megum eigi sækja til vígis í Almannagjá?" "Eigi veld ek því," segir Snorri, "en hitt er satt, at ek veit, hverir valda — ok mun ek segja þér, ef þú vill, at þeir valda því Þorvaldr kroppinskeggi ok Kolr." Sagnaritarinn hefir ekki

skilið fyndni Snorra og býr sér því til skýringu. Sagan bætir við: "Þeir váru þá báðir dauðir ok höfðu verið hin mestu illmenni í liði Flosa." Heldur mætti kalla þetta lélega fyndni, enda hefir Snorri átt við allt annað. Skýringin fæst hjá Ara fróða, þar sem hann greinir atvik til þess, að landið um Þingvöll varð almenningseign; tæpum 100 árum fyrir þenna bardaga. "Sá maðr hafði sekr orðit um þræls morð eða leysings, sá er land átti í Bláskógum; hann er nefndr Þórir kroppinskeggi, en dótturson hans er kallaðr Þorvaldr kroppinskeggi,, sá er fór síðan í Austfjörðu ok brenndi þar inni Gunnar bróður sinn; svá sagði Hallr Órækjuson; en sá hét Kolr, er myrðr var; við hann er kennd gjá sú, er þar er köllut síðan Kolsgjá, sem hræin fundusk; land þat varð síðan allsherjarfé, en þat lögðu landsmenn til alþingisneyzlu." Snorri kallar þessa í keskni einskonar vætti þingstaðarins; sagan hefir ekki skilið orð hans, en þó varðveitt þau rétt.

Hér hafa verið færð mörg rök til þess, og stutt með dæmum, að munnmæli hafa getað geymst óbreytt í 2—3 aldir, þangað til sögurnar voru skráðar. Hinsvegar er það ljóst, að fásögn þeirra er víða óáreiðanleg og röng, svo að á verður þreifað. Í þessu efni eru einstakar sögur mjög misjafnar. Sumar má telja áreiðanlegar um öll aðalatriði. Hinar yngri sögur eru að öllu leyti óáreiðanlegri, arfsögnin var þá farin að spillast og menn fóru að auka inn í sögurnar skálduðum frásögnum. Á sama hátt hafa sumar eldri sögurnar spillst í höndum afritara, er hafa aukið þær með ýmsum síðari tilbúningi. Þannig er talsvert af lausavísum sagnanna 13. aldar kveðskapur, en ekki 10. aldar. Á hnignunartíma íslenzkrar sagnaritunar var spillingin komin svo langt, að sögur voru skáldaðar frá rótum.

* * *

Þó að margir hafi viljað kasta rýrð á sögurnar sem sagnfræðileg heimildarrit, ljúka allir upp einum munni um ágæti þeirra sem bókmentaleg listaverk.

Hver saga er venjulega samfeld heild frá upphafi til enda,— hinar lengri sögur má telja samsettar að þessu leyti. Hún rekur ætt söguhetjunnar frá landnámstíð, segir frá uppvexti hans, metorðum, mannaforræði, ástamálum, deilum og vígaferlum, er opt ljúkast með falli hans og hefndum eptir hann. Atburðirnir eru dregnir upp í réttri röð og er stefnt öllum að einum ósi: aðalviðburðir sögunnar. Forlagatrú, spásagnir, fyrirburðir og ýmsir yfirnáttúrlegir hlutir, er menn þá og fram á síðustu tíma lögðu fullan trúnað á, eru ríkir þættir í uppistöðu sagnanna. Mannlýsingar eru með allt öðrum hætti en í þjóðsögum og hetjusögum. Þar eru persónur greindar í flokka, er hver hefir ákveðin einkenni og sérstök hlutverk; menn eru þar fullkomnir annaðhvort til góðs eða ills, að hugprýði eða bleyðiskap, viti eða heimsku, fegurð eða ófríðleik. Innan hvers flokks eru að kalla má engin einkenni, er greini einn frá öðrum; allir eru steyptir í sama

móti. En þeir menn og konur, sem Íslendingasögur leiða fram á sjónarsviðið, er lifandi fólk íklætt holdi og blóði. Sögurnar lýsa mönnum og konum úr öllum stéttum, með allskonar skaplyndi, tignum og ótignum, ríkum og fátækum, illum og góðum, mönnum með sterkar hvatir og brennandi ástríður, rólyndum mönnum og íhugulum, lítilsigldum mönnum og dáðlausum. Hver er öðrum ólíkur að skapgerð, hver um sig dregin svo upp með kostum og löstum, að þeir standa lifandi fyrir hugskotssjónum vorum. Og þessar lýsingar eru ekki gerðar að hætti nútímamanna með orðmörgum frásögnum um sálarlíf manna, hvatir og hneigðir, heldur eru menn látnir lýsa sér í orðum, athöfnum og svipbrigðum. Ytra útliti manna er lýst í sumum sögum, en ekki í öðrum. Eiginlegar náttúrulýsingar þekkjast ekki í sögunum; staðháttum, landslagi og veðráttu er lýst að því leyti, sem nauðsynlegt er til að skilja frásögnina. Stíllinn er stuttorður og kjarnyrtur, sérkennilegur en þó hvergi skrúðaður og óeðlilegur; laus við mærð og mælgi og óþarfa útúrdúra. Hann ber þess hvarvetna merki, að sögurnar voru sagðar en ekki lesnar.

* * *

Ritöld hófst á Íslandi veturinn 1117—1118, er hafið var að rita á bók lög þjóðveldisins, samkvæmt alþingissamþykkt. Fyrir þann tíma hafði ekkert verið ritað á Íslandi á latínustafrófi. Rúnir höfðu tíðkast sem á öðrum Norðurlöndum, en mest í töfraskyni, og nú eru engar minjar frá þessum tíma um notkun rúna.

Nú leið ekki á löngu áður en menn fóru að festa á bókfellið annan fróðleik, sem þjóðin átti í fórum sínum, og þá í fyrstu röð ættvísi og sagnarit. Tveir eru nefndir brautryðjendur íslenzkrar sagnaritunar, báðir prestvígðir höfðingjar af göfugustu ættum landsins, **Sæmundur Sigfússon** (1056—1133) og **Ari Þorgilsson** (1068—1148, báðir með viðurnefninu **hinn fróði**. Sæmundur fór utan ungur, sem höfðingjasonum var títt og stundaði nám við Parísarháskóla. Fór mikið orð af viturleik hans og lærdómi; lét hann til sín taka um löggjöf og landsstjórn og þótti hinn mesti höfðingi. Rit hans — um Noregskonunga — hefir verið á latínu og er nú glatað.

Ari Þorgilsson hinn fróði var í beinan karllegg kominn af norskum konungum á Írlandi og átti ætt og óðul við Breiðafjörð á Vesturlandi, en um þær slóðir virðist bókmenntaiðja hafa staðið í mestum blóma um margar aldir síðan. Hann var tekinn til fósturs af sunnlenzkum höfðingja, **Halli**, í Haukdal. Annar fósturson Halls, eldri nokkuð en Ari, var **Teitr**, sonur Ísleifs biskups. Báðir voru þeir Hallr og Teitr manna fróðastir og minnugastir; mundi Hallr það, að sögn Ara, er hann var skírður þrevetur, en hann dó 94 ára gamall. Af þessum mönnum nam Ari margan fróðleik í æsku, og til Haukadals er að rekja vísindastarfsemi hans.

"Ari prestur hinn fróði Þorgilsson Gellisonar ritaði fyrstur manna

hér á landi at norrænu máli fræði bæði forna ok nýja," segir Snorri Sturluson. Af ritum Ara hefir varðveizt eitt, **Íslendingabók** eða **Libellus Islandorum,** stutt rit, aðeins 10 kapítular, ritað um 1130. Greinir það frá bygging landsins, setning Alþingis, og ýmsum merkilegum lögum, frá fundi og bygging Grænlands, kristniboði og kristnitöku og hinum fyrstu byskupum. Ari gerir sér far um að hafa sannar sagnir um hvað eitt og heimfæra hvern atburð til rétts tíma. Um alla merkari atburði greinir hann heimildarmenn, og opt getur hann þess, hvernig þeir hafi hlotið þá vitneskju, er hann fékk hjá þeim,. Gerir hann sér far um að segja hvergi annað en sannleikann, en slær þó þann varnagla, að rétt sé að hafa það, er sannara reynist, ef honum hafi skjátlast í einhverju.

Það verður aldrei of sterklega kveðið að, hvílíkt happ það var íslenzkri sagnaritun, að annar eins maður og Ari skyldi fyrstur verða til þess að færa í letur sagnarit á íslenzka tungu. Hann vísaði leiðina: að rita ekki annað en það, sem satt var og rétt, að leita sér beztu heimilda um hvað eitt og leiðrétta jafnan það, sem rangt reyndist. Allir síðari sagnaritarar fylkja sér undir merki hans í orði, þó að þeir megni misjafnlega að fylgja meginreglum hans. Stafar það af þeirri tízku, er síðar varð, að segja **allan** sannleikann, þ. e. taka með allt það frásagnarefni,sem **gat** verið satt, þar sem Ari hefir þá meginreglu, að segja frá því einu, sem hann var viss um, að rétt væri.

Auk Íslendingabókar þeirrar, sem nú er til, samdi Ari aðra bók um sama efni, og var í henni auk þess "ættartala" og "konungaæfi." Er sennilegt að hann hafi einnig samið sérstök rit um þessi efni. Konungaæfi Ara varð síðan grundvöllur allra Noregskonungasagna, en ættartala hans frumheimild Landnámsbókar. Þannig leggur Ari grundvöll að báðum höfuðgreinum íslenzkrar sagnaritunar: Íslendingasögum og Noregskonungasögum.

Í fótspor Ara spruttu upp bráðlega fjölskrúðugar bókmenntir. Allskonar fróðleikur var færður í letur, sem áður hafði lifað á vörum þjóðarinnar. Sagnaritun tók skjótum þroska, bæði um innlenda atburði og erlenda, forna og nýja. Verður að greina á milli ólíkra tegunda: **Íslendingasögur** hinar eiginlegu, um menn og viðburði frá bygging landsins fram á 11. öld. **Byskupasögur**. Sögur frá seinni tímum, 12. og 13. öld. **Noregskonungasögur** og sögur frá öðrum löndum. **Fornaldarsögur. Þýddar sögur**.

ÍSLENDINGASÖGUR eru á Íslandi nefndar sögur þær, er gerast á **landnámsöld** og **söguöldinni** (fram á 11. öld), en á erlendum málum hafa þær venjulega verið nefndar **ættasögur,** til aðgreiningar frá öðrum greinum íslenzkrar sagnaritunar. Merkilegast sem sögulegt heimildarrit og ólík öllum öðrum sögum er **Landnámabók.** Þar segir frá fundi Íslands og landnámi; er greint, hver landnámsmaður nam land í hverju héraði og getið ættar hans í Noregi. Segir frá bústað hans og landnámi, helztu

förunautum hans og þeirra byggð. Þá er greint frá afkvæmi þeirra, og opt rakið langt niður í aldir, stuttlega drepið á héraðsdeilur, mannvíg og önnur tíðindi. Þannig er farið sveit út sveit, allt í kring um landið. Það er auðséð, að ýmsar Íslendingasögur hafa verið heimildir Landnámu, munnlegar eða skrifaðar; eru sumar þeirra til enn, aðrar höfum vér í yngri og breyttri mynd, en nokkrar eru glataðar með öllu. Um uppruna Landnámu er margt í vafa. Aðalstofninn er frá 12. öld og byggir að miklu leyti á Ara fróða, enda mun hann hafa ritað um landnám með svipuðu sniði, og það rit verið kjarni Landnámu. Á 13. öld hafa sagnaritarar aukið og bætt við Landnámu; höfum vér nú þrjá Landnámutexta, er hafa allan þorra efnisins sameiginlegan, en aukið við þá með ýmsu móti. Merkasti Landnámu-textinn er eignaður **Sturlu** sagnaritara **Þórðarsyni** (d. 1284). — Landnáma er einstakt rit í sinni röð í bókmenntum heimsins, er hún greinir nákvæmlega frá uppruna og bernsku heillar þjóðar; hún er við hlið Íslendingabókar ómetanleg heimild að sögu landsins.

Íslendingasögur eru mjög mismunandi að efni til, aldri, stærð, samsetning og áreiðanleik. Fimm sögur skera sig úr að stærð og samsetning; þær ná yfir langan tíma, eru margbrotnari og samsettari en hinar styttri; hinn ritandi sagnamaður á sýnilega meiri þátt í þeim en hinum. Þær skara framúr að meðferð efnisins, stíl og mannlýsingum.

Egils saga **Skallagímssonar** greinir frá viðskiptum 2 ætta, norsku konungsættarinnar og afkomenda **Kveldúlfs**. Þórólfr Kveldúlfsson, er í fyrstu var í kærleikum við Harald hárfagra, var rægður við hann, og tók konungur Þórólf af lífi, en þeir feðgar, Kveldúlfr og Skallagrímr taka hefnd og halda til Íslands. Fjandskapurinn gengur að erfðum til Eiríks konungs blóðaxar annarsvegar og **Egils Skallagrímssonar** hinsvegar, og greinir sagan nákvæmlega skifti þeirra. Egill var mesta skáld Íslendinga í fornöld; eru margar vísur hans í sögunni og 3 kvæði, sem hvert í sinni röð er snilldarverk: **Höfuðlausn**, sem Egill orkti um fjandmann sinn Eirík konung, er hann var kominn á vald hans, og þá höfuð sitt að launum; Sonatorrek um missi tveggja sona og **Arinbjarnarkviða** um Arinbjörn hersi, tryggðavin Egils. Sagan er meistaralega sögð og mun færð í letur um 1200.

Eyrbyggja saga gerist sunnanvert við Breiðafjörð (á Vesturlandi). Hún nær frá landnámsöld fram að 1031 og segir frá héraðsdeilum. Sagan skiptist í þætti og sýnir glögglega eldri stig í þróun hinna stærri sagna. Hún er forn í stíl og gefur margar og merkilegar vísbendingar um heiðna siði og venjur; afturgöngur og aðrir yfirnáttúrlegir fyrirburðir eru mikið atriði í sögunni. Hún er rituð um 1200.

Laxdæla saga gerist í Breiðafjarðardölum og nær yfir svipaðan tíma sem Eyrbyggja saga. Meginþátturinn er um ástir **Kjartans Ólafssonar** og **Guðrúnar Ósvífrsdótt-**

ur. Var hún gefin öðrum manni og olli að lyktum vígi Kjartans. Minnir þetta á skipti Sigurðar og Brynhildar í Völsungasögu, enda mun að ræða um áhrif þaðan. Hafa hin átakanlegu örlög Guðrúnar orðið mörgum skáldum yrkisefni, innlendum og útlendum. Laxdæla saga er rituð af mikilli snilld; óáreiðanleg er hún sem söguleg heimild, og kennir í henni áhrifa af riddararómantík. Frá miðri 13. öld er handritsbrot af sögunni, og mun hún færð í letur um það leyti.

Grettis saga Ásmundarsonar segir frá kappanum og ólánsmanninum Gretti, sem varð sekur skógarmaður og lifði í útlegð í 15 ár, áður en hann var veginn. Grettir er talinn mestur afreksmaður og kraftamaður í fornöld; fyrir þá sök og vegna ógæfu þeirrar, er köld örlög leiddu yfir hann, hefir hann orðið nokkurskonar þjóðhetja, og margar þjóðsagnir myndast um hann. Grettis saga er vel sögð, en aukin mjög kynjasögum og æfintýrum og óáreiðanleg sem heimildarrit. Hún er frá 14. öld, en er byggð á eldri sögu, er glatast hefir.

Njáls saga gerist að mestu á Suðurlandi. Hún er lengst allra Íslendingasagna. Efnið fellur í þrjá hluta. Fyrsti hlutinn segir frá Gunnari Hámundarsyni, aldavin Njáls, vígum hans og falli, og er byggður á sérstakri sögu um Gunnar. Þá kemur meginþáttur sögunnar um **Njál og syni hans;** lauk þeirra æfi svo, að þeir feðgar voru brenndir inni. Þá kemur síðasti þátturinn um brennumálið og hefndir eptir þá feðga; er aðalhetjan **Kári Sölmundarson,** tengdasonur Njáls, hinn mesti kappi, er komist hafði á brott úr brennunni, og loguðu á honum klæðin. Á næsta Alþingi eptir brennuna voru brennumenn sóttir, en málið ónýttist, og barðist allur þingheimur. Kári var jafnan á hælum brennumanna, ýmist einn eða við annan mann, og drap hvern af öðrum. Elti hann suma jafnvel til útlanda, en síðan hvarf hann til Íslands aptur, sættist við **Flosa,** höfðingja brennumanna og mægðist við hann. Í þessum hluta sögunnar er merkileg frásögn um orustuna á Clontarf (1014), sérstakur þáttur, er kemur furðuvel heim við írskar heimildir.

Af hinum smærri sögum gerast nokkrar við Faxaflóa, á Vesturlandi sunnanverðu. **Harðar saga** greinir frá skógarmanninum Herði og félögum hans. Sagan hefir verið forn og áreiðanleg, en af hinni upphaflegu sögu er nú upphafið eitt eptir; að öðru leyti hefir sagan verið samin upp að nýju og er að mestu skáldskapur.— **Hænsa-Þóris saga** segir frá lítilmenninu Hænsa-Þóri, er kom því til leiðar, að Blund-Ketill, góðviljaður höfðingi, var brenndur inni. Af eptirmálinu leiddi breyting á skipun dómsmálanna er Íslendingabók segir einnig frá. Sagan er færð seint í letur og óábyggileg. — **Gunnlaugs saga ormstungu** lýsir ástum Gunnlaugs og Helgu fögru, sonardóttur Egils Skallagrímssonar. Meðan Gunnlaugur dvelur erlendis, giftist hún skáldinu **Hrafni,** er hafði flutt þá fregn til Íslands, að Gunnlaugur væri látinn. Þeirra skiptum lýk-

ur uppi á fjöllum í Noregi; þar ganga þeir á hólm og fellur Hrafn dauðvona, en svíkur Gunnlaug og særir hann banasári, er hann færir honum vatn í hjálmi sínum. Sagan er stutt, en farið með efnið af hinni mestu snilld, enda er hún fræg víða um lönd. Deilt hefir verið um áreiðanleik sögunnar; verður því ekki neitað, að listamannshendur hafa um hann fjallað, en aðalatburðir munu rétt greindir. —**Bjarnar saga Hítdælakappa** er um deilur Bjarnar og Þórðar Kolbeinssonar skálds vegna ástmála; lýkur þeim með falli Bjarnar. Sagan virðist forn, en er illa varðveitt og vantar í hana.

Frá Vestfjörðum eru þessar sögur: **Gull-Þóris saga** er undarlegur samsetningur af sönnu frásagnarefni, æfintýrum og kynjasögum. Sagan er færð snemma í letur, en seinna breytt og aukin til muna þjóðsagnalegu efni. **Gísla saga Súrssonar.** Gísli verður fyrir því óláni að neyðast til þess að hefna vígs fóstbróður síns á mági sínum. Fyrir það verður Gísli sekur skógarmaður. Sagan greinir frá lífi hans í útlegð í þrettán ár, þar til hann var felldur; hún er átakanleg mjög og ágæt að framsetning og mannlýsingum. **Hávarðar saga Ísfirðings** greinir frá hefndum gamals manns eptir einkason sinn; hún er að miklu leyti skáldskapur. **Fóstbræðra saga** gerist á Vestfjörðum. Grænlandi og í Noregi. Söguhetjurnar eru fóstbræðurnir **Þorgeirr** og **Þormóðr Kolbrúnarskáld.** Þorgeirr er veginn af grænlenzkum höfðingja, en Þormóðr eltir hann til Grænlands og vegur hann þar. Þormóðr berst síðan og fellur með Ólafi konungi helga á Stiklastöðum (1030). Sagan mun vera frá um 1200, en er varðveitt í yngri mynd og breytt að nokkru.

Á Norðurlandi gerast margar sögur. **Bandamanna saga** er ein, einstök í sinni röð að því leyti, að hún gerist eptir hina eiginlegu söguöld, um miðja 11. öld, og er að efni til og framsetning gamansaga, um samtök 7 höfðingja gegn manni lítillar ættar, er hafist hafði til fjár og valda, og hversu faðir hans ginnir höfðingjana og bjargar syni sínum. —**Kormáks saga** um skáldið Kormák og ástir hans. Sagan er sundurlaus, eiginlega að búningi til umgerð um vísur hans (rúmlega 60).— **Hallfreðar saga vandræðaskálds** segir frá óhamingjusömum ástum skáldsins og ferðum hans utanlands og innan; hún virðist forn og ábyggileg. — **Vatnsdæla saga,** um Ingimund gamla landnámsmann og afkomendur hans. Sagan er merkileg að efni og alllöng og ein hinna elztu; hún gefur upplýsingar um fornar venjur og flytur þá kenning, að enginn má sköpum renna. **Heiðarvíga saga** eða **Víga-Styrs saga** er einna elzt Íslendingasagna og greinir frá látlausum róstum og vígaferlum. Sagan var til á 17. öld í einu handriti, er þó vantaði framan af; brann fyrri helmingur handritsins ásamt afriti í Kaupmannahöfn 1728, og þekkjum vér nú þann hluta aðeins af endursögn manns, er lesið hafði handritið áður. — **Svarfdæla saga** segir frá héraðsdeilum; hún er að

mestu skáldskapur, en til hefir verið önnur Svarfdæla saga, eldri og ábyggileg. — **Valla-Ljóts saga** gerist í sama héraði; stutt saga og áreiðanleg. — **Víga-Glúms saga** segir frá deilum í Eyjafirði; Glúmr er hinn mesti kappi, og er uppgangur hans mikill um eitt skeið, en að lokum er hann flæmdur af eignum sínum og deyr í fátækt. Sagan er vel sögð og áreiðanleg að mestu. — **Ljósvetninga saga** er með lengri sögum og segir frá deilum höfðingja við Eyjafjörð og í Þingeyjarþingi. Hún er samsett úr þáttum, og lítið samhengi á milli; hún virðist sýna millistig í þróun hinna stærri sagna, þegar sögur úr sama byggðarlagi eru runnar saman, en ekki búið að vinna úr þeim samfellda heild. Sagan virðist mjög áreiðanleg. **Reykdæla saga** greinir einnig frá héraðsdeilum. Sagan er forn mjög og virðist færð í letur beint eptir munnlegri frásögn; hún er frábrugðin öðrum sögum í því, að hún greinir víða tvennar frásagnir um sama atburð, án þess að gera upp á milli, hvort réttara sé.

Sögur þær, sem gerast á Austfjörðum eru allar stuttar. Helztar eru: **Vápnfirðinga saga**, um héraðsdeilur í Vopnafirði, skipulega sögð og áreiðanleg. — **Droplaugarsona saga** um bræðurna Helga og Grím, fall Helga og hefnd Gríms eptir hann. Í niðurlagi sögunnar er þess getið, að sonar-sonar-sonur Gríms hafi sagt söguna; hann mun hafa verið uppi um 1100, en sagan mun þó ekki færð í letur fyr en um 1200. — **Hrafnkels saga Freysgoða**, um það, hvernig ást höfðingjans Hrafnkels á goðinu Frey leiðir hann til óhæfuverks. Hefndin nær honum og hann missir fé sitt og mannaforráð, en að lokum sigrast hann á fjandmönnum sínum og nær aptur eignum sínum. Hrafnkels saga er með beztu Íslendingasögum, þótt stutt sé, að stíl og samsetning.

Eiríks saga rauða segir frá því hvernig Grænland fannst og var byggt frá Íslandi, um fund Vínlands á meginlandi Norður Ameríku og tilraun **Þorfinns karlsefnis** til þess að stofna byggð í landinu. Sagan virðist mjög áreiðanleg og færð snemma í letur, um 1200. — **Flóamanna saga** gerist ýmist á Suðurlandi eða Grænlandi; hún er með yngri sögum og að nokkru leyti skáldskapur.

Auk þeirra sagna, sem hér hafa verið taldar, er til mesti fjöldi frásagna, er venjulega greina frá aðeins einum atburði, oftast um Íslendinga erlendis; þessar frásagnir eru nefndar **þættir**. Þeir eru margir snilldarverk, einkum mannlýsingar þeirra og viðræður.

Þess hefir verið getið, að hinar yngri Íslendingasögur væru mjög blandaðar æfintýrum og skáldskap. Síðar hnignaði þessari tegund íslenzkrar sagnaritunar svo mjög, að menn fóru að rita sögur, sem voru skáldskapur frá rótum, en sumar þó um menn, sem höfðu verið uppi og þekkjast af öðrum sögum: **Finnboga saga ramma, Kjalnesingja saga, Þórðar saga hreðu, Víglundar saga, Bárðar saga Snæfellsáss, Krókarefs saga.**

* * *

BYSKUPASÖGUR. **Kristni saga**

greinir frá kristniboði á Íslandi, kristnitökunni, hinni elztu skipun kirkjumála og tveimur fyrstu byskupunum. Sagan byggir mjög á Ara fróða og er rituð í upphafi 13. aldar. **Hungrvaka** segir frá fimm fyrstu byskupunum í Skálholti, ágætt heimildarrit. Eptir sama höfund er saga **Páls byskups Jónssonar** (1195—1211) og ef til vill **elzta saga Þorláks byskups helga** (1178—1193), móðurbróður Páls byskups og fyrirrennara hans á Skálholtsstóli. Enn eru sögur um hinn fyrsta Hólabyskup, **Jón Ögmundsson hinn helga** (1106—1121), um æfi **Guðmundar Arasonar hins góða** þangað til hann tók byskupsvígslu (Hólabyskup 1202—1237), um **Árna Þorláksson** Skálholtsbyskup (1269—1298) og **Laurentius Kálfsson** Hólabyskup (1323—1330). **Árna saga byskups** er einkum merkileg; hún er að heita má saga alls landsins um rúmlega 20 ára skeið (1269—1291), nákvæm og sannfróð. Því miður vantar frásögn um 7 síðustu ár Árna byskups, sem annaðhvort hefir glatast eða höfundurinn aldrei náð að ljúka við ritið.

Byskupasögurnar eru nokkuð frábrugðnar Íslendingasögum. Þær eru áreiðanlegar mjög um alla viðburði, en skeyta minna um list í stíl og framsetning; í sumum þeirra kennir mjög klerklegrar mærðar. Sögum hinna helgu byskupa fylgja langar jarteinaskrár.

* * *

SÖGUR FRÁ 12. OG 13. ÖLD. Þær eru flestar varðveittar í hinu mikla ritverki, sem nefnist **Sturlunga saga. Hafliða saga ok Þorgils** um deilur höfðingjanna Hafliða Mássonar og Þorgils Oddasonar 1117—1121. Sagan er vel sögð og skemtilega og mun rituð á síðari helmingi 12. aldar. — **Sturlu saga um** Sturlu Þórðarson í Hvammi (1115—1183), ættföður hinna nafntoguðu Sturlunga, deilur hans og málaþras. — **Hrafns saga Sveinbjarnarsonar** (d. 1213) er rituð skömmu eptir dauða hans. Aðeins síðari helmingurinn er í Sturlunga sögu, en sagan er einnig til sérstök. — **Guðmundar saga dýra** um héraðsdeilur í Eyjafirði í lok 12. aldar. — **Íslendinga saga** er rituð af **Sturlu skáldi Þórðarsyni** (1214—1284), sonarsyni Sturlu í Hvammi. Hún ber nafn með réttu, því að hana má kalla sögu allrar þjóðarinnar frá 1200 fram yfir 1260. Á þessum tíma voru deilur miklar með höfðingjum; voru þeir **Sturlungar,** synir Sturlu í Hvammi, framgjarnir mjög og stóð af þeim mikill ófriður. Þeirra nafntogaðastur var **Snorri** sagnaritari. Íslendinga saga er mjög nákvæm og áreiðanleg, enda var Sturlu auðvelt að hafa sannar sagnir af viðburðunum. Var faðir hans mjög riðinn við atburði á fyrsta þriðjungi aldarinnar, en Sturla sjálfur við síðari viðburði. Er aðdáunarvert, hve Sturla er hófsamur og hlutlaus í frásögn sinni, jafnvel þó að hann eigi sjálfur í hlut, faðir hans eða náfrændur. — **Þórðar saga kakala segir frá Þórði Sighvatssyni,** bræðrungi Sturlu, er náði völdum á Íslandi skamma stund. Sagan hefir í Sturlunga sögu bolað burt frásögn Sturlu um sömu viðburði. — **Svínfellinga saga** greinir frá deilum

sunnanlands um 1250. — **Þorgils saga skarða** er mjög nákvæm æfisaga Þorgils bróðursonar Sturlu sagnaritara. — Utan Sturlunga sögu er varðveitt **Árons saga Hjörleifsonar,** er mjög kemur við sögu Guðmundar byskups Arasonar.

* * *

NOREGSKONUNGA SÖGUR. Þess var áður getið, að Sæmundur fróði hefir ritað á Latínu og Ari fróði á Íslenzku um Noregskonunga og lagt þannig grundvöll að seinni Noregskonungasögum. — Eftir miðja 12. öld ritar **Eiríkur Oddsson** sögu Noregs frá 1130 og sennilega til 1161; er rit hans glatað, en seinni sagnaritarar hafa stuðst mjög við það. **Karl Jónsson** ábóti í Þingeyraklaustri (d. 1213) dvaldi í Noregi nokkur ár eptir 1185; ritaði hann þá upphaf sögu **Sverris konungs Sigurðarsonar** (d. 1202) og segir í formála sögunnar, að konungur hafi sjálfur sagt fyrir, "hve rita skyldi eðr hvernig setja skyldi". Síðan hvarf Karl ábóti aftur til Íslands og reit þar allan síðari hluta sögunnar. Sagan er mjög nákvæm og hlutdrægnislaust rituð. Tveir munkar í klaustri Karls ábóta, Oddr **Snorrason** og **Gunnlaugr Leifsson** (d. 1218) hafa ritað sögu **Ólafs konungs Tryggvasonar,** báðir á Latínu. Saga Odds er til í þýðingu, en sögu Gunnlaugs höfum vér ekki sérstaka, heldur einungis kafla úr henni sem hluta af **hinni meiri Ólafssögu.** Um sama leyti, eða nokkru fyr, hefir verið rituð saga **Ólafs helga hin elzta,** og eru til nokkur brot úr henni. Auk þessara sagna munu fleiri konungasögur hafa verið skráðar á 12. öld, sem nú eru glataðar, en yngri sagnaritarar hafa stuðst við og ritað eptir, svo sem saga um **Haarld konung hárfagra.**

Auk æfisagna einstakra konunga tóku menn snemma að setja saman yfirlit um sögu Noregs frá 9. öld og fram á 12. öld. Elzt og styzt slíkra rita er **Ágrip af Noregskonungasögum,** sem svo hefir verið nefnt, frá lokum 12. aldar; upphaf og niðurlag vantar, en ritið mun hafa náð frá Haraldi hárfagra til 1177, er Sverrir konungur hefur tilkall til ríkis. Ágrip byggir að nokkuru leyti á eldri konungasögum, en að sumu leyti á munnlegri frásögn; höfundurinn er Íslendingur, en ritið sennilega orðið til í Noregi. — **Norkinskinna** er nafn á handriti, sem á eru konungasögur frá **Magnúsi góða** (1035 til1177); niðurlagið vantar og enn fleiri blöð, en til eru handrit, sem stafa frá Morkinskinnu meðan hún var heil. Þessi saga er mjög nákvæm og vel sögð; í henni eru á víð og dreif fjöldi þátta um Íslendinga. Frumrit Morkinskinnu mun vera frá um 1220. — **Fagrskinna** heitir enn sagnarit um Noregskonunga frá **Hálfdáni svarta,** föður Haralds hárfagra, til 1177; höfundurinn hefir mjög notað kvæði hirðskálda sem heimildir. Sagan mun færð í letur um 1225.— **Böglungasögur** greina frá valdastreitu og ófriði í Noregi eptir 1204; sagan er til í tveimur mismunandi útgáfum, önnur nær til 1208, hin til 1217. Lengri útgáfan er að mestu glötuð á íslenzku, en hefir varðveizt í danskri þýðing frá um 1600.

Sagan er rituð skömmu eptir viðburðina.

Í sambandi við Noregskonungasögur verður að geta um aðrar sögur um erlend efni. — **Færeyinga saga** segir frá viðburðum og deilum á Færeyjum á ofanverðri 10 öld og fram á 11. öld. **Orkneyinga saga** eða **Jarlasögur** greina frá Orkneyingum. Eyjarnar voru byggðar frá Noregi á 9. öld og komust undir yfirráð Haralds hárfagra, en jafnan voru í þeim jarlar af sömu ætt. Sagan hefst á frásögn um bygging Noregs, greinir síðan sögu jarlanna frá upphafi fram til um 1170. Orkneyinga saga er mjög merkileg; hún ber vitni um nákvæma þekking á staðháttum í Orkneyjum. Hún mun rituð um 1200. — **Jómsvíkinga saga** segir frá hinum einkennilega félagsskap danskra víkinga, er höfðu búið um sig í kastala í Wollin í Pommern. Þeir fóru herferð til Noregs 986 og hugðust að leggja landið undir sig, en voru gersigraðir af **Hákoni jarli.** Sagan er ýkt mjög, en aðaldrættirnir þó sannir, og frábærlega vel sögð á köflum. — Úr sögu **Danmerkur** er **Knytlinga saga,** frá síðari hlut 10. aldar til um 1190; hún er að nokkru rituð eptir dönskum munnmælum og kvæðum hirðskálda, en um viðskipti Dana og Norðmanna er byggt á eldri Noregskonungasögum. Sagan er rituð á seinni hluta 13. aldar. Miklu eldri, frá um 1200, er **Skjöldunga saga,** algerlega þjóðsagnaleg frásaga um Danakonunga frá forneskju fram á 10. öld. Sagan er nú glötuð að öðru leyti en því, að til er stytt latnesk þýðing frá lokum 16. aldar.

Þá er ógetið um þann sagnaritara, er ber hæzt í íslenzkum bókmenntum, **Snorra Sturluson.** Hann var fæddur 1179, sonur Sturlu í Hvammi, sem áður var getið. Þriggja ára gamall fór hann í fóstur til Jóns Loptssonar í Odda, hins mesta höfðingja, sonar-sonar Sæmundar fróða og dóttursonar Magnúsar berfætts Noregskonungs. Í Odda var frá dögum Sæmundar annálað lærdómssetur, og er þangað að rekja fræðimennsku Snorra. Snorri fékk ungur göfugt kvonfang og mannaforráð; hann gerðist höfðingi mikill og stórauðugur og komst til hinna hæstu metorða. Dætur hans fjórar giftust hinum mestu höfðingjum og höfðingjaefnum, svo að fyrir frændastyrk og mága hefði Snorri mátt ráða lögum og lofum á Íslandi. En honum varð minna úr afla sínum en vænta mátti, frændur hans margir snérust gegn honum og þrír tengdasynir hans skildu við konur sínar og urðu fjandmenn hans fullkomnir, sem raun bar síðar vitni. Snorri fór á fund Hákonar Noregskonungs og fékk hina mestu sæmd af honum. Lofaði hann þá að stuðla til þess, að Ísland gengi konungi á hönd, en gerði ekkert til þess að efna það loforð. Löngu síðar sá hann sinn kost vænstan að fara utan og leitaði til konungs. Eptir tveggja ára dvöl í Noregi vildi Snorri hverfa heim, en konungur neitaði honum um fararleyfi, og fór Snorri í banni hans. Gerði konungur þá vinum sínum á Íslandi orð að taka Snorra af lífi, og var hann veginn að heimili sínu, Reykholti, aðfaranótt 23. sept. 1241.

Unnu það níðingsverk tveir fyrverandi tengdasynir hans, með fullu vitorði hins þriðja.

Snorri var fremsta skáld sinnar tíðar, fjölfróðastur og mestur rithöfundur. Frá hans hendi höfum vér tvö rit: **Eddu** og **Heimskringlu**. **Snorra-Edda** er í þremur köflum; hinn fyrsti skýrir frá átrúnaði í heiðnum sið; annar er kennslubók fyrir ung skáld í hinni vandasömu skáldskaparlist; hinn þriðji er kvæði til Hákonar konungs og Skúla jarls, og sýnir um leið alla þá bragarháttu, er menn gátu orkt undir, og mun Snorri hafa búið til sum afbrigðin. Sýnir Edda, hvílík ógrynni af kvæðum, fornum og nýjum, Snorri hafði á hraðbergi. — **Heimskringla** er nafn á Noregskonungasögum Snorra. Ritið byrjar á sögu Ynglinga, forfeðra konungsættarinnar, og er sagan samin eptir kvæði frá lokum 9. aldar; hefir það sannast við fornleifarannsóknir, að gömul minni eru varðveitt í kvæðinu. Þá koma sögur konunganna, hvers af öðrum, fram til 1177. Saga **Ólafs helga** er meira en þriðjungur ritsins; sú saga er og til sérstök og mun samin á undan hinum hlutunum. Snorri gerir í formála grein fyrir sagnaritun sinni; heimildir hans eru kvæði hirðskálda og rit Ara fróða. Telur hann sögn Ara örugga, og kvæðunum fullkomlega treystandi.

Snorra hefir tekist að bræða upp úr eldri sögum, kvæðum og munnmælum samfellda og listræna heild. Hann skyggnist bak við ytra borð hlutanna, leitar að orsök og samhengi og leiðir fram rás viðburðanna þannig, að vér sjáum og skiljum. Heimskringla er saga konunganna, en ekki þjóðarinnar; skiptist hún því eðlilega í þætti eptir konungum, en þættirnir eru á marga vegu undnir saman, svo að þráðurinn er hvergi slitinn. Snorri hefir leitast við að segja frá sem sannast og réttast, og hann leiðréttir eldri sagnir með réttara skilningi á heimildunum (kvæðunum). En hann bindur sig ekki — eins og Ari gerði — við það, sem hann gat talið fullsannað; þá hefði Heimskringla orðið önnur en hún er. Hann ritar einnig það, sem hann telur sennilegt, eða ekki ástæðu til að rengja; hefir því slæðst með ýmislegt, er vér teljum nú til þjóðsagna. Hann hefir yndi af að draga upp myndir úr lífi horfinna kynslóða. Með öryggi og leikni listamannsins sýnir hann oss hætti þeirra og siði, við daglega iðju, í friði og herskap, í héraði og við hirð konungs. Mannlýsingar Snorra eru frábærar, viðræður lifandi og smellnar, stíllinn glæsilegur. Með Heimskringlu hefir íslenzk sagnaritun náð hámarki; þar hafa vísindi og list náð fullkomnustu samræmi.

Um miðja 13. öld voru þannig til sögur um Noregskonunga frá forneskju fram á 13. öld. Til þess að rita sögu **Hákonar Hákonarsonar**, er ríkti hálfa öldina gerðist **Sturla Þórðarson**, bróðursonur Snorra. Hann samdi söguna um 1265, þegar eptir lát Hákonar konungs, eptir sögn hinna kunnugusta manna og bréfasafni konungs; er sagan því geysi nákvæm og áreiðanleg, þó að

ekki hafi hjá því farið, að frásögnin litaðist konungi í vil, en það verður að rekja til heimildarmanna. Síðar samdi Sturla sögu um **Magnús konung Hákonarson**, en hún er nú að mestu glötuð. Annara rita Sturlu hefir áður verið getið, **Íslendingasögu** og **Landnámabókar**.

Þegar leið á 13. öld og síðar, voru engin ný sagnarit samin um Noregskonunga. Í stað þess létu menn sér nægja að skrifa upp eldri rit, auka inn í og steypa saman, til þess að safna sem mestum fróðleik á einn stað. Á þann hátt eru til orðnar **hinar meiri Ólafs sögur**, um Ólaf Tryggvason og Ólaf helga.

* * *

FORNALDARSÖGUR. Þess hefir verið getið, að menn hafi sagt tvennskonar sögur til skemtunar, sannar og lognar. Í sambandi við frásögnina um brúðkaupið á Reykjahólum 1119 og þær sögur, er þar voru sagðar, getur þess, að "Þessari sögu var skemmt Sverri konungi, ok kallaði hann slíkar **lygisögr** skemtiligastar." Menn hafa ekki lagt trúnað á þær, ekki verið í vafa um, að þær væru að mestu skáldskapur. En það hefir ekki dregið úr hylli þeirra. Efnið var afreksverk fornkonunga og kappa, frá því fyrir Íslands byggð, ástir, víkingaferðir, hólmgöngur, haugbrot, viðureign við drauga, tröll og forynjur. Efnið í sögum þessum er að nokkuru leyti arfur úr Noregi, aðrar eru að öllu leyti verk síðari tíma. Þegar kom að því, að sagnaritun hófst, urðu þessar sögur að lúta í lægra haldi fyrst í stað. Ari fróði markaði brautina, aðrir fetuðu í fótspor hans og áhrif hans voru svo rík, að "lygisögurnar" voru ekki skráðar fyrst í stað. Oddr munkur minntist á **stjúpmæðrasögur**, er jafnan láti konunginn minnstan, og telur þær auðvirðilegar hjá sönnum frásögnum um merka menn og atburði. En er tímar liðu, leituðu þessar sögur meir og meir á; hylli þeirra þvarr ekki heldur jókst. Jafnframt slökuðu sagnaritarar á kröfunum um sannindi; ævintýri og þjóðsagnir komust inn í sögurit þeirra. Loks urðu menn að unna skröksögunum jafnræðis í bókmenntunum, eins og í hylli almennings: þær voru færðar í letur. Hve snemma hinar elztu fornaldarsögur hafi verið skráðar, er erfitt að segja; í flestum eru engin merki hnignunar í frásögn og stíl, og má gera ráð fyrir, að margar séu frá miðri 13.öld. Fornaldarsögurnar eru ærið misjafnar að gildi. Sumar geyma mikið af fornum minnum um fyrri tíma menn og siði og eru ágætlega sagðar, aðrar eru einskis nýtar stælingar, bæði að efni og formi. Hér verður einungis drepið á þær merkustu. **Völsunga saga** er samin upp úr Eddukvæðunum um Sigurð Fáfnisbana, Brynhildi, Gjúkunga og Atla og hefur varðveitt hina norrænu mynd Niflungasögunnar í heilu lagi, en kvæðin eru sum glötuð nú. **Þiðriks saga** (**Didrik** af Bern, Theodoric) er miklu lengri; í henni eru norðurþýzkar sögur af sama stofni, er borist hafa til Norðurlanda á 12. öld. **Hervarar saga** og **Heiðreks konungs** geymir bæði norðræn og suðræn minni; þar er merkilegt safn af fornum gátum, sem lagðar eru í

munn Óðni. **Hálfs saga** um Hálf konung og kappa hans; frá honum töldu menn ættir, því að tveir sonarsynir hans námu land á Íslandi. **Hrómundar saga Gripssonar** var sögð í brúðkaupinu í Reykjahólum; Hrómundur var talinn langafi Ingólfs, hins fyrsta landnámsmanns. **Ragnars saga loðbrókar** og **Ragnarssona þáttr** um Danakonunginn Ragnar, er herjaði á Englandi og var tekinn af lífi, og hefnd sona hans. **Hrólfr kraki** var einnig danskur konungur; í sögu hans eru forn minni úr sögu Danmerkur og Svíþjóðar. **Friðþjófs saga** er ástarsaga, fræg orðin af ljóðsögu sænska skáldsins Tegnér's, er hann orkti eptir sögunni.

* * *

ÞÝDDAR SÖGUR. Jafnframt hinni innlendu sagnaritun lögðu menn stund á að þýða erlendar (latneskar) sögur. Flestar eru um **heilaga menn** og **postulana**, og þar með saga um **Maríu mey**. Þær þýðingar eru gerðar fyrir kirkjuna og hennar menn; sama máli gegnir um **Gyðingasögu**, þýdd af **Brandi Jónssyni (byskup** 1262—63) eptir 1. Makkabeabók, sögu **Játvarðs helga** og **Tómas sögu erkibiskups.*** Veraldlegs efnis eru **Veraldarsaga** um "sex aetates mundi," **Rómverjasögur** eptir sögu **Sallust's** um Jugurtha og **Lukian's** Pharsalia, **Trójumannasaga** eptir alþekktu miðaldariti **De excidio Trojae, Breta sögur** eptir **Galfrid of Monmouth's** Historia Brittonum, **Alexanders saga,** þýdd af Brandi Jónssyni eptir söguljóðum **Philips Gautier's.**

* * *

Bókmenntastefnur eiga sér að jafnaði skamman aldur. Þær eru sem bára, er vaknar fyrir áhrif huldra afla, rís jafnt og hátignarlega, teygir fald móti himni og fellur. Íslenzk sagnaritun hefst á 12. öld, dafnar og nær fullum þroska á 13. öld. Í lok þeirrar aldar hefst hnignunin, og hún varð bæði ör og gersamleg. Þá eru hin skapandi öfl þrotin, — einungis tvær síðustu byskupasögurnar má telja til 14. aldar. En áhugi og ást á hinum fornu sögum kulnaði ekki út. Menn rituðu upp eldri sögur af kappi, juku þær að margvíslegu efni, bæði úr öðrum sögum og munnmælum. Margir höfðingjar lögðu stund á að afla sér sögurita; létu þeir skrifa saman stórar sögubækur — og rituðu jafnvel sjálfir —, hinar prýðilegustu að ytra frágangi. Þessi miklu og vönduðu handrit voru varðveitt sem dýrgripir mann fram af manni og mörg geymst til vorra daga, en hin eldri handrit, minni og óveglegri, fóru forgörðum. Vér eigum þessari ástundun að þakka varðveizlu margra stórmerkra rita. Merkilegustu söguhandritin eru: **Möðruvallabók** frá fyrra hluta 14. aldar; á henni eru 11 Íslendingasögur. **Hauksbók,** að mestu rituð af Hauki lögmanni Erlendssyni um 1300; í henni eru Landnámabók, kristni saga og fleiri sögur og mörg rit guðfræðilegs og náttúrufræði-

*) Sú saga var lesin fyrir Þorgilsi Skarða, bróðursyni Sturlu sagnaritara, síðasta kvöldið sem hann lifði, en hann var veginn að næturlagi. "Honum var kostr á boðinn, hvat til gamans skyldi hafa, sögr eða danz, um kveldit. Hann spurði, hverjar sögur í vali væri.. Honum var sagt at til væri saga Tómáss erkibyskups, ok kaus hann hana því at hann elskaði hann framar en aðra helga menn."

legs efnis. Flateyjarbók, rituð um 1380, með konungasögum og annál, stærst og skrautlegast íslenzkra handrita.

Í stað hinnar fornu Sagnaritunar ruddu nýjar stefnur sér til rúms. Annarsvegar **annálaritun**, sundurlaus fróðleiks tíningur um innlenda og erlenda atburði, eftir útlendri fyrirmynd. Hinsvegar skáldsagnagerð, stæling á hinum fornu Íslendingasögum, fornaldarsögum og erlendum riddarasögum; þola þessar sögur engan samanburð við hinar eldri um samsetning, mannlýsingar stíl og málfar.

Sagnalist Íslendinga var ávöxtur sérkennilegrar og þróttmikillar menningar. Sú menning var borin upp af víðsýnni, menntaðri og þóttafullri höfðingjastétt. Í róstum 13. aldar fengu göfugustu ættirnar þann hnekki, að þær biðu þess aldrei bætur. Þegar höfðingjarnir fengu ekki lengur veitt viðnám, læsti konungsvaldið klóm sínum í landið. Stórættunum hrakaði enn meir. Áður hafði nálega hver höfðingi mannast í æsku í utanferðum; nú tókust þær ferðir af að mestu leyti; í hinni ráðandi stétt varð heima-alningshátturinn ríkari. Þegar höfðingjastéttin megnaði ekki lengur að leysa af hendi sitt fyrra hlutverk, varð smekkur alþýðunnar ráðandi. Þá var ekki að vænta neinna stórvirkja í sagnaritun. Á 15. öld hættu menn alveg að rita upp eldri handrit. Yfir sagnfræðinni grúfði svartamyrkur. Það var ekki fyr en hálfri annari öld síðar, í lok 16. aldar, að birta tók af degi.

Siðaskiptin á Íslandi

Eftir biskup dr. theol. Jón Helgason

Fyrstu þrjár aldirnar eftir að kristni var lögtekin á Íslandi var kirkja landsins í besta skilningi þjóðleg stofnun. Hina suðrænu menningu, sem með kristninni flyst inn í landið tókst kirkjunni að samþýða fagurlega því, sem fyrir var af þjóðlegri menningu í landinu. Í lifandi samstarfi við kirkjuna þróaðist þjóðfélagið. Í skjóli hennar blómgaðist sú menning sem verða skyldi mesti heiður hins fámenna þjóðfélags öldum saman og alt fram á þennan dag, og öllu öðru fremur má þakka það, hversu tekist hefir að varðveita tungu og þjóðerni. Kirkjunnar menn lögðu grundvöll íslenskrar sagnaritunar, þeir urðu fyrstir til að safna Eddu-kvæðunum og með fulltingi þeirra voru elstu lög vor í letur færð. Kirkjunnar menn verða þannig aðalmenningarfrömuðir Íslands þjóðar á farsælasta tímabili íslenska þjóðveldisins.

En með þeirri breytingu, sem varð úti hér á stjórnarfarinu, er landið gekk undir konung, hefjast hnignunar- og eymdartímar fyrir hina íslensku þjóð. Hið þjóðlega kristnihald var að vísu horfið að mestu áður. Fyrir því hafði hið norska erkibiskupsvald séð eftir að erkistóll hafði verið settur í Niðarósi, sem hafði í för með sér vaxandi afskifti erkistólsins af málum íslensku kirkjunnar. En fyrir alvöru hefst hin kirkjulega hnignun ekki fyr en kemur fram á 14. öldina og það verður sama sem föst venja, að skipa íslensku biskupsstólana útlendum mönnum. Þessir menn voru alókunnugir lífi og háttum landsmanna, lögðu enga rækt við sögu þjóðarinnar tungu og bókmentir, álitu íslenskt þjóðerni sér með öllu óviðkomandi og létu hag þjóðarinnar liggja sér í léttu rúmi. Biskupsár sín á Íslandi skoðuðu þeir sem einskonar útlegðarár, sem þeir notuðu til þess í eigin hagsmunaskyni að féfletta landsmenn, og höfðu enda í frammi allskonar ójöfnuð og yfirgang til þess að gera sér dvölina hér úti sem arðsamasta. Að landsmenn ekki hófust handa gegn slíkum yfirmönnum kirkjunnar, vottar betur en nokkuð annað, hve allur þróttur var þorrinn með landsmönnum. Það er eiginlega ekki fyr en kemur inn á 16. öld, að leikmenn fara að hugsa um að bindast samtökum í því skyni að hrinda af sér hinu útlenda kúgunarvaldi. Og þá var þjóðarviljinn ekki einbeittari en svo, að þessi bændasamtök fóru öll í handaskolum, svo að minna en ekkert hafðist upp úr þeim. En þessi óánægja landsmanna gegn hinum andlegu leiðtogum, yfirgangi þeirra og valdamisbrúkun og hirðuleysi þeirra um alt, er laut að andlegri þjóðarheill, beindist þó ekki að kirkjunni sem slíkri eða kenning hennar. Allur almenningur bar, að því er best verður séð, fullkomið

traust til kirkjunnar sem hjálpræðisstofnunar, rækti helgar tíðir eins samviskusamlega og kringumstæður leyfðu, hafði helgar athafnir um hönd með lotningu og var örlátur við kirkjur og klerka. Um vitandi vantrú og afneitun trúarsanninda kirkjunar, var alls ekki að ræða, en kristindómslíf manna varð hins vegar aðallega fólgið í ytri hlýðni við boðorð kirkjunnar um tíðahald og guðræknisiðkanir.

Síðustu biskuparnir á Íslandi í katólskum sið voru báðir af íslensku bergi brotnir: **Ögmundur Pálsson** í Skálholtsbiskupsdæmi (1521-41) og **Jón Arason** í Hólabiskupsdæmi (1524—50). Voru þá liðin rúm 200 ár síðan setið höfðu samtímis íslenskir biskupar á báðum biskupsstólum. Vígslutaka þessara síðustu katólsku biskupa boðaði þó engan veginn neina stefnuskrárbreytingu á stjórn kirkjunnar mála úti hér, þótt báðir væru alíslenskir menn. Drotnunargirni og auðshyggja urðu aðaleinkenni þeirra beggja í embætti og meginhvöt flestra athafna þeirra, enda var vald þeirra og vegur engu minni en forvera þeirra, sem lengst komust. Um **Ögmund** biskup ber öllum saman, að hann væri hreinn að siðum og héldi stranglega ákvænisboðorð kirkjunnar, ekki síður en föstufyrirmæli hennar, enda hinn aðfinningasamasti um framferði manna. En aðfinslur hans báru ekki altaf tilætlaða ávexti, af því að sá grunur lék á, að þær væru meðfram sprotnar af löngun til þess að láta menn kenna á valdi sínu og til þess að gera sér ávirðingar manna að féþúfu, með því að heimta bætur af slíkum mönnum. Auk þess var hann manna geðríkastur og sást lítt fyrir vali orða sinna, er honum mislíkaði við einhvern. Hann varð því lítt vinsæll maður og átti í sífeldum erjum við menn um veraldleg efni, enda mátti segja, að þeir veraldarhöfðingjar væru fljótt taldir í biskupsdæmi hans, sem hinum ágjarna og drotnunargjarna biskupi ekki fyr eða síðar lenti saman við. Einnig **Jón Arason** var maður ráðríkur og drotnunargjarn, engu síður en Ögmundur biskup, og hinn ágjarnasti til fjár og landa hvar og hvenær sem því mátti við koma. Og samfara yfirgangi hans var mjög áberandi tilhneiging til frændaframdráttar. En bæði það, að hann var gáfumaður mikill og ágætisskáld, svo að enginn samtíðarmanna hans stóð honum framar í þeirri grein, og eins það, hve aðsópsmikill hann var í allri framkomu og mikill höfðingjabragur á honum, ávann honum bæði aðdáun og lotningu þeirra, sem undir hann voru gefnir, svo að þeim veitti auðveldara að sjá í gegnum fingur við annars áberandi bresti hans og fyrirgefa þá. Meðal annars var einkalíf Jóns biskups alls ekki svo lýtalaust sem skyldi þar sem í hlut átti kirkjuhöfðingi. Hann hafði snemma, þrátt fyrir ókvænisfyrirmæli kirkju sinnar, tekið sér konu til fylgilags, lifði í sambúð við hana til æfiloka og átti með henni alls níu börn. Af þeim náðu sex fullorðinsaldri og urðu þau svo kynsæl að nú mun sá Íslendingur trauðla uppi vera, sá er á annað borð verð-

ur ættfærður, að ekki sé að einhverju leyti kominn af ætt Jóns Arasonar biskups.

Framan af var mikill fjandskapur með þeim biskupunum Ögmundi og Jóni. Hafði Ögmundur biskup ætlað öðrum manni biskupstign á Hólum og því gert alt, sem hann gat, til þess að vinna á móti kjöri Jóns í Hólabiskupsdæmi og staðfestingu þess hjá erkibiskupi og dómklerkaráði í Niðarósi. En í þeirri viðureign bar Jón Arason fullan sigur úr býtum. Varð út af því stappi mikil óvinátta með þeim biskupunum framan af. Þó komust sættir á með þeim eftir nokkur ár, enda þótt innileg vinátta tækist aldrei með þeim. En þeim hefir verið farið að skiljast báðum, að nýjir tímar kynnu að vera í aðsígi, og hafa látið það verða sér hvöt til að sættast og binda með sér "andlegt bróðerni í guði", í stað þess að standa á öndverðum meiði hvor við annan. Því að þótt enn væri ekki tekið að bóla á hinum nýja sið hér á landi, þá voru samgöngurnar við umheiminn svo greiðar, að vel mátti gera ráð fyrir, að sú alda bærist út hingað þegar minst varði.

Hvenær fyrst tekur að bóla á kenningum siðbótarinnar úti hér, verður ekki sagt með neinni vissu. Samgöngurnar milli Þýskalands og Íslands voru svo nánar í þá daga, að fregnirnar af hinni miklu trúarhreyfingu, sem Lúter hafði vakið á Þýskalandi, hafa hlotið að berast all snemma út til Íslands. Eins er engan veginn ósennilegt, að eitthvað af ritum siðbótarmanna hafi snemma borist hingað með þýskum farmönnum. En nánar verður ekkert um þetta fullyrt. Hinar allra fyrstu áreiðanlegu spurnir, sem vér höfum af samúð hérlendra manna með hinni nýju kenningu, eru frá árinu 1533. Tveir ungir menn, sem kynst höfðu kenningum Lúters voru þá til heimilis á biskupssetrinu í Skálholti: **Oddur Gottskálksson** (sonur næstsíðasta katólska biskupsins á Hólum) og **Gísli Jónsson** (er varð kirkjuprestur í Skálholti og að lokum þriðji evangeliski biskupinn í Skálholtsstifti). Þeir komu saman í húsi staðarbrytans, Odds Eyjólfssonar og kyntu sér hin nýju fræði, sennilega af ritum, sem Oddur Gottskálksson hafði flutt með sér, en hann var þá nýkominn frá útlöndum og hafði gerst ritari Ögmundar biskups. Hafði Oddur verið við nám m. a. á Þýskalandi, kynst þar hinni evangelisku trúarhreyfingu og gerst henni af alhug fylgjandi, þó eftir allmikið hugarstríð. En ekki var það á vitorði biskups, að Oddur hafði aðhylst hina nýju trúarstefnu, enda má gera ráð fyrir, að biskup hefði ekki ráðið hann í sína þjónustu, ef honum hefði verið kunnugt um það. Hve mikið alvörumál siðskiftin hafa verið Oddi Gottskálkssyni getum vér ráðið af því, að á þessum árum tekur hann í hjáverkum sínum að vinna að útleggingu Nýja testamentisins á íslenska tungu. Segir sagan, að hann hafi látið gera sér pall í fjósi, til þess að geta í næði unnið að þýðingarstarfinu, án þess að húsbóndi hans, biskupinn, fengi nokkurn pata af, hvað hann hafði fyrir stafni. Þó

gat biskupi ekki dulist það til lengdar, að kenning Lúters var farin að láta bóla á sér og það í meiri námunda við biskupssetrið en honum gott þótti. Eru enda nokkrar líkur til þess, að burtför Odds úr Skálholti, eftir fjögra ára dvöl þar, hafi staðið í einhverju sambandi við grunsemdir, sem biskup hafi fengið á Oddi um fylgi við hinn nýja sið. Síðasta dvalarár Odds í Skálholti hafði nýr maður bæst í hóp siðbótarvinanna þar, líklega vorið 1536. Þessi maður var **Gissur Einarsson** er verða skyldi aðalmerkisberi hins nýja siðar og brautryðjandi á Íslandi og fyrstur evangeliskur biskup í Skálholtsbiskupsdæmi.

Um uppvöxt Gissurar Einarssonar vitum vér aðeins fátt með áreiðanlegri vissu. Hann var af fátæku alþýðufólki kominn og er venjulega talinn fæddur 1508 eða 1509; en annars nokkur óvissa um fæðingarártalið. Föðursystir hans, sem var abbadís í Kirkjubæjarklaustri, tók hann að sér, er hann hafði mist föður sinn, og kom honum til læringar fyrst í Þykkvabæjarklaustri, en síðar í Skálholti undir handarjaðri Ögmundar biskups. En Ögmundi gast svo vel að hinum unga manni, að hann sendi hann til Hamborgar til frekara náms. Hvaða ár það hefir verið, verður ekki með vissu sagt, né heldur hve lengi hann hefir dvalist erlendis. Sumir ætla, að hann hafi verið þar aðeins tvö ár, en aðrir sjö, og er hið síðartalda miklu sennilegra. Allar líkur eru til að Gissur hafi horfið aftur til Íslands 1533. Fór hann fyrst í Skálholt, en Ögmundur biskup vildi ekki vita af honum í sínum húsum, er hann komst á snoðir um fylgi hans við lúterska kenningu. Gissur dvaldi því næstu þrjú ár sumpart hjá móður sinni, en sumpart á Þykkvabæjarklaustri, ráðinn til þess að kenna munkunum þar Latínu.

Um þessar mundir hafði Ögmundi biskupi tekið mjög að förlast sjón og þar kom, að hann treystist ekki til að halda embætti áfram. Lét hann því á almennri prestastefnu 1535 kjósa sér eftirmann í embættið, systurson sinn Sigmund Eyjólfsson prest í Hítardal. En nokkuru eftir að Sigmundur hafði tekið biskupsvígslu af erkibiskupinum í Niðarósi, sýktist hann og andaðist þrem vikum síðar í Noregi. Þegar Ögmundi biskupi vorið eftir bárust þau tíðindi, sá hann sig tilneyddan að halda embætti sínu áfram um hríð, en treysti sér ekki til að anna jafn umsvifamiklu embætti án meiri hjálpar en hann hafði til þess notið hingað til, svo mjög sem sjóndepra hans ágerðist. Að vísu var Oddur Gottskálksson ennþá í Skálholti, en þar var, eins og nú var komið, meira en nóg að starfa fyrir tvo aðstoðarmenn. Var þetta til þess, að nú leitaði Ögmundur biskup til Gissurar og falaði hann í þjónustu sína. Og tók Gissur því boði. Sennilega hefir þó Ögmundur biskup haldið spurnum fyrir um Gissur hjá ábótanum í Þykkvabæjarklaustri, og ráðið hann til sín, að fengnum góðum vitnisburði ábótans.

Þegar Gissur kom aftur í Skálholt hafði hann ennþá enga klerklega vígslu tekið og mun biskup

hafa veitt Gissuri djáknavígslu þegar fyrsta sumarið, sem hann var í hans þjónustu. En svo mikið traust fékk biskup á Gissuri, að biskup velur hann seinna um sumarið til sendifarar með áríðandi skjöl og skrif til erkibiskupsins í Niðarósi. Gera má ráð fyrir, að dvöl Gissurar ytra þennan tíma hafi til fulls opnað augu hans fyrir því, hver umskifti væru í aðsígi, og að dagar kirkjuvalds og páfadóms þar í Noregi og annarsstaðar um Norðurlönd væru sem taldir.

Þó fór Gissur að engu óðslega eftir heimkomu sína úr utanför þessari. Oddur Gottskálksson var þá farinn, eða í þann veg að fara. burt úr Skálholti. En Gísli Jónsson var þá orðinn kirkjuprestur þar á staðnum, svo að Gissur hefir ekki staðið einn með sínar evangelisku skoðanir, þótt Oddur væri á burtu. En ekki sést neinstaðar vottur þess, að Gissur hafi beitt sér vegna hinnar evangelisku kenningar, svo að hann reyndi til að afla henni fylgis.

Árið 1537 gaf Kristján konungur út nýja kirkjuskipun (ordinantia), og var hún samþykkt af ríkisráði beggja landanna Danmerkur og Noregs. Var það áform konungs að fá þessari kirkjuskipun einnig komið á á Íslandi. Þó var því máli ekki hreyft úti hér fyr en næsta ár, það menn vita til. En þá um sumarið (1538) bar hirðstjóri konungs á Íslandi, Klaus van Marwitzen, hina nýju evangelisku kirkjuskipun undir atkvæði beggja hinna katólsku biskupa á Alþingi. Hverju Jón biskup Arason hefir svarað til þeirra mála, vita menn ekki. En um Ögmund biskup er það kunnugt, að hann skipaði nefnd tólf klerka til að athuga kirkju skipunina, og sem við mátti búast varð niðurstaðan sú, að þeir lögðu það til, að henni yrði á bug vísað. Hirðstjóri konungs tók þessu með mestu stillingu, enda hefir hann naumast getað búist við betri undirtektum fyrst í stað. Svo er að sjá sem klerkar á Alþingi hafi í 'innsigluðu bréfi" til konungs tjáð honum ástæður sínar fyrir undanfærslu sinni, en hverjar þær ástæður hafa verið, vitum vér ekki. Þó kynni að mega ráða hverjar þær hafi verið af bréfi, sem Ögmundur biskup ritar alþýðu manna í biskupsdæmi sínu um hina nýju kirkjuskipun, skömmu eftir Alþingi. Í þessu bréfi fer hann býsna lofsamlegum orðum um kirkjuskipunina, að því er varðar lærdóma trúarinnar, hún sé að öllu "samhljóða við guðs lög og lands," en telur jafnframt tormerki á að framkvæma fyrirmæli hennar um breytingu á messuembætti og tíðahaldi sökum örbirgðar og vanþekkingar landsmanna. Að hinn aldraði katólski biskup hafi í bréfi þessu talað þvert um huga sinn, er ekki sennilegt, enda tilgangslaust í bréfi til íslenskrar alþýðu. Hitt er sönnu nær, að biskup hafi alls ekki verið farinn að kynna sér kirkjuskipunina, er hann ritaði bréf þetta, enda er þess að minnast, að hann var þá orðinn því sem næst blindur.

En í mars 1539 sendir biskup nýtt umburðarbréf til lærðra manna og leikra í biskupsdæmi sínu, og hefir

hann þá kynt sér kirkjuskipunina rækilegar, enda er þar komið annað hljóð í strokkinn. Sjálf kirkjuskipunin er að vísu ekki nefnd á nafn í bréfinu, og hefir biskup sennilega gert það, til þess að gefa ekki hirðstjóra höggstað á sér. En biskup beinir í bréfi þessu skeytum sínum að kenningu Lúters, sem með kirkjuskipuninni skyldi hér lögfesta og fer hann þar hinum hörðustu orðum um þessa "nýju villu og vantrú," sem hér sé á ferðum og ekki sé hlýðandi á nokkurn máta, enda sé hún á móti guðs og manna lögum. Hann fyrirbýður öllum og sérhverjum í Skálholtsbiskupsdæmi að halda með hinni nýju kenningu þar til "hingað í land komi bréf af páfalegu valdi og keisaralegu majesteti," sem bjóði að veita henni viðtöku. Það, sem annars segir í bréfi þessu, sýnir berlega, að hinn aldraði biskup hefir haft mjög óljósar hugmyndir um innihald hinnar nýju kenningar og enn minni skilning á því, af hvaða rótum þessi nýja hreyfing væri runnin.

Sem nærri má geta, þá gast hirðstjóra konungs úti hér lítt að öðru eins skrifi og þessu, jafn magnað og það var af heift í garð hins nýja siðar. Með því voru allar vonir um góðar undirtektir af hálfu hins aldraða Skálholtsbiskups að engu gerðar, enda taka nú erindsrekar konungsvaldsins að hafa í frammi ýmiskonar ójöfnuð, sem þeir höfðu forðast hingað til. Meðal annars slá þeir nú eign sinni á ríkasta klaustrið í landinu, Viðeyjarklaustur, og unnu þar ýmsa óhæfu á varnarlausu fólki klaustursins. Og þegar spurt var um heimild þeirra til slíkra aðfara, þá sumpart báru þeir fyrir sig skipun frá konungi, sem vafalítið var uppspuni einn, en sumpart svöruðu þeir illu einu til aðfinninga biskups á Alþingi þá um sumarið (1539). Sömu skil ætluðu þeir vafalaust að gera öðrum klaustrum landsins. Þess vegna hélt umboðsmaður hirðstjórans, Þjóðverjinn Didrich af Minden, austur í sveitir um sumarið í þeim tilgangi að ná tveim klaustrum í Skaftafellssýslu á sitt vald. En á leiðinni kom hann við í Skálholti til þess að skaprauna hinum aldraða biskupi. En þar fóru svo leikar, að landsetar biskups fóru að umboðsmanni og drápu hann og sveina hans, þó án þess að biskup ætti nokkura sök á því.

Áður en Alþingi var slitið þetta sumar hafði Ögmundur biskup skorað á ábóta og kennimenn, sem staddir voru á Alþingi, að kjósa sér eftirmann í biskupsembættið. Af aðtektum konungsmanna í Viðey hefir hann þóst geta ráðið, að meiri stórræði stæðu fyrir dyrum en hann væri maður til að standa í, háaldraður og blindur. Varð **Gissur Einarsson** fyrir kjöri og hefir hann vafalaust verið kjörinn að áeggjan Ögmundar biskups svo sem sá er kunnugur væri orðinn öllu því, er laut að stjórn kirkjunnar mála þar í biskupsdæminu. Gaf Ögmundur biskupi hinum kjörna eftirmanni sínum hin beztu meðmæli til konungs sem "unnara guðs orðs til þess að guðs orð og hið heilaga evangelíum mætti vera vel meðtek-

ið og þar við aukast og eflast." Að Ögmundur biskup gefur Gissuri slík meðmæli og að hann yfir höfuð styður kosningu hans, þar sem honum hlýtur að hafa verið kunnugt um samúð hans með hinum nýja sið, sem Ögmundi var svo andstæðilegur, kann að koma mönnum undarlega fyrir sjónir. En hér er þess að gæta, að Ögmundi biskupi hlaut að vera það ljóst, að ekki var til nokkurs að tefla fram sem biskupsefni neinum, sem í trúarskoðun var í andstöðu við konung. Því að vitanlega myndi konungur grenslast eftir því, hver væri afstaða biskupsefnis til hinnar evangelisku kenningar. Og í annan stað má gera ráð fyrir því, að **kenningin** hafi ekki verið það meginatriði, sem biskup skifti mestu, heldur **völdin** innan biskupsdæmisins, að þau gengju ekki úr greipum biskups, hvað sem kenningunni liði. En jafnframt hefir Ögmundur biskup gert sér vonir um, að Gissur myndi reynast sér eftirlátssamari en einhver vandalaus við afhendingu staðar og stólseigna, þar sem hann var í þakkarskuld við biskup fyrir þegnar velgjörðir í uppvexti sínum.

Gissur biskupsefni fór utan sumarið og dvaldist ytra til næsta vors, sumpart í Hamborg, en sumpart í Kaupmannahöfn. Í mars næsta ár (1540) var hann skipaður af konungi "superattendent" Skálholtsbiskupsdæmis, eftir að hann hafði verið prófaður af kennurum háskólans og fundinn hæfur. Sem við mátti búast var Gissuri í veitingarbréfinu falið að vaka yfir því, að "heilagt evangelíum, klárt guðs orð, verði hreint og skært prédikað og kent almenningsfólki í Skálholtsbiskupsdæmi,eftir því er vor kirkjuorða hljóðar, en vér þar um úrskurðað höfum." En þótt Gissur væri nú skipaður biskup var honum ekki að þessu sinni veitt biskupsvígsla, sem kann að hafa staðið í sambandi við, að stjórnendurnir hafa viljð gefa honum tækifæri til að sýna áður hvort hann jafn ungur maður væri fær um að takast slíka stöðu á hendur og jafnframt að fá hinn nýja sið lögtekinn samkvæmt kirkjuskipuninni eins og konungur vildi.

Þegar Gissur kom til Kaupmannahafnar var **Oddur Gottskálksson** vinur hans þar fyrir. Hann hafði horfið burt úr Skálholti eftir fjögra ára dvöl þar í þjónustu biskups og reist bú að Reykjum í Ölvesi. Þar hafði Oddur haldið áfram verki því, sem hann, eins og fyr segir, hafði byrjað á í Skálholti, þýðingu Nýja Testamentisins á íslenska tungu. En sennilega var þýðingin ekki fullger fyr en haustið 1539, og hefir hann þá lagt síðustu hönd á verkið í Kaupmannahöfn, því að þar dvaldi Oddur árin 1538-40. En vorið 1540 var prentun hennar lokið í Hróarskeldu. Til grundvallar þýðing sinni mun Oddur hafa lagt hina þýsku þýðingu Lúters og hina latnesku þýðingu Erasmusar frá Rotterdam, og er hún í flestum greinum hið merkilegasta verk. Má í því sjá fingur forsjónarinnar, að kirkja Íslands eignast sama vorið fyrsta evangeliska biskupinnn og fyrstu íslensku þýðingu Nýja testamentisins. .

Nokkurum dögum eftir útkomu Gissurar afhenti Ögmundur biskup honum stað og stól, með sérstöku "resigneranar-bréfi" og árnaði eftirmanni sínum allra heilla í hinni nýju stöðu, að almáttugur guð gefi, "að hann megi fyrirgreindu stykti farsællega stjórna sér sjálfum til hamingju, en þeirri guðs hjörð til nytsemdar, sem honum er í hendur fólgin." Rúmum mánuði síðar lagði Gissur biskup fram á almennri prestastefnu á Alþingi, eftir fornri venju, skjöl og skilríki fyrir biskupsembættinu. Voru nefndir 23 andlegar stéttar menn í dóm, til þess að athuga og rannsaka bréfin. Fundu þeir ekkert við skjölin að athuga. Degi síðar gaf Gissur út skuldbindingabréf handa klerkdóminum, þar sem hann lýsir yfir því, að hann "vilji halda þá og regera eftir gömlu og góðu heilagrar kirkju lögmáli, sérstaklega eftir því sem þær setningar og statútur votta, er löglegar sýnast og nauðsynlegar, að ókreinktum þeirra kennimannlegu fríheitum; sömuleiðis eftir því sem kristinréttur inniheldur og ekki er á móti sönnu guðs lögmáli." Sýnir Gissur biskup með þessum orðum, að hann vill síst fara í launkofa með það, hverja stefnu hann ætlar að taka í biskupsdómi sínum, þótt gætilega sé að orði komist; enda var ekkert að dylja í þessu efni fyrir klerkdóminum, þar sem þeir höfðu sjálfir lesið skipunarbréf konungs, og vissu af því, að Gissur var bundinn við hina nýju kirkjuskipun. Sama daginn leggur hann fyrir þingheim allan á Alþingi (þ. e. bæði leikmenn og viðstadda klerka), beiðni um, að þeir samþykki skipun hans yfir stiftið, þar sem með ótvíræðum orðum er lýst yfir því, að hann vilji "alla yðar á meðal svo skikka og skipa þeirri andlegu leiðsögn, er mér er bíföluð, sem ég veit að réttast er og sannast fyrir almáttugum guði". Hér áskilur hann sér fullan rétt til að vinna að hverri þeirri siðbót kirkjunnar, sem hann álítur nauðsynlega og verður af engu ráðið, að nokkur viðstaddra hafi hneykslast á þeim fyrirvara, sem hann setur þar, enda ber hann sjálfur fram á þinginu hina nýju kirkjuskipun, og sýnir það berlega hver var stefna hans í kirkjumálum. Að vísu er því ekki að neita, að yfirlýsing Gissurar í skuldbindingarbréfinu til klerkdómsins er mjög gætilega orðuð. En hann hlaut að fara gætilega, þar sem hann vissi manna best, hve lítt undirbúinn jarðvegurinn var fyrir hinn nýja sið. Fyrir því varð hann að forðast alt, sem til æsinga leiddi eða byltinga, en með hranalegu orðalagi gat hann átt á hættu að koma öllu í uppnám. Annars mun yfirleitt mega gera ráð fyrir, að í augum klerka hafi kenningin skift minstu máli. Fæstir þeirra voru svo lærðir, að þeir gætu yfir höfuð áttað sig á þeirri hlið málsins. Það, sem mestu skifti í augum þeirra, voru hin "kennimannlegu fríheit," að þeir héldu þeim "ókreinktum", því að þeim hlaut að hrjósa hugur við að komast ef til vill á vonarvöl með sjálfa sig og skyldulið sitt. Að þessu og engu öðru lýtur þá líka loforð Gissurar um að halda þá alla "með lög og rétt eftir góðu og gömlu kirkjunnar lög-

máli og hennar privileges, og enga breytni þar upp á að gera, utan með kirkjunar ráði." Um kenninguna er hér ekki talað einu orði, heldur aðeins um hin "kennimannlegu fríheit," og þar lofar Gissur þeim, að þeir skulu einskis í missa og engin breyting verða gerð á hinum kennimannlegu fríheitum að kirkjunni fornspurðri, eða með öðrum orðum án þess að það hafi áður verið borið undir hina almennu prestastefnu, og samþykt af henni. Að Gissur hafi þótt halda skuldbindingu sína trúlega einmitt hvað þetta snertir, alla sína biskupstíð, er auðsætt af því, að svo má heita sem þess sjáist hvergi vottur, að hann hafi mætt verulegum mótþróa af klerkum sínum, sem vitanlega voru enn katólskir, að minsta kosti allur þorrinn, eða orðið fyrir nokkuru aðkasti af þeim. En auk þess sýndi hinn ungi biskup mikla lipurð og lægni, hógværð og stjórnsemi í allri framkomu sinni gagnvart kennimönnum, að þeir hlutu að bera til hans velvildar- og virðingarhug, og enda þótt þeir væru frábrugðnir honum í skoðunum í ýmsu tilliti, þá gat þeim ekki annað en fundist mikð tl hans koma, sökum spaklegrar framkomu hans í hvívetna.

Á Alþingi þetta sama ár komu fram bréf frá konugi, m. a. um kirkjuskipunina nýju, enda var hún sem fyr segir lögð fram þar á þinginu. En svo er að sjá, sem Gissur hafi ekki gert það að neinu kappsmáli, að þessu sinni, að fá þessa áskorun konungs um að samþykja kirkjuskipunina samþykta af Sunnlendingum þar á þinginu, og má vel vera að hann hafi verið hræddur um, að telft yrði með því á of tæpt vað, vegna mótþróa Jóns biskups og Norðlendinga. Þess vegna kom ekkert svar við tilmælum konungs úr Skálholtsstifti, að þessu sinni, heldur urðu norðan- og vestanmenn einir til að svara, og svar þeirra varð mótmæli gegn kirkjuskipuninni. Í bréfi þeirra til konungs, sem vafalítið var samantekið af Jóni Arasyni, og hann einn klerka hafði undirskrifað, var því, sem um það mál segir, mjög í hófstilt að orðalagi, en mergur málsins þó jafnframt afdráttarlaus mótmæli.

Gissuri biskup hefir síst komið það á óvart, hver afdrif kirkjuskipunarinnar urðu á alþingi 1540. Svo vel þekkti hann landa sína, og svo ljóst var honum það, hve óruddur vegurinn til hjartnanna var enn fyrir hinn nýja sið. Því má gera ráð fyrir, að hann hafi látið sér það í léttu rúmi liggja, að ekki fékst lögfesting hennar á þessu þingi. Að engin mótmæli komu fram gegn henni úr hans eigin stifti, gaf honum jafnvel vonir um, að sigurinn væri ef vill nær en á horfðist.

Annars herma heimildir vorar ærið fátt um Gissur biskup og athafnir hans fyrsta embættisárið. Þeim verður einna skrafdrjúgast um athafnir Ögmundar biskups, hversu hugarþel hans til Gissurar kólnaði dag frá degi, og hversu hann ljóst og leynt vann að því að gera eftirmann sinn sem tortryggilegastan í augum almennings, svo að úr því varð fullur fjandskapur. Tildrög þessa voru algerlega veraldlegs

eðlis. Ögmundur biskup mun hafa gert sér góðar vonir um, að Gissur yrði sér leiðitamur eftirmaður, en þær vonir orðið brátt til skammar.

Þegar Gissur hafði tekið við stól og stað, tók hann að rannsaka eignaskrár stólsins. Þóttist hann verða þess vís, að reikningsskil fráfaranda væru ekki í sem bestu lagi, og kallað eftir ýmsu svo sem stólseign, sem Ögmundur eignaði sér. En það var bein embættisskylda Gissurar að vaka yfir, að stóllinn héldi eignum sínum og að ekkert hefði með ólögum undan honum gengið. En þetta mislíkaði Ögmundi í mesta máta. Að vísu lofaði Ögmundur um síðir að gera full reikningsskil, en vafalítið hefir það verið áform hans að reyna að smokka sér undan því. Því að nokkuru síðar tekur hann að brugga launráð gegn Gissuri í þeim tilgangi, að hrinda Gissuri af stóli sem ómaklegum og óhæfum til biskupslegrar tignar. En nú dró til meiri tíðinda, er kollvarpa skyldi öllu launráðabruggi hins gamla biskups.

Hinn 24. maí um vorið kom hingað út á tveim herskipum einn af langmestu sjóliðsforingjum Dana um þessar mundir, **Kristófer Hvitfeldt** riddari og höfuðsmaður frá Stenvikshólmi í Þrándheimi, sem þá hafði fyrir skemstu verið sendur til Noregs til að brjóta Norðmenn til hlýðni við hinn nýja sið. Eftir því, sem látið var í veðri vaka, átti erindið hingað að vera það helst, að "láta menn ná hér lögum og rétti". En hið rétta erindi var vitanlega öllu öðru fremur það að fá menn til að veita kirkjuskipuninni viðtöku. Ýmis bréf hafði höfuðsmaður meðferðis frá konungi, en ekki eru þau efnisrík, enda hefir höfuðsmanni verið gefið það erindisbréf, sem nægja mátti. Eitt bréfið var til Gissurar biskups, sem konungur biður um að vera Kristófer hjálplegur í öllu, sem hann þyrfti. — Hefir jafnskjótt og komið var í höfn, verið sent í Skálholt, til þess að gera Gissuri biskupi aðvart. Eftir að Gissur hefir kynt sér efni meðtekinna bréfa, bæði frá konungi og höfuðsmanni, ritar hann þegar í stað umburðarbréf til presta í biskupsdæmi sínu, þess efnis, að þeir komi á prestastefnu á Alþingi til þess að "rétta oss eftir þeim bréfum og boðskap, sem til stendur, að þar verði opinberuð og lesin." Og sjálfur hefir Gissur einhvern næstu daga haldið til fundar við höfuðsmanninn, sem hafði stefnt honum til viðtals við sig í Kópavogi 31. maí.

Hvað gerðist á þeim fundi hermir sagan ekki. En gera má ráð fyrir, að höfuðsmaður hafi þar tjáð Gissuri biskupi erindi sín og áform og þá m.a. Það að taka Ögmund biskup höndum og hafa hann með sér af landi burt, til þess með því að vinna bug á mótblæstri hans gegn hinum nýja sið og hinum unga eftirmanni sínum.

En daginn eftir Kópavogsfundinn sendi Hvitfeldt sveit manna austur yfir fjall, til þess að handsama hinn aldraða biskup, þar sem hann var staddur á Hjalla í Ölvesi hjá systur sinni, sem þar bjó. Ekki verður Gissuri gefin sök á því verki, þótt sumir sagnfræðingar vorir hafi það gert. Er vafalaust, að höfuðsmað-

urinn hefir gert það eftir beinni skipun stjórnarvaldanna í Danmörku. En þótt lítill efi sé á því, að eitthvað sé litað í frásögunni um það, er gerðist á Hjalla, verður því aldrei neitað, að þar hefir verið í frammi haft meira mannúðarleysi við örvasa og sjónlaust gamalmenni, en að nokkur tök séu á að verja það. Hve mikið sem Ögmundur kann að hafa til sakar unnið, verður meðferðin á honum við þetta tækifæri langsamlega dökkasti bletturinn í siðaskiptasögu vorri. Var haldið með hann suður yfir heiði og út á annað skip höfuðsmanns. Um meðferðina á Ögmundi eftir að hann var kominn út á skip, hermir sagan ekkert misjafnt, annað en það, að hann hafi hvað eftir annað verið gintur til að láta fé af hendi sér til lausnar, en öll loforð brigðuð eftir á.

Með handtöku Ögmundar var ekki lokið nema öðru aðalerindi Hvitfelds út hingað. Hitt aðalerindið var að fá kirkjuskipun Kristjáns III. lögtekna á Alþingi. Þess vegna reið höfuðsmaður nú upp á Þingvöll, er Alþingi skyldi koma saman. Lét hann menn þar vinna konungi hollustueiða og lögtaka kirkjuskipunina fyrir Skálholtsbiskupsdæmi. Er samþykkt klerkdómsins um það mál undirrituð **28. júní 1541**, af 26 kennimönnum biskupsdæmisins. Þar játa þeir því, að þeir vilji "meðtaka herra konungsins ordinationem eftir því guð gefur oss sína náð og vor formaður (þ. e. biskupinn) verður oss tilsegjandis að höldnum öllum kennimannlegum fríheitum." Jafnframt hétu þeir Gissuri hlýðni og hollustu sem réttum Skálholtsbiskupi.

Ekki hafði Jón Arason komið til Alþingis þetta sumar. Hafði biskup þó ætlað sér það og verið kominn langt áleiðis suður. En er hann í Kalmanstungu frétti, hvernig komið væri fyrir Ögmundi biskupi, hvarf hann heim aftur við svo búið. Þó sendi hann höfuðsmanni afsökunarbréf, þar sem hann tjáði forföll sín. Segir biskup þar, að móti þeirri kirkjuskipun, sem konungur vilji hér í lög leiða, um kristnihald og kennimannsstétt, muni hann ekki mæla, ef almenn guðs kristni, og þó einkanlega kórsbræður í Niðarósi séu henni samþykkir. Var því engin gangskör gerð að því á þingi í þetta sinn, að fá kirkjuskipunina lögtekna fyrir Hóla-biskupsdæmi.

Í öndverðum júlímánuði hélt Hvitfeldt höfuðsmaður heim á leið á skipum sínum, og hafði Ögmund biskup með sér. Sú sögn, að Ögmundur hafi verið settur í Sóreyjarklaustur í Danmörku og lifað þar eitt ár í góðu yfirlæti, verður að álítast ósönn. Þykir nú sannað, að hinn aldraði og ellihrumi biskup hafi andast á útleið í hafi, 13. júlí 1541. En ekki er ósennilegt, að lík hans hafi verið flutt til Danmerkur og þar fengið leg í Sóreyjarkirkju, eins og sögusögnin hermir.

Sama dag og kirkjuskipunin var leidd í lög, hafði Gissur biskup lýst yfir því á Alþingi, að ekki væri neins biskupslegs embættis af sér að vænta, sem kirkjuskipunin leyfði ekki. Átti hann þar m. a. við ferminguna, sem var eitt af aðalembættisverkum biskupa í katólskum

sið. En þar var og hreyft öðru nýmæli af biskupi. Til þess að taka fyrir alt fylgikonuhald, svo sem ósæmandi mönnum í prestastöðum, lét biskup það boð út ganga, að prestar "bindi sitt hjúskaparband og séu eigingiftir", allir þeir, sem ekki hafi bindindisgáfu af guði þegið, svo að þeir geti lifað í ókvæni. Varð séra **Einar Árnason** officialis í Vallanesi fyrstur presta á landi hér í evangeliskum sið, til að ganga í lögskipað hjónaband. Sjálfur kvæntist Gissur biskup ekki fyr en tveim árum síðar (1543), og gekk þá að eiga **Katrínu Hannesdóttur,** hirðstjóra Eggertssonar (dótturdóttur Björns Guðnasonar í Ögri). —

Þótt hin nýja kirkjuskipun ætti nú að heita leidd í lög í Skálholtsstifti, þá vantaði mikið á, að hún væri frá samri stundu orðin regla og mælisnúra fyrir öllu kristnihaldi þar í biskupsdæminu. Breytingin frá því, sem áður hafði tíðkast í þeim efnum, var of mikil til þess, að henni yrði á komið í einni svipan. Fyrir því má ráð gera, að þeir prestar, sem goldið höfðu lögtöku hennar jákvæði á Alþingi (1541), hafi er heim kom, tekið að breyta guðsþjónustuhaldi og siðum í samræmi við hana, enda má ætla, að Gissur biskup hafi reynt að fræða þá um hið helsta, er gæta þurfti í þeim efnum. Eins má ætla, að hann hafi á yfirreiðum sínum látið sér um það hugað, að veita prestum slíka fræðslu. En framan af hefir allur þorri presta látið sitja við gamla siðu í öllu því, er að guðsþj.-haldi laut, og það því fremur, sem ekki hefir verið hægt að senda út um biskupsdæmið prentuð eintök af kirkjuskipuninni, þar sem þau voru engin til. Gissur biskup var þá líka meiri vitsmunamaður en svo, að honum dytti í hug að sýna mönnum óvægni eða umburðarleysi í kröfum sínum í þessu tilliti.

Þótt gera megi að sjálfsögðu ráð fyrir, að mörgum presti hafi verið lítið um kirkjuskipun þessa, verður furðulítið vart við verulega andúð af presta hálfu gegn Gissuri biskupi vegna áhuga hans á að fá hana lögtekna, og þess verður því síður vart, að Gissur hafi sætt nokkuru aðkasti frá prestastétt stiftisins fyrir það. Voru þó ýmsir stórbokkar innan þeirrar stéttar í þá daga ekki síður en áður, sem síst létu sér alt fyrir brjósti brenna, er því var að skifta. Vafalaust stendur þetta nokkuð í sambandi við áhugaleysi margra presta um trúmálin. Fengju þeir að halda sínum "kennimannlegum fríheitum ókreinktum," létu þeir sér á sama standa um hitt, enda var lærdómur þeirra flestra af skornum skamti og skilningurinn eftir því á þessu, sem hér var að gerast. En meðfram verður að þakka þetta lægni og lipurð Gissurar biskups í allri framkomu hans við prestana, sem ávann honum fylstu virðingar þeirra og gerði þeim ógeðfelt að snúast á móti honum, eins og þeir líka gátu ekki annað en dáðst að lærdómi hans og óvenjulegum gáfum, enda þótt hann héldi fram frábrigðilegum skoðunum í trúarefnum.

Hitt er miklu skiljanlegra hve fljótt og nærri því eindregið flestir veraldlegir höfðingjar snérust til

fylgis við Gissur biskup. Bæði var það, að þeir sáu í hendi sér, að siðskiftin hlutu að hafa þverran kirkjuvaldsins í för með sér, svo þungar búsifjar sem það einmitt hafði gert þeim, og svo voru viðbrigðin svo geipimikil að fá eftir Ögmund biskup í hið kirkjulega formannssæti jafn lipran mann og skapþekkan og Gissur biskup var. Mildin var, gagnstætt því, sem hafði átt sér stað um Ögmund, aðalskapkostur hans. Hann gat tekið mjúkum höndum á smávægilegum yfirsjónum manna og beitti aldrei valdi sínu til fjárafla svo sem Ögmundur hafði gert og hinir fyrri biskupar. Samkvæmt kristnirétti voru hjúskaparmál öll, frændsemis- og sifjaspell o. þvíl. undir dómsvaldi kirkjunnar. En Gissur virðist hafa verið óvenju vorkunnlátur við mannlegan breyskleika, svo að slíkra mála verður naumast vart í biskupstíð hans. Hann leitaði heldur ekki á menn með málssóknum, þótt hann gengi ríkt eftir, að ekki væri í neinu gengið á hluta stólsins, svo stjórnsamur sem hann var og reglusamur í hvívetna, og jafnframt hagsýnn á veraldlega hluti. Gissur biskup var í eðli sínu friðsemdarmaður mikill og var það ljúfast að koma fram sem mannasættir og að afstíra með því misklíð manna á milli.

Vorið 1542 kvaddi konungur þá báða á sinn fund, biskupana Gissur og Jón Arason. Segir í bréfi konungs til Gissurar, að konungur vilji tala við hann um "eina reformeran og skikkan," sem hann, eftir vilja og ráði lærðra manna, muni gera með ríkisráði sínu, og sér sé ant um, að komist geti á í öllu ríki sínu. Er hald manna, að með þessu sé átt við viðauka þann við kirkjuskipunina, sem samþykktur var í Rípum 1. maí 1542 (Rípar-greinar svonefndar), en fulla vissu vita menn ekki á því. Gissur kvaddi nú um sumarið, áður en hann lagði á stað utan, presta til prestastefnu í Miðdal 28. júní 1542, og sóttu hana alls 28 andlegrar stéttar menn. Lét biskup þar lesa hina nýju kirkjuskipun fyrir þeim, og urðu 22 þeirra til að lofa að fylgja henni "í öllum greinum, sem áhræra kennimannlegt embætti, eftir því sem guð gefur oss náð til," þó með því skilyrði, að þeir fái nauðsynlegar bækur og megi halda sínum "kennimannlegu fríheitum." En sex af prestunum færðust undan að ganga að kirkjuskipuninni og afsökuðu sig með, að þeir væru orðnir of gamlir til þess að "meðtaka annan kennimannsskap" en þeir höfðu áður undir játast.

Eftir prestastefnuna í Miðdal bjóst Gissur biskup til utanferðar, og var kominn til Kaupmannahafnar í lok júlímánaðar. Embættisbróðir hans nyrðra vildi ekki hætta á utanför af hræðslu við, að haft gæti í för með sér óheppilegar afleiðingar. Gerði meðferðin á Ögmundi árið áður þá hræðslu í alla staði eðlilega. Í þess stað sendi Jón biskup þrjá fulltrúa sína og ritaði konungi mjög auðmjúkt afsökunarbréf (dags. 30. júlí 1542), þar sem hann ber fyrir sig sumpart, að herskip það, er konungur hafi ætlast til, að hann notaði til utanfarar,

hafi alls ekki til Íslands komið, en sumpart "líkamlegan kranleika," sem gerði það að verkum, að hann sé "ekki maður til að gefa sig til sjós upp á svo langa reisu til yðar náðar herradóms." En það, sem "fátækur almúgi í Hóla-dómkirkjustifti kann og má guði yðar herradómi til heiðurs og æru gera, svo og hvað þessir (sendi)menn vilja yðrum herradómi lofa, og yðar konunglegt majestet vill upp á mig setja, skal ég á guðs vilja vel helda, eftir minni formegun, **það ég kann og má og get gert."** Þessi fyrirvari sýnir, að Jón biskup vill hafa vaðið fyrir neðan sig í þessum málum, ef sendimenn hans kynnu að fara lengra en honum gott þætti í loforðum sínum til konungs. Komu þessir sendimenn til Kaupmannahafnar nokkrum vikum seinna en Gissur biskup, og verður ekki annað séð, en að farið hafi hið bezta á með þeim og Gissuri biskupi, og þeir enda haldið sig mjög að honum, meðan þeir dvöldu erlendis.

Gissur biskup dvaldist nú í Kaupmannahöfn fram í nóvembermánuð. Hefir hann tjáð konungi og ríkisráði alt um hag kirkjunnar á Íslandi og þá fyrst og fremst um horfurnar fyrir hinn nýja sið. Sýna bréf nokkur, sem Gissur fékk frá konungi áður en hann fór heimleiðis, hve mikið traust konungur og ríkisráð hefir fengið á honum við þær ráðstefnur, sem þeir áttu með honum. Því að bréf þessi veita öll framgang aðaláhugamálum hans um hag íslenskrar kristni.

Um sendimennJóns biskups vitum vér fátt annað en það að þeir hétu konungi fullri hlýðni og hollustu um siðaskiptin,fyrir hönd umbjóðanda síns,Jóns biskups,og unnu eið að því. En Jón biskup hafði með fyrirvara sínum, sem fyr segir, viljað hafa vaðið fyrir neðan sig, er hann seldi þessum trúnaðarmönnum umboðið í hendur, og áleit sig því síður bundinn af því, sem þeir höfðu lofað fyrir hans hönd.

Með allri framkomu sinni hafði Gissur biskup sýnt, að hann var þeim skapkostum búinn, þeim vitsmunum, þeirri gætni og stjórnvisku, að honum mátti til fulls, og það öllum öðrum fremur, treysta til að leiða áhugamál konungs um siðaskiftin til farsælla lykta. Enda var nú ekkert framar því til fyrirstöðu að honum mætti veita samskonar vígslu og öðrum tilsjónarmönnum kirkjunnar í ríkjum konungs. Fór vígslan, sem fyr segir fram í Kaupmannahöfn 3. október 1542, og varð **Pétur Palladíus** Sjálandsbiskup til að veita honum hana, fyrstum þeirra biskupa, sem hann vígði. Evangelisku biskupana, dönsku, er á undan Gissuri höfðu biskupsvígslu tekið, hafði Búgenhagen vígt.

Það var nú ekki neitt smávægilegt verkefni, sem beið Gissurar við heimkomuna, að koma kirkjunnar málum í sem bezt horf í samræmi við hin nýju kirkjulög, og siðaskiftunum á fastan fót í biskupsdæminu. En í þessu sýndi Gissur biskup alt í senn, óvenjulegt starfsþrek, ráðhygni og varfærni. Þótt prestastéttin, eins og áður er vikið að, sýndi honum engan tiltakanlegan mótþróa, og þótt höfðingj-

arnir í biskupsdæminu veittu honum fult fylgi, allur þorrinn, og enginn þeirra risi upp á móti siðbótatilraunum hans, þá var öll alþýða manna um hið víðlenda biskupsdæmi, mjög andvíg þeim nýmælum, sem hér var verið að innleiða, og brast mjög tilfinnanlega allan skilning á nauðsyn slíkra hluta. Trúarvakning hafði engin átt sér stað hér á landi, sem yrði til þess að undirbúa siðaskiftingu og því var heldur ekki við því að búast, að almenningur áttaði sig á nauðsyn þeirra breytinga, sem verið var að gera. Menn litu yfirleitt svo á, að hér væri aðeins verið að brjóta niður trú feðranna og sannan kristindóm og innleiða í þess stað háskalega villu. En Gissur lét ekkert slíkt á sig fá og sýndi með því, hver þrekmaður hann var, og hve sannfærður hann var um sigur málefnisins. Hann lagði hönd á plóginn í drottins nafni, án þess að horfa aftur fyrir sig. Á hverju ári visiteraði hann kappsamlega einhvern hluta hins víðáttumikla biskupsdæmis. Á þeim ferðum sínum gekk hann ötullega fram í því að eyða hjátrú og hindurvitnum með alþýðu manna, og að uppræta eftir megni helgra manna dýrkun og oftrú almennings á helga dóma, jafnframt því sem hann gerði sér alt far um að skýra fyrir mönnum meginhugsanir hins nýja siðar og koma þeim í skilning um, að hér væri ekki verið að kollvarpa kristindóminum, heldur verið að leiða í ljós hina sönnu mynd hans, með því að vísa á bug kenningum og venjum, sem öldum saman hefðu skygt á Krist og hjálpræði hans. Eins og fyr segir hvatti hann presta til að bindast löglegu hjúskaparbandi, og gekk sjálfur þar á undan með eftirdæmi sínu. En prestar voru alltregir til þess að ganga í hjúskap, og hefir vafalaust miklu þar um valdið, hve alþýða manna hneykslaðist á prestagiftingu. Þegar á fyrsta ári biskupsdóms síns, samdi hann stutta hugleiðingu um hjúskap presta svo sem beint grundvallaða á guðs orði, og útvegaði nokkurum árum síðar (13. mars 1545) konungsbréf, sem leyfði klerkum á Íslandi að "gifta sig í góðum og ærlegum hjúskap", svo að enginn þyrfti að halda, að hér væri um nýmæli að ræða,sem Gissur hefði brostið alla heimild til að koma fram með. Í bréfi þessu er jafnframt kveðið svo á, að konur presta og börn skulu vera þeirra réttu erfingjar.

Eitt af mörgu, sem framan af hlaut að gera prestum erfitt fyrir í hinum nýja sið, var krafan um prédikun í hverri guðsþjónustu, þrátt fyrir heimild þá, sem gefin var í kirkjuskipuninni um, að prestar, sem ekki treystu sér til að semja frambærilega prédikun sjálfir, mættu lesa upp prédikanir eftir aðra. Framan af var engin slík prédikanabók til á voru máli, og erfiðleikarnir fyrir presta á að þýða prédikanir úr öðrum tungumálum meiri en svo, að allur þorri presta væri til þess fær, fremur en að frumsemja prédikanir. Til þess að ráða bót á þeim erfiðleikum gerði Gissur sér far um að útvega hentugar prédikunarbækur og önnur guðrækileg rit, sem þeir gætu not-

ast við, er ræður skyldi semja. En vegna þeirra presta, sem allsófærir voru til að semja prédikanir frá eigin brjósti, eða með stuðningi á útlendum bókum, lét hann prenta prédikanir eftir þýskan siðbótarmann, prestinn Antoníus Corvínus (Korvins-postillu) í íslenskri þýðingu eftir Odd Gottskálksson.

Af embættisbróður sínum nyrðra gat Gissur biskup auðvitað ekki vænt sér stuðnings í umbótaverki sínu. Til þess var djúpið of mikið, sem staðfest var milli þeirra biskupanna, er voru hvor um sig oddvitar gagnstæðrar skoðunar á trúmálum. Miklu meiri undrun má það sæta, að ekki verður betur séð, en að gott samkomulag hafi með þeim verið. Svo er jafnvel að sjá, sem þeir hafi snemma bundið með sér einskonar bandalag um að eiga frið sín á milli og styðja hvor annan til allra réttra mála, og jafnvel gert innsiglaðan samning þar að lútandi.

Þetta góða samkomulag biskupanna hélst þá líka meðan báðir lifðu. Eina deilumálið, sem upp kom milli þeirra, var út af jarðeignum, sem Jón taldi sig eiga, og fékk sér enda dæmdar, — en ekki létu þeir það verða að misklíðarefni, er skert gæti vináttu þeirra. Naumast hefir þó þessi vinátta nokkuru sinni verið nema á yfirborðinu, enda kom það í ljós jafnskjótt og Gissur var fallinn frá. En dauða Gissurar bar skjótar að en við hefði mátt búast um jafn ungan mann.

Í Kaldaðarnesi var róðukross einn mikill og hinn mesti átrúnaður á honum. Um Kyndilmessuleytið 1548 reið Gissur biskup þangað og tók ofan krossinn. En á heimleiðinni tók biskup sótt, er leiddi hann til dauða. Leit alþýða svo á, að dauði Gissurar væri guðs dómur, — refsing fyrir það syndsamlega athæfi hans að taka ofan krossinn. Hefir hann þá sennilega verið tæplega fertugur að aldri.

Enda þótt gert sé ráð fyrir því sem sjálfsagt er að Gissur biskup hafi í ýmsu verið barn sinna tíma eins og aðrir menn, þá verða mannkosta-yfirburðir hans nægilega áþreifanlegir til þess, að auðvelt er að ganga úr skugga um, að þar er einn af ágætismönnum þjóðar vorrar sem Gissur var. Vér finnum í fari hans ýmsa þá mannkosti á háu stigi, sem vér söknum í fari svo margra fyrirrennaa hans og eins þeirra biskupanna beggja, sem lifðu honum samtíða, Ögmundar og Jóns Arasonar. Vitanlega voru þeir báðir hagsýnir menn og stjórnsamir, en hjá Gissuri eru þessir eiginleikar samfara réttsýni, mannúð og mildi, sem ekki verður um hina sagt. Hann var, eins og fyr er sagt, friðsemdarmaður hinn mesti, er hafði óbeit á öllu málaþrasi. Hann vildi bæta siðferði manna bæði lærðra og leikra og var sjálfur hinn vandaðasti að öllu siðferði; en umvandanir hans um siðferði manna voru ávalt samfara umburðarlyndi. Mentavinur hefir Gissur verið enda hlaut honum að liggja í augum uppi hve mikilvæg vaxandi mentun hlaut að vera fyrir framgang hins nýja siðar. Fyrir því var honum það áhugamál, að skólar yrðu settir á fót í klaustrunum og tókst að fá loforð konungs fyrir því, þótt ekki næði það

að komast í framkvæmd. Um lærdóm sjálfs hans er erfitt að fullyrða mikið, því að um það er oss fátt kunnugt nema hvað álykta má af bréfum hans, en það er af fremur skornum skamti. Þó er ýmislegt sem bendir á, að hann hafi verið vel að sér í guðlegum vísindum eftir því sem þá gerðist, og haft til brunns að bera bæði þekkingu og góðan skilning á hinni evangelisku kenningu og því sem athugaverðast var við hina katólsku kristindómsskoðun. Svo stuttur sem verkatími Gissurar varð í biskupsdómi — aðeins 8 ár — og ónæðissamur gegnir furðu, að honum skuli hafa unnist tími til ritstarfa. Að vísu er ekki neitt til prentað frá hans hendi. En vér vitum, að hann m. a. þýddi á íslensku kirkjuskipunina nýju, eitt bindi af prédikunum Corvins og nokkur af ritum gamla testamentisins (Jobsbók, Orðskviðina, Samúelsbækurnar og Sýraksbók). Loks hefir honum verið eignuð þýðing á fræðum Lúters hinum minni, og er það ekki nema líklegt að hann hafi alveg sérstaklega valið að íslenska þá bók, svo góða hugmynd sem hún gaf um höfuðdrætti hinnar evangelisku kristindómsskoðunar.

Alls yfir verður ekki annað sagt en að embættisferill Gissurar hafi verið merkilegur og að hann fengi afrekað miklu á jafnskömmum tíma, ekki síst þegar þess er gætt, að hann átti fáa stuðningsmenn svo kunnugt sé, í siðbótarverki sínu.

Langmerkastur stuðningsmanna hans var **Oddur Gottskálksson.** Áhugi hans á siðbótaverkinu og kærleiki til hins evangeliska málefnis lýsti sér þó aðallega í rithöfundsstarfi hans í þágu hinnar evangelisku kristindómsskoðunar, því, að hann hafði sig lítt í frammi og virðist ekki hafa verið neinn baráttumaður. Eins og fyr segir hafði hann byrjað á að útleggja Nýja testamentið á íslensku, meðan hann var enn í þjónustu Ögmundar biskups en fullger var þýðing hans ekki fyr en haustið 1539 og vorið eftir (1540) var lokið prentun hennar í Hróarskeldu. Er útkoma þessarar þýðingar Odds merkissteinn í sögu íslenskra bókmenta, því að með henni er bæði lögð undirstaðan að öllum síðari þýðingum íslenskum, og undir bókmál og leturgerð íslenskrar tungu. En auk Nýja testamentisins vann Oddur að þýðingu Korvins-postillu,svo sem fyr er vikið að, og ýmislegt fleira átti hann í fórum sínum er hann féll frá, t. a.m. þýðingu á Davíðs-sálmum, píningarsögu Krists, katekisma Lúters hinn minni o. fl. Sumt af þessu hefir síðar verið prentað. En með iðni sinni við pennan hefir Oddur unnið siðbótum svo mikið gagn að hann verðskuldar að nefnast annar frumkvöðull siðaskiftanna á Íslandi þótt hann gengi aldrei beinlínis í kirkjunnar þjónustu, því að æfistarf hans varð lögmannsstarf. Hann drukknaði á leið til alþingis 1556.

Sumarið eftir andlát Gissurar reið Jón biskup Arason til Alþingis, staðráðinn í því að taka nú í sínar hendur stjórn Skálholtsbiskupsdæmis, til þess að koma að sem biskupi, þeim manni, er treysta

mætti til að koma katólskum sið aftur til vegs og valda þar í biskupsdæminu. En klerkdómur biskupsdæmisins hirti lítt um afskifti Jóns biskups af kirkjumálum sunnanlands og flýtti sér að velja til biskups einn af vinum Gissurar og fylgismönnum, prestinn Martein Einarsson á Staðarstað. En Jón biskup vildi fá til þess kjörinn Sigvarð ábóta Halldórsson í Þykkvabæjarklaustri. Tilraun Jóns biskups til að ná biskupssetrinu sunnanlands á sitt vald mistókst einnig. Fékk mágur Marteins biskupsefnis, Daði Guðmundsson, frá Snóksdal, ríkur höfðingi, komið í veg fyrir það. Upp frá þessu bitnaði reiði Jóns biskups öll á Daða, og vildi biskup mjög ná honum á sitt vald, því að hann taldi Daða vera höfuðleiðtoga evangeliskra manna, hvað hann og var. En það vildi ekki lánast. Aftur tókst Jóni biskupi að ná Marteini biskupi á sitt vald skömmu eftir að hann kom út til Íslands, eftir að hafa fengið biskupsvíglu ytra, og þótti Jóni það mikill sigur málefni sínu. Að konungur lýsti biskup afsettan embætti og útlægan sem uppreisnarmann, lét biskup sér í léttu rúmi liggja. Hann var staðráðinn í að hætta ekki fyr en hann hefði alt Ísland á sínu valdi og hefði aftur komið þar á fastan fót katólskri trú, kenningum og siðum og unnið landslýð allan til fylgis við Rómaborgarbiskup. Gömul sögusögn hermir jafnvel, að Jón biskup hafi skrifað Þýskalands keisara, Karli V, og boðið honum Ísland til eignar gegn því, að keisari styrkti hann til að viðhalda þar sannri katólskri trú.

Sumarið 1550 kom út nýr hirðstjóri, Láritz Mule. Hafði hann meðferðis konungsbréf um afsetningu Jóns biskups og áskorun til klerkdómsins um að velja annan biskup í hans stað. Annað konungsbréf hafði hann meðferðis til Daða í Snóksdal um að veita Mule liðsveislu til að taka Jón biskup höndum, svo að konungur neyðist ekki til að senda herlið til Íslands í því skyni.

En Jón biskup var ekki af baki dottinn fyrir þetta, nema síður væri. Hann safnaði liði og hélt sjálfur ásamt tveim sonum sínum, Ara lögmanni og Birni presti, suður á Alþing. Á Alþingi þorði enginn að veita biskupi viðnám svo liðsterkum, svo að hann fékk þar öllu ráðið sem hann vildi. Að þinglokum hélt hann austur í Skálholt, náði þegar staðnum á sitt vald og gerði þær skipanir þar á öllu, sem honum þóttu nauðsynlegar. Hann "hreinsaði" dómkirkjuna með því að stökkva vígðu vatni um hana alla, lét grafa upp lík Gissurar biskups, láta það í poka og dysja það utan kirkju. Prestum sex að tölu, sem hann náði til, þröngvaði hann að játast aftur undir katólska trú "eftir guðs lögum og páfanna setningum." Að öllu þessu afloknu hélt Jón biskup og synir hans norður aftur og héldu kyrru fyrir um sumarið. Vafalítið hefir þeim feðgum verið það fullljóst, að hér hafði verið farið lengra en góðu hófi gegndi, og því rituðu þeir Ari og Björn, vafalaust með ráði bisk-

ups, kanslara konungs ítarlegt bréf, þar sem þeir sumpart reyna að rétt-læta gerðir Jóns biskups, en sumpart reyna að telja honum trú um, að þeir séu ekki eins andvígir hinum nýja sið og haldið sé. Þeir meira að segja bjóðast nú til að játast undir hina nýju kirkjuskipun Kristjáns konungs, sem þeir hingað til höfðu barist hvað fastast á móti! En þetta undanhald þeirra sýndi bezt, að barátta þeirra gegn hinum nýja sið var ekki svo mjög af trúaráhuga sprottin sem af valdagirni.

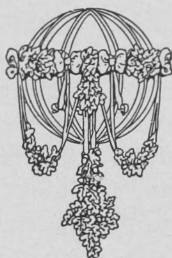
Um haustið tóku þeir feðgar sig upp á nýjan leik allliðsterkir og riðu vestur í Dali. Var tilgangur fararinnar sá aðallega að sækja heim Daða Guðmundsson, ef takast mætti að ná honum á sitt vald. Héldu þeir til Sauðafells, þar sem Daði átti bú, því að staðurinn var hans eign; en sjálfur bjó Daði í Snóksdal. En er Daði frétti um komu biskups vestur safnaði hann liði og hélt til Sauðafells. Lyktaði þeim samfundum á þá leið, að Daði fékk handtekið þá alla þrjá, biskup og sonu hans. Höfðu þeir búist til varnar í kirkjunni og læst að sér, en Daði og menn hans komust inn með því að rífa kórgaflinn. Voru þeir síðan fluttir í Snóksdal og hafðir þar í haldi, en síðar færðir í Skálholt. En með því að umboðsmaður konungs treystist ekki að geyma þá um veturinn á Bessastöðum, urðu menn á eitt sáttir um að "öxin og jörðin geymdi þá best." Lauk þeim málum því svo, að Jón biskup og synir hans Ari og Björn, voru án dóms og laga af lífi teknir í Skálholti með öxi 7. nóvember 1550.—

Svo sem að líkum ræður þóttu þetta ill tíðindi er fregnin um aftöku Jóns biskups og sona hans barst norður. Var ekki beðið boðanna með að koma fram hefndum, því að þegar veturinn eftir var umboðsmaður konungs drepinn á Bessastöðum ásamt sveinum hans sem til náðist, því að menn hikuðu ekki við að gefa Dönum sök á dauða biskups fyrir böðulöxinni. Hins vegar var dauði biskups talinn píslarvætti af alþýðu manna, svo almennt sem álitið var, að trúaráhugi hefði verið undirrót allra athafna biskups.

Þannig hafði mönnum þá tekist að kæfa mótþróa Íslendinga gegn nýja siðnum í blóði Jóns Arasonar og sona hans, því að upp frá þessu verður einskis mótþróa vart svo teljandi sé. En þótt svo ætti að heita sem siðaskiftunum væri komið á um alt land, er Norðlendingar 15. júní 1551 unnu Kristjáni konungi hollustueiða og samþykktust með því um leið hina nýju evangelisku kirkjuskipun, þá liggur í hlutarins eðli að þessi siðskifti voru aðeins á bláyfirborðinu. Því að enn voru skilyrðin fyrir trúarlífi í evangeliskum anda harla smá víðast um land. Rétt álitið hafði siðbreytingin til þessa verið mestmegnis neikvæðs eðlis, þ. e. miðað að því að rífa niður það, sem fyrir var. Á Suðurlandi var breytingin þó heldur að færast í áttina, og mátti þakka það starfi Gissurar biskups og samherja hans. En á Norðurlandi var akurinn enn með öllu óplægður. Að fáeinum undanteknum höfðu Norðlendingar alls ekki fengist til að

sinna hinni evangelisku kenningu, síst af nokkurri alvöru, og átti vitanlega dæmi Jóns biskups Arasonar mesta sök á því. Yfirleitt mun það vera sönnu næst, að allan almenning hafi enn brostið mjög tilfinnanlega þekkingu á hinni evangelisku kenningu og skilningur manna á nauðsyn hreyfingarinnar og markmiði verið af harla skornum skamti. Enda brast almenning tilfinnanlega færi á að afla sér þessa, þar sem prestastéttin sjálf átti í fullu tré með að veita nauðsynlegustu leiðbeiningar, jafnilla og hún var sjálf á vegi stödd í þessu tilliti. Af hálfu stjórnendanna hafði ekkert verið aðhafst að marki, til að ráða bót á þeim vanhögum, sem voru um þessi mál. Miklu fremur mátti telja augljóst þegar frá upphafi, að áhugi stjórnendanna væri síst runnin af rót trúar eða umönnunar fyrir andlegri velferð þjóðar og einstaklinga.

Hér var því mikið verk að vinna fyrir þá biskupa, sem síðari hluta 16. aldar fóru með stjórn kirkjunnar mála á Íslandi. En meðal þeirra er það Guðbrandur biskup Þorláksson (d. 1627), sem öllum öðrum fremur ber að þakka, að hinn evangeliski siður kemst hér fyllilega á, svo að talað verður um siðskifti hér á landi sem alviðurkenda staðreynd.

Um endurvakning íslenzkra fræða í Norðurálfunni

—eftir—
Pál Eggert Olason, Ph. D.
Prófessor í Íslandssögu við Háskóla Íslands

Það er mjög algengt meðal útlendra rithöfunda að tala um endurfæðingu eða endurvakningu íslenzkra bókmennta við byrjun seytjándu aldar. Við nákvæma rannsókn verður það ljóst að tvær hliðar eru á þessu máli, og snýr önnur að Íslendingum sjálfum en hin að útendum bókmenntum. Báðar þessar hliðar verður að athuga gaumgæfilega áður en komist verður að algildri niðurstöðu.

Vér skulum fyrst beina athygli vorri að Íslendingum sjálfum og athuga þekkingu og menntun þeirra, en þó einkum almennings, á sextándu öldinni, sérstakega þeim hluta aldarinnar er liggur fyrir framan siðskiptin, það er að segja, hundrað árum fyrir þann tíma að Norðurálfuþjóðir fara að veita íslenzkum ritum eftirtekt. Upplýsingum vorum verðum vér að safna saman á víð og dreif, úr ritum, bæði útlendum og íslenzkum. Af útlendum heimildum viljum vér tilfæra vitnisburð tveggja samtímismanna, er annar var danskur en hinn Norðmaður.

Petur Palladíus Sjálandsbiskup, höfuðforkólfur siðskiptanna í Danmörku, kemst svo að orði í bréfi einu til Íslands: "Jesús Kristur........ vill, að Ísland verði sannkristið land, ásamt öðrum löndum, og hverfi frá allri þeirri villu, sem runnin er frá Rómaborg, og taki aftur við réttum sáluhjálparlærdómi sem runnin er frá Jerusalem og Zion. Þetta hefir hann sýnt með því að hann lætur landa yðvarn, Odd Gottskálksson, fá yður í hendur Nýja Testamentið á yðar eigin tungu, til þess að þér því betur getið numið heilagt guðspjall og evangelium, sem ég er orðinn þess vísari, að ekki séu margir í landinu, er geti ekki sjálfir lesið og skrifað móðurmál sitt er þetta mikilsverður og dásamlegur hlutur og leiðir til mikilla nytja,einkum á þessum tíma, er guð sendir yður bækur úr heilagri ritningu, svo að hver geti sérstaklega á helgum dögum tamið sér betur lestur og íhugan heilagrar ritningar, sem varðar heill sálar hans."

Hinn frægi norski rithöfundur Absalon Pedersen Beyer, prestur í Björgvin (d.1574) ritaði bók á árunum 1567—1570 er hann nefndi: "En sann Beskrivelse om Norigi" (sannorð lýsing á Noregi) og kemst þar svo að orði: "Noregsríki liggur að Rússlandi, Danmörku og Svíaríki; auk þess liggja undir það mörg og mikil skattlönd; er Ísland meðal hinna stærstu; er því deilt í tvö biskupsdæmi, Skálholts og Hóla, annað norðan, hitt sunnan lands. Í þessu landi er hraust þjóð, mennileg og frjálsmannleg, vel fallin til þess

að læra alls kyns listir. Með þeirri þjóð er það almenn venja, að börnum sé kent að lesa og skrifa, bæði konum og körlum; og ungum sveinum er haldið að því að læra lögbók landsins (hina svonefndu Jónsbók) utanbókar; halda þeir báðum höndum á baki sér og greina lögbókina alla eftir bálkum, þá eftir kapítulum og inna síðan hvern kapítula eftir greinum."

Þá skulum vér athuga hvaða heimildir vér höfum íslenzkar og hvaða upplýsingar að þær veita oss um kunnáttu almennings er varðar lestur og skrift.

Áður en bókaprentun var hafin á Íslandi, urðu börn vitanlega að læra lestur á handrit. En með því að öllum var nauðsynlegt að vera vel kunnandi í landslögunum var það mjög viðeigandi að nota handrit Lögbókarinnar, sem oft voru prýðilega skrifuð, sem stafrófskver eða lesbækur. Vannst tvennt með þessu. Fyrst það, að drengir lærðu að lesa; hinsvegar, að þeir lærðu lögin á ungum aldri utanbókar; var þá síst að vænta að þau liðu úr minni, enda jafnan tækifæri flestum mönnum, á þeim tímum, að festa lögbókar ákvæðin í minni. Ummæli A. P. Beyers, um að menn hafi lært lestur á handrit Lögbókarinnar eru staðfest með öðrum heimildum. Til er, til dæmis í Árna Magnússonar safni í Kaupmannahöfn, handrit af Lögbókinni (Jónsbók) er á er ritað: "á þessa bók lærði ég, Jón Jónsson." Þetta er þó atriði er ekki venjulega hefir verið fært í letur, er handrit voru þannig notuð. Þá megum vér og geta alþýðu manns á fyrra hluta 16. aldar, er Bjarni Jónsson hét, er heima átti á Snæfjallaströnd, engri sérlegri bókmenntasveit, er hafði, fram að árinu 1532, afritað Lögbókina eigi sjaldnar en 18 sinnum, að því er hann sjálfur ritar, á lögbókarhandrit, er hann skrifaði upp það ár. Á 17. öld er þess getið, að Gísli Jónsson í Melrakkadal (d. 1670), sem kallaður var galdra-Gísli hafði afritað "lögbækur handa Strandamönnum og seldi hverja 10 aurum." Eftir þessu mætti virðast sem sumir menn hafi haft það að atvinnuvegi, að afrita Lögbókina, og er alveg furðanleg eftirsókn manna, eptir Lögbókinni, á þessum útkjálka héruðum (Snæfjallaströnd og Hornströndum), og gæti það því skoðast sem staðfesting, áðurgreindra orða, A. P. Beyers.

Að menn notuðu handrit til þess að læra af lestur, auðkendi ekki eingöngu tímabilið fyrir siðskiptin því jafnvel eptir siðskiptin, eftir að mikið var komið út prentaðra bóka, eru dæmi þess að handrit voru notuð sem stafrófskver og lesbækur. Jón Guðmundsson lærði, er var alþýðumaður, getur þess í "Tíðsfordrif," að hann hafi í æsku, um 1580—1585, lært að lesa eptir handriti er komið hafi frá Skálholti. Þetta var og eðlilegra og hagkvæmara að læra að lesa á handrit; sá sem lærði lestur á handrit, var læs á skrift, en jafnframt með lítilli fyrirhöfn læs á prent. Í handritum var og miklu meira varðveitt, þess er menn bæði þurftu og höfðu gaman af að lesa, en á prenti, því um fjöldamörg ár eftir siðskiptin var

naumast annað prentað á Íslandi en guðsorðabækur. Það var mönnum því lykill að allskonar fróðleik og skemtun, að kunna að lesa handrit. Af þessum ástæðum sýnist því svo sem að fylgt hafi verið hinni gömlu, og að öllu leyti skynsamlegri, aðferð í lestrarnámi, um alllangt skeið, eptir siðskiptin.

Að hinu leytinu er erfitt um það að segja, með nokkurri vissu, hversu margir meðal almennings voru skrifandi á þessum tíma, þó hitt sé víst að meðan að kennt var að lesa á handrit hefir verið hægara um, að nema stafagerð, jafnvel tilsagnarlaust.

Enn eru til allmörg handrit frá 16. og 17. öld, rituð af alþýðumönnum. En yfirleitt, þá sem síðar, hefir allur þorri almennings eigi þurft að tíðka þá list að mun. Þess má geta í þessu sambandi, að mjög sjaldan rituðu menn nöfn sín undir handrit eða skjöl, er frá þeim fóru. Það er mjög fátítt fram um 1570 og jafnvel fram um 1600, að nöfn sjáist undir bréfum, ekki heldur votta undir gerningum, né dómenda undir dómum; menn notuðu innsigli í staðinn. En það sem varðveizt hefir af slíku tagi, bendir til, að með alþýðu hafi haldist þá og lengi síðan, langt fram á 17. öld, einmitt hin forna handritahönd, snarhönd; hið þýzka rithandarlag ("fljótaskrift") er tekur að smeygja sér inn um miðja 16. öld, kemur helzt fram í ritum lærðra manna, þó þá, er þeir annað rita en Latínu. Lengi er þó hið þýzka rithandarlag á Íslandi, með sérstökum íslenzkum blæ, samblandað snarhandarlagi.

Eptir því sem hér er sagt, megum vér ekki vænta fjölmargra sýnishorna af skrift-kunnáttu alþýðumanna á Íslandi á 16. öld, en frá 17. öldinni eru allmörg dæmi til, og mun mega af þeim ráða hversu þessari kunnáttu manna var farið öldinni á undan. Það tíðkaðist þá, að sóknarmenn er prestslaust var, gáfu út köllunarbréf presti þeim til handa, er þeir vildu hafa, eða til þeirra leitaði um kosning. Bréf þessi, að því er séð verður, voru einvörðungu undirrituð af bændum og þó ekki öllum, heldur þeim einum er til sín vildu láta taka um þetta. Af köllunarbréfum þessum, er nokkur hafa varðveizt, fram til þessa dags, verður það ljóst, að furðanlega margir bændur hafa, á þeim tíma, verið skrifandi, eða að minnsta kosti kunnað að skrifa nafnið sitt. Í viðbót við þetta má nefna arfhyllingar skjöl Íslendinga við Friðrik konung hinn Þriðja 1649, er undirrituð voru af fjölmörgum bændum um land allt, er einnig virðast styðja þessa skoðun.

Þá er að athuga lestrarkunnáttu almennings á 16. öld. Af samtíðarrithöfundum skulum vér fyrstan nefna séra Arngrím Jónsson hinn lærða. Í riti sínu "Crymogæa" bls. 29 segir hann, er hann ræðir um íslenzka tungu, að það sé fyrst og fremst fornum handritum að þakka að tungan hefir varðveizt. Eftir hans skoðun hljóta þá handritin að hafa verið mjög almennt lesin, fyrst áhrif þeirra voru svo máttug. Lestrar kunnáttan er því af þjóðlegum rótum runnin, beinum áhuga al-

mennings, og löngun til þess að kynnast fornritunum.

Hin sama skoðun kemur fram í ritum Guðbrands biskups Þorlákssonar; til dæmis í fyrstu bókinni er hann gaf út, "Lífsins vegur" eftir Niels Hemmingsen og prentuð er á Hólum 1575 og tileinkuð er Gunnari Gíslasyni á Víðivöllum. Í formála bókarinnar kemst hann svo að orði: "Og eftir því, minn frómi Gunnar, að ég veit, það þér hafið ást og elsku á guðsorði, eigi aðeins sjálfir að lesa það og heyra, heldur og einnig haldið yðar börnum og fólki þar til að heyra og lesa þess háttar guðlegar fræðibækur, hvert hið sama er að sönnu embætti eins góðs húsbónda, en eigi sem marg ur gerir að láta í sínum húsum oftar iðkast heiðinna manna sögur, rímur og mansöngva, heldur en guðsorð, hvar af ungdómurinn upptendrast til lausungar og vonds lífernis, því hefi ég eptir yðar bón og beiðslu snúið þessari bók á íslenzku." Af þessu virðist mega ráða að sagnalestur (þ. e. íslenzkra fornrita í handritum) hefir verið mjög svo almennt tíðkaður á 16 öld og vafalaust með sama hætti og fram á vora daga á kvöldvökunum:Einn les en heimamenn sitja við vinnu sína umhverfis hann og hlýða á sögur, rímur eða kvæði, er Guðbrandur biskup áfellir svo ákaflega í formálsorðum sínum áður nefndum.

Þannig virðast þá orð Guðbrands, rímurnar, óvilji alþýðunnar á því að varpa frá sér fornritunum, er gengið höfðu í ættir svo árum eða jafnvel öldum skipti, allt benda til þess að almenningur á Íslandi hafi verið gagnkunnugur hinum fornu bókmentum sínum og enga utanað komandi hvöt þurft til þess að vekja hjá sér áhuga fyrir þeim, þrátt fyrir það, þó allflestir sagnritarar haldi fram þeirri skoðun. En, ef til vill, fegursti votturinn um menning alþýðu á síðustu áratugunum fyrir siðskiptin er þó sá, að beztu rithöfundar þjóðarinnar eftir siðskiptin eru flestir óbreyttir alþýðumenn.

Það er ljóst að á Íslandi eða meðal Íslendinga sjálfra, er eigi um beina endurfæðing eða endurvakning íslenzkra fræða að ræða, á 17. öld Íslendingar iðkuðu hinar sömu fræðigreinar, sér til yndis og ánægju sem forfeður þeirra, fyrir þeirra dag, höfðu iðkað öldum saman. Ást þjóðarinnar á tungu sinni og fornritum, elfdi þjóðernis tilfinningu hennar, hélt þjóðlegum bókmentum við hjá henni og leiðbeindi henni við upptöku nýrra skoðana og siða er til Íslands fluttust; — í stuttu máli, var drifhjól allra þjóðlegra framfara. Þessi innri kraftur, er sóttur var jafnt og stöðugt til almennings, hefir frá fyrstu tíð, verið meginstoð hinnar íslenzku þjóðar.

Ef vér lítum á hina síðari hlið þessa máls, hversu útlendingar fyrst kyntust fornbókmentunum íslenzku, verðum vér að leita á Íslandi að orsökunum er til þess leiddu, meðal Íslendinga sjálfra, — þó vitanlegt sé,að sérstakar ástæður svo sem þjóðernisvakningin meðal hinna tevtónsku þjóða hafi þar hvatað málum.

Höfuð brautryðjandi á þessu sviði var séra Arngrímur Jónsson hinn lærði (f. 1568; d. 1648), er um

nokkurn tíma var skólameistari á Hólum og svo síðar svo árum skifti aðstoðar biskup (Coadjutor Episcopalis), Guðbrands Þorlákssonar. Aðalorsökin til þess að hann byrjaði að rita var sú, að út komu á Þýzkalandi og Hollandi nokkur ófrægingar og rógburðar rit, eða bæklingar, um Íslendinga. Er þetta skýrt framtekið í hinu fyrsta riti hans, "Brevis Commentarius de Íslandia," er prentað var 1593 og veitir öllum útlendum fræðim. hina ábyggilegustu vitneskju um Ísland og Íslendinga, um sögu landsins og hagi þess, yfir það heila tekið. Bókin vakti eftirtekt, bæði á Þýzkalandi og í Danmörku,svo að á hinum næstu árum, að beiðni danskra aðals- og fræðimanna, safnar Arngrímur saman og snýr á Latínu, öllum þeim köflum, er finnast í íslenzkum fornritum, er snerta sögu Norðurlanda. Þetta er fyrirferða mikið rit og skiptist í fjögur sögurit, tvö meiri, sögu Norðmanna og Dana og tvö minni, sögu Svíaríkis og Orkneyja. Rit þetta, er aldrei hefir verið prentað, en varðveitt er í afriti í bókasafni Kaupmannahafnar háskóla, var hinn mesti styrkur þeim er gátu eða vildu nota það. einkum síðari höfundum svo sem Óla Worm og Þormóði Torfasyni.

Ritverkasafn Arngríms má greina í tvo flokka; þau fyrst, er hann reit til varnar samlöndum sínum gegn ósanninda þvættingi útlendinga, svo þau, er eingöngu eru sögulegs efnis, en í þeim flokki er "Crymogæa" lang mikilvægasta ritið; flytur það stutt yfirlit yfir hinar fornu bókmentir vorar og sögu þjóðarinnar niður til daga höfundarins. Auk þessa átti Arngrímur bréfaskipti við hinn nafnfræga danska fræðimann Ola Worm og útvegaði honum margskonar fróðleik er Worm birti svo aftur í ritum sínum. Á þenna hátt vakti Arngrímur, með hinum mikilvægu ritum sínum, útlenda fræðimenn til rannsókna á fornritum vorum. Því hefir verið haldið fram, að ýmsir rithöfundar útlendir svo sem Christiern Pedersen hinn danski (d. 1554) hafi haft lítilsháttar kynningu af Heimskringlu Snorra Sturlusonar (Noregskonungasögum); en það hefir naumast verið nema nasasjón og eigi meira. Eftir að Arngrímur hóf ritstörf sín birtust tvær þýðingar af Heimskringlu Snorra, önnur eftir lögmanninn norska Matthias Störsen, prentað 1594, en hin, eftir prestin Peder Clausson Friis (er einnig var Norðmaður), prentað að tilhlutan Ola Worms 1633. Þýðingar þessar, þó lélegar séu, hafa vafalaust komið að einhverjum notum, einkum sú fyrri,en hinni síðari fylgdi viðauki og eru dregin þar saman ýmisleg gögn úr ritum Arngríms.

En nafnið endurvakning eða endurfæðing, yfir þessa starfsemi, er ótilhlýðilegt og villandi, því hvernig átti það, er eigi var fætt í útlöndum að endurfæðast þar? Fornritin voru samin af Íslendingum er nutu þeirra, öldum saman, í kyrþey og gerðu ekki hið minsta til, að kynna þau öðrum þjóðum. En þegar loks Norðurlanda þjóðunum er fengin vitnezkjan um það, að í handritum íslenzkum séu varðveitt gögn fyrir þeirra eigin sögu, verður það örvun

hinni nýbyrjuðu bókmenta starfsemi þeirra og rumskandi þjóðernis meðvitund.

Oss Íslendinga skiptir það minstu máli, hvaða nöfn útlendir rithöfundar nota, í ritum sínum, um stöðu Íslands í heimsbókmentunum, hvort heldur er að fornu eða nýju, nema, auðvitað, að því leyti sem það villir um fyrir nútíðar höfundum íslenzkum. Hitt skiptir oss mestu máli, að rétt sé skýrt frá tildrögunum, og með því að vorum dómi áhrifa séra Arngríms Jónssonar gæta þar mest, leyfist oss, ef til vill, að geta rita hans, með nokkurum almennum orðum fram yfir það sem þegar hefir verið sagt.

Áhrifa kennir frá ritum hans í tvær áttir þótt náin tengsl séu á milli.

Sem þegar hefir verið sagt, fá útlendingar fyrst örugga og sanna fræðslu um Ísland og Íslendinga með ritum Arngríms. Fram að þeim tíma höfðu menn ekki aðrar sagnir af þjóðinni en hinn marklausasta þvætting, er hugsast getur, óhlutvandra skriffinna, er aldrei höfðu til landsins komið, þekktu þar ekkert til en höfðu sögur þessar eftir sjómönnum. Það sýnist svo sem sumir höfundar hafi haft það þá að atvinnu, að rita ferðasögur af lítt kunnum löndum og lýsingar af fjarlægum þjóðum; að sá hafi verið aldarandi, að lesendum almennast hafi þótt það gómsætast er fáránlegast var og mest logið. Finna má eigi ósvipað fyrirbrigði þessu, nú á tímum, því í sumum löndum virðast þær skáldsögurnar vera vinsælastur er æsa lesendurna, mestan ófögnuð hafa að flytja og þrúngnastar eru af frásögnum hinna ægilegustu hryðjuverka. Þá er höfundunum helzt fjárvon er þeir afla sér sem flestra slíkra sagna og má svo hafa verið fyrir ferðasagnahöfundunum fyrrum að þeir hafi notað þenna lyga samsetning sér til fjáröflunar.

Tilgangur séra Arngríms Jónssonar með ritum sínum, var sá að kveða niður ósannindi þessi er höfundar þessir höfðu dreift út um Ísland; tókst honum það að nokkuru leyti, þó að um daga hans og síðar bóli á þessum gömlu fjarstæðum og þeirra verði vart, jafnvel enn í dag, í bókum er ritaðar eru um Ísland. Það sem kom Arngrími til þess að rita, var eingöngu þjóðrækni hans, því ekki veittu ritstörf hans honum fé í aðra hönd, heldur hið gagnstæða, höfðu ritin oftast útgjöld í för með sér og varð hann stundum að ábyrgjast sölu á tilteknum eintaka fjölda, launin enda tíðum eigi önnur en vanþakklæti samlanda hans. En þjóðrækni Arngríms og ættjarðarást kemur víða mjög fagurlega fram í ritum hans. Fegri vottur ræktarsemi, en hin stöðuga viðleitni hans, að þvo af þjóð sinni þá bletti er útlendingar reyndu að setja á hana með ruddalegum álygum verður eigi fundin á þeim dögum.

Til samanburðar mætti athuga viðfangsefni beztu manna þá, á Íslandi; vald kirkjunnar er að mestu leyti komið í hendur konungs; stjórnmálastarfsemi er á mjög lágu stigi;Alþingi hefir mist margra sinna fornu forráða og þungamiðja lands-

stjórnarinnar færst smám saman þaðan og yfir í hendur konungs. Sumir ágætustu menn þjóðarinnar fundu sárt til þess, svo sem Jón lögmaður Jónsson, og gerðu sitt til þess, bæði að minna konung á forn þjóðréttindi og stæla Alþingi til þess að verjast yfirgangi konungsvaldsins. Sökum stöðu sinnar átti Arngrímur erfitt með að koma opinberlega fram í flokki leikmanna er forgöngu höfðu í þessum efnum, en að hann var ekki ósnortinn af þeim anda er hreyfði sér hjá Jóni lögmanni, sýnir sig í því, hve fagurlega hann lýsir Alþingi hinu forna og störfum þess og hag þjóðarinnar á sjálfveldistímunum. Þjóðrækni Arngríms lýsir sér og í hinum hreinskilnu ummælum hans eða ávörpum til konungs, um verzlunarhag landsins, er koma fyrir í ritum hans og jafnvel í formálunum að sumum þeirra.

Arngrímur samdi ekkert hinna mikilvægari rita sinna á íslenzku, því þá hefðu þau eigi náð tilgangi sínum. Hans er því ekki getið sem höfundar í bókmentasögu Íslands á sama hátt og þeirra er á íslenzku rituðu. En gildi ritverka hans skipa honum samt sem áður, í önd vegi íslenzkra rithöfunda sinnar aldar. Hann ritaði ekki heldur á dönsku, naumast bréf nema til væri neyddur, ef bréfaskipti þurfti að hafa við danska menn er lítið eða ekkert kunnu í Latínu. Ekki heldur ritaði hann á Þýzku, þó tungu þá kynni hann til fullrar hlítar. Öll sín rit, hvort heldur voru sagna- eða deilurit ritaði hann á Latínu;á þann eina hátt gat hann gert þau aðgengileg fyrir alla mentamenn er einhverrar fræðslu vildi leita sér um Ísland og Íslendinga. Í frásögn sinni og ritbætti er Arngrímur fornmentam. hinn mesti; en mál hans mun þó flestum mönnum þykja strembið og torskilið og helzt virðist svo sem að hann, á síðari árum orði frásögu sína sem þyngst. Ofan á erfiðleika þessa, ef á þá er bætandi, koma svo prentvillurnar, sem úir af í ritum hans og önnur spjöll er prentarar gerðu, þó að hann væri listaskrifari, er stöfuðu af því að hann gat ekki, sökum fjarlægðar yfir farið prófarkir sínar sjálfur. Að vísu gætir villna þessara mest í íslenzkum nöfnum og orðum, en þó eru þær ekki sjaldgæfar í latínumálinu sjálfu. Þá koma einnig fyrir hinir sömu gallar hjá Arngrími og finnast hjá hinum lærðustu samtíðarmönnum hans erlendis, langra útúrdúra er leiða lesandann oft langa leið frá efninu. En eigi ósjaldan sigrar hugvit hans þessa aldarvenju og flytur hann yfir torfærurnar prýðir ritbátt hans með glæsilegum samlíkingum, gerir hann þróttmikinn og breytilegan. Einkenni þessi eru skýrust í deiluritum hans, t. d. "Antome Blefkeniana"og"Brevis Commentarius." Lærdómur hans er einnig alveg óþrotlegur; hann var ekki aðeins vel að sér í íslenzkum fornritum og sögu íslenzkrar þjóðar, sem á þeim árum var aðeins unnt að kynnast í handritum, heldur grískum og latneskum höfundum, síðari tíma, er snert höfðu við hinum ýmsu efnum er hann taldi þörf á að nefna í ritum sínum og voru mörg og sundur-

leit. Þótti þetta þá prýði í ritum lærðra manna og sýna á sem fullkomnastan hátt, lærdóm þeirra, þó slík auglýsing á lærdómi og endalausar tilvitnanir hljóti fremur að hafa leitt athygli lesandans frá efninu en að því, og myndu, ef tíðkaðar af höfundum nú á tímum,þykja óþolandi. Þessir útúrdúrar, hjá Arngrími, mega því skoðast fremur sem einkenni aldarandans en annmarkar á rithætti hans. Hver veit líka nema að þessi sundurgerð í rithætti hafi stækkað tilgang hans, svo að útlendir fræðim. er lásu rit Arngríms hafi ályktað að eigi myndi sú þjóð sneydd allri menningu er ætti sér til varnar slíkan mann, að lærdómi og orðsnild, er fáir jöfnuðust við og engir bæru af, meðal samtíðar rithöfunda, en allir hrósuðu einum rómi, að hjá væri sameinaðir báðir þessir kostir á hinn glæsilegasta hátt. Í augum núlifandi manna er þó mest vert um þá kostina hve sannorður hann var, nákvæmur og glöggskygn.

Það er gagnslaust að reyna að gera sér hugmyndir um það, hvers vér yrðum nú vísari um Ísland, í útlendum ritum, ef Arngrímur hefði ekki ritað. Að vísu megnaði hann ekki, að kveða niður allar missagnir og staðleysur um þjóð sína; en enginn hefir þó leyst af hendi stærra verk í þá átt, en hann, þó seinni tíðar höfundar hafi þráfaldlega verið til þess neyddir líka, að stinga út úr því hleypidóma og fáfræðinnar fjósi. Hin mikla frægð, er Arngrímur gat sér í lifanda lífi, hefir ekki dvínað.

Eg vil þá bæta við nokkrum orðum um þá hlið á ritstörfum Arngríms, er að því veit, að kynna útlendingum íslenzkar bókmentir, að ferðirnar er hann notaði og tildrögin er að því lágu.

Eigi fátt þeirra breytinga á Íslandi er til bóta hafa þótt horfa, hafa verið eignaðar siðskiptunum á 16. öld. Flestir fræðimenn munu þó nú vera sammála um það, að meiri hluti þessara breytinga hafi ranglega verið rakinn til siðskiptanna, og munu höfundar nú á tímum tæplega líta svo á, sem breytt hafi þá verið um stjórn landsins til bóta, inn á við eða út á við, né, að vorri hyggju, fúslega dyrfast að neita því að margt hafi farið forgörðum í menningu þjóðarinnar, um eða eptir daga siðskiptanna. (Þeim er kynna vildu sér þetta mál frekara, mætti vísa til ritverka minna um siðskiptin á Íslandi, þar sem það er all ítarlega rakið). Þó er það eitt mál er flestum fræðimönnum virðist enn, sem eigna megi siðskiptunum, en það er hin svo nefnda "endurreisn" bókmenta vorra og er þar með átt við það, geri ég ráð fyrir, að bókmentirnar hafi frá þeim tíma orðið nálega sérstök fræðigrein. Það er að vísu rétt, að segja má að það falli saman að tímatali, að hinn lutherski siður er orðinn nokkurn veginn fastur á Íslandi, og að útlendir menn fara að gefa bókmentum vorum nokkurn gaum; en það er hið eina band er með sanni verður sagt að sé þar á milli. Eg hefi þegar nefnt gögn, er sýna og sanna, að hinar fornu bókmentir vorar lifðu sæmilega góðu lífi meðal þjóðarinnar fyrir, um daga og eftir

siðskiptin. Sögur voru lesnar á kvöldvökum, rímur kveðnar, kvæði flutt, því þetta var hin almenna skemtun þjóðarinnar, jafnt æðri sem lægri, þá eins og nú. Sögubækur og önnur handrit gengu að erfðum frá föður til sonar, kynslóð eftir kynslóð, og þóttu hinar mestu gersemar. Jafnvel svo síðla sem um 1600 segir Arngrímur í bréfi til sagnaritarans Niels Krag að eigi sé unt að fá menn til þess að láta af hendi forn handrit, þeir varðveiti þau eins og sjáaldur augans, og hið sama segir séra Magnús Ólafsson, nokkuru síðar í bréfi til Óla Worms. Á Íslandi verður því vart talað um "endurreisn" bókmentanna, eins og að framan er sýnt, fyrst þær voru og höfðu allt af verið lifandi eign almennings. Sízt af öllu verður siðskiptunum eða forustumönnum þeirra, eignuð þessi rækt þjóðarinnar við fornrit sín, eða þá að þeir hafi stutt að ritstörfum í landinu á forna vísu, heldur hið gagnstæða. Það má sanna, að sumir prestar hins lútherska siðar voru svo óheyrilega kærulausir, eða svo fullir trúarofsa, að þeir létu brenna í haugum gömul handrit,eins og átti sér stað á Helgafelli skömmu eftir 1600, má vera af ótta við kaþólska trú. Síður en svo að þeir styrktu eða litu hýru auga þessa bókaiðju þjóðarinnar, andmæltu þeir kröftuglega, svo sem Guðbrandur biskup Þorláksson, er áður var getið, sögulestri, rímna kveðskap og öðru þessháttar sem gagnstæðu guðrækilegu líferni og góðum siðum.

Að sönnu má nefna það "endurreisn" eða endurvakningu að útlendingar byrja að gefa sig að ritum vorum árið 1600, en að eigna þá "endurreisn" siðskiptunum, nær ekki nokkurri átt; tilefnið er í rauninni hinir 16. aldar höfundar, svo sem Blefken og hans nótar, er mestan óhróðurinn rituðu um Ísland. Er rit þessi bárust Íslendingum í hendur urðu þeir ævareiðir og varð gremja þeirra undirstaða þess að þeir tóku að láta aðrar þjóðir vita af sér. Má svo að orði kveða að beztu menn þeirra gerðu þá með sér samtök um að hrinda þessum áburði af þjóðinni og auglýsa hinum siðaða heimi hversu háttað væri um menning og mentir þjóðarinnar, og hversu fráleitt væri að skipa henni í flokk með villiþjóðum. Arngrímur lærði gerðist nú oddviti þessara talsmanna þjóðarinnar. Rit hans flugu út um allan hinn mentaða heim, voru ýms þeirra prentuð hér og hvar í útlöndum. Jafnframt þessu þýddi hann sögurit vor fyrir nafntogaða danska fræðimenn, er birtu brot úr þeim í ritum sínum. Má því segja að Arngrímur hafi orðið fyrstum manna til þess að opna augu útlendinga, einkum þó frænda vorra á Norðurlöndum, fyrir þeim fjársjóðum er handrit vor hafa að geyma, enda má segja að upp frá þeim tíma verði íslenzk rit í almennum skilningi að sérstakri fræðigrein. En til þess að geta lagt stund á þessar bókmentir urðu útlendir fræðimenn að eignast aðgang að ritum þessum er nálega voru öll að finna á Íslandi. Þangað urðu þeir því að venda til þess að fá frumgögnin eða eftirrit þeirra, og þangað urðu þeir, vitanlega, að

sækja menn til þess að kenna sér að nota ritin og — eigi ósjaldan — að semja fyrir sig ritverkin er við þau studdust er frelsa skyldi nöfn þeirra frá ævarandi gleymsku. Á síðari öldum hefir það og tíðum borið við, að útendir fræðimenn, er telja sig vera höfunda bóka er byggja á íslenzkum heimildum, hafa lítið gert annað en að kosta prentunina, setja nafn sitt á titilblaðið en einhver Íslendingur, oftast ónafngreindur, verið látin leggja til efnið.

Eftir að útlendingar komust á snoðir um að á Íslandi væru rit er vert væri að kynnast, hófst útflutningur handrita, til Danmerkur, dræmt nokkuð í fyrstu, því menn voru tregir til að varpa frá sér fornum ættargersemum. En ekki leið á löngu þangað til Danakonungar fóru að hafa hönd í bagga og safna handritum fyrir sjálfa sig og senda menn til landsins í því skyni; gengu þeir svo langt í þessu efni að þeir gáfu út fyrirskipanir, um söfnunina er eftir það varð öllu greiðari. Næstir komu Svíar, er ekki létu sitt eftir liggja, og hélt þannig áfram útflutningur íslenzkra handrita um langt skeið. . .

Það er næstum broslegt, en þó engu að síður satt, að fyrstu kynni útlendra höfunda af bókmentum vorum — eins og sýnt hefir verið— eru sprottin af gremju Íslendinga sjálfra, yfir níðritunum er um þá voru samin; rekja má að þessum upptökum nám erlendra þjóða á íslenzkum fræðum.

Neyddur til varnar gegn illræmdum sakaráburði útlendra ritsnápa skapar Arngrímur hinn lærði nýja fræðigrein, er síðan hefir haldið sigurför um öll tevtónsk lönd, að minnsta kosti. Aðal brautryðjendur hennar, svo sem Oli Worm og Resen meðal Dana, Þormóður Torfason meðal Íslendinga, Rudbeck og Verelius meðal Svía o. fl., eru, allir til samans, lærisveinar Arngríms Jónssonar hins lærða.

Með hinu framanskráða, hefir í stuttu máli, en nægilega skýru, að vér vonum, verið reynt að gera grein fyrir hinni nýju fræðistefnu, frá sjónarmiði Íslendinga, en sá var höfuð tilgangur vor með ritgerð þessari. Fornritin íslenzku varðveita ekki eingöngu mesta kynstur af efni, er kemur við fornaldasögu Norðurlanda, þar sem áhrifa þeirra gætir einna mest, og sænskur rithöfundur lýsir með orðunum: "Engin útlend rit hafa haft jafn mikil og djúptæk áhrif á bókmentir vorar;" heldur eru þau sá nægta brunn ur er ausa má af allskonar fróðleik um þjóðháttu forn-Germana og yfirleitt menningu tevtónskra þjóða. Þjóðir þessar fara þó ekki af alhuga að stunda fornritin fyr en við byrjun 19. aldar, þó síðan hafi þær lagt meiri rækt við þau — einkum Þjóðverjar — en flestar fræðigreinar aðrar. Árangurinn af námi þessu fyrir bókmentir veraldarinnar,, en sérstaklega fyrir bókmentir tevtónskra þjóða, síðan á 17. öld, ef rakin væri til fullrar hlítar myndi veita efni í stóra bók. En það er utan við ætlunarverk þessarar ritgerðar. Þó verður ekki gengið framhjá einni hlið þessa máls, þeirri, er veit að mentun og menn-

ingu þjóða þessara, er hin nýja stefna á upptök sín hjá, jafnframt því sögu og þjóðmálaviðhorfi er drottnað hefir þá í löndum þessum, en þó skal aðeins á það drepið.

Að Íslendingum einum undanskildum áttu Norðurlandaþjóðirnar sama sem engar innlendar bókmenti er hlúð gæti að menningu þeirra og þjóðernismeðvitund. Af þessum ástæðum töpuðu Danir og Svíar tungunni og Norðmenn smám saman. Snéru Danir og Svíar huga sínum að suðrænum skólamannafræðum og fornmentum (einkum á 14. öld) og afræktu að öllu leyti sögu sína og þjóðlegar mentir. Hefði þjóðernismeðvitund Norðmanna verið vel vakandi hefðu þeir ásamt Íslendingum getað notið fornritanna íslenzku, löngu fram yfir þá daga að hinar þjóðirnar skildu þau ekki, því tungunni töpuðu þeir ekki fyr, en um eða eptir miðja 16. öld, þó mjög taki henni að hnigna löngu fyrir þann tíma. En það var öðru nær en svo væri. Hinir fáu fræðimenn Norðmanna er uppi voru um þetta leyti sömdu rit sín á Latínu eða Dönsku,varð því almenningi enginn styrkur að þeim, er til lengdar lét, til þess að verja tungu sína og menningu fyrir útlendum áhrifum og afturför.

Á Dani og Svía hafði fornmentastefnan er breiddist út með siðskipt unum hin djúptækustu áhrif. (Að Norðmönnum verður vikið síðar).

Í allflestum löndum, þar sem lögð var stund á sagnaritun var tíðkaður hinn svonefndi annálastíll. Á fornmentaöldinni, er menn fóru að leggja stund á grísk eða latnesk sagnarit, breyttist þetta. Sagnaritarar tóku að vanda framsetningu sína, fegra ritháttinn og keppa að því, að leiða fram menn og atburði, sem hefðu þeir þá lifandi fyrir augum. Sagnaritun var þá og lengi síðan talin til skáldmenta og lista. Samhliða þessu var ætlast til að sagan væri til einhverra nytja, og söguritaranum því ætlað að gæta þess, að skýra svo frá atburðum alment að gagn mætti hafa af frásögunni, til dæmis, í stjórnmálum, hermálum og öðru, af því tagi. Samkvæmt þessu bar því sérstaklega að gæta samhengis, orsaka og afleiðinga. Í samræmi við þessar kenningar skýrðu sagnaritarar frá atburðum sinnar tíðar. Samfara þessari endurreisn fornmentanna, var þjóðernismeðvitund manna vakin, er krafðist frásagna um fyrri tíðir. Þar á voru víða miklir erfiðleikar, jafnvel óyfirstíganlegir, en á sumum tímabilum hjá sumum þjóðum gætti þeirra ekki, þar sem fyrir voru efnismiklar sögulegar heimildir eins og hið mikla latneska sögurit Saxa í Danmörku. Þegar svo var ástatt, var sagnariturum nokkurnvegin auðvelt að fullnægja þessum tveimur kröfum, um list og nytsemi, en þar sem slíkar heimildir þraut, lentu höfundar í stöku ráðaleysi, en létu þó eigi þar við sitja. Rak þjóðarmetnaður þeirra þá á eftir, en við það komust sumir út í hinar verstu ógöngur og öfga. Þetta á þó helzt við um þá er rita hugðust frumsögu þjóðanna; beittu þeir þá oft hinum fáránlegustu aðferðum, skældu orð og staðanöfn úr fornritunum og tengdu saman, til

þess að fá þá niðurstöðu er þeir vildu komast að. Í augum flestra nú á dögum, ef ekki allra, er sem örvita menn hafi verið að verki, er litið er til sagnarita 16. aldar. En þess er ekki kostur að tilnefna nöfn eður dæmi. Þó var þessum höfundum vorkunn; allir þekktu þeir biblíuna og að þar var að finna samstæða sögu frá sköpun veraldar og fram að Kristsburði. Þar voru einnig ættartölur Gyðinga frá Adam og niður til manna er uppi voru við fæðing Krists; og sem vonlegt var, vildu Norðurálfumenn ekki lúta, í því efni, í lægra haldi fyrir Gyðingum. Var því almennt trúað á þeim dögum og löngu þar á eptir að allar þessar sagnir og ættartölur frá Adam og niður til Nóa væru sameiginlegar með öllu mannkyni. Samkvæmt fornum munnmælum áttu allar Norðurálfuþj. að vera komnar frá Jafet Nóasyni; virtist þeim því verða það hið mesta metnaðarmál að geta rakið ættir sínar frá honum á sama hátt sem Gyðingum hafði tekist að halda sögunni óslitinni, um ætt sína, frá Sem, bróður Jafets. Beittu fræðimenn nú öllu hugviti sínu, til þess að brúa þetta dýpi og gerast ekki eptirbátar Gyðinga. Þessari viðleitni þeirra, eigum vér ættartölurnar að þakka, er tíðum finnast í íslenzkum ritum þeirra tíma, er rekja ættir vorar til Hektors Trojukappa, Trojumanna og annara stórmenna frá Óðni og Ásum. Biblían, eins og frá var skýrt, var eina heimildin fyrir ættartölum milli Adams og Nóa, en heimildir þaðan sköpuðu þeir sér sjálfir með þjóðanöfnum í grískum fornritum, örnefnum heima fyrir, uppfundnum orðastofnum, fáránlega röktum, að lesendur nú á tímum rekur í rogastanz, á öllum þeim samsetningi og hugmyndaflugi, eigi síður, en niðurstöðunni, er þeir komust að. Það var ekki óalgengt að "heimildir" assyriskar, egypzkar, forngrískar og latneskar væru hreinlega falsaðar. Kunnastur að þessu falsi var ítalskur fæðimaður, Annius frá Viterbo (d. 1502), er um langt skeið var talinn helztur heimildarmaður í þessum efnum. Miklum tíma og miklum lærdómi var eytt í þetta starf, að búa til ættartölur. Sögur allra þjóða skyldu tengdar við biblíuna, það varðaði mestu, en er því var lokið og komið niður að innlendum konungaröðum, var rúnin ráðin, tína mátti þá saman söguviðburðina og raða þeim eptir stjórnarárum þeirra.

Meðal Norðurlandaþjóða voru nokkrir þessarar tegundar sagnaritara. Kunnastir eru Niels Pedersen (d.1579) í Danm. er bjó til ættartölur Jóta og rakti ættir þeirra frá Gomo syni Nóa, og Kláus Christoffersen Lyskander sagnaritari Danakonungs, er í riti sínu er út kom 1622, og hefir að geyma sögu Dana frá sköpun veraldar og upp til þess tíma, heldur fram kenningum Pedersens og fullkomnar þær. Samskonar starf meðal Svía vann Jóhannes Magnus, erkibiskup í Uppsölum, (gerður útlægur úr Svíþjóð og dó í Rómaborg 1544), þó ekki beinlínis falsaði hann heimildir sínar, og er bók hans að ýmsu leyti merk. Hann rakti ættir Svía frá Magog syni Jafets og er aðal heimildarmað-

ur hans Annius frá Viterbo. Ekki stóð á skýringum hans á uppruna orða og örnefna; þannig skýrði hann að nafnið Svíar væri komið af nafninu Sveinn, Uppsalir af nafninu Ubbi, Sigtún af nafninu Siggi og fleira, þessu líkt. Sömu tegundar voru rit Olaus Magnus, bróður hans, og Atlantica, eptir Olaf Rudbeck og fleiri. Því stigi náði hégómaskapur fræðimanna í þessum efnum, að þegar Pontanus fékk andsvör Arngríms Jónssonar gegn þeirri kenningu sinni að Ísland væri "Thule," þá furðaði hann mest á því, að Arngrímur skyldi vilja hafa af ættjörðu sinni þá dýrð að eiga langa fornöld; minna var vert um sannleikann, eftir hans skoðun.

Meðal norrænna höfunda á þessum tíma voru aðrir er tóku öllu skynsamari stefnu og snéru sér að þeim tímabilum aðeins er til voru um rökfærðar heimildir, eftir að þjóðirnar komu fram á sjónarsvið sögunnar. Voru Norðurlandaþjóðirnar vel staddar, í þessum efnum, þó einkum Danir, er áttu sagnabálk Saxa auk fleiri rita, er telja má sögulegar heimildir, þó sumstaðar séu blandaðar goðsögnum. Meðal þessara gætnari rithöfunda, má fyrst og fremst nefna þá Anders Sörensen Vedel (Vellejus d. 1616) og Arild Hvitfeld (d. 1609). Skipar hinn síðarnefndi alveg sérstakan sess, meðal samtíðarmanna sinna, sem hann notar framar og betur flestum öðrum, skjöl og heimildir til þess að lýsa mönnum og tímabilum sögunnar. Þegar loks norrænir fræðimenn komust að því, að til voru heimildir í íslenzkum ritum, um fornsögu þeirra, urðu þeir bæði fúsir og fljótir til að hagnýta þau. Verið getur jafnvel að Christiern Pedersen (d. 1554) hafi haft einhver lítilsháttar kynni af Heimskringlu Snorra Sturlusonar, (er bæði hann og fleiri eignuðu Ísleifi biskupi Gizurarsyni) og af öðrum íslenzkum handritum, ef til vill, en óljós hefir sú þekking verið og ófullkomin og fengin úr þýðingum, því á þeim dögum lásu jafnvel ekki danskir fræðimenn íslenzka tungu. Það var Heimskringla Snorra, í norskri þýðingu, er fyrst dregur athygli danskra (og sænskra) fræðimanna að fornum heimildum íslenzkum. Lögmennirnir norsku Laurenzins Hansen og Matthías Störsen þýddu Heimskringlu yfir á dönsku, eða útdrætti úr henni, all greinilega. Fyrri þýðingin var eigi prentuð fyr en 1899, en hin síðari var gefin út í Kaupmannahöfn 1594 af Jens Mortensen skólastjóra við Herlufshólmskóla og lengi eignuð honum. Beztu þýðingu af Heimskringlu gerði Peder Claussen Friis, prestur í Undal í Björgvinarstifti (f. 1545, d. 1614). Afrit hennar gengu manna á meðal unz þau vöktu eftirtekt Ola Worm, er lét prenta þýðinguna 1633. Þýðingar þessar vísuðu dönskum fræðimönnum til Íslands, til frekari heimilda. Þó Heimskringla komi ekki mjög við sögu Danmerkur, fyllir hún þó upp í frásögn Saxa, á marga vegu. En svo áttu eptir bráðlega að koma fleiri söguheimildir frá Íslandi er rekast skyldu á frásagnir Saxa.

Eins og sýnt hefir verið, leiddi þá af hinni suðrænu endurvakningar-

stefnu á Norðurlöndum, einskonar norræna fornmenta stefnu, ef svo mætti segja. Af hinum dönsku þýðingum á Heimskringlu Snorra, fengu norrænir menn hugboð um að til væri í fórum Íslendinga, forn rit er óþrotlegan fróðleik hefðu að geyma, um stjórnar og þjóðfélagsskipun norrænna landa. Þetta hugboð varð að vissu er þeir fóru að kynnast ritum Arngríms Jónssonar um Ísland, er hóf fræðistarf sitt, einmitt um það bil, er hugir útlendra fræðimanna tóku að hneigjast að fornritum Íslendinga.

Þannig stóðu þá sakir á Norðurlöndum. Danir urðu fyrstir til að taka með þakklæti þeirri sagnfræðilegu leiðbeiningu er þeir gátu fengið frá Íslendingum og nota þessa "nýju fræði" í þarfir stjórnar og landsmála. Svíum varð því eigi lítið bylt við, er þeir komust að því, að danskir fræðimenn hefðu fengið þessa óvæntu hjálp frá Íslendingum, og af ríg þeim, er var með þjóðunum, leiddi það að Svíar ásettu sér einnig að njóta hagnaðar af þessari þekkingu Íslendinga. Á þessum tímum urðu öll fræðistörf og sögurannsóknir liðir í stjórnmálabaráttu þjóðanna. Það var ekki fyr en þetta, að Svíar fóru að gefa gaum íslenzkum handritum, safna þeim og fá Íslendinga að þýða. Fyrstur til að ganga í þjónustu þeirra var Jón Rúgmann. En síðar komu á eptir honum ýmsir fleiri, fram um miðja 18. öld. Spratt þar upp hin mesta ástundan í fræðum þessum og þar var fyrsta íslenzka sagan gefin út 1664 (Gautreks saga og Hrólfs saga Gautrekssonar). En auðvitað hétu öll þessi fornrit, forn-sænskar bókmentir, er til Svíþjóðar kom, líkt og þær hétu forn-danskar í Danmörku, og tungan forn-sænska eða forn-gotneska (Lingua antiqua Svecica, Gothica, eða Sveo-Gothica, en hjá Dönum Lingua antiqua Danica), Á skömmum tíma lögðu hinir gáfuðustu menn meðal Svía fræði þessa fyrir sig, svo sem Georg Stiernhielm en þó einkum Ólafur Verelius, Ólafur Rudbeck og fleiri. enda, sökum þjóðmetnaðar Svía fékk stefan öflugan stuðning frá konungsvaldinu.

Síðastir allra koma Norðmenn til sögunnar. Þjóðernis vakning þeirra hefst ekki fyr en með 19. öld, eptir margra alda væran svefn þegar rómantiska stefnan, er þá fluttist land úr landi og hvarvetna hratt af stað nýjum þjóðernisbyltingum, kemst til Noregs. Vaknaði þá almennur áhugi fyrir þjóðlegum fræðum, og svo sem að sjálfsögðu, lögðu þá Norðmenn hendur á allt er þeir hugðu að á einhvern hátt myndi prýða eða varpa ljóma yfir sögu landsins. En með því að söguheimildir sjálfra þeirra voru veigalitlar og af skornum skamti urðu þeir að leita til hinna forn-íslenzku sagnaritara, er varðveitt höfðu í ritum sínum, flestar og gagnlegastar heimildir fyrir fyrri alda sögu Noregs. Fannst þá sumum sem þeir gerðust all fingralangir, því öll íslenzk handrit, voru nú talin af mörgum meiriháttar rithöfundum þeirra, norsk, og það hvort sem þau komu við sögu Noregs eða ekki. Við þetta var ekki látið sitja,

heldur voru öll afrek hinna fornu Íslendinga eignuð Norðmönnum líka, svo sem landa leitir, fundur Grænlands og Ameríku o.fl. Að megin þorri nítjándu aldar fræðimanna íslenzkra létu þá, að mestu leyti óátalið komast upp með þetta, kom til ef til vill af því, að þeir glöddust yfir hinum vaxandi áhuga er Norðmenn sýndu á fornritum vorum og vildu gjarna láta þá njóta frændseminnar. Þeir gátu vel unnt þeim þess, að styrkja sig í þjóðernisbaráttu sinni, með því að taka að láni eða jafnvel varpa eign sinni á fornritin og þau framaverk önnur, er Íslendingar unnu á fyrri tíð. Íslendingar vissu það hvort sem var, að hversu mikið sem aðrar þjóðir reyndu til þess að draga sér heiðurinn af verkum þeirra, myndi þeim aldrei takast að svifta þá þeirri sæmd er þeim bæri, í augum allra óhlutdrægra og menntaðra manna. Að telja Norðmenn höfunda að íslenzkum ritum, er samin voru á Íslandi, aðeins fyrir það, að það ber við, að þar eru skráðir atburðir er gerðust í Noregi, er álíka sanngjarnt og að eigna Íslendingum rit Dufferins lávarðar, "Letters from high Latitudes," sökum þess að þar er getið Íslands og íslenzkra mála. Íslendingar flestir hafa jafnan séð það, að þetta var fáráðs hjal hjá Norðmönnum, og bóla er hlaut fyr eða síðar að springa, og þótt sumir rithöfundar þeirra haldi enn fast við þessa stefnu, þá hafa þó flestir hinna betri höfunda Norðmanna komist að skynsamari niðurstöðu í þessu máli og eru farnir að viðurkenna að ráðvendni í þessum efnum, sem í öllum öðrum efnum, er og mun jafnan verða happasælust.

Þannig hafa þá Norðurlandaþjóðirnar allar hver af annari, eignað sér fræðirit hinna fornu Íslendinga, og nefnt þau og tunguna, er þau eru rituð á, ýmist forn-Sænsku (Gotnesku), forn-Dönsku eða forn-Norrænu.

En sannindi þessa máls eru þau, að í fornri tíð yfir öll Norðurlönd var töluð sem næst sama tungan, en ritmálið var Íslenzka Hin fáu ritverk er tekin voru saman á málískum hinna Norðurlandanna eru bæði að efni og rithætti fremur lítils virði. Á Íslandi einu hefir tungan varðveizt allt frá landnámstíð óbreytt fram til þessa dags, svo að bókmálið og hið mælta mál, er eitt og hið sama. Enginn skynsamur maður mun því hika sér við það, að nefna bókmentirnar fornu íslenzkar og tunguna Íslenzku.

Áhrif íslenzkra bókmenta

Eftir dr. Sigfús Blöndal

Áhrif íslenzkra bókmenta á bókmentir annara þjóða er umfangsmikið viðfangsefni, sem allmargar merkar bækur og ritgjörðir hafa verið samdar um af fræðimönnum ýmsra þjóða, enda þótt enginn hafi reynt að fjalla um það í heild sinni —og enn er margt órannsakað.

Í þessari stuttu ritgerð fæ ég ekki komið við að drepa á annað en mest áberandi atriði þessara áhrifa, og helztu rithöfunda.

Að sjálfsögðu gætir áhrifa íslenzkra bókmenta fyrst sem lifandi máttar meðal Norðurlandaþjóða. Íslendingar, sem erlendis fóru, fluttu sem vænta mátti mikið með sér af skáldskapararfi þjóðar sinnar, er svo stóð á, að tunga þeirra var því nær nákvæmlega hin sama og tunga móðurlandsins, Noregs, og lítt frábrugðin máli Danmerkur og Svíþjóðar. Hirðskáld Norðurlanda voru tíðum Íslendingar og gætti áhrifa þeirra, og síðar íslenzkra söguritara, mjög í Noregi; og á 13. öld viðurkennir hinn lærði danski sagnfræðingur, Saxo Grammaticus, þá þakklætisskuld, er hann standi í við íslenzka sögumenn, er hann hafi kynst, og eru oss jafnvel kunn nöfn sumra þeirra.

En í byrjun 14. aldar versna aðstæður að mun. Tunga móðurlandsins og bræðraþjóðanna breyttist mikið, en Ísland varðveitti mál sitt og hélt uppi fornum bókmentalegum háttum. Árangur af þessu varð sá, að þjóðir þeirra landa, er Íslandi voru nákomnust, fengu ekki lengur notið hinna miklu bókmenta þess. Norðmenn, Danir og Svíar sögðu allir skilið við fortíð sína; hugsunarhátturinn breyttist með nýjum tungum, fékk á sig meiri Norðurálfu- og alþjóðasvip, en veglegar erfðir forfeðra þeirra geymdust og voru í hávegum hafðar—án þess að þeir hefðu hugmynd um—á fjarlægri eyju, er fyrirlitin var fyrir sakir fátæktar og menn hugðu bygða af óþriflegum, hjátrúarfullum mönnum, enda væri þaðan inngengt til sjálfs Vítis.

Þessar ástæður breyttust smátt og smátt er fræðimenska raknaði við á Norðurlöndum á 17. öld. Arngrímur Jónsson lærði (1568—1648) lauk upp augum margra fræðimanna í Evrópu fyrir verðmætum fornra bókmenta vorra og sögu, og þrír danskir afbragðs fræðimenn, Worm, Resen og síðar hinn frægi Thomas Bartholin, létu heiminum í té, með aðstoð íslenzkra manna, þýðingar af nokkrum afbragðsverkum fornbókmentanna og rituðu ágætar bækur um mikilvægi þeirra. Sérstaklega er ástæða til þess að minnast Bartholins fyrir rit hans á latínu "Um orsakir hugrekkis Dana að fornu," sem þekt varð víða um slóðir. Eigi má heldur gleyma í þessu sambandi verkum ýmsra ágætra fræðimanna sænskra (en um

þá mun síðar meira rætt), og að lokum breyttust hugmyndir alþjóðar um sögu Norðurlandaþjóða við lestur sagnarita Þormóðar Torfæus (1636—1719).

Störf þessara afbragsmanna höfðu þó eigi áhrif á þjóðlegar bókmentir þeirra eigin tíma eða þjóða. Er undan eru skildar fáeinar þýðingar, þá rituðu þeir mest á latínu og voru lesendur þeirra fræðimenn einir. Og eigi verður þess vart, að tekið hafi að kenna áhrifa íslenzkra bókmenta á skáldskap bræðraþjóðanna fyr en komið er fram á síðari hluta átjándu aldar. Hið ágæta skáld Dana, Jóhannes Ewald (1743—1781) valdi sér norræn yrkisefni í höfuðritum sínum, en lánað hafði hann þau frá Saxo en eigi fornsögunum.

Adam Öhlenschlager (1779—1850) varð fyrstur danskra skálda til þess að viðurkenna skáldlegt gildi fornbókmenta vorra og nota það sjálfur til mikilla muna, og með því að hann var talinn höfuðskáld Dana á sínum tíma, þá urðu áhrif hans djúptæk, ekki einungis í Danmörku heldur og utan hennar. Sérstaklega urðu margir merkir sænskir rithöfundar er uppi voru samtímis, fyrir áhrifum frá honum. Urðu goðsagnir Norðurlanda honum hvöt til þess að rita "Ferð Þórs," "Guðir Norðurlanda," "Baldur hinn góði" —göfugan sorgarleik, grískan að ytra formi en norrænan að anda— og allmörg smærri kvæði. Í hinar rómantísku sögur sótti hann yrkisefnin í "Helgi," "Yrsa," "Hróars saga," "Hrólfur kraki" og "Ragnar loðbrók," og er það alt tengt munnmælum úr sögu Danmerkur. Hér er kvæðaflokkurinn um örlög Helga konungs vafalaust það ágætasta skáldlega afrek, er liggur eftir skáld á Norðurlöndum. Auk þessa ritaði hann einnig "Velentssaga" og "Örvar Oddssaga"—hvorutveggja í óbundnu máli, og styðst hið fyrra rit við Eddu-kvæði, en hið síðara við sérstaka rómantíska sögu.—En í Velentssögu kennir mjög áhrifa frá rómantískum skáldum þýskum, sérstaklega Tieck. Í Örvar-Oddssögu sækir Öhlenschlager meira í eigin barm, enda má enn lesa þá sögu sér til ánægju. Þá hefir Öhlenschlager einnig tekið yrkisefni úr íslenzkum bókmentum í þjóðsagnakvæði sín. En einkum er þó andagift hans mögnuð af þeim í leikrita-kveðskap hans. Auk goðsagnasorgarleiksins "Baldur hinn góði," sem þegar hefir verið getið um, samdi hann heilan flokk leikrita um söguleg efni. Meðal þeirra má geta um "Hákon jarl" og "Væringjarnir í Miklagarði," og er yrkisefnið í þeim úr Heimskringlu Snorra, "Palnatóki" úr Jómsvíkingasögu, "Kjartan og Guðrún" úr Laxdælu og "Landið týnda og endurfundna" úr Eyrbyggjasögu um Björn Breiðvíkingakappa, sem hafði mannaforráð í Vesturheimi.

Þekkingu Öhlenschlagers á ísl. tungu var mjög ábótavant. Hann kyntist bókmentunum aðallega í þýðingum. Þó má sanna með rökum, að hann reyndi að lesa frumritin, er fram liðu stundir, og sökum þess að hann var næsta næmur á hljóðbrigði og kveðandi, reyndi hann að líkja eftir ýmsum sérkenni-

legum íslenzkum bragarháttum. Stundum tókst honum þetta mjög vel, eins og í kvæðaflokknum um "Harald Hilditönn" (1810) þar sem hann notar þrennskonar mismunandi bragarhætti, er hann hafði fengið úr íslenzkum miðaldakveðskap (rímum). Engar rímur voru þá til í þýðingum og hefir hann því að líkindum kynst þeim fyrir atbeina íslenzkra manna í Kaupmannahöfn, og þykir mér sennilegast, að fræðimaðurinn Þorleifur Guðmundsson Repp hafi vakið athygli hans á þessum sérstaka skáldskap. Repp var vinur mágkonu hans, frú Rahbek, en hjá henni var svo gestkvæmt af bókmentamönnum, að frægt var, og hlýtur Öhlenschlager að hafa kynst honum þar.

Naumast er unt að gera of mikið úr áhrifum Öhlenschlagers á andlegt líf og bókmentir þjóðar sinnar. Og litu samtíðarmenn hans svo á, að eigi væri minst um vert, hversu lofsamlega honum hefði tekist meðferðin á norrænum yrkisefnum, er hann hafði þegið frá íslenzkum fræðum. Einn ágætastur fræðimaður, er Danmörk hefir alið, N. M. Petersen, kveður svo að orði um verk Öhlenschlagers:

"Ritverk Öhlenschlagers hafa haft óendanlega mikil áhrif í landi þessu, einkum fyrir þá sök, að hann gerði minningar fornaldar vorrar og goðsagnir Norðurlanda lifandi fyrir hugskotssjónum þessarar kynslóðar. Hann mælti: Vakna, þú þræll, er húkir sljór í ösku farinna alda! Hann afrekaði því á hálfri öld, er erlendar goðsagnir og latneskir stílar höfðu eigi áorkað á þremur öldum — hann vakti sál þjóðar sinnar, svo að hún fékk meðvitund um sjálfa sig og horfir nú í áttina til frelsissólarinnar. Drottinn blessi hann!"

Samtímis Öhlenschlager og eftir hans dag var annar merkur danskur rithöfundur uppi, Nicolai Fredrik Severin Grundtvig (1783—1872), er síðar varð nafnfrægur trúarleiðtogi og höfuðsálmaskáld Dana á síðari tímum, og hratt auk þess af stokkunum lýðskólahreyfingu nútímans, sem svo farsæl áhrif hefir haft á Norðurlöndum. Grundtvig var fróður maður og gat lesið íslenzk rit á frummálinu. Í skáldskap sínum glímir hann sumstaðar við efni úr íslenzkum bókmentum, en yfirleitt verður ekki annað sagt, en að meðferð hans sé lakari en Öhlenschlagers, er var miklu færari listamaður. En lærdómi Grundtvigs er reistur varanlegur bautasteinn þar, sem er þýðing hans á Heimskringlu Snorra (1818 — 1822), — auk þess þýddi hann kvæði Beowulfs úr engil-saxnesku og Gesta-Danourm eftir Saxa. Þýðingar Grundtvigs eru taldar sígildar í síðari tíma bókmentum Dana, sökum kjarkmikils og mergjaðs stíls; en því miður er þessi ritháttur, sem svipar oft til alþýðlegs máls, næsta ólíkur orðalagi Snorra. En frábær áhrif Grundtvigs á samlanda sína, einkum bændurna, og áherzlan, sem hann hefir lagt á gildi íslenzkra bókmenta til þess að rækta föðurlandsást og gera fortíð þjóðarinnar lifandi fyrir hugskotssjónum núlifandi kynslóðar, hefir valdið því, að fornsögurnar

og Eddurnar eru nú skyldunámsgrein í öllum lýðskólum á Norðurlöndum. En það er meðal lýðskólamanna í Danmörku, sem Ísland hefir jafnan átt og á enn marga sína beztu og tryggustu vini.

Í þessu sambandi verður að minnast tveggja danskra fræðimanna, því að starf þeirra við þýðingar og útgáfu íslenzkra rita var mjög mikilsvert. Hinn fyrri er Niels Mathias Petersen (1791—1862), er þýddi Íslendingasögur, höfundur margra ágætra rita um norræna goðafræði og bókmentasögu, en hinn síðari er Carl Christian Rafn (1795—1864) stofnandi hins Konunglega norræna fornfræðafélags og útgefandi og þýðandi hinna helstu rómantisku sagna. Verk þessara manna, ásamt dönskum og latneskum þýðingum af íslenzkum fornritum, sem ýmist hafa verið gefin út af Fornfræðafélaginu eða stjórn Árna Magnús sonar safns hafa stuðlað mjög mikið að útbreiðslu þekkingar á þessari sérstöku grein norrænna fræða. Þýðingar N. M. Petersens mega teljast alþýðurit í Danmörku, enda þótt hann noti oft svo fornlegt mál, að sögurnar virðast fyrir þá sök úreltari en þær í raun og veru eru. Mentaður nútímamaður, er les þessar gömlu frásagnir á frummálinu, furðar sig oft á því, hve mikill nútímasvipur er á þeim á fleira en eina lund. En fjarlægðin í tíma og að hugsun verða tilfinnanlegri er lesnar eru þýðingar, þar sem stælt er fornt mál og stíll, svo sem í þýðingum N. M. Petersens á dönsku og William Morris og Eiríks Magnússonar á ensku.

Margvísleg málfræðisrit hins mikla málfræðings Rasmus Rasks (1787—1832) léttu einnig mikið undir íslenzkunám á þessu tímabili.

Arfþegar Öhlenschlagers, er mjög sigldu í kjölfar hans um meðferð á íslenzkum yrkisefnum voru þeir Poul Martin Möller í sögunni "Eyvindur skáldaspillir" og einkum J. C. Hauch, eitt fremsta skáld og skáldsagnahöfundur Dana á 19. öld, í tveimur ágætum ritum, "Saga Þorvaldar víðförla" og "Halldórssaga," og styðst hin síðari við íslenzkar munnmælasögur um Halldór Snorrason. Þá kennir íslenzkra áhrifa einnig í ritum eftir Carl Bagger og síðar í verkum J. P. Jacobsens, er endurritaði Kormákssögu. —Á síðari hluta nítjándu aldar má geta um tvö dönsk höfuðskáld, er mjög leituðu í íslenzkar heimildir, Holger Drachmann í ágætu leikriti sínu, "Hallfreður vandræðaskáld," er studdist við íslenzka sögu um samnefnt skáld, Edvard Brandes í "Ásgerður," þar sem áhrifin frá Sæmundareddu og Njálu eru einkar ljós, sérstaklega í kvenlýsingunum. — Hér má einnig geta um fagra skáldsögu úr íslenzku nútímalífi, "Gegnum brim og boða," eftir Carl Andersen (1828—1883), er hlotið hafði mentun sína á Íslandi og unni landinu og þjóðinni. Önnur dönsk skáldsaga úr íslenzku nútímalífi, en næsta ólík að svip, er "Í fótspor Messíasar" eftir frú Thit Jensen, þektan kvenrithöfund, en þar logar áköf heift til alls þess, er íslenzkt er. Yfirleitt má segja að dönskum rithöfundum hafi fund-

ist fátt til um Ísland nútímans. En á síðustu árum 19. aldar og í byrjun þessarar hefir komið fram flokkur íslenzkra rithöfunda, er búsetu hafa átt í Danmörku og ritað á dönsku um íslenzk nútíðarefni. Gunnar Gunnarsson (f. 1889) er þeirra bezt kunnur, en sögur hans "Borgarættin," "F ó s t bræður," "Sælir eru einfaldir," "Kirkjan á fjallinu" o. s. frv. hafa aflað honum mikillar frægðar, og hafa ýmsar þeirra, ásamt mörgum smásögum hans, verið þýddar á ýms tungumál Norðurálfunnar. Sumir þessir rithöfundar, svo sem leikrita og sagnaskáldið Guðmundur Kamban og kvæða og sagnaskáldið Friðrik Ásmundsson Brekkan, verða ekki taldir með dönskum rithöfundum, með því að þeir frumrita á íslenzku en þýða síðan rit sín á dönsku, en verk Gunnars Gunnarssonar eru frumrituð á dönsku en síðan þýdd af öðrum mönnum á íslenzku til þess að hinum fyrri samlöndum hans gefist kostur á að lesa þau.

Það mætti vekja furðu manna, er þeir hverfa frá Danmörku til Noregs, að áhrifa hinna dásamlegu sameiginlegu miðaldabókmenta gætir tiltölulega miklu minna hér í hinu forna móðurlandi Íslands, en í Danmörku. Þó skal athygli á því vakin, að það var Norðmaður, P. Clausen, sem með þýðingu sinni á Heimskringlu árið 1633 gerði samlöndum sínum og Dönum kleift að færa sér það frábæra rit í nyt. En það er ekki fyr en á síðari hluta 19. aldar sem norsk skáld taka að sækja sér yrkisefni úr hinum veglegu fornu bókmentum. Í öllum hinum ágætu leikritum Björnstjerne Björnsons (1832—1910), "Orustuhlé," "Sigurður slembir," "Sigurður Jórsalafari" og "Sverrir konungur" og eins í söguljóðinu "Arnljótur gellini," kennir mjög innblásturs frá fornum, íslenzkum sagnaritum, sérstaklega Snorra, og auk þess hefir hann ort fjölda kvæða um norræn efni. "Orustuhlé" er sérstaklega athyglisvert sökum þess, að það er fyrsta sagnaleikrit hans í óbundnu máli. "Sigurður slembir" (leikritaflokkur í þrennu lagi) er eitt ágætasta verk í bókmentum Norðurlanda, á köflum óviðjafnanlegt sökum þunga ástríðunnar og fágætra mannlýsinga, en "Sigurður Jórsalafari" er að líkindum kunnari víða um heim vegna þess að Edward Grieg hefir samið við leikinn dásamleg sönglög.

Hinn mikli samtímismaður Björnsons, Henrik Ibsen (1828—1906) sækir efni og andagift í fornsögurnar er hann ritaði leikrit sitt "Víkingarnir á Hálogalandi" og þó einkum og með betri árangri þar sem er "Konungsefnin," en í því stórfelda leikriti er fjallað um uppreist Skúla hertoga gegn Hákoni konungi Hákonarsyni, tengdasyni sínum, svo sem sagt er frá í sögu konungsins.

Ýmsir minni háttar rithöfundar hafa siglt í kjölfar þessara stórskálda. Ágætt leikrit um efni úr sögu Íslands er sorgarleikurinn "Jón Arason," eftir Kristofer Janson, skrifað á norsku sveitamáli ("landsmaal") og fjallar um mikilmennið er síðastur var katólskra biskupa á Íslandi og baráttu hans

gegn lögfestingu mótmælendatrúar og ágangi konungsvaldsins. Á vorum dögum bera skáldsögur hins fræga kvenrithöfundar, Sigrid Undset (f. 1882), er þegið hefir Nobels verðlaun, vott um að hún er gagnkunnug hinum fornu sögubókmentum. Einkum kemur það í ljós í "Kristín Lavransdóttir," (1920—1922), höfuðriti hennar, og einnig í "Ólafur Auð unnarson," en þetta eru hvorutveggja frásögur úr norsku lífi á 14. öld. Ein af fyrri sögum hennar "Víga-Ljótur og Vígdís" er lýsir sérkennilegum og sorglegum árekstri manna, er mjög nákvæm eftirlíking af Íslendingasögum.

Allmörgum íslenskum sögum, sérstaklega frá hnignunartímabilinu, var snúið á sænska tungu á miðri 17. og öndverðri 18. öld. Sænskir sagnfræðingar og fornfræðingar litu á sumar þeirra sem heilagan sannleika og töldu þær bera vott um dásamlega fortíð Svíþjóðar. Kynja-sagnfræðin, sem studdist við þessar sögur, nær hámarki sínu hjá Olaf Rudbeck eldra (1630—1702) í hinu fræga riti hans Atlantica. Johan Peringskiöld (1654—1720) gaf fyrstur út Heimskringlu Snorra, og annað mikilsvert verk sænskrar fræðimensku var "Norrænar hetjusögur" (Nordiska Kampadater) eftir Björner, er út var gefið 1737. Var þar texti á frummálinu og sænskar þýðingar af ýmsum rómantiskum sögum. Bók þessi náði almennri hylli og hafði mikil áhrif. En áhrif íslenzkra bókmenta á sænskan skáldskap verða ekki magnmikil fyr en á fyrstu áratugum 19. aldar, er rómantiska stefnan komst í öndvegi og Öhlenschlager tók að tendra áhugann, en rit hans voru alt eins vinsæl í Svíþjóð og í Danmörku. Flokkur snjallra rithöfunda, er kallaðir voru "Fosforistar" eftir nafninu á aðalmálgagni sínu, studdi hreyfinguna dyggilega, ekki síst foringi þeirra, P.D.A. Atterbom (1790-1855). En aðrir flokkar og bókmentastefnur urðu einnig fyrir áhrifum af dásemd hinna fornu bókmenta, og fyrir því sjáum vér, að meðal aðdáenda þeirra og fylgismanna eru höfuðskáld og rithöfundar Svía á öndverðri 19. öld, Erik Gustaf Geijer, Per Henrik Ling og Esaias Tegnér (1782-1846), mesta skáld Svíþjóðar á þessu tímabili. "Friðþjófssaga" hans, sem studdist við gamla íslenzka sögu, var fyrst gefin út 1825 og skipaði honum um leið á bekk með beztu skáldum Norðurálfunnar. Enginn kvæðaflokkur, er stuðst hefir við íslenzkt rit, hefir orðið eins vinsæll víðsvegar um Norðurálfuna eins og þessi, og bera fjölmargar þýðingar á margvíslegum málum vott um það. Auk þess, sem efnið sjálft var skáldlegt og aðlaðandi, ruddi Tegnér nýjar brautir í yndislegri bragsnild, því að næmleiki hans á stíl og kveðandi var með afbrigðum.

Enda þótt margir nafntogaðir sænskir rithöfundar hafi orðið fyrir áhrifum af íslenzkum bókmentum eftir daga Tegnérs, og tekið sér íslenzk yrkisefni, verður ekki sagt, að nokkur þeirra hafi staðið honum jafnfætis. Á síðari helmingi 19. aldar gaf A. U. Baath (1853-1912)

út ágætar þýðingar af nokkrum beztu Íslendingasögunum, og notar hann einnig í sumum kvæðum sínum íslenzkar þjóðsagnir frá síðari tímum. Hin frábæra skáldkona Selma Lagerlöf (f. 1858) notar á mjög áhrifamikinn hátt hið stórfelda kvæði Bjarna Thorarensen, Sigrúnarljóð, í hinni ágætu skáldsögu sinni "Í banni" (1918).

Einkennilegt er, hve lítil áhrif bókmentir Íslands hafa haft í Þýzkalandi, þegar þess er gætt, hve landið hefir lagt til marga afbragðs fræðimenn, málfræðinga og fornfræðinga, svo sem Konrad von Maurer, Mullenhoff, A. Heusler o. fl., sem verið hafa hinir dyggustu vinir Íslands og lagt drjúgan skerf til vísindalegrar rannsóknar á sögu vorri, tungu og bókmentum að fornu og nýju, jafnframt því, sem aðrir þýzkir fræðimenn og vísinda hafa rannsakað náttúrusögu landsins. Á 18. öld viðurkendi hinn mikli Herder að fullu, skáldskapargildi hinna fornu bókmenta vorra, og í byrjun nítjándu aldar ritaði F. de la Motte Fouque margar bækur, þar sem kennir mjög áhrifa frá íslenzkum þjóðsögnum, og jafnvel sjálf yrkisefnin stundum íslenzk. Mesta frægð hlutu hinar löngu skáldsögur, "Ferðir Þjóðólfs Íslendings" og "Hetja Norðurlanda", þríþætt saga um Sigurð Fáfnisbana. Allmikill þróttur er í sögunni, en margur ritrýnir nútímans mundi að líkindum taka undir orð Heines um kappann: "Hann er sterkur eins og fjöll Noregs og hamslaus eins og hafið umhverfis landið. Hann hefir hundrað ljóna hugrekki og tveggja asna vitsmuni." — Vert er að taka eftir því, að Richard Wagner fer eftir íslenzku sögninni í Niflungahring sínum, en ekki eftir hinu þýzka Niebelungenlied. — Af nútímarithöfundum þýzkum má geta um Theodor Fontane (1819-1898), sem hefir haft nokkura þekkingu á íslenzkri tungu og bókmentum. En ekki er ósennilegt, að hinn mikli áhugi á öllu því, sem íslenzkt er, sem nú er sýnilegur í Þýzkalandi, og hinar kappsamlegu þýðingar úr íslenzku, "Thule" einkum bera vitni um, muni á sínum tíma bera mikinn ávöxt. Þá hafa og verk fræðimanna eins og Austurríkismannsins J. C. Poestion og Paul Hermanns stuðlað mjög mikið að því að vekja áhuga fyrir Íslandi nútímans.

Áhrif íslenzkra bókmenta á aðrar þjóðir á meginlandi Norðurálfunnar hafa verið litlar — raunar því sem næst engar. Á Ítalíu leggur Leopardi íslenzkum ferðamanni í munn mál svartsýni sinnar í hinu fræga riti: "Samtal Íslendings og náttúrunnar" Að líkindum hefir hann fengið hugmyndir sínar um náttúru Íslands og þjóðarsiði úr frönskum og þýzkum þýðingum af Ferðasögu Eggerts Ólafsonar. Í frönskum bókmentum eru íslenzkar lýsingar nokkuru betri, og stafar það af því, að nokkur íslenzk rit hafa verið þýdd á frönsku, og eins hinu, að franskir vísinda og ferðamenn hafa komið til Íslands og ritað verðmætar bækur um landið og bókmentir þess. Mun verka þeirra Gaimard og Marmier ávalt minst með þakklátum hug af þjóð vorri. En áhrif þeirra á franskar bókmentir eru naumast teljandi.

Þegar undan er skilinn Leconte de Lisle einn, og rit hans "Poemes barbares," þá verður ekki bent á eitt einasta afbragðsskáld eða rithöfund frakkneskan, er sýnt hafi nokkurra sérstaka þekkingu á íslenzkum bókmentum. Með því að sá, er þetta ritar, dáist að frönskum bókmentum yfirleitt, og Victor Hugo sérstaklega, leyfir hann sér að ganga þegjandi fram hjá hinni ferlegu sögu hans "Han d'Islande," og þar sem getið er um Ísland í "Pecheur d' Islande" eftir Loti og "Voyage au centre de la terre" eftir Jules Verne, þá fær það ekki dulist að þessir frægu höfundar eru með öllu áhugalausir fyrir hinni veglegu fortíð lands vors og að líkindum með öllu þekkingarlausir um bókmentir þess.

Það er því fagnaðarefni að geta horfið frá ófrjóum lendum meginlandsins og aftur norður á bóginn—þessu sinni til Englands. Hér verðvart djúptækra og margvíslegra áhrifa og fyrir oss verður að minsta kosti einn rithöfundur, sem jafnfætis stendur hinum ágætu rithöfundum Norðurlanda, er þegar hefir verið getið um.

Á 17. og 18. öld þektust íslenzkar bókmentir á Englandi aðallega í latneskum þýðingum fræðimanna af Norðurlöndum og af hinum frægu ritum Thomas Bartholins, sem getið hefir verið um. Í "Thesaurus" eftir George Hickes (1642-1715), sem út var gefið í Oxford 1703-1705, var þýðing í óbundnu máli af "Angantýr vaknar" úr Hervararsögu. Þetta var mikilsvert verk, því það vakti áhuga á hinum fornu bókmentum, og árið 1770 kom út þýðing Percys biskups á "l'Histoire de Danemark' eftir svissneska fræðimanninn P. H. Malet, og var nefnt á ensku "Northern Antiquites," en í því riti bættust enn við nokkurar þýðingar á íslenzkum kvæðum. Thomas Gray varð fyrstur verulegra skálda til þess að nota þennan forna skáldskap, þó eru Örlaganornirnar, og hið markverða kvæði hans "Niðurstigning Óðins" frekar bergmál en þýðing af Darraðarljóðum og Vegtamskviðu. A. S. Cottle gaf árið 1797 út þýðingu sína á Sæmundareddu, og 1804 komu "Úrvalsljóð íslenzk" út, er William Herbert hafði þýtt úr frummálinu. Sir Walter Scott þekti öll þessi verk, og hafði hann sérstakt dálæti á Bartholin. Hann ritaði 1813 frásögn um Eyrbyggjasögu fyrir útgáfu Mallets, "Skýringar á norrænum fornfræðum". Svo er að sjá sem honum hafi þótt afarmikið til um Eyrbyggjasögu Hann vitnar mjög mikið í hana í ritinu "Um áratrú og galdur." Af skránni yfir bækur Scotts í Abbotsford sést, að hann hefir átt margar íslenzkar bækur, frumrit og þýðingar, og hann færir sér þessa þekkingu í nyt í sumum skáldsögum sínum, einkum í "Haraldur hugrakki" og "Ræninginn." En við það verður að kannast, að þekking hans á norrænni goðafræði og sögu var ekki nákvæm. Hann talar t. d. um slafneska guðinn "Czernebock" (czerny bog hinn dökki guð) í Ivanhoe og Haraldi hugrakka sem væri þetta guð heiðinna Dana og Saxa. Og ekki verður sagt að áhrifa kenni

frá íslenzkum fræðum í frásagnarhætti hans.

Á 19. öld örfast mjög fræðimenska um íslenzk efni á Englandi. Hin mikla íslenzk-enska orðabók, er Richard Cleasby hóf að semja og Guðbrandur Vigfússon lauk við árið 1874, er enn í dag fullkomnasta og bezta orðabókin yfir hið forna mál vort. Thomas Carlyle hélt mjög fram máli goðafræði Norðurlanda í fyrirlestrum sínum um hetjur árið 1840, og þýðing Samuels Laings á Heimskringlu 1844 varð til þess, að Carlyle ritaði "Fornir Noregskonungar." Í sömu lindina sótti Longfellow hvötina til þess að yrkja kvæðaflokkinn um Ólaf konung Tryggvason, og hið fræga "Þórsmál", sannarlega norrænt að anda, er nokkurskonar forleikur að þessum flokk, sem nefndur er "Saga söngvarans" og er hluti af "Sögurnar í veitingahúsinu við þjóðveginn" sem út er gefið 1863. Annað markvert kvæði, sem hafið var 1850 en ekki birt fyr en 1868, er "Ferðin til Vínlands" eftir James Russel Lowell. Vitanlega hafa margir enskir og amerískir rithöfundar skrifað og ort um þessar frægu rannsóknarferðir (m. a. R. M. Ballantyne) og Charles Kingsley færði Ameríkumönnum greinilega heim sanninn um mikilvægi þess, að Íslendingar uppgötvuðu Ameríku, í fyrirlestrum sínum árið 1874, er hann kom þangað til lands. Sir George Webbe Dasent, sem þýddi Njálssögu og Gísla sögu Súrsonar, er einnig höf undur skáldsögunnar "Víkingarnir í Fystrasalti," sem styðst við Jómsvíkinga og Knytlingasögur. En hvorki verður sagt um þessar sögur né sögur annara enskra rithöfunda um íslenzk viðgangsefni, er tekin hafa verið beinlínis eða óbeinlínis úr fornsögunum (eins og t. d. "Eiríkur bjarteygði" eftir Rider Haggard) að almenningur hafi orðið verulega hugfanginn af þeim, og ekki er sennilegt, að þær verði taldar til höfuðrita þessara höfunda. Sögur, sem gerast eiga á Íslandi — fræg og að ýmsu leyti markverð bók er "Glataði sonurinn" eftir Sir Hall Caine — eru að jafnaði ekki með miklum íslenzkum svip, þótt nöfn og staðhættir kunni að vera það, og lundarfari manna er sjaldnast lýst með þeim einkennum, sem vér mundum kannast við að væri vor einkenni. Meiri líkindi eru til þess,að hið fagra kvæði Matthew Arnolds "Dauði Baldurs," kvæði Sir Edmund Gosse, "Dauði Arnkells" og sorgarleikur hans, "Eiríkur konungur" varðveitist í minni manna, og athygli vildi ég einnig vekja á mjög hugnæmum og markverðum sjónleik, "Gísli Súrsson," eftir kvenrithöfundinn Beatrice Helen Barmby (1900).

En William Morris varð fyrir meiri áhrifum af íslenzkum bókmentum en nokkur annar enskur rithöfundur. Viðkynning hans við Eirík Magnússon, íslenzkan fræðimann, er búsettur var á Englandi, og ferðir hans til Íslands, ollu því að hann varð vel að sér í íslenzku máli, og sannast það greinilega af þýðingum hans, er hófust 1869 með Gunnlaugs sögu Ormstungu og Grettissögu og enduðu með Heimskringlu, er Eiríkur Magnússon lauk

við eftir að Morris var látinn. Eg hefi þegar drepið á þessar þýðingar í sambandi við þýðingar N. M. Petersens á Íslendingsögum. En mikilvægari í mínum huga eru hin frumlegu skáldverk Morris, þar sem hann notar íslenzk eða norræn yrkisefni, eins og í "Unnendur Guðrúnar" í "Hin jarðneska Paradís", en í þessu dásamlega söguljóði er efnið tekið úr Laxdælu. Við það verður að vísu að kannast, að hin forna saga fær á sig nokkurn nútímasvip, svo að betur falli lesendum á Viktoríu-tímabilinu — gengið er þegj andi fram hjá ruddalegri framkomu Kjartans við ættingja Guðrúnar, og verður því frásagan honum hliðhollari en í hinni fornu sögu, sem trúrri er veruleikanum. Myndin af vini hans og keppinaut, Bolla, er dregin af snild, og eins er um kvenlýsingarnar — Guðrún, ákaflynd og stórlát, og hin þýðlynda Hrefna. "Fóstrun Áslaugar, "önnur frásaga í "Hin jarðneska Paradís", styðst við þjóðsögn í Völsungasögu, en sú saga varð (1877) yrkisefni Morris í ágætasta söguljóði hans, "Sagan af Sigurði Völsung og falli Niflunga." Um hana segir ágætur ritrýnir (C. H. Nordby), að hún sé "hin óviðjafnanlega kóróna allra enskra ljóða um fornnorræn efni". Áreiðanlegt er, að Morris leit sjálfur svo á, sem þetta væri hans mikilsverðasta verk, og er ekki líklegt, að það gleymist meðan næmleikur fyrir stórfeldum kveðskap er til á jörðu. Dásamlegt er, hvernig hann notfærir sér þekkingu sína á margvíslegum sviðum íslenzkra fræða. En útfærslan í kvæðunum og hitt, hversu ant hann lætur sér um smáatriði í meðferðinni á hinum fornu sögnum, minnir frekar á Hómer en Eddurnar, enda þótt hann taki upp í ljóð sín ágæta kafla úr þeim.

Íslenzkra áhrifa verður einnig vart í sögum hans í óbundnu máli, sérstaklega í "Ylfingaættin" og "Fjallarætur,"og hér iðkar hann það einnig mikið, sem honum var næsta eiginlegt, að smíða ensk nýyrði eftir íslenzkum fyrirmyndum; en vafalaust gerir þetta almenningi óhæg-ara um lestur þessara yndislegu bóka. Morris var hugleikið að koma á fót nýrri tegund óbundins listamáls handa samlöndum sínum, á sama hátt og hann kappkostaði að kenna þeim að meta nýja uppdrætti sína í vefnaði og nýjan myndastíl í bókum. Dæma verður nýbreytni hans í máli samhliða öðrum afrekum hans fjölbreytta upplags. Hann telur sig eiga erindi við þá eina, er unna listinni ómengaðri og málinu hreinu — og hirðir ekki hót um skoðanir annara. Íslenzk náttúra hafði djúptæk áhrif á huga hans, og eftirtektarvert er, að þegar hann t. d. í Fjallarótum er að skýra frá herferð, sem tevtónskur ættbálkur í Alpafjöllunum hefir hafið gegn Húnaskaranum, sem æðir inn í landið, lýsir hann landinu á þá lund, sem að líkindum á hvergi við nema á Íslandi. Hann bregður upp fyrir oss stórum hraunbreiðum og dökk um hömrum, fljóti, sem nefnt er 'Shivering flood" (Skjálfandi) og eldfjalli með íshettu, er heitir "Shieldbroad" (Skjaldbreiður) — þetta er í raun og veru landslag,

sem hann sjálfur hefir séð á ferðum sínum á Íslandi.

Morris lætur í ljós ást sína á Íslandi í ljóðabókinni "Poems by the Way". Í kvæðinu "Ísland eygt' eru þessar línur — (Ísland talar):

"Not for this nor for that was I
wrought.
Amid waning of realms and of
riches
And death of things worshipped
and sure,
I abide here, the spouse of a God,
And I made and I make and en-
dure.

Hann eygir bjargandi mátt í Íslandi, sem á sínum tíma muni koma sljófu, þjáðu mannkyni til hjálpar:

"Yet sure when the world shall
awaken
this too shall be mighty to save.

Hér mun ég ljúka máli mínu. Ef litið er yfir alt í heild, kemur í ljós, sem vænta mátti, að áhrif Íslands hafa verið magnmest meðal þeirra þjóða, sem oss eru nákomnastar að ætterni — Norðurlandaþjóða og enskumælandi þjóða. En líklegt er, að Þýskaland hrífist í framtíðinni, jafnvel enn meira en nú, af töfrum fornbókmenta vorra, ekki sízt fyrir þá sök, að þráin eftir sjálfs-þekkingu og tjáningu örvast nú óðum eftir nýafstaðnar heimshörmungar. —Og örugt mun að spá hinu sama um enskumælandi þjóðir. Því ekki á það við um Norðurlönd ein, heldur allan tevtónskan heim, að vötn öll falla til Íslands. Ísland var, er og mun verða tengslið milli allra tevtónskra þjóða, og áhrif þess munu sækja fastast á þá, er bera kensl á sitt eigið kyn, einkenni þess, hugsjónir þess og skyldur.

Íslenzkar bókmentir eptir siðskiptin

Eftir Einar Ól. Sveinsson
mag. art.

Þegar farið var að líða á fyrra helming 16. aldar, dró til stórra tíðinda á Íslandi. Þá tók að berast þangað gnýrinn af þeim atburðum, sem gerðust suður um Evrópu, og innan stundar var Ísland ekki lengur hlutlaus áheyrandi, heldur var það miskunnarlaust dregið inn í leikinn. Þð var sogað inn í iðukast þeirrar trúarbyltingar, sem þá geisaði í flestum löndum norðan Mundíufjalla og Ágústína munkurinn Morten Luther átti mestan þátt í að hrinda af stað.

Að sjálfsögðu hefir margt stutt þessa hreyfingu, þar sem hún er upp runnin, en hún er án efa ekki annað en nauðsynleg afleiðing ástandsins, sem þar var, í trúmálum, kirkjumálum og félagsmálum. En öðru máli gegnir um siðskiptin á Íslandi. Orsakirnar voru þar pólitízkar, siðskiptin urðu fyrir valdboð frá Kristjáni konungi III., og fyrir utan áhrif þau, sem þessir atburðir höfðu á trú manna og siðu, voru þeim samfara hinar afarríkustu breytingar á hag og sjálfstæði þjóðarinnar.

Kaþólsk kristni hafði verið í lög leidd á Íslandi árið 1000, og var kirkjan lengi framan af á leikmanna valdi. En þetta breyttist, er tímar liðu. Á 12. og 13. öld var kirkjan mjög að færast í aukana, og eptir 1300 var kirkjuvaldið komið í algleyming, en fer þó stöðugt í vöxt allt til siðskipta. Þá er svo komið, að kirkjan á hér um bil helming allra jarðeigna í landinu.

Varla gat hjá því farið, að í kekki kastaðist milli kirkjunnar og leikmanna. En þær deilur voru alltaf út af fjármálum og engum leikmanni kom nokkru sinni til hugar að rísa á móti hinni minnstu kenningu kirkjunnar né draga á nokkurn hátt úr andlegu valdi hennar.

En þegar siðskiptahreyfingin fer að magnast suður í löndum, fer auðvitað ekki hjá því að einstöku menn verði snortnir af hinum nýja sið, einkum námsmenn og kennimenn. Þeir snúast því fljótlega til liðs við konung. Þá grípa og tækifærið nokkrir höfðingjar, sem búast við að hafa hag af hnekkingu kirkjuvaldsins, og styðja þeir lútherskuna. Þessar eru þá hinar innlendu stoðir þessarar trúarbreytingar.

En er þá nokkuð það í skapferli þjóðarinnar, sem fellur saman við þessa germönsku hreyfingu og gerir mótmælendatrúna Íslendingum eiginlegri? Þetta er erfið spurning, en svo eftirminnileg áhrif hafði lútherskan á bókmenntir þjóðarinnar, að æskilegt er að athuga þá þætti í trúarlífi hennar, sem snerta þetta mál.

Svo virðist, sem Íslendingum sé eiginleg hneigð til að leita guðs milliliðalaust. Þeir eru einstaklings-

hyggjendur í trú sinni; prestar og söfnuðir eru þeim minna virði en tíðkanlegt er víða annarsstaðar. Trúin verður annaðhvort innileg eða engin. Hún er ekki frumleg né auðug af margskonar blæbrigðum. Hún er lifandi styrkur, en ekki litauðug, svellandi ástríða. Hún hneigist að hinni innri fegurð, metur meira fagran söng en glæsilega helgisiði. Í sálmum Íslendinga ber miklu minna á myndum úr náttúrunni og fegurð þessa heims, en í sálmum margra annara þjóða. Þeir leggja ekki úr hófi fram rækt við kenningakerfið, mundu heldur vilja fækka kenningunum en fjölga. Á leyndardómum trúarinnar velja þeir hina skynsamlegustu skoðun, sem ekki fellur utan takmarka rétttrúnaðarins. Þó að innileikinn sé einkenni trúar þeirra, er hún alókunnug eiginegri "mystik;" varla mun hægt að benda á nokkurn Íslending, hvorki fyr né síðar,sem hafi verið dulsinnaður í eiginlegum skilningi þess orðs.

Þannig má finna með íslenzka kyninu einkenni, sem vissulega bera nokkuð líkan svip og ýmislegt í anda mótmælendastefnunnar. En þrátt fyrir það skal með öllu ósagt látið, hvort sú trúarstefna hefir hæft þjóðinni að öllu leyti. Að mörgu leiti má vafalaust telja, að lífsglaðari, bjartari og auðugri trú ar hefði síst verið vanþörf á, á þeim öldum, sem komu næst á eptir siðskiptunum, þegar hörmungarnar dundu yfir þjóðina, svo að það má telja undur, að nokkurt andlegt líf skyldi geta lifað með henni og að hún skyldi jafnvel ekki deyja út. En lútherskur rétttrúnaður kunni tíðast ekki að líta jarðneska gleði og veraldlegar bókmentir réttu auga. Þessi tvö öfl, ytri hörmungar og myrk, en innileg trúarstefna, bentu einstaklingnum því inn á við, til hinna andlegu verðmæta trúarinnar, til sjálfsprófunar, til að glíma við guð, til að hugleiða líf Jesú Krists, en einkum þó pínu hans og dauða. Það efni hefir skáldum þessa tíma verið hugstæðast.

Um sjálf siðskiptin er ekki ástæða til að fjölyrða og nægir að nefna tvö data úr sögunni. Árið 1538 sendir Kristján konungur III. hina nýju kirkjuskipun til Íslands, þar sem svo var fyrir mælt, að lútherskan sið skyldi innleiða í kirkjunni. Þetta gekk þó ekki þrautalaust af; það er ekki fyr en 1550, að konungur hefir fengið sínu máli framgengt, þegar hálshöggvinn var hinn síðasti kaþólski biskup, Jón Arason, og synir hans, sem móti höfðu staðið.

Það sem mestu máli skiptir hér, er að konungur fékk allt vald á málum kirkjunnar, og tók hann undir sig mikið af eignum hennar og tekjum, rann það allt í konungs fjárhirzlu og kom landinu að engum notum. Hinir fyrstu biskupar eptir 1550 voru duglitlir menn, sem ekki réðu við neitt og höfðu nóg með að snúa þjóðinni til lútherskunnar.

Þetta er upphaf þess tíma í íslenzkum bókmenntum, sem hér skal rætt um. Nokkuð álitamál getur verið, hve langt fyrsta tímabil skuli telja, en af ýmsum ástæðum tel ég réttast að taka í einu lagi tímann til miðbiks 18. aldar. Þjóðfélags-

ástandið er hið sama allan þennan tíma, og þjóðin býr að þeim áhrifum, sem siðskiptunum fylgja, bæði trúarlegum og fjárhagslegum. Mest ber á klerkastéttinni og hefur hún prentverkið á sínu valdi.

Áður en vér ræðum bókmenntir þessa tíma er nauðsynlegt að líta á þjóðarhagina. Er skemst frá þeim að segja að þeir fara stöðugt versnandi. Þeir voru enn allgóðir á siðskiptatímanum, en með 17. öldinni hnignar stórum. Menn þoldu nú ekki óáran, og er talið að á 17. öld hafi 14 sinnum verið mannfellir. Þá koma og drepsóttir, sem sópuðu burt fjölda fólks. Í byrjun 18 aldar var mannfjöldinn kominn niður í 50 þúsundir, en þá gekk bólusótt og lifðu hana af 34 þúsundir.

Það sem skaðvænlegust áhrif hafði á hag þjóðarinnar var verzlunarfyrirkomulagið. Fyrir siðskiptin hafði verzlunin verið frjáls að kalla, en eptir að leið á öldina fór konungur að gefa kaupmönnum einkaleyfi fyrir vissar hafnir og loks selur hann landið í einokun 1602 og stóð svo fram á næsta tímabil. Þetta fyrirkomulag saug allan merg úr þjóðinni, kyrkti sérhvern vísi til framtaks og framfara og á það langmestan þátt í þeirri eymd, sem þjóðin var í.

Aðal atvinnuvegur þjóðarinnar er landbúnaður — á honum lifir hún að mestu. Fiskiveiðar eru reknar í verstöðum á smábátum. En eiginleg sjávarþorp mynduðust ekki né sjómannastétt.

Í bókmenntum þessa tímabils ber allmjög á mönnum af bændastétt, og þó einkum á prestunum. Þeir einir höfðu fengið skólamentun, og það voru þeir, sem mest unnu að því að halda við mentun og menningu í landinu. En milli þeirra og almúgans var ekkert djúp. Þeir voru lat ínulærðir og skólagengnir bændur.

Tveir skólar voru á Íslandi, hvor á sínum biskupsstól, og var það ætlunarverk þeirra, að búa unga menn undir prestsstarfið. En auk þess fengu íslenzkir námsmenn ókeypis vist á Garði í Kaupmannahöfn — áttu þeir þá kost á að nema við háskólann fjölbreytilegri fræði. Talið er, að um 200 stúdentar hafi stundað þar nám á 17. öld. Fékk þetta mikla þýðingu, þegar stundir liðu.

Loks er þess að geta, að Jón biskup Arason hafði flutt prentsmiðju hingað til lands skömmu eptir 1530 Ekkert er nú til af prentuðum íslenzkum bókum úr kaþólskum sið, en eptir að lútherskan komst á, tóku biskuparnir prentsmiðjuna í þjónustu sína. Einkum má þar tilnefna Guðbrand biskup Þorláksson (biskup 1571—1627), sem verið hefir einhver mesti starfsmaður allra lútherskra biskupa og sá, er mestan þátt átti í því, að hamra lúthersku inn í þjóðina. Hann gaf út eitthvað 90 rit og er þar einkum að nefna Biblíuna (1584); Nýja testamentið hafði Oddur Gottskálksson þýtt og og var það gefið út 1540); sálmabók og Graduale (Grallara), en auk þess fjölda þýddra trúar- og uppbyggingarita. Þeir, sem á eptir Guðbrandi komu, fetuðu dyggilega í fótspor hans, svo að á öllu þessu tímabili var ekkert gefið út á Ís-

landi nema guðsorð, þegar frá eru teknar fáeinar fornsögur. Svo gersamlega var prentsmiðjan á valdi kirkjunnar manna, og allar veraldlegar bókmenntir voru óprentaðar, varðveittust í handritum. En aftur verður það þá ekki heldur af Íslendingum skafið, að þeir sýndu frábæra og aðdáunarverða elju á varðveizlu þessara óprentuðu bókmenta: þar ei afrit á afrit ofan.

Á siðskiptatímanum verða Íslendingar fyrir miklum þýzkum og dönskum áhrifum. Þessi áhrif eru meðal annars augljós í málinu. Setningar verða þungar og þýzkulegar og fjöldi erlendra orða er tekinn upp, ekki sízt í kirkjumáli. Bókmentir þessa tíma fjarlægjast þannig í máli og stíl hreinleika og einfeldni fornbókmenntanna, að það er ekki fyr en á 19. öld, að þessi óhreini málblær hverfur aptur.

* * *

Með siðskiptunum gerðust miklar breytingar í íslenzkum bókmentum og eru þær í fullu samræmi við þjóðfélagsumskipti þau, sem þá urðu. Um leið og kaþólski klerkdómurinn líður undir lok, hverfa úr sögunni tvær eigi ómerkar bókmentagreinir: helgra manna sögur og helgikvæði. Var helgikveðskapurinn þá enn í fullum blóma, varðveitti hann forna háttu, sem fylgdu hinum forngermönsku bragfræðireglum; stuðlun og óregluleg hrynjandi voru aðaleinkenni þeirra, rím var lítt notað, en hendingar opt.

Í stað þessa komu lútherskir sálmar. Fyrstu íslenzku sálmarnir eru á að líta eins og byltingartilraun, sem hefir misheppnast. Þar var borin fyrir borð stuðlunin, sem gerir ljóðið að ljóði meðal Íslendinga, er conditio sine qua non. Fyrir utan þennan galla á hinum fyrstu sálmum var rímið opt mjög aumlegt, og áherzlur háttarins og málsins fóru ekki saman. En nú er ekki annað líklegra en að þetta formleysi hefði fengið hefð á sig, ef eigi hefði bráðlega risið upp maður, sem krafðist mál- og formvöndunar að íslenzkum sið. Það var Guðbrandur biskup, sem gaf út fullkomna sálmabók 1589. Krefst hann þar í formálanum, að öll sú fegurð og snilld, sem íslenzkri ljóðagerð sé eigineg, fái að njóta sín í sálmunum ekki síður en annarsstaðar.

Að efni til er sálmakveðskapurinn ekki frumlegur lengi vel. Mest ber á þýðingum, en síðan koma sjálfstæðari meðferðir hinna sömu efna. Einhver algengustu efnin voru sálmar Davíðs og pína og dauði Jesú Krists. Brátt varð sálmkveðskapurinn firna mikill að vöxtum. Gæðin eru minni en vextirnir.

Auk sálmanna kom með siðskiptunum inn mikið af uppbyggilegum og trúfræðilegum ritum, og lét Guðbrandur biskup þýða flest þeirra. Prédikanir, hugvekjur og allskyns kristilegar umþenkingar fóru eins og flóð yfir landið og ráku smiðshöggið á verk siðskipta-frumkvöðlanna. Og brátt fóru Íslendingar líka að semja rit í sama anda.

Þessi og þvílík rit voru það, sem prentverkið var látið breiða út um landið. Aftur urðu veraldlegu bókmentirnar, sem líka voru tiltölulega miklar að vöxtum, að lifa í handritum.

Af þeim bókmentum eru rímurnar fyrirferðarmestar. Rímurnar eru söguljóð. Efni þeirra er tíðast sótt í sögur, Íslendingasögur, konungasögur, en einkum fornaldarsögur, riddarasögur og aðrar ýkjusögur. Tíðast er nákvæmlega fylgt sögunni, sem útaf er ort. Efninu er skipt niður í einstakar rímur, sem hver er með sínum hætti, en framan við hverja rímu er mansöngur, ástaljóð eða hugleiðingar skáldsins um hag sinn og mannlífið.

Bókmentategund þessi er til orðin snemma á 14. öld og var í blóma allt fram á 19. öld. Hinir frumlegustu bragarhættir rímnanna eiga upptök sín að rekja til útlendra danskvæða og vagantaljóða (ferskeytlan er hálf vagantvísa). Hrynjandin er ávalt réttur tvíliður, grundvöllur rímnaháttanna er því hinn sami og í nýrri evrópiskum ljóðum, en allur annar en í forngermönskum kveðskap. Fyrst voru rímurnar einfaldar að máli og formi, en brátt breyttist þetta. Háttum fjölgar og þeir verða margbreytilegir og dýrir, auk ríms og stuðlunar koma hendingar inn í vísuorðum. Hér skal nefnt eitt dæmi um hinn dýrasta bragarhátt rímna, sléttubönd:

Saman (a) bekkjast **kona, karl** (1)
kvæðamanninn heyra (2).
Gaman (a) ekkert **prúð**an pall (1)
prýðir annað meira (2).

Hér er auk ljóðstafanna (með breyttu letri) og rímisins (1-2) hendingar í fyrstu og þriðju brag línu (ekk-bekk), annari og fjórðu (mann - ann) og loks rímar saman fyrsta orð fyrstu og þriðju braglínu (a-a). Vísuna má ennfremur jafnvel lesa afturábak og áfram, án þess efni raskist.

Er til máls kemur taka rímnaskáldin brátt upp skáldamálið forna, án þess þó að verða út af eins torskilin og fornskáldin. Einkum ber á tveim fyrirbrigðum: heitum og kenningum. Heitin eru nöfn á hlutum, orð, sem eigi koma fyrir nema í skáldskap, og er slíkt alþekkt úr bókmentum flestra þjóða, en óvenju hreinræktað í norrænu.

Kenningarnar eru líka til með flestum þjóðum, ekki síst í alþýðumáli, en hvergi hafa þær verið settar í kerfi í skáldskapnum viðlíka og meðal norrænna þjóða. Kenningarnar eru umritanir, opt líkingar (metaphora) og skyldar gátum. Það er kenning, þegar Gongora kallar smjaðrarann "sírenu konungshallarinnar," Hómer nefnir skipið "sævar hest" (sama kenning algeng í íslenzku), Biblían kallar vínið "blóð þrúgunnar," og þegar frönsk skáld á 17. öld kölluðu mánann "flambeau de la nuit," augun "miroirs de l'ame." Kenningamergð í kvæðum gefur þeim mjög einkennilegan svip, sem minnir á fornnorrænan drekaskurð; þar blandast saman skörp sjón á smáatriðum veruleikans annarsvegar, en hinsvegar er vélrænt ímyndunarafl, sem með ofurvaldi sínu tengir saman hluti, sem opt eru alóskyldir. Kenningar eru sprotnar af djúpri nauðsyn í norrænu eðli, og koma skyldi fyrirbrigði aptur og aptur fyrir í íslenzkum bókmentum.

Rímurnar hafa vanalega ekki

nema einn tilgang: að skemta. Það er bókmentagrein, sem þróast hefir hjá þjóð, sem hafði óþrjótandi tíma og lítil verkleg viðfangsefni. Þær urðu til að stytta vetrarkveldin og flytja þreyttu fólki gleði, þar sem það sat í skuggsýnum hreysum við tóvinnu. Listagildi þeirra var opt lítið, fegurðin tíðum slitrótt, en menningargildi þeirra töluvert. Og með þeim lifði hið forna skáldskaparmál og bragsnild og að því leyti eru þær ein af brúnum milli forna tímans og hins nýja á Íslandi.

Auk rímnanna var á þessum tíma önnur ljóðategund, **stutt kvæði** ýmislegs efnis, um atburði úr daglegu lífi og stuttar frásagnir, heilræði, ástir, trúarleg efni. Bragarhættirnir eru margbreytilegir og opt dýrir. Flest þessara kvæða eru með því marki brend, að vera með viðlagi, sem rímar við aðrar ljóðlínur kvæðisins. Þetta eru hin svonefndu vikivakakvæði. Nafnið er dregið af vikivaki, sem er dans, en þó mun lítill hluti þeirra hafa verið sunginn við dans, ekki fremur en franskar **ballades** á þessari tíð. Viðlögin sjálf voru að einhverju leyti sótt í hin elztu danskvæði; þau eru mörg lýrisk og undrafögur, um ástir og ástasorgir, eða um náttúrufegurð og svaninn, sem syngur um sumarlanga tíð.

Vikivakakvæði hefjast snemma á 16. öld, fara brátt í vöxt, eru yfirgnæfandi um 1600 og haldast fram á 19. öld. Uppruna þeirra hafa menn rakið til íslenzkra danskvæða (Volkslieder) síðast á miðöldum. Líklegra er þó, að formið sé í öndverðu að mestu myndað eftir erlendum (til dæmis frönskum) kveðskap frá síðustu öldum á undan, kvæðum með rímuðu viðlagi og **envoi** — en ekki skal það mál rakið á þessum stað.

Í framgangi vikivakakvæðanna munu siðskiptin lítinn þátt eiga, heldur er á hann að líta sem áhrif viðreisnaröldunnar, enda vitum vér, að á þessum tíma voru ærin viðskipti við Þýzkaland og England, og með þeim komu kynni af þessum straum. Það er hægt að benda á menn, sem gefa til kynna þekking á suðrænni mentun. Páll Jónsson á Staðarhóli (d. 1598), sem var mikil höfðingi og einhver einkennilegasti maður sinnar tíðar á Íslandi, hefur með höndum rit Machiavelli's og þýðir eitthvað af þeim. Hann yrkir líka kvæði um tréð, sem hann sér hvernig vex og grær að morgni dags, þangað til það er í blóma um hádegi, — en á nóni kemur hvassviðri, sem þyrlar burtu blómum þess, laufum og berki, og það stendur bert eptir. Í kvæði þessu andar **il dolce stil nuovo.** Kenningin í því er svipuð og kvæði Ronsard's um rósina; unga mær, njóttu æskunnar meðan þú hefir hana! — Bróðir Páls, Magnús Jónsson (d. 1594), þýðir á íslenzku rökfræði Petrusar Ramusar og aðra eptir Aristoteles, ennfremur mælskufræðisrit. Þessi tvö dæmi, tekin af handahófi, sýna að öldur viðreisnarinnar náðu til Íslands.

Þann veraldlega kveðskap, sem nú var nefndur, tók Guðbrandur biskup Þorláksson sér fyrir hendur að kristna. Hann fékk ýms skáld til að nota þessi form til að yrkja

um andleg efni. 1612 gaf hann út Vísnabók, safn af slíkum ljóðum. Þar eru andleg kvæði með vikivakabrögum og rímum af efnum úr Biblíunni. Þessi tilraun biskups misheppnaðist. Veraldlegur kveðskapur var allt of sterkur og rótgróinn með þjóðinni til að jafnvel Guðbrandur biskup gæti gert þeim nokkuð grand.

Kveðskapur þessa tíma er feiknamikill að vöxtum. Miklu fyrirferðarminna er það, sem ritað er í óbundnu máli. Þar er fyrst að nefna sögur. Hinar raunsæu sögur voru þá löngu ritaðar, en ritun ýkjusagnanna hélt enn áfram. Það voru sögur, sem voru uppspuni frá rótum, og þær höfðu brátt misst allt samband við veruleikann og gefið ímundunaraflinu lausan taum. Við það, sem Íslendingar rituðu af þessu, bættust erlendar skáldsögur og smásögur svo sem Apollonius af Týrus, Fortúnatus, Gríshildur, Gilletta af Nerbona. Af innlendum sögum er helzt að nefna Ambáles sögu, sem er runnin af sömu sögnum og Hamlet Shakespeare's.

Í ýkjusögunum fara skáldin á gandreið í ríki ímyndunaraflsins. Í annálunum kynnumst vér aftur á móti brotum af hinum virkilegu atburðum tímans. Annálaritunin hefst rétt um miðja 16. öld, eftir að hafa legið lengi í dái, og hún helzt fram undir vora daga. Af merkum höfundum á þessari tíð er helzt að nefna bóndann Björn Jónsson á Skarðsá, og séra Jón Egilsson.

Annálarnir eru mjög opt verk fróðra alþýðumanna, sem engrar skólamentunar hafa notið. Tilgangur þeirra er að varðveita fróðleik frá glötun. Þeir eru því allrar virðingar verðir og góð heimild um sögu þjóðarinnar á þessum tíma. Telja má, að þeir séu upphaf þeirrar fróðleiksstefnu, sem allmikið ber á í bókmentum Íslendinga á síðari öldum. Hún beinist einkanlega að sögu og ættfræði og leggur alla áherzlu á að safna, litla á að vinna úr. Þannig koma fram annálar, ættartölur og æfisögur einstakra manna í stað samfeldrar sögu þjóðarinnar, rithöfundatöl í stað bókmentasögu.

Stundum kom í stað annálanna einstakar sögur, æfisögur og fleira, svo sem mörg verk séra Jóns Halldórssonar í Hítardal (Biskupasögur hans notar sonur hans, Finnur biskup, í kirkjusögu sinni). Séra Jón er vandaður höfundur. Þá er að nefna frásögur um samtíðarviðburði, svo sem sögu Bjarnar á Skarðsá um rán Tyrkja (Algiermanna) á Íslandi 1627, og æfisögur, eins og æfisögu Jóns Ólafssonar Indíafara. Jón var hermaður í sjóliði Dana og lenti í leiðangri til Indlands. Kann hann frá mörgu að segja, svo að bókin kemur að liði erlendum sagnariturum.

Einna merkilegast sögurit í óbundnu máli frá þessari tíð er Píslarsaga séra Jóns Magnússonar (d. 1696). Þetta rit er í rauninni ekki annað en skjal í galdramáli, en úr því verður í höndum prests merkilegt documentum humanum. Galdrahræðsla var mikil um þessar mundir og þó síst meiri á Íslandi en annarsstaðar í löndum; var margur maður brendur af því að ætlað

var, að hann hefði gert öðrum mein með galdri. Séra Jón verður fyrir ókennilegri veiki , (sem án efa hefir verið taugaveiklun og móðursýki, en þó stappað nærri geðveiki á köflum) og kennir feðgum tveim. Þeir játa á sig, að þeir hafi reynt að vinna presti tjón með galdri, og eru brendir. En presti batnar ekki og sakar hann dóttur Jóns eldra, sem brendur var, um að valda þessu. Stúlkan var sýknuð. Píslarsagan er skjal í því máli. Er þar rakinn sóttaferill prests af hinni mestu snild og orðkyngi. En píslarsagan er eitthvert hryllilegasta rit í íslenzkum bókmentum. Lýsingarnar á þjáningum prests geta varla átakanlegri verið og ofsóknaræði hans er svo ægilegt, að hárin rísa á höfði lesendans.

Vér væntum að hafa nú talið allar hinar helztu bókmentategundir þessa tíma, þegar frá eru teknar vísindalegar ritsmíðar. Helzt væri ástæða til að drepa á alþýðumanninn Jón Guðmundsson lærða og náttúrufræðis- og hjátrúarrit hans, en rúmið leyfir það ekki. Munum vér að lokum minnast á þá tvo menn, sem hæst bera í bókmentum þessara tíma: séra Hallgrím Pétursson og Jón biskup Vídalín.

Mikilleikur **Hallgríms Péturssonar** liggur ekki í því, að hann sé ólíkur þeim tíma sem hann lifir á. Hann er ekki byltingamaður í skoðunum né sköpuður nýrra hugsjóna eða skáldskaparforma. En þar sem hann er,er sameinað í sál eins mikilmennis það bezta, sem tíminn átti. Og orð hans urðu að bænum og lofsöngvum þjóðarinnar fram á vora daga.

Úr æfi Hallgríms skulu hér nefnd fáein atriði. Hann er fæddur 1614, gekk í Hólaskóla, en síðan í Frúarskóla í Kaupmannahöfn. Þá var hann fenginn til að kenna föngum, sem sjóræningjar frá Algier höfðu rænt og hneppt í þrældóm, en síðan voru leystir út . Feldi hann þá ástarhug til konu einnar og fluttist með henni til Íslands. Lifðu þau nú við mikla fátækt um skeið, en Hallgrímur fékk prestsembætti og batnaði hagur hans, er stundir liðu (eptir að hann komst að Saurbæ á Hvalfjarðarströnd). En þá tók hann holdsveiki og þjáðist af þeirri sótt þangað til hann dó 1674.

Æfi hans var því tilbreytingarríkari en margra stéttarbræðra hans og hefir hann fengið gott tækifæri til þess að kynnast mannlífinu. Þessa gætir líka mjög í verkum hans: það er vitur maður og margreyndur, sem þar talar. Ekki er ólíklegt, að eymd sú, sem hann átti við að búa, fyrst eptir að hann kom til Íslands, eigi allmikinn þátt í bölsýni hans, sem stappar stundum nærri mannhatri.

Séra Hallgrímur er í einu lærður og alþýðlegur. Hann er fornmentamaður á íslenzka vísu, ómar frá Hávamálum koma fyrir í fræðiljóðum hans og í kvæðinu Aldarhætti, sem er ortur undir margrímuðu hexametri, er sjónarmiðið al-húmanistiskt. En hann er um leið rammalþýðlegur. Hann yrkir rímur og einstök kvæði. Efnin eru margvísleg: tækifæriskvæði, brúðkaupskvæði, erfiljóð. Eða siðferðisleg kvæði, heilræði, um hégóma heimsins og hversu fánýtur hann er. Eða kvæði um smámuni hversdagslífs-

ins: veðurvísur, vísur um slátt, veiðar, skiptapa, íþróttir, matvæli, dauðdaga manna — getur hugkvæmni hans þá minnt á Rabelais.

Séra Hallgrímur er í þessum kvæðum raunsær. Hann hefir gaman af að lýsa smáatriðum veruleikans, eins og hann væri niðurlenzkur málari. Hann fágar hvorki né fegrar. Myndirnar eru grófar og hispurslausar. Víða bregður fyrir gleði og gamni. En yfirleitt er hann bölsýnn. Í veröldinni er engrar huggunar að leita. Aðeins trúin á Jesúm Krist veitir hana.

Veraldleg kvæði yrkir séra Hallgrímur ekki betur en önnur skáld aldarinnar, sem fremst stóðu, svo sem séra Stefán Ólafsson. En andlegur kveðskapur hans ber langt af. Aðalrit hans eru Passíusálmarnir eða "Historía pínunnar og dauðans Drottins vors Jesú Kristí," eins og hann nefnir þá sjálfur. Nafnið segir til um efnið. Hann fylgir frásögn guðspjallanna, og verður hvert smáatriði honum íhugunarefni. Djúpur innileikur einkennir sálmana. Efnið er honum hjartfólgið og hann hefir íhugað það margsinnis, áður en hann byrjar að yrkja. Hann lifir með í því, sem hann lýsir, gleðst og þjáist. Trúnaðartraust hans á guði er fullkomið. En innileikur hans er án væmni. Séra Hallgrímur er karlmaður. Hann talar djarfmannlega, finnur vægðarlaust að því, sem honum þykir að, hvort sem er hjá háum eða lágum. Áhugi hans á mannlífinu er mikill, og í sálmunum kemur ljóslega fram hin mikla mannþekking hans, enda hafa margar línur orðið að spakmælum, sem nú eru á hvers manns vörum. Stíll Hallgríms er ekki myndauðugur, Passíusálmarnir eru íhugun en ekki sýn. Fegurð þeirra er ósýnilegrar tegundar. Trúin er djúp og rótgróin. Hún er afl, sem gerir unnt að lifa, jafnt hvort sem lífið er hamingja eða hörmungar. En hún gerir líka að engu ógn dauðans, svo sem sálmurinn "Alt eins og blómstrið eina" ber vott um — greftrunarsálmurinn, sem sunginn er yfir moldum nærri því hvers Íslendings. Dauðanum er þar lýst líkt og í tréskurðarmyndum Holbeins (Dauðadansinum), hræðilegu, ómótstæðilegu valdi hans—en allt hverfur það eins og skuggi fyrir trúnni á Krist.

Íslenzkur sálmakveðskapur þeirra tíma nær hámarki sínu í Hallgrími Péturssyni, en ræðugerðin í **Jóni Vídalín** (1666—1720). Hann átti við miklu betri kjör að búa en Hallgrímur, naut góðrar menntunar og varð 1698 biskup. Hann var skapsmunamaður mikill og hinn mesti skörungur, og kemur slíkt bæði fram í lífi hans og ritum.

Af ritum hans eru lang merkastar Prédikanir hans ("Jónsbók"), sem náði slíkri hylli með þjóðinni, að hún hvarf ekki úr sögunni, fyr en trúarkenningar þær, sem hún hvíldi á, urðu að víkja fyrir öðrum. Og það mun ekki verða í efa dregið, að yfirbragðsmeiri og mælskari kennimaður hefir ekki lifað á Íslandi, en meistari Jón.

Meistari Jón er vel lærður guðfræðingur, sem ljóst er af ritum hans. En hugur hans beinist þó miklu minna að trúfræði en sið-

fræði. Hann byggir ekki að óþörfu loftkastala af trúarsetningum. Hann er heldur ekki dulsinni. Hann prédikar fyrir fólki, sem hefir hina réttu trú — hann þarf því ekki að berjast móti vantrú. En þetta fólk lifir ekki guði þóknanlega — og á móti því berst hann með öllum sínum vitsmunum og sínu eldheita geði. Hann þekkir mannlífið vel og hugsun hans snýst um það. Það eru ekki ímyndaðar syndir, sem hann tekur til meðferðar, heldur lestir, sem hver maður má þekkja úr lífi þjóðarinnar. Meistari Jón prédikar iðrun og yfirbót, og hann kemur við kaunin. Mælska hans er stórfeld. Ímyndunar aflið er auðugt og í ræðum hans úir og grúir af myndum og líkingum. Það er eins og hugtökin verði hjá honum að áþreifanlegum hlutum sem áheyrendanum verða eftirminnilegir. Með andagift sinni og andlegu veldi minnir hann á spámenn Gamla testamentisins. Hann beitir jöfnum höndum tilvitnunum í klassiska rithöfunda, ritninguna og alþýðlega málshætti. Orð hans sjálfs eru svo meitluð, að þau verða að spakmælum. Hann getur verið hæðinn, en háðið er þá biturt eins og svipuhögg. Þekking hans á mann eðlinu og veröldinni veldur því, að hann er ekki barnalega bjartsýnn. Hann hyggur, að ef menn vilji ekki gera hið góða af ást til guðs, kunni þeir þó að gera það af ótta við helvíti. Og djöfullinn er honum jafn mikill veruleiki og Luther sjálfum.

Þenna stórbrotna íslenzka prédikara tók íslenzka þjóðin ástfóstri við. Hún fann, að hann var blóð af hennar blóði. Og hún fann líka, að það sem hann talaði um, kom henni við. Alþýða manna kunni utanbókar, langa kafla úr prédikunum hans og orð hans voru höfð að sönnunargagni líkt og spakmæli eða vers úr Biblíunni. Og um sjálfan manninn spunnust fljótt þjóðsögur, líkt og um séra Hallgrím. Í því er fólgin hin fullkomnasta viðurkenning, sem þjóðin getur veitt mikilmenni.

Um miðja 18. öld hefst nýtt tímabil í bókmentum Íslendinga. Þessu veldur ekki nein gagngerð breyting á atvinnumálum þjóðarinnar — þau eru yfirleitt á sömu afturfararleiðinni og verið hafði öldina á undan. Það sem straumhvörfunum veldur. eru andlegar hreyfingar úti í Evrópu, upplýsingarstefnan og sá áhugi, sem vaknaði á þessari tíð í framförum í atvinnulífi og borgaralegri menningu. Margt af því, sem reynt var á þessum tíma á Íslandi, kom að litlu eða engu haldi í bráð, en sumt bar þó ávöxt síðar. En því er nú svo varið, að endurbætur og framfarir eru sjaldan eins auðveldar og bjartsýnir skynsemishyggjendur vilja halda.

Atvinnuvegir eru svipaðir og áður, landbúnaður höfuðgreinin, og fiskiveiðar á smábátum. Nokkrar tilraunir eru gerðar til að koma á fót iðnaði, en þær koma ekki að fullum notum. Verksmiðjur þær, sem hér um ræðir, og Skúli Magnússon kemur á fót, eru settar í Reykjavík, sem nú verður að sjávarþorpi. Um aldamótin 1800 búa þar um 300 manns.

Á verzluninni verða nú miklar breytingar. Einokunarverzlunin liggur enn í upphafi tímabilsins eins og mara á þjóðinni, en menn hefja nú baráttu móti henni, (Skúli Magnússon og aðrir), lýkur henni loks 1787, þegar verzlunin er gefin laus við alla þegna Danakonungs. En auðvitað þurfti langan tíma til að þjóðin næði sér eptir þá kreppu, sem hún hafði verið í.

Ofan á verzlunarólagið og kaldakol atvinnuveganna bætast margskonar hörmungar, svo sem eldgos, óáran og sjúkdómar í fénaði. Mannfellir varð opt, svo að fólkinu fjölgaði og fækkaði á víxl, og var það optast innan við 50 þúsundir.

Með þessu tímabili lýkur yfir drottnun kirkjunnar í bókmentum. Prentsmiðjan, sem lengst af var á Hólum, hafði verið að öllu leyti í höndum kirkjunnar og verið notuð nærri eingöngu til þess að prenta guðsorð. En nú verða þau umskipti, að stofnuð er 1772 með leyfi konungs ný prentsmiðja í Hrappsey á Breiðafirði. Má hún gefa út allskonar bækur, nema trúarrit og skólabækur. Þeir, sem að þessu verki stóðu, voru þeir Ólafur Ólafsson (Olavius, d. 1788), Bogi bóndi Benediktsson í Hrappsey (d. 1803) og Magnús Ketilsson sýslumaður (d. 1803). Þetta er upphafið að veraldlegum, prentuðum bókum á Íslandi. Í Hrappsey voru gefnar út eitthvað yfir 80 bækur og bæklingar, og voru margar þeirra hin mestu merkisrit. Meðal þessara bóka má nefna veraldleg kvæði skálda frá þessari tíð, svo sem Jóns Þorlákssonar og Eggerts Ólafssonar.

Á síðasta tug aldarinnar er þessi prentsmiðja seld hinu nýstofnaða Landsuppfræðingarfélagi og flutt til Leirárgarða. Þá var Hólaprentsmiðja svo úr sér gengin, að hún er seld þessu sama félagi (1799) og lýkur þar með veldi kirkjunnar yfir bókmentum að fullu og öllu.

Eitt af einkennum þessa tímabils eru ýms félög, sem stofnuð eru til að vinna að þjóðarheill og framförum, og gefa út rit í því skyni. 1760 er stofnað Ósýnilega félagið, sem kemur að vísu litlu í framkvæmd, nokkru síðar Lærdómslistafélagið (1779—1796) og loks Landsuppfræðingarfélagið (1794—1826). Í sambandi við þessi félög standa svo tímarit, sem birtast nú fyrst á Íslandi, og er elzt þeirra Islandske Maaneds Tidender, sem gefið var út af Hrappseyjarmönnum.

Miðstöðvar menningarinnar voru á næstu öldum eptir siðskipti biskupsstólarnir, þar sem skólarnir voru og prentsmiðjan. Nú breytist þetta, því að skólarnir eru skildir frá biskupssetrunum, Hólaskóli lagður niður og Skálholtsskóli fluttur, fyrst til Reykjavíkur en síðan til Bessastaða (1805) og stendur hann þar um hríð í miklum blóma.

Miðstöðvar eru ennfremur hin nýju prentsmiðjusetur — Hrappsey fyrst, en þar næst Leirá og Viðey. Loks er þess að geta, að Kaupmannahöfn hefir aukist mjög að áhrifum í bókmentalegum efnum. Stúdentum þeim, sem þangað fara, fjölgar stórum — er það nú alltítt að menn lesi þar lögfræði, og marg-

ir taka þar guðfræðispróf. Auk þess dvelja þar ýmsir Íslendingar langdvölum, sumir alla æfi. Kemur þar út töluvert af íslenzkum ritum, fyrst og fremst ársrit það, sem Lærdómslistafélagið gefur út, og margar fornsagnaútgáfur. Safn Árna Magnússonar í Kaupm.-höfn er hið mesta og verðmætasta íslenzka handritasafn, og þurftu þeir, sem höfðu áhuga á sögu Íslands og bókmentum þess, mjög á því að halda. Allt þetta jók áhrif Kaupmannahafnar og þar kyntust margir hinir ágætustu Íslendingar andlegum hreyfingum samtímis meðal erlendra þjóða.

* * *

Einn hinn fyrsti og merkasti rithöfundur upplýsingarinnar á Íslandi er **Eggert Ólafsson.** Hjá honum fara saman hinar almennu menningarhugsjónir 18. aldarinnar og brennandi ást á ættjörðinni, móðurmálinu, þjóðerninu. Hann berst fyrir trúnni á föðurlandið, fyrir dug og djarflegum framkvæmdum, menntun og menningu.

Eggert Ólafsson er fæddur í Svefneyjum á Breiðafirði 1726. Hann naut hinnar beztu menntunar, fyrst í Skálholti og síðan í Kaupmannahöfn. Hann ferðaðist nokkur ár (1752—7) um land með Bjarna Pálssyni, er síðar varð landlæknir. Síðan dvaldist hann ýmist í Danmörku eða á Íslandi — er hann þá hjá mági sínum séra Birni Halldórssyni í Sauðlauksdal, hinum merkasta manni og einhverjum mesta framfaramanni á Íslandi um þær mundir (hann tók fyrstur að rækta kartöflur á Íslandi og ýmsar aðrar garðjurtir). 1767 giftist Eggert, en drukknaði vorið eptir á leið yfir Breiðafjörð til Hofstaða á Snæfellsnesi, þar sem verða átti framtíðarheimili þeirra hjóna. Varð hann mörgum harmdauði.

Eggert hafði á stúdentsárunum numið mikið náttúrufræði og var ferð þeirra Bjarna einkum ætluð til rannsókna á náttúru landsins. Um þessar ferðir þeirra ritaði Eggert merkilegt rit (Reise igennem Island). Er þar bæði rætt um landið sjálft og þjóðina. Þeir félagar klifu upp á jökla og rannsökuðu eldfjöll, sem menn höfðu ekki þorað að hætta sér nærri um langan aldur.

Eggert er þjóðlegur maður. Hann ritar Brúðkaupssiðabók, þar sem hann reynir að lífga við forna siðu, sem niður voru fallnir, og sjálfur hélt hann brúðkaup sitt samkvæmt þessum siðum. — Ísl. tungu ann hann af heilum hug og berst fyrir hreinsun hennar, en hún var þá allmjög menguð af dönskum orðum, einkum ritmálið. Hann er því einn hinn fyrsti íslenski málhreinsunarmaður. Mál hinna fornu bókmennta er honum fyrirmyndin.

Merkast af ritum Eggerts, þegar frá er tekin Ferðabókin, eru kvæði hans. Aðeins lítið af þeim kom út á þessum tíma — í heild voru þau fyrst gefin út 1832. En þau voru þó vel kunn samtímamönnum hans og þóttu marka tímamót.

Nýjungin í kveðskap hans lá í mörgu. Fyrst og fremst í því, að hann tekur ný efni til meðferðar. Kvæði hans eru þrungin hugsjónum samtímans. Aðferðir hans eru líka

að mörgu leyti nýjar: hann yrkir löng líkingakvæði eins og "Ísland", þar sem ættjörðin kemur fram í líki aldraðrar konu og telur raunir sínar; kvæðið "Tvídægra" er í stíl hinna líkingafullu landalýsinga (Swift, Holberg), sem kasta háðljósi á samtímann.

Eggert metur mál meira en rím — hann yrkir sjaldan dýrt. En þó er málið og meðferð þess ekki miklu betri hjá honum en tíðkast hjá öðrum skáldum á þeim tíma. Eggert er líka meiri hugsjónamaður en skáld. Enda telur hann skáldskapinn ekki vera annað en efstu tröppu mælskulistarinnar: tilgangurinn er að hræra hjörtu manna til þess, sem er nytsamlegt og gott. Kvæði hans eru hvatningakvæði og mörg þeirra snerta ýmist siðgæði eða verkleg efni, (t. d. Íslendingar þurfa að læra verzlun,ágæti sveitalífsins). Í slíkum skáldskap og þessum getur verið andríki (**esprit**), en ekki andagift, hann getur verið smekklegur, en fegurðin er hér þerna nytseminnar.

Í kvæðum Eggerts ber mikið á áhrifum frá fornöldinni, bæði fornnorrænni og grísk-rómverskri. Hann getur verið fornyrtur og myrkur í máli, en hins vegar úir og grúir af tilvitnunum í latneska höfunda. Af goðanöfnum má ekki á milli sjá, hvort tíðari eru norræn eða latnesk. Þegar svo ber undir setur hann norræn nöfn í stað grískra, og er þetta býsna vélræn aðferð, en ekki ótíð erlendis um þessar mundir. Öll þessi fornfræðastefna er æði fróðleikskend, tilvitnanirnar stinga í stúf við hitt efnið. Ef þessi kveðskapur kemur frá hjartanu, þá hefur hann þó farið í gegnum heilann áður en hann komst á pappírinn. Hann er ekki samræm heild.

Í kvæðum Eggerts ber meira á lýsingum á fegurð náttúrunnar en tíðkaðist áður. Hafa erlendar bókmenntir haft áhrif á hann í því efni. Þessar náttúrulýsingar eru ólíkar náttúruinnblæstri hins rómantiska tíma. Hann dýrkar einkum hina nytsamlegu fegurð, gróðursælt, búsældarlegt land, blóm og fuglasöng. Af þessu og kenningum fýsiókratanna er ofið kvæðið Búnaðarbálkur, einhver mesta lofgerð um íslenzkt sveitalíf, sem til er.

Athyglisverðar eru einstöku lýsingar Eggerts á fegurð auðnanna, sem sýna mikla dirfsku á þeim tíma, þegar menn voru ennþá svo mjög á valdi náttúruaflanna. Svo er um siglingakvæði hans, þar sem hann heldur áfram fornislenzkri kvæðagerð. Á einum stað lofar hann Ísland fyrir að hafa látið Heklu lýsa sér langt út á sjó.

Ást Eggerts á ættjörðinni er fölskvalaus, og sum ættjarðarkvæði hans eru hið fegursta og hreinasta, sem hann hefur ort:

Ísland ögrum skorið,
ég vil nefna þig,
sem á brjóstum borið
og blessað hefur mig,
fyrir skikkun skaparans,
vertu blessað, blessi þig
blessað nafnið hans.

Við Hrappseyjarprentsmiðju er riðið skáldið **Jón Þorláksson**. Er

hann fyrsta veraldlega skáldið á Ís landi, sem sér nokkuð að ráði af ritum sínum á prenti.

Ævi hans er margbreytileg. Hann er fæddur 1744 og er prestsonur. Gerist hann sjálfur prestur er hann hefur aldur til, en verður tvívegis að láta af prestskap sökum barneigna. Fær hann þá atvinnu við Hrappseyjarprentsmiðju um hríð, og giftist Margréti dóttur Boga Benediktssonar. Að lokum fær hann uppreisn að nýju og kemst að brauðinu Bægisá í Eyjafirði og er þar við mikla fátækt til dauðadags 1819.

Eptir Jón liggur kveðskapur, bæði frumkveðinn og þýddur, og eru þýðingar hans miklu merkilegri. Hefst sú starfsemi hans á Hrappseyjarárum hans; koma þá út þýðingar af kvæðum norska skáldsins Tullins (1774 og 1783), sem um þær mundir var mikils metinn á Norðurlöndum.

Auk kvæða Tullins og fjölda minni kvæða (t. d. eptir Gellert) þýðir séra Jón þrjá mikla ljóðabálka: Tilraun um manninn eptir A. Pope, Paradísarmissi Miltons og Messíasarkvæði Klopstocks — en ekki kom nema fyrsti ljóðbálkurinn og brot af öðum út meðan hann lifði.

Hér er einkum ástæða til að minnast á Paradísarmissi og Messías. Annað er, sem kunnugt er, ort á rímleysu, á ensku nefnt **blank verse**, hitt á hexametri. En séra Jón þýðir hvorttveggja á fornyrðislag og færir þannig inn í þessi kvæði straum frá fornnorrænum kveðskap, Eddukvæðunum, því að bragarhættinum fylgir fleira úr máli og anda fornbókmentanna. Er ekki vafi á að þetta hefur orðið þýðingunni til mikils ábata. Hún verður hátíðlegri í máli og blæhreinni en flest af kveðskap þessarar aldar. Eru þessar þýðingar fyrirrennarar Hómers þýðinga Sveinbjarnar Egilssonar, en Sveinbjörn má telja höfuðlæriföður hinna rómantísku málbótamanna. Þannig liggja þræðir frá Jóni Þorlákssyni til næsta tímabils.

Það er ekki ætlunin hér að telja upp skáld þessa tímabils, en þó er ekki hægt að ganga með öllu fram hjá **Sigurði Péturssyni** (d. 1827). Hann er merkastur sökum þess, að Hann ritar fyrstur leikrit á íslenzku (ásamt með Geiri biskupi Vídalín, er ritar leikinn "Brandur"). Það eru gamanleikirnir "Hrólfur og "Narfi", sem leiknir voru af skólapiltum í Reykjavík. Annað, sem telja má merkilegt um Sigurð, eru Stellurímur. Efnið er sótt í kvæðið Stella eptir norska skáldið Wessel, en því er snúið í íslenzkar rímur. En þessar rímur eru þó með einkennilegu móti; ef þær eru ekki beinlínis skopstæling af rímum,er að minnsta kosti ljóst, að höfundi hefur ekki verið óljúft að henda nokkuð gaman að þeirri bókmentagrein.

Af ritum í óbundnu máli er auðvitað mikið frá þessari tíð, en þó furðu fátt, sem talið verður til fagurra bókmenta. Rit Bjarnar Halldórsonar um búnað (svo sem "Atli", "Arnbjörg", "Grasnytjar"), Kirkjusaga Finns biskups Jónssonar og Árbækur Espólíns eru alt mjög merk rit, en eigi er þess kostur að fara nánar út í þau hér. En eigi

er réttlátt, þegar verið er að ræða um bókmentir Íslendinga á 18. öld, að hlaupa yfir ævisögu séra Jóns Steingrímssonar.

Jón Steingrímsson (1728-1791) var Norðlendingur að ætt og uppruna, en fluttist snemmendis til Suðurlands og var seinast prestur á Prestsbakka á Síðu. Margt dreif á daga hans, en hið mikilfenglegasta af því öllu var Skaftáreldur, hið ægilegasta eldgos, sem yfir Ísland hefur komið síðan landið bygðist. Það var 1783. Bráðið hraunið rann eins og fljót niður yfir byggð ina og lagði undir sig allt, sem fyrir var, bæði kvikt og dautt. Tók þá af fjölda bæja. Þessu fylgdi öskufall svo mikið, að mest af fénaði dó. Verzlunarástandið var þá, svo sem fyr var greint, hið versta, og má geta sér þess til, hversu fór með fólkið, sem bjó í grend við eldsvæðið. Sumir flosnuðu upp af jörðum sínum, aðrir dóu úr hungri eða sjúkdómum. Í þessum hörmungum kom bezt í ljós hvílíkur maður séra Jón Steingrímsson var. Hann gerði hvortveggja, hjálpa mönnum með ráðum og dáð og hugga með guðsorði. Hann var jafnmikil hetja og trúmaður.

Ævisögu sína ritar Jón á efri árum sínum og er hún ætluð börnum hans. Hann veit, að honum er óhætt að treysta þeim, og fyrir því segir hann frá meiru en annars hefði orðið. Ævisaga Jóns Steingrímssonar er jafn elskulegt og aðlaðandi verk og Píslarsaga séra Jóns Magnússonar er hryllileg. Einfeldni og einlægni einkennir alla söguna, séra Jón er karlmenni með barnshjarta. Smáskrítnin í fari hans kemur ekki síður í ljós en óbilandi hugrekkið — hann tilgreinir mjög smásmugulega, ef maður hefur selt honum dýrt næturgreiða. Hann tekur allt alvarlega—og heiptrækni hans er heiptrækni barnsins. En rauði þráðurinn í öllu lífi séra Jóns er trúin, sterk og innileg. Hennar þurfti hann mjög við, og án hennar hefði hann varla verið slík hetja sem hann var. **Sancta simplicitas** hefur verið sagt að væri einkenni séra Hallgríms. En það á miklu fremur við um séra Jón Steingrímsson.

Áður en skilist er við þetta tímabil, verður að geta þess mannsins, sem telja má, að mest beri á í bókmenntum Íslendinga á síðasta áratug 18. aldar og fram á hina 19. Það er **Magnús Stephensen** (1762-1833). Hann var menntaður á Evrópuvísu og gerðist hinn mesti frömuður upplýsingarinnar á Íslandi. Hann var einn af hvatamönnum að stofnun Landsuppfræðingarfélagsins (1794) og forkólfur þess á meðan það starfaði, ritaði allra mann mest í tímrit þess (Minnisverð tíðindi og Klaustur póstinn) og nokkuð af öðrum bókum, sem það gaf út. Með þessum tímaritum eru prentsmiðjurnar í fyrsta sinn látnar hjálpa til að fræða landsmenn á því, sem gerist í öðr um löndum. — En Magnúsi varð þó ekki eins mikið ágengt og hann hafði vonað. Til þess að breiða út kenningar þarf að skilja þá, sem við þeim eiga að taka. Það gerði Magnús ekki. Menntun hans var einhliða, erlend. Hann vantaði þjóðlega fótfestu. Hann berst á

móti rímum og lútherskum rétttrúnaði, en hann megnar ekki að tendra bál í hjörtum þjóðarinnar með orði sínu. Hann réð yfir einu prentsmiðjunni, sem til var á Íslandi, til dauðadags. En hann fékk, eins og margir gamlir menn, á síðari árum að kenna á nýjum mönnum, sem fluttu nýjan boðskap. Í Landsyfirréttinum er hann um skeið samverkamaður Bjarna Thorarensens, hins fyrsta rómantíska skálds á Íslandi. 1816 rís upp keppinautur Landsuppfræðingarfélagsins; þá er Hið íslenzka bókmenntafélag er stofnað — það berst fyrir allt öðrum hugsjónum en Landsuppfræðingarfélagið og hefir staðið í blóma heila öld eftir að hitt félagið var liðið undir lok. En með þessum atburðum nálgumst vér nýtt tímabil í bókmenntasögu Íslands, hið rómantíska tímabil.

III.

Allt frá siðskiptum og fram yfir 1800 hafði hag íslenzku þjóðarinnar jafnt og þétt hrakað, svo að ekkert var líkara en hún mundi fara allrar veraldar veg. Það sætir undrum, að svo fámenn þjóð, sem barðist við sjálfa tortíminguna, skyldi geta haldið uppi nokkru andlegu lífi, hitt sætir þó enn meiri undrum, hve mikil verðmæti þar voru til, þrátt fyrir allt. Á því tímabili, sem nú mun verða sagt nokkuð frá, fer að birta aftur. Smám saman vinnur þjóðin aftur frelsi sitt, og eftir það líður ekki á löngu, að úr fari að rakna fyrir henni.

Það er ævinlega gjörræði að skipta sögunni, sem er óslitinn þróunarrás, í tímabil. En það er nauðsynlegt gjörræði — án þess er ekki hægt að fá nægilega glöggt yfirlit. En það er oft erfitt að finna skynsamlega skiptingu. Einkum má telja erfitt að benda á tímamótin milli upplýsingartímans og rómantíska tímabilsins á Íslandi. Fyrsta rómantíska skáldið, Bjarni Thorarensen, kemur til Íslands 1811. Stofnun Bókmentafélagsins (1816) bendir líka fram á við. En allt um það eru hugsjónir upplýsingartímans enn ríkjandi á Íslandi. Magnús Stephensen ræður yfir einu íslenzku prentsmiðjunni til dauðadags (1833). Það er eins og morgunsár hins nýja tíma sé hulið dökkum skýjum, en á árunum eptir 1830 er kominn bjartur dagur (t. d. 1835, þegar tímaritið Fjölnir kemur út). — Aptur getur engum mótmælum sætt, að þessu tímabili lýkur kringum 1880.

Ekki verður sagt að þjóðarhugur og verkleg menning breytist til muna, fyr en líða tekur á þetta tímabil. Er því ekki þar að leita að orsökum þess vaxtar og vorgróðurs, sem finna má í íslenzkum bókmenntum á öðrum fjórðungi 19. aldar, heldur eru hér að verki erlendir straumar, sem frjóvga hið innlenda, svo að það er líkt því, sem það kasti ellibelgnum og verði ungt í annað sinn. Þessir straumar eru rómantík og frelsishreyfingar.

Ekki er þörf að ræða hér um hina rómantísku hreyfingu í öðrum löndum. Það eitt skiptir máli, sem að Íslandi veit. Rómantíkin er um marga hluti ólík upplýsingarstefnunni. Hún horfir á einstaklinginn meira en mannfélagið, stórmennið

meira en fjöldann. Hún hirðir meira um þjóðerni en alþjóðamenningu. Hún metur meira hugsjónir en verkleg efni. Hún kafar ofan í hyldýpi sálarinnar, berst á vængjum ímyndunaraflsins fyrir stormi tilfinninganna; hafnar hinu nálæga og skýra fyrir hinu fjarlæga og óljósa, metur siðfræðina lítils hjá trúnni.

Á Íslandi ber lítið á rómantiskum öfgum. Hugarflug rómantisku skáldanna er minna en í ævintýrum og riddarasögum. Og þegar íslenzku skáldin fara að rómantiskum sið aptur í tímann, verður fyrir þeim hin íslenzka fornöld, sem er björt og klassisk. Ísland er ekki vel til þess fallið, að vera vagga sjúklegra drauma. Af öllu þessu má heita, að rómantiska stefnan hafi aðeins verið til gagns á Íslandi. Hún gerir fegurðina sjálfstæða, svo að hún þarf ekki lengur að lúta valdi nytseminnar. Hún opnar hinar leyndu lindir, leyfir innblæstrinum rúm hjá hagmælskunni. Hún þroskar tilfinninguna fyrir fegurð náttúrunnar, gefur skáldinu þor til að gefa sig henni á vald, og í þeim efnum þarf hann hvorki að afsaka sig með nytsemi né trú framar. En heillavænlegasti þáttur rómantisku stefnunnar á Íslandi er þó ástin á þjóðlegum efnum, sögu, máli, fornum bókmentum, þjóðfræðum. Nú er stigið verulegt spor til að hreinsa tunguna og stíllinn af (þýzk)-dönskum áhrifum, sem mjög höfðu spilt ritmálinu um langan aldur og sett á það óhreinan blæ. Hér kemur bæði fornmálið og einkum alþýðumálið í sveitum til hjálpar. Kröfur til fegurðarsmekks í skáldskap aukast að miklum mun, og málið, stíllinn er nú loks metinn eins mikils og dýrir bragarhættir.

Þess er auðvitað ekki kostur að rekja hér frelsisbaráttu Íslendinga á þessum tíma. Hún hefst með júlíbyltingunni 1830 og fer vaxandi allt þetta tímabil. Alþingi, sem lagt var niður 1800, er endurreist 1843 sem ráðgjafarþing og á árunum 1871 og 1874 fær Ísland fjárforræði og stjórnarskrá. —Sá, sem bar höfuð og herðar yfir alla Íslendinga í þessari baráttu er Jón Sigurðsson (d. 1879), sem var jafnvígur í vísindum og stjórnmálum, og er maðurinn allt of fyrirferðarmikill til að um hann sé hægt að ræða hér.

Þjóðarhagur fer að batna, en þó ekki til verulegra muna, fyr en undir lok þessa tímabils, að landsmenn fá fjárforræði. Verklegar framkvæmdir eru engar, landið er vegalaust og skólalaust fyrir alþýðu manna. Landbúnaður er eins og áður aðalatvinnuvegur. 1850 er talið að 82% landsmanna lifi á honum, en 7% á fiskiveiði. Framfarir eru litlar í þessum atvinugreinum, ræktunar- og veiði-aðferðir eru eins og þær höfðu verið öldum saman. En landsfólkinu smáfjölgar. 1801 er það 47 þúsund, um miðja öldina tólf þúsundum meira, en 1880 rúm 72 þúsund. Á verzluninni varð sú bót, að hún er gerð alfrjáls 1854 og eykst nú hröðum skrefum og kemst með tímanum í innlendar hendur, en áður voru allir kaupmenn danskir. Sveitirnar eiga sér nú sem áður rímnaskáld og fróða alþýðumenn. Rímur eru ortar allt þetta tímabil, en þær bíða hnekki, þegar ljóðskáld-

ið Jónas Hallgrímsson gerir árás á þær, og fer svo að lokum, að þær hverfa úr sögunni. — Fróðleiksmennirnir halda áfram sínu starfi í sama anda og verið hafði á öldunum á undan og safna þeir og skrá ógrynni af fróðleik. Má sem dæmi nefna Daða fróða Níelsson (d. 1856) og Gísla Konráðsson (d. 1877).

Af miðstöðvum menningarinnar er fyrst að geta skólanna. 1805 var skólinn fluttur frá Reykjavík til Bessastaða og var hann þar um langan aldur. Var það í einu lærður skóli og undirbúningsskóli fyrir presta. Hafði hann hinum ágætustu kennurum á að skipa, og má telja hann meðal merkilegustu menntastofnana á Íslandi. 1846 er hann fluttur til Reykjavíkur aptur, og árið eptir er þar stofnaður sérstakur prestaskóli. 1875 er settur á stofn læknaskóli, líka í Reykjavík. Það sem nú hefir verið nefnt, bendir á að Reykjavík er að vaxa í menningu þjóðarinnar. Að fólksfjölda til er hún að vísu þorp ennþá (upphaf 19. aldar 307 menn, 1860 aptur 1444), en áhrif hennar fara vaxandi. Þar er Alþingi sett, og þangað er prentsmiðjan flutt frá Víðey. Nú er farið að gefa þar út blöð.

Aðal miðstöðin í menningu Íslendinga á þessu tímabili er þó ekki Reykjavík heldur Kaupmannahöfn. Íslenskir menntamenn og stúdentar flokkast þangað — það er háskólinn, sem dregur þá. Þar kynnast þeir því, sem er efst á baugi í bókmenntun og menningu Evrópu. Þar verður nú fámenn, en velskipuð "nýlenda", sem að vísu breytist ár frá ári. Þar er aðalstöð sjálfstæðisbaráttu þjóðarinnar — Jón Sigurðsson býr þar allan sinn aldur. Þar hefir Bókmentafélagið aðalbækistöð sína. Merkustu og áhrifamestu tímaritin koma þar út (Ármann á Alþingi, Fjölnir, Ný félagsrit) og fjöldi annara íslenzkra bóka, bæði skáldrit og fræðirit.

Lærifaðir margra hinna rómantisku skálda er **Sveinbjörn Egilsson**, kennari á Bessastöðum og síðan í Reykjavík (d. 1852). Hann má telja meðal mestu norrænufræðinga, sem uppi hafa verið, (höfuðrit hans á því sviði er Lexicon poeticum, orðabók yfir hið fornnorræna skáldamál, eitthvert mesta vísindaafrek, sem unnið hefir verið á Íslandi). Nokkur kvæði eru til eptir hann og sýna þau mann, sem að stíl og málfari er með annan fótinn í upplýsingartímanum, en hinn í rómantiska tímanum. Þetta er ekki svo að skilja, að hann eigi rómantikinni eða rómantisku skáldunum neitt að þakka, heldur standa flestir þeirra á herðum hans. Lindir þær, sem hann eys úr, er norræn og grísk-rómversk fornöld. Þegar hann yrkir —eða þýðir gríska eða rómverska höfunda — undir fornum, órímuðum háttum, fær málið um leið fornan hreinleiksblæ — getur hann þá nálgast málfegurð Jónasar. En þegar hann notar nýrri, rímaða hætti, gægist 18. öldin fram. Merkustu þýðingar Sveinbjarnar eru á kvæðum Hómers í óbundnu máli og auk þess að nokkru undir fornyrðislagi. Hér er ekkert framar af hinum óhreina

málblæ hinna síðustu alda á undan, heldur er þetta tært eins og bergvatn. Fornyrðin stinga ekki í stúf við annað, allt er samræm, lifandi heild. Það er ekki hægt að rekja með rökum, hve mikið rómantisku skáldin eiga Sveinbirni að þakka um stíl og málfegurð.

Elzta rómantiska skáld Íslands, **Bjarni Thorarensen**, er eldri en svo, að hann hafi lært af Sveinbirni og þeim Bessastaðamönnum. Hann má telja að skáldgáfum og andlegri stórmensku meðal hinna ágætustu skálda, sem verið hafa á Íslandi.

Bjarni er fæddur 1786 og ólst hann upp á Hlíðarenda í Fljótshlíð. Má sjá þess glögg merki í kvæðum hans, hvílík áhrif þessar fornfrægu slóðir hafa haft á barnshuga hans. Hann fer 1803 til Kaupmannahafnar og stundar þar laganám í fjögur ár. Nokkru síðar fer hann til Íslands og er dómari við Landsyfirréttin í Reykjavík um skeið. 1833 verður hann amtmaður yfir Norður- og Austuramtinu og gegnir því embætti til dauðadags (1841).

Eptir Bjarna liggur eitt lítið bindi af ljóðum. En þau eru svo ágæt og sérkennileg, að þar má varla eitt missa sig. Þar fer saman fegurð og mannvit, stórfenglegt ímyndunarafl og djúp tilfinning.

Að forminu til er Bjarni tímamótamaður, en þó þannig, að hann stendur nær hinum nýja tíma. Honum er ósýnt um rím og hann nýtur sín bezt, þegar hann notar forna, auðvelda, órímaða háttu. Þar er líka málið hreinast, og er eins og endurnýjungin komi þaðan og breiðist út til annara kvæða. En þegar hann notar rímaða háttu, koma minjar 18. aldarinnar fram, málið er ekki eins fagurt, og áherzlur máls og háttar fara ekki æfinlega sem bezt saman.—Skáldskaparmálið er að breytast hjá honum. Kenningum er mjög að fækka og halda flest önnur skáld 19. aldar hina sömu braut. Þau vilja gera skáldskapinn hreinan og einfaldan og þeim finnst kenningin vera ófögur, óskáldleg.

Bjarni var gæddur miklum lífskrafti. Hann var gleðimaður mikill, ef svo bar undir, en á hinn bóginn var skapið viðkvæmt og undiraldan var alvörugefni, jafnvel þunglyndi. Hann gat verið mjög hæðinn og var þá stundum eins og bros hans væri blandað sársauka. Kemur þetta allt fram í kvæðum hans.

Háð hans og gaman kemur mest fram í lausavísum hans. Stundum er það aðeins létt glettni, svo sem í kvæðinu Freyjukettir, þar sem hann lýsir þeim hættum, sem mönnum eru búnar, ef þeir horfa um of í augu kvenna. Það kvæði er allt þrungið kattarhreyfingum, ef svo má að orði komast, mjúkum, fölskum, viðsjálum.

Miklu meira ber þó á karlmannlegri alvöru. Karlmenska Bjarna kemur fram í nærri hverju kvæði. Þar sem flest önnur skáld láta sér nægja, að dreyma um hernað í fornöld, yrkir Bjarni hergönguljóð. Í kvæðinu Ísland lofar hann landið fyrir stórkostlega og eyðilega fegurð, fjarstöðu þess og harðneskju, sem hafi verndað þjóðina frá vellyst, læpuskaps ódyggðum. Því kvæði lýkur hann svo:

"En megnirðu' ei börn þín frá vondu
að vara,
og vesöld með ódyggðum þróast
þeim hjá,
aftur í legið þitt forna að fara,
föðurland, áttu og hníga í sjá."

Í sambandi við þetta er mat hans á fegurðinni. Opt setur hann hvort á móti öðru, hina jarðnesku fegurð, sem veiklar menn með sællífi, og hina himnesku, andlegu fegurð, sem gerir menn hrausta. Hjá honum táknar svalur veturinn, stjörnubjartur himininn, norðurljósin hina andlegu fegurð.

Ástakvæði hans eru hrein og tær, andleg og ójarðnesk. Að vísu er lífsþróttur hans of mikill til að þau verði dauf eða vatnsblönduð; "bál" og "blossa" talar hann um í sömu andránni og kossa. En optast er blærinn á þeim svalur. Eitthvert fegursta ástakvæði hans, Sigrúnarljóð, er um ástina og dauðann. Hún angrar hann, þegar hún spyr, hvort hann muni elska hana dauða. Það séu hennar varir, þó að þær séu kaldar. "Kyssir ei á köldum—kalda mjöllu vetri—röðull, jafnt sem rauðar—rósir á sumrum?" Hann biður hana koma til sín dauða og faðma sig, þar til hann slíti fjötur líkamans og fylgi henni.

"Glöð skulum bæði við brott síðan
halda
brennandi í faðmlögum loftvegu
kalda
á gullreiðum norðljósa þjóta um þá.
Væn svo þá smáljós í vindheimum
glansa
um vetrarbraut skulum í tunglsljósi
dansa
og snjóskýjabólstrunum blunda
svo á.

Annað höfuðyrkisefni Bjarna er dauðinn. Hann yrkir allmikið af erfiljóðum, sem eru alveg laus við öll slitnu orðatiltækin, sem opt einkenna þesskáttar ljóð. Erfiljóð hans eru öll persónuleg og sérkennileg. Mannlýsingarnar skarpar og afmarkandi. Hugmynda-auður hans og mannvit njóta sín þar jafnvel. Bezt lætur honum að lýsa tvíræðum persónum, sem hafa orðið fólki til ásteytingar, svo sem Oddur Hjaltalín og Sæmundur Hólm. Í þessum kvæðum leitar hann ofan í myrkur mannssálarinnar og greiðir úr flækjunum með hárhvassri rökfimi. Í kvæðinu um Odd lýsir Bjarni manni, sem brýst undan illum örlögum með því að skapa sér hlátraheim fullan af allskonar kynja myndum — við það hverfa honum harmarnir um stund. Bjarna líkir þessu við mann, sem "undir björgum — liggur lifandi — með limu brotna—og hraunöxum—holdi söxuðu"—hann æpir ekki eptir nótum.

Erfiljóðin eptir Sæmund Hólm standa þessu kvæði ekkert að baki. Mannvitið er þar jafnmikið, mannlýsingin jafn skörp. En það kvæði er líklega enn djarfara að samlíkingum — Bjarni spyr ekki frekar en Shakespeare um, hvað akademiskur smekkur leyfi. Hann sér allt lífið í einni mikilli lestaferð að líkstaða tjaldstað, hvernig moldvörpuandinn ríkir meðal flestra ferða-

mannanna, svo að þeir eru hraktir út af veginum, sem binda ekki bagga sína sömu hnútum og samferðamennirnir. Hann lýkur kvæðinu með því að líkja mannlífinu við fiskatorfu í sjó, þar sem ekkert ríkir nema miskunnarlaus hnefarétturinn, þar sem stærri fiskarnir éta hina minni upp.

Ást Bjarna á fegurð náttúrunnar er mikil. En hann getur sjaldnast málað myndir, til þess kemur honum of margt í hug. Auk þess er svo mikil fjarlægð, óendanleiki í kvæðum hans, að hinu nálæga er aldrei vandlega lýst. Andi hans heimtar fjarsýn. Fortíðin blandast næri því alltaf saman við náttúrulýsingar hans. Hann getur ekki minnst svo á æskustöðvar sínar, Fljótshlíðina, að honum komi ekki í hug Gunnar á Hlíðarenda. Sjálfur hefir hann leitað til hinna fornu tíma. Áhrif fornnorrænna bókmennta, einkum Eddukvæða, koma fram nærri því í hverju kvæði hans. Þær hafa verið honum lífsins lind.

Árið 1835 kom út nýtt íslenzkt tímarit, Fjölnir. Að því stóðu fjórir ungir Íslendingar í Kaupmannahöfn: Tómas Sæmundsson, Jónas Hallgrímsson, Konráð Gíslason og Brynjólfur Pétursson. Þessum mönnum var mikið í hug. Þeir ætla sér að vekja þjóðina af svefni. Þeir vilja vekja ættjarðarástina. Þeir vilja berjast fyrir frelsi Íslendinga. Þeir vilja vekja menn til framfara. Þeir vilja fá menn til að fylgjast með tímanum. Tímarit þetta þótti byltingarkennt. Á allmörgum árgöngum þess var notuð ný stafsetning, sem elti framburðinn langt um fram það, sem áður tíðkaðist. Það flutti rómantiskan skáldskap, sem margur kunni illa. Í því var gerð hastarleg árás á rímnakveðskapinn, sem enn sem fyr var mjög kær alþýðu manna. Og þar var gagnrýnt fjöldamargt í fari landsmanna, og þoldu menn allt þetta illa. Þeir Fjölnismenn voru framan af mjög illræmdir, en síðari tíma menn hafa metið þá því meira. Hér er ekki tækifæri til að minnast á nema einn þeirra, **Jónas Hallgrímsson**.

Hann er fæddur 1807. Faðir hans var kapellán og drukknaði meðan Jónas var enn barn að aldri. Móðir hans gat komið honum til náms, var hann í Bessastaðaskóla og útskrifaðist þaðan 1829. 1832 fór hann til Kaupmannahafnar og lagði þar stund á náttúrufræði. 1837 fór hann til Íslands og ferðaðist um og rannsakaði náttúru landsins. Var hann nú ýmist á Íslandi eða í Danmörku. Hann dó í Kaupmannahöfn 1845. Hafði hann fótbrotnað, er hann kom heim til sín seint á kvöldi, hljóp drep í, og dó hann af og varð mjög karlmannlega við dauða sínum.

Jónas Hallgrímsson minnir á Baldur. Kveðskapur hans er hið fegursta sem á Íslandi hefir verið ort. Meira fegurðardýrkanda getur ekki. Meira listamann heldur ekki. En hann varð skammlífur eins og Baldur. Hann dó, meðan hann var enn í blóma lífsins, eins og blóm, sem slitið er upp á miðju sumri. Hann varð svo hamingju-

samur, að lifa ekki hrörnun listar sinnar.

Eftir Jónas liggja rit bæði í bundnu máli og sundurlausu. Hann ritaði um náttúrufræði og ætlaði að semja lýsing Íslands. Hann ritar nokkuð um félagsmál í Fjölni. En það, sem oss kemur við hér, eru kvæði hans, sögur og bókmentakritík.

Lítum fyrst á kvæði hans. Það er alkunna, að Íslendingar hafa löngum elskað dýra háttu frekar öllu öðru. Fyrirgefið þó að málið verði útundan, eðlilegar áherzur raskist, hugsunin sé ekki ýkja veiga mikil. Rím og hendingar hafa heillað þá. Hjá Bjarna Thorarensen er öllu þessu máli snúið við. Efni, hugsun, tilfinningablær og skáldleg andagift sitja í fyrirrúmi hjá honum. En málið er sjaldnast í fullkomnu samræmi við hrynjandi kvæðisins. Jónas fullkomnar það, sem Bjarni byrjar. Hann er miklu auðugri að háttum. Auk fornháttanna ber allmikið á suðrænum háttum: sonetta, terzina, stanza koma hér fyrst fram á íslenzku, og elegían nú loks í viðunandi meðferð. Auk þess er Jónas elskur að háttum Heines. En um dýrari hætti hirðir hann ekki. Hin mikla formfegurð hans er fólgin í málinu, og hve nákvæmlega það samræmist hættinum.

Það má sjá á kvæðum Jónasar, að hann var gleðimaður og kunni vel að meta söng og vín og önnur gæði lífsins. Enn má sjá, að hann er hinn mesti háðfugl, enda sýna frásagnir að hann gat verið æringi og mesta hermikráka. En frá samtíðarmönnum hans vitum vér enn meira. Að þunglyndi ásótti hann, þunglyndi sem jókst með árunum, enda kom þar til fátækt og sjúkleikur. Það er vafalaust, að gleðin var opt ekki nema á yfirborðinu, kætin veitti honum fróun í svipinn, og það var einskonar sigur yfir hryggðinni, að geta þó látist vera kátur. Í kvæðum hans kemur þetta fram á einkennilegan hátt. Mörg skáld yrkja um harma sína sér til hugarhægðar. Jónas yrkir sér til hugarhægðar, en hann yrkir ekki um harma sína, heldur fegurðina. Og það er eins og harmarnir hafi verið sá skattur, sem hann varð að gjalda tilverunni til að skapa hin fögru verk sín. Skatturinn var þungur, en verk hans eru þó miklu meira verð.

Það er ekki nema á einstöku stað í kvæðum hans, að þunglyndið kemur fram. Það er helzt í skammdegismyrkri og á andvökunóttum. Síðasta veturinn, sem hann lifir, yrkir hann stökur um Íslendinginn, sem enginn grætur — "þegar allt er komið í kring — kyssir torfa náinn." Hann minnist liðinna daga, konu, sem hann unni, og hann lýkur kvæðinu með óskinni "ó, að ég væri orðinn nýr — og ynni þér að nýju." En hann ber sig jafnan karlmannlega, og langoptast getur lesandann ekkert grunað um þann myrkheim, sem liggur bak við kvæðin.

Skáldskapurinn og fegurðin er Jónasi sólheimur, bjartur og glaður, og þar eru engar sorgir, ekkert dapurlegt, ekkert myrkur. Jónas er meðal björtustu skáldanna, sem Ísland hefir borið. Hann hirðir

ekki um rómantísk rökkur og tunglskin, en hann elskar sólina. Í kvæðum um hana blandast saman tilbeiðsla og ástarorð. Og hann blessar skaparann vegna hennar, eins innilega og heilagur Franciscus í Sólarljóðum sínum.

Ást Jónasar á náttúrunni nær til allra barna hennar. Hann talar á einum stað svo um nóttina: "Sofinn var þá fífill — fagur í haga, — mús undir mosa, — már á báru." Mörg önnur kvæði lýsa hinni innilegu ást hans á dýrunum. Enn meira kveður hann þó um landið, Ísland, og fegurð þess. Í einu kvæði sínu (Fjallið Skjaldbreiður) lýsir hann eldgosi fram í grárri forneskju, í öðru gerir hann gælur við fífilbrekkuna. Og hann hefir það fram yfir Bjarna, að hann kann að lýsa náttúrunni. Í einstöku kvæðum rennur náttúran og sagan saman í eitt, svo sem í kvæðinu "Gunnarshólmi" og "Ísland." Menn kalla þann anda, sem þar birtist, rómantík. Það er rétt að því leyti, að þar kemur fram dýrkun á fornöldinni. En annað er þar ekki sérstaklega rómantískt. Í stað hálfrökkursins er hér sem ella hjá Jónasi ljós og sól Allar lýsingar eru skýrar og ljósar. Gunnarshólmi er merkilega suðrænt kvæði, ekki aðeins í hætti, heldur líka í anda. Og fegurðin í "Íslandi" minnir á gríska list. Það er almenn, ópersónuleg fegurð, sem lesandanum virðist allir menn á öllum tímum mundu geta notið, ef ágreining málanna hindraði það ekki.

Það er ekki sama takmarkaleysi, sama fjarsýn í kvæðum Jónasar og Bjarna. Það er nálægðin meira en fjarlægðin, sem drottnar í kveðskap Jónasar, augnablikið meira en eilífðin. Lesandanum finnst hann vera alveg við það, sem Jónas lýsir. Hann snertir grasið og finnur angan úr jörðu. Dýrkun Jónasar á augnablikinu kemur einna bezt fram, þar sem hann talar um langlífi: "Hvað er langlífi? — Lífsnautnin frjóa, — alefling andans — og athöfn þörf; — margoft tvítugur — meira hefir lifað — svefnugum segg,—er sjötugur hjarði." Sá, sem talar þannig, er renaissance-maður. Hann vill safna lífinu í augnablikið, eins og brenniglerið safnar ljósgeislunum.

Eftir Jónas liggja nokkur ástakvæði, hvert öðru fegurra. Hann yrkir ekki frekar en Petrarca um ást, sem endaði í hjónabandi, heldur um ást, sem aldrei varð nema draumur. Í ástakvæðum Jónasar er fjarlægð. Fegurst þeirra er "Ferðalok," um gamla endurminningu, hina fyrstu ást, og "Söknuður," um konu, sem Jónas mun hafa unnað mest, en var köld eins og máninn gagnvart ást hans.

Jónasi verður fegurð úr öllu. En það er erfitt að greina nákvæmlega í hverju fegurðin er fólgin. Það er eins og orð hans séu mögnuð með yfirnáttúrulegu móti. En þetta gerist aldrei á þann hátt, að hann verði tilgerðarlegur eða flókinn — orðskipun og orðfæri talaðs máls er fyrirmynd hans. En hann er mjög vandur í orðavali, og smekkurinn fágaður. Orðin verða að vera í fullkomnasta samræmi. Líklega er ógerningur að þýða hann. Ef

Enska hefði verið móðurmál hans, væri hann heimsfrægur.

Jónas hefir ritað nokkrar smásögur og er það upphaf íslenzkrar skáldsagnalistar. Í "Grasaferð" lýsir hann ferð pilts og stúlku upp í hlíð að týna fjallagrös. Stíllinn er nýr. Það er ekki forn sögustíll, heldur úrval úr sveitamáli nútímans. Frásögnin er mjúk og þýð. Unaðslegur vorblær og æska ríkir í sögunni. Sagan gerist fyrra hluta sumars og persónurnar eru enn á vori lífsins.

Í sambandi við smásögur Jónasar er rétt að drepa á gamanbréf, sem hann ritar kunningja sínum. Það er frásögn um ferðalag drottningarinnar á Englandi til konungsins á Frakklandi. Sú saga er mjög broslég. Fólkinu og atburðunum er lýst eins og sveitafólk á Íslandi, sem ekkert þekkti nema sveitina sína, mundi hugsa sér það. En til þess að þetta verði þó ekki hversdagslegt, er það prýtt með skrauti úr æfintýrum. Drottningin er í gullskóm og silfursokkum, og skipið með silkisegli og fílabeinsmastri. Þetta gamanbréf er forboði Heljarslóðarorrustu Benedikts Gröndals.

Þegar litið er til fegurðardýrkunar Jónasar og hins fágaða smekks hans, er ekki að undra, að úfar risu með honum og rímnaskáldunum. Sá þeirra, sem fyrir þessu varð, var eitt hið merkasta rímnaskáld síðari alda, **Sigurður Breiðfjörð** (1798—1846). Hann var listamaður í eðli, en hafði lítillar menntunar notið. Hann var mesti mæðumaður og dó í mikilli eymd. Hann orti allmikið af kvæðum og kynstrin öll af rímum. Þó að einstakar vísur hans séu ágætar, kemur alstaðar í verkum hans fram ófullkominn smekkur rímnakveðskapar. 1831 gefur hann út Tístramsrímur, og er það ellefti rímnaflokkurinn, sem hann yrkir. Efnið er síðari tíma meðferð á rómaninum af Trístan og Ísol. Þegar Jónas les lofsamleg ummæli um þessar rímur í blaði, getur hann ekki orða bundist og ritar um rímurnar í Fjölni (1837). Því er ekki að neita, að dómur hans er nokkuð einstrengingslegur og skilningslaus. Það sætir t.d. furðu, að hann skuli ekkert fagurt finna í efninu. En þegar til skáldskapar og máls kemur, munu flestir síðari tíma Íslendingar skrifa undir dóm hans. Þetta sýnir, að Jónas hefur borið sigur úr býtum við Sigurð, lýrikin við rímurnar, smekkur borgarbúans yfir smekk sveitamannsins, borgin yfir sveitinni. Rímurnar dóu smám saman út. En þær hafa þó haft allmikil áhrif á ýms síðari skáld, og lausavísur, ortar undir rímnaháttum, eru enn í blóma.

Rímnaskáld þau, sem koma eptir Sigurð Breiðfjörð, eru lítt merk, en eigi verður hér skilist svo við rímnakveðskapinn, að eigi sé nefndur samtíðarmaður Sigurðar, **Hjálmar Jónsson** á Bólu (1796-1875). Hann orti rímur, kvæði og einstakar vísur. Gáfurnar eru stórkostegar, en fengu aldrei að njóta sín sökum basls og báginda. Maðurinn var skapsmaður og tilfinninganæmur. En við þá reynslu, sem hann fékk af mönnum og lífinu, óx í brjósti hans hið beizkasta mannhatur. Ádeiluvísur hans eru miskunnar-

lausar og missa aldrei marks. Skáldskapur hans er mjög auðugur af myndum og líkingum. Honum er eiginlegt að lýsa hugmyndum sínum með efniskendum hlutum — fær skáldskapur hans þannig sérkennilegan, áþreifanlegan blæ, læsir sig inn í lesandann og verður honum minnistæður.

Ljóðskáld þau, sem koma á eftir þeim Bjarna og Jónasi, halda áfram þá braut, sem þeir ruddu í öndverðu. En þau hafa hvert sinn svip og birtast hjá þeim ýmsir fleiri þættir af íslenzku skapferli. Skulu nú nefnd hin merkustu þeirra.

Næstur Jónasi í tíma er **Grímur Thomsen** (1820-1896); á hann nokkur kvæði í Fjölni. Hann nam í Kaupmannahöfn fagurfræði, var langa stund í utanríkisráðuneyti Dana, en að síðustu bóndi á Bessastöðum. Hann ritaði töluvert um evrópiskar bókmentir, aðalritin eru um nýfranskan skáldskap og Byron lávarð. Fékk hann doktorsnafnbót fyrir hið síðara. Ennfremur ritaði Grímur um Bjarna Thorarensen og um einkenni íslenzkra bókmenta. Má vera, að sumt af því hafi haft áhrif á Norðurlandabókmentir.

Kvæði orti hann snemma, en þó meir, að því er virðist, er á ævi hans leið, og hann var kominn heim til Íslands, en ekki komu út nema einstöku kvæði þangað til 1880, að hann gaf út lítið safn af ljóðum sínum, en síðan komu tvö söfn og sagnljóðabálkur (er hann kallar ranglega rímur).

Kvæði hans einkennir þróttur og karlmenska. Hann er karlmaður í gegn. Kvæði hans eru fæst mjúk, hvorki í máli né kveðandi. Fá íslenzk skáld hafa verið öllu sneiddari hagmælsku. Formgallarnir eru auðsæir og snerta oft undirstöðuatriði ljóðagerðar. En lesandinn fyrirgefur honum þetta allt, bæði vegna efnisins og eins hins þróttmikla máls. Kvæði hans líkjast listaverkum meitluðum úr granít. Hann er kjarnyrtur svo, að orð hans verða að spakmælum. Ímyndunarafl hans getur skapað glæsilegar myndir. Hann á til viðkvæmni, eins og öll karlmenni, en hún kemur varla fram nema í kvæðum um hunda og hesta, sem hann hafði miklar mætur á. Ytra borðið á kvæðum hans er vanalega kalt, en eldurinn býr undir, eldur skaps og vits. Og á hinum mikilúðlegu kvæðum hans má sjá, að skapið hefir verið mikið, en því voru rammar skorður settar.

Efni í mörg kvæði sín hefur Grímur sótt í söguna, ekki sízt í íslenzkar sögur, bæði fornar og nýjar. Hann yrkir jafn vel um efni úr þjóðsögum síðari tíma og úr Íslendingasögum. Hann hefur gaman af alþýðumönnum og starfi þeirra, og hann tekur opt upp einkennileg orð úr alþýðumáli. Honum er eðlilegt að lýsa hugtökum og hugsæum hlutum með öðrum áþreifanlegum, og minnir í því á Bólu-Hjálmar.

Grímur Thomsen, sem fór víðast allra íselnzkra skálda á sinni tíð og var mestur veraldarmaður, er í kvæðum sínum íslenzkastur þeirra allra. Ef nokkurn þeirra ætti að kenna við klassicisma þá er það hann. Sá klasicismi nær bæði til

íslenzkrar og grískrar fornaldar — Grímur gerðist á síðari árum málsvari klassiskrar mentunar og þýddi töluvert af grískum kveðskap. Og það er sannast mála, að íslenzk fornöld lifir í honum frekar en nokkru öðru skáldi á 19. öld.

Ólíkur Grími Thomsen er **Benedikt Gröndal**, er hann þó ekki síður víðförull en Grímur, lærður maður á fjölmargar greinir og vel að sér í bókmenntum og menningu Evrópu fyr og síðar. Gáfurnar eru miklar og fjölhæfnin frábær, en gáfurnar dreifast á margt, og lesandanum finnst opt, að skáldskapur hans sé leikur og íþrótt, en ekki að hann yrki af því hann sé knúinn til þess. Hugmyndaflug hans er mikið og þekkir hann þar oftlega ekkert til hófs.

Benedikt er fæddur 1826 og er sonur Sveinbjarnar Egilssonar.Hann hlaut hina beztu mentun í mörgum greinum og var um langan aldur ýmist í Danmörku eða á Íslandi, og þó víðar. Hann lagði einkum stund á náttúrufræði og norræna málfræði (meistarapróf 1863), en var auk þess vel að sér í klassiskum málum, bókmentum síðari alda og mörgu öðru. Hann var hinn síðari hluta ævinnar í Reykjavík og kendi um tíma við Lærðaskólann. Hann dó 1907.

Hann ritaði mikið og margt; um náttúrufræði (Dýrafræði, Efnafræði, Steina- og jarðfræði), um málfræði og menningu (Clavis poetica o. fl.), þýddi rit úr útlendum málum (framhald af Hómersþýðingu föður síns, sögur úr 1001 nótt o. m. fl.), orti rímur, söguljóðabálka (Örvar-Oddsdrápa, Ragnarök), mikið af kvæðum; ritaði skrípaleik (Gandreið). Einna eptirtektaverðast af öllum verkum hans eru gamansögur tvær: Sagan af Heljarslóðarorrustu og Þórðar saga Geirmundarsonar. Af þessum tveim sögum er Heljarslóðarorrusta fremri Það er frásaga um orrustuna við Solferino 1859. En sú frásaga er nokkuð sérkennileg, því að atburðirnir eru þar fluttir inn í heim ýkjunnar og kýmninnar. Kallar hann sjálfur ritið riddarasögu, því að hún er skopleg stæling þeirrar bókmentategundar og má kallast minnisvarði á leiði hennar. Um sumt minnir hún á gamanbréf Jónasar, önnur atriði minna á Hómersþýðingu Sveinbjarnar föður hans. Vafalaust mundi bók þessi ekki njóta sín í þýðingu, en af útlendum ritum minnir hún helzt á "Ulysses von Itacia" eftir Holberg; stafar sú líking af svipaðri afstöðu, en ekki áhrifum. — Heljarslóðarorrusta er flug hins glaða, óbundna ímyndunarafls. Hún er í einu fáránleg og þrungin af gamni. Kýmnin liggur bæði í ólíkindum og því, að þessir nútíðarviðburðir eru allir ummyndaðir í riddarasögustíl. Hún er vingjarnlegri en títt er um kýmnirit á íslenzku; Íslendingum er tamara beizkt háð en létt gaman.

Íslenzk skáldsagnagerð hefst með smásögum Jónasar. En það er ekki fyr en um miðja öldina að nokkuð nýtt er ritað af því tægi, sem umtalsvert sé. 1850 gefur Jón Thóroddsen út skáldsöguna "Piltur og stúlka".

Jón Thóroddsen er einu ári eldri en Grímur Thomsen (f. 1819), nam á Bessastöðum og í Kaupmannahöfn, og tók hann þar próf í lögum (1854). Síðan var hann sýslumaður á Íslandi, en dó á bezta aldri 1868.

Jón kom fyrst fram sem rithöfundur 1848. Gaf hann þá út ársritið "Norðurfara" í Kaupmannahöfn. Félagi hans í því fyrirtæki var Gísli Brynjólfsson, sem síðar varð dócent við háskólann í Kaupmannahöfn, og nokkuð hefir ritað þar á meðal ort töluvert af kvæðum. "Norðurfari" kom út í tvö ár. Er í honum ekki mikið af óbundnu máli eftir Jón Thóroddsen, en nokkuð af kvæðum. En Jón er þó ekki frægastur fyrir kvæði sín, þótt sum þeirra hafi náð vinsældum, heldur sögur sínar. Eru þær tvær, "Piltur og stúlka", sem fyr var nefnd, og "Maður og kona", sem hann lauk aldrei við, og var það brot gefið út að honum látnum.

Þess var áður getið um smásögur Jónasar, að málið væri þar ekki fyrnt, heldur væru þær á fegruðu sveitamáli. Aftur á móti eru mjög glögg merki þess í sögum Jóns, að stíllinn hefur sætt áhrifum frá fornsögunum. Stílinn er sterkur og gagnorður, en samtölin hafa ekki fjölbreytni og mýkt daglegs máls.

Það er auðvitað mál, að Jón muni hafa þekkt erlenda skáldsagnagerð frá fyrri hluta aldarinnar. Hún hafði nokkuð hneigst í áttina til veruleikalýsinga, þó að eigi yfirgæfi hún rómantíkina að grundvallarskoðun. Það munu helzt vera sumar sögur Walters Scotts, sem hafa orðið Jóni til uppörfunar. — Ýmsa galla á sögum Jóns má kenna rómantíkinni að miklu leyti, svo sem: allskarpan mun á góðum og illum, gallalausum og hlægilegum persónum; þær persónur, sem höfundur hefur mætur á, eru nokkuð litlausar og daufar; atvikin stundum nokkuð ótrúleg o. s. frv.

Það er auðvelt að gagnrýna listaraðferðir þessa tíma en þegar kemur til þess, sem Jón segir frá, hverfur gagnrýnin. Er þar eitt um umhverfið og mennina, hvorttveggja er mjög eftirtektarvert. Jón lýsir mest sveitalífi, en allglögga mynd gefur hann þó af Reykjavík og skólalífi á Bessastöðum. Hann lýsir nákvæmlega ýmsum háttum manna og hýbýlum, klæðnaði, störfum og þesskonar. Persónur þær, sem hann segir frá, eru sérkennilegar og eru gerðar eftir mönnum og konum, sem urðu á vegi skáldsins. Hann hefir breytt þeim minna en ætla mætti, en í lýsingum sínum hefir hann lagt alla áherzlu á mikilvægustu eiginleika þeirra, verða úr þessu tegundarlýsingar fremur en einstaklingslýsingar, svo sem tíðast var áður en natúralisminn kom til sögunnar. En þessar persónur eru þó vel lifandi. Þannig hefir Jón mótað persónur sem eru svo vel gerðar, að lesarinn þykist þekkja þær af eigin reynd. Einna eftirminnilegastar eru: Gróa á Leiti — kjaptakind, Bárður á Búrfelli — sérstaklega íslenzkur nirfill, séra Sigvaldi — undirförull og tungumjúkur hræsnari, Grímur meðhjálpari, sem aldrei lætur af að vitna í Biblíuna, Hjálmar tuddi niðursetn-

ingur, sem hugsar um það eitt, að vinna sem minnst, en fá sem mestan mat, Bjarni á Leiti, sem er fullur af ýkjusagnarómantík. Þessar persónur breytast ekkert með tímanum, á skapferli þeirra er engin þróun, og er þetta líkt því, sem var í skapgerðar-gamanleikjum fyrri alda.

Í sögunum kemur vel fram hin mikla kýmnigáfa Jóns, fjöldinn allur af persónunum er rammkómískur. Og víða setur hann andstæður saman, og er það gott og gamalt bragð kýmniskálda. Þátt fyrir það, að Jón segir meðal annars frá svikurum, hræsnurum, kjaptakindum og bréfafölsurum, þá er hann ekki beizkur í skoðun sinni á mönnum. Hann er enginn Thackeray.

Af skáldum á síðari hluta þessa tímabils vil ég hér nefna fjóra: Pál Ólafsson, Steingrím Thorsteinsson, Matthías Jochumsson og Kristján Jónsson. **Pál Ólafsson** (1827—1905) má telja meðal alþýðuskáldanna, hann yrkir bezt með rímnaháttum. En hann yrkir ekki rímur, heldur lausavísur og stutt kvæði. Hann er meðal hinna beztu kýmniskálda aldarinnar, og er gamanið stundum nokkuð grátt; hann getur þjappað svo miklu efni, sem honum þóknast, í fjórar braglínur. **Kristján Jónsson** (1842—1869) er yngstur þessara skálda og naut hans skamt við. Hann var ógæfumaður og bera mörg kvæði hans vott um bölsýni. En víða má sjá þess merki, að hann hefir verið listamaður að eðli og lýriskur.

Steingrím Thorsteinsson (1831—1913) má telja meðal hinna vinsælustu ljóðskálda á sinni tíð og eru kvæði hans mjög mikið sungin. Hann var kennari við Lærðaskólann í Reykjavík og síðast rektor; var hann vel menntaður maður og stórum víðlesinn. Hann hefir þýtt mörg erlend rit á íslenzku, svo sem 1001 nótt, Lear konung, fornindverskar sögur, æfintýri H. C. Andersens og mikið af ljóðum, þar á meðal kvæði eftir Byron, og margt fleira. 1877 gaf hann út með Matthíasi Jochumssyni ljóðabókina "Svanhvít," sem í voru aðeins þýðingar, og var mörgum kærkomin. Steingrím má telja meðal hinna beztu þýðenda á íslenzka tungu.

Frumkveðin ljóð hans náðu fljótt mikilli hylli meðal alþýðu. Þau eru hrein-rómantísk, og minna helzt á þýzkan ljóðskáldskap, en eru lítt frumleg. Beztar eru háðvísur hans og spakmæli. Fer þar saman mýkt í formi og skerpa í hugsun.

Félagi Steingríms í útgáfu Svanhvítar var **Matthías Jochumsson**. Varla er hægt að lýsa honum betur með öðru en latneska orðinu **vates.** Hann er innblásið skáld. Meðan hann getur komið við andagift sinni og hugmynda-auði, er hann ósigrandi, en þegar á hyggindi og smekk reynir, fer allt út um þúfur, því að smekkur hans er ófullkominn. Og þar sem menn eru ekki vanir að vera innblásnir alla æfi í senn, eru verk hans misjöfn að gæðum — jafnvel eitt smákvæði er tíðast ekki jafngott allt.

Æfi hans var fjölbreytileg. Hann er fæddur 1835 og stundaði sveitavinnu, sjómennsku og verzlun á yngri árum. 24 ára settist hann í

skóla og stundaði guðfræðinám. Hann var síðan prestur um skeið, en þess á milli ritstjóri. Árið 1900 fékk hann lausn frá prestsembætti með fullum launum. Hann var víðförull maður, fór oft til útlanda og fylgdist vel með tímanum. Hann dó 1920.

Rit hans eru mikil að vöxtum og margvísleg að efni. Um ferðir sínar hinar meiri ritaði hann ferðasögu (Chicagoför mín, frá Danmörku) og æfisögu sína hefir hann ritað. Hann hefir þýtt kynstrin öll úr erlendum málum, bæði í bundnu máli og óbundnu; er þar helzt að nefna leikrit eptir Shakespeare (Hamlet, Macbeth, Óthelló, Rómeó og Júlía), Manfreð eptir Byron, Brand eptir Ibsen, Friðþjólfssögu eptir Tégner, Sögur herlæknisins eptir Z. Topelius og fjölda kvæða. Sjálfur hefir hann frumsamið mikið af einstökum kvæðum, ljóðbálka — er þar einkum að nefna Grettisljóð — og leikrit. Munum vér nú fyrst minnast nokkuð á kvæði hans sem eru miklu ágætust af verkum hans og sýna mannin bezt.

Mikill fjöldi af kvæðum séra Matthíasar eru bundin við einhvern ákveðinn atburð, eru tækifæriskvæði. Hann hefir ort fjölda erfiljóða, brúðkaupskvæða, hátíðaljóða, ættjarðarljóða. Stundum mistekst honum, en optar skapar hann sérkennilega hluti. "Samúð hans er svo rík að heita má, að erfiljóð hans sé jafnólík og mennirnir, sem hann orti um" (Nordal). Og hvernig ættjarðarljóð hans geta orðið sýnir kvæðið "Ó guð vors lands," sem orðið er að þjóðsöng undir hinu stórfagra lagi Sveinbjarnar Sveinbjarnarsonar. Það kvæði er ort fyrir hátíðina 1874, þegar þúsund ár voru liðin frá upphafi Íslands byggðar. Matthías tekur sér yrkisefni úr 90. sálmi Davíðs og þjóðsöngurinn verður að lofsöng um drottin allsherjar:

> Fyrir þér er einn dagur sem
> þúsund ár
> og þúsund ár dagur, ei meir,
> eitt eilífðar smáblóm með titrandi
> tár,
> sem tilbiður guð sinn og deyr."

Séra Matthías er eldheitur trúmaður. Trúarkvæði hans geta dregið arnsúg svo mjög, að slíks sé ekki að leita nema hjá stórhöfðingjum sálmakveðskaparins. En eins opt birtist í trúarljóðum hans barnið, sem hefir ótakmarkað trúnaðartraust. Bjartsýni hans var óbilug og trú hans á mannsandann og göfgi hans. En rétttrúaður Lútherssinni er Matthías ekki.

Það hefir verið sagt um Matthías: "Fáir hafa lifað eins fast með samtíð sinni eins og hann; hann hefur sungið um flest, blítt og strítt, sem Íslandi hefir borið til handa um hans daga." (Árni Pálsson). En um leið er hann bundinn fortíðinni föstum böndum. Hann getur sjaldan lýst fegurð staðar án þess að minnast á sögu hans, og honum er sagan jafnan mjög tiltæk. Sum beztu kvæðin eru um löngu liðna atburði og menn, svo sem kvæði um Hallgrím Pétursson og Eggert Ólafsson. Hann yrkir undir flestum háttum, sem tíðkast hafa á Ís-

landi, nema hinum dýrri rímnaháttum, og eru fornhættir mjög tíðir. Ekki má á milli sjá áhrifanna frá fornum kvæðum og andlegs skyldleika. Hann notar mörgum öðrum meira kenningar og heiti skáldamálsins. Orðkyngi hans sætir opt undrun, en þar sem hún er honum ekki með öllu sjálfráð, en smekkurinn ófullkominn, er opt skammt milli sannrar andagiftar og orðaglamurs.

Frá bókmenntasjónarmiði eru leikrit séra Matthíasar miklu verðminni en kvæðin, en ekki hæfir þó annað en geta þeirra. Leiklist var á þessu tímabili nærri því eingöngu tengd við Latínuskólann og var því auðvitað ófullkomin. Var mest um þýdd leikrit að ræða. En árið 1861 ritar Matthías "Útilegumennina" og er það fyrsta leikritið á íslenzku frá þessum tíma, sem umræðu er vert. Efnið er sótt í íslenzkar þjóðsögur; minnir það nokkuð á danskan og norskan leikritaskáldskap tímans næst á undan, svo sem Álfhól Heibergs. Þetta leikrit varð mjög vinsælt með alþýðu, en frá listarinnar sjónarmiði stendur það ekki hátt. Síðar ritaði Matthías leikrit og sýningar, bæði söguleg (Helgi magri, Jón Arason) og úr nútíðinni (Hinn sanni þjóðvilji, Vesturfararnir, Aldamót), en hann skortir vald á dramatísku formi.

Ekki hæfir að skiljast við þetta tímabil án þess að minnast á **Þjóðsögur Jóns Árnasonar.** Slíkt höfuðverk er það rit í bókmenntum Íslendinga fyr og síðar. Hvergi getur aðra eins mynd af þjóðinni, trú hennar og hugsun á síðari öldum, sem þá bók.

Útgefandi þessa rits, Jón Árnason (1819—1888) var um langan aldur bókavörður og umsjónarmaður skólans í Reykjavík. Hann hafði hafið söfnum þjóðlegra fræða, sagna og æfintýra, trúar og siða, leikja, gátna og alþýðukveðskapar 1845, og var í félagi með honum Magnús Grímsson, er varð prestur á Mosfelli (d. 1860). Það, sem varð þeim til mestrar uppörvunar, mun hafa verið Kinder-und Hausmarchen bræðranna Grimm og önnur þjóðfræðarit frá þessum tíma. Fengu þeir félagar til hjálpar við sig marga góða safnendur, einkum skólapilta. — Eftir dauða Magnúsar hélt Jón starfinu áfram, og 1862—4 kemur safn hans út í 2 bindum (Íslenzkar þjóðsögur og æfintýri). Í því eru nær eingöngu sögur og trú; söfn með öðrum greinum þjóðfræðanna voru gefin út síðar — að mestu af öðrum.

Jón Árnason er ekki höfundur þessa verks í vanalegum skilningi þess orðs, en engu að síður er andi hans svífandi yfir hverri blaðsíðu, nærri hverri línu bókarinnar. Hann hefir safnað efninu, skipað því niður, samið skýringargreinar og inngangа fyrir einstökum köflum ritsins. En þegar til sagnanna sjálfra kemur, fer hann mjög misjafnlega að. Hann getur sagt sögu upp úr frásögnum annara, hann getur látið söguna halda sér og ekki breytt nema orðalagi og er það aðalregla hans. Og loks, þegar hann hefur góða sögumenn, breytir hann litlu eða engu. En smekkvísi hans að

velja er fullkomin, endurbætur hans jafnan til bóta, og hann kann þá list, að gera allt þetta dreifða efni að einni samræmri heild.

Jón hefir marga góða sögumenn, og sumir eru jafnvel snillingar. Einna beztur er séra Skúli Gíslason, enda mun láta nærri að Jón hafi notað hverja smágrein frá honum. En um stíl þjóðsagnanna yfirleitt má segja, að hann er klassiskur, rólegur, þróttmikill, einfaldur og alþýðlegur. Hann stendur nær þjóðinni en algengt var um þjóðsagnaútgáfur á þeirri tíð. Og hann er á hinn bóginn fjarri því að vera almúgalegur.

Er til efnisins kemur, kennir margra grasa. Hér eru sögur um álfa og hafbúa, tröll og afturgöngur, galdra og leyndardóma náttúrunnar, guð og djöfulinn, útilegumannasögur, æfintýri og kýmnisögur. Margt er hér, sem á sér hliðstæður í þjóðsögum annara þjóða, en allt ber þó svip landsins og þjóðarinnar. Það er sem vér finnum yndisleik vors og sumars í álfasögunum, en skammdegismyrkur og ofviðri í draugasögum. Oss kemur ekki á óvart að hamrar og gljúfur séu bústaðir tröllanna — vér höfum fyrir löngu séð þar steingerð andlit. Og að bak við fjöllin, inni í öræfunum, séu grasi grónir dalir, þar sem útilegumenn hafa byggðir sínar — það getur ekki öðruvísi verið.

Íslenzkar þjóðsögur eru draumar íslenzku þjóðarinnar. Þar birtast óskir hennar og vonir, en líka hræðsla hennar við hin myrku öfl tilverunnar. Ímyndunaraflið fær að leika sér, án þess skynsemin sé alltaf á verði. Leynd hugarstarfsemi og duldar tilfinningar fá þar að njóta sín —þess vegna geta þjóðsögurnar sagt vitrum spyrjanda frá hinum leyndustu hræringum í þjóðarsálinni.

Og sé litið á þjóðsögurnar frá sjónarmiði skáldskapar er gildi þeirra jafn mikið. Meðal þeirra er margt sagna, sem geyma glæsilegan skáldskap. Ýmist er hann mildur og þýður, stundum hrikalegur og grimmilegur, tignarlegur eða grófur, en jafnan átakanlegur í allri einfeldni sinni. Rómantíska stefnan fór ekki vilt, þegar hún lagði ást við alþýðleg fræði, gerði þau að yrkisefnum og tók að rannsaka þau vísindalega. Hún hafði fundið fjársjóð. Og hún á heiðurinn af að hafa dregið hann fram í dagsljósið. En það er hér ef til vill sérstaklega vert að minnast þess, að íslenzka rómantíkin gerði þetta, án þess að setja nokkur rómantísk fingraför á sögurnar. Þjóðsögur Jóns Árnasonar eru með öllu órómantískt rit. Þær eru aðeins íslenzkar.

IV.

Tímabilið eftir 1880 er vafalaust hið mesta byltingatímabil, sem yfir Ísland hefur komið. Ísland liggur fjarri öðrum löndum, og 1880 er sambandið við umheiminn mjög af skornum skamti. Upp undir helmingur verzlunarinnar er í höndum útlendinga. Bankar eru engir til. Landbúnaðurinn er rekinn með mörg hundruð ára gömlu lagi. Íslendingar eiga engin skip til að

flytja vörur á yfir hafið og til fiskiveiða lítið nema opna báta. Vegir eru engir. Allir flutningar á landi eru á hestum. Þrír bæir eru í landinu, íbúar 3630! Skólar eru engir, nema Latínuskóli, prestaskóli og læknaskóli. Íbúar landsins eru rúmar 72 þúsundir.

Allt breytist þetta. Siglingar til landsins aukast og 1914 er loks stofnað innlent skipafélag til flutninga (Eimskipafélag Íslands), og eru nú oft vikulegar ferðir milli Íslands og annara landa. Hafnir eru gerðar víðsvegar um land (höfn í Reykjavík 1913—18). 1906 er lagður sæsími til Íslands og símanetið á Íslandi er alltaf að stækka. Verzlunin kemst smám saman í hendur landsmanna. Um 1880 hefst samvinnufélagsskapur og 1906 er fyrsta innlenda heildsölufyrirtækið sett á stofn í Reykjavík. 1885 er stofnaður banki (Landsbanki Íslands) og 1903 annar. Fiskiveiðarnar aukast stórum, fyrst á þilskipum (einkum eftir 1890), en 1905 er fyrsti togarinn keyptur. 1929 eru þeir orðnir 38. Vegir og brýr eru gerðir út um land. 'Á síðari árum er keppt að því að auka kerfi bílfærra vega sem mest. Fólkið flykkist að sjónum, þar sem nýja atvinnu er að hafa, svo að nú býr um helmingur landsmanna í kaupstöðum eða smáþorpum. Reykjavík verður að nútíðarbæ, smáum að vísu (1928 eru íbúar rúm 25 þúsund), en þó með öllum þeim gæðum, sem bærinn hefur að bjóða. Skólar koma smám saman. 1880 tekur fyrsti alþýðuskólinn til starfa, en honum fylgja fjölmargir skólar. 1907 er skólaskylda barna leidd í lög. 1911 er Háskóli Íslands stofnaður. Og íbúatalan eykst stöðugt. Nokkurt skarð í fjölgun fólksins gera Ameríkuferðir á síðustu áratugum aldarinnar; hörð ár og aðrir erfiðleikar gera menn fúsa að freista gæfunnar í hinum nýja heimi. En allt um það eru landsmenn 1928 orðnir tæpar 105 þúsundir, og ætlað er, að menn af íslenzku bergi brotnir, sem nú eru í Ameríku, skifti tugum þúsunda.

Þær staðreyndir, sem að ofan eru nefndar, sýna, að þjóðin er að nema ný lönd í menningu sinni. Tæki nútímans veita henni möguleika á að skapa sér nýjan atvinnuveg, með lífsskilyrðum fyrir drjúgan hluta af þjóðinni. Veltufé og verzlun aukast stórum. Og borgin verður til. Ný tækifæri koma fyrir bókmenntir og listir. Fyrst og fremst eykst fjöldi lesendanna. Bókmenntirnar fá ný viðfangsefni, nýjan heim til að lýsa. Einkum er það bærinn, sem veitir ný skilyrði. Þar er áhorfendamergðin nægileg, til að hægt sé að halda uppi leikfélagi (Leikfélag Reykjavíkur 1897), og nokkrar leikbókmenntir koma fram. Hljómlist smáskapast, og málaralist og höggmyndagerð eiga þegar orðið nokkra merkilega iðkendur.

Vald það, sem Kaupmannahöfn hafði í íslenzkum bókmenntum fer óðfluga þverrandi . Eftir því sem Reykjavík vex, minnka áhrif Kaupmannahafnar. Sjálfstæðisbarátta Íslendinga ber ávöxt. 1904 kemur innlend stjórn í landið og 1918 er landið viðurkennt að vera fullvalda

ríki. 1912 er Bókmenntafélagið flutt fyrir fullt og allt til Íslands. Með Sambandslögunum 1918 missa Íslendingar sérrétt til styrks í Kaupmannahöfn — mestur hluti þeirra nemur í Reykjavík, fáeinir fara til Kaupmannahafnar, aðrir út um lönd, til Þýzkalands, Englands eða Frakklands. Allt ber hér að sama brunni, áhrif Kaupmannahafnar þverra.

Annað fyrirbrigði er vert að athuga, sem nú gerir vart við sig. Nokkrir íslenzkir höfundar taka að rita á erlendum málum. Auk séra Jóns Sveinssonar (sem ritar á Þýzku) og einstöku Íslendinga í Vesturheimi (er rita á Ensku) er hér sérstaklega að geta þeirra manna, sem ritað hafa bækur á Dönsku— annaðhvort eingöngu eða þannig, að bækurnar koma út á báðum málum, Dönsku og Íslenzku. Svo er um leikritaskáldin Jóhann Sigurjónsson og Guðmund Kamban, ljóðskáldið Jónas Guðlaugsson og sagnaskáldin Gunnar Gunnarsson og Kristmann Guðmundsson (ritar á Norsku). Það sem þessum mönnum hefur gengið til, þarf engum getum að að leiða. Það er hið sama, sem olli ferðum víkinganna til annara landa: vonin um fé og frama. En ekki er ólíklegt, að þessi andlegi brottflutningur til hinna annara skandinavisku þjóða sé nú á þrotum. Hann er meðal síðustu leifanna af óeðlilegum tengslum Íslendinga við aðra smáþjóð.

Ísland hefur þá á síðustu árum í bókmenntalegum og menningarlegum efnum verið að gerast óháð og sjálfstætt. Nokkurum áhrifum hefur það sætt frá útflytjendum í Vesturheimi. En vegalengdin hefur þó verið svo mikil og samgöngur svo óbeinar, að þessara áhrifa hefir ekki gætt til mikilla muna. Íslendingar í Ameríku hafa haft meðal sín slíkt skáld sem Stephan G. Stephansson, og hann hefur verið mjög vinsæll á Íslandi. Í Vesturheimi hafa verið um skeið ýmsir þeir, sem hafa getið sér frægð í bókmenntum heimalandsins (svo sem Einar Hjörleifsson Kvaran og Jón Ólafsson).

Þó að vér teljum, að menningarástand landsins á þessum tíma hafi valdið mestu um breytingar á bókmenntum og öðru andlegu lífi Íslendinga, þá er þó ekki rétt að gera lítið úr þeim straumum í erlendum bókmenntum samtíðarinnar, sem hafa haft áhrif á íslenzk skáld. Ber þar fortakslaust mest á natúralismanum , sem fyrst kemur fram í tímaritinu Verðandi 1882. Útgefendurnir eru fjórir íslenzkir stúdentar í Kaupmannahöfn: Hannes Hafstein, Gestur Pálsson, Einar Hjörleifsson Kvaran og Bertel E. Ó. Þorleifsson.

Um þessar mundir stóð í Danmörku hinn mesti styr um rithöfundinn Georg Brandes, sem barðist fyrir miklum nýjungum í bókmenntum og allri lífsskoðun. Hann berst fyrir natúralismanum móti rómantíkinni, sem þá var fyrir löngu orðin kyrstæð og óholl í Danmörku, fyrir frjálsri hugsun móti rétttrúnaði, af hverju tagi sem var, fyrir róttækni í pólitík og siðum móti vanans valdi. Var hinn mesti úlfa-

þytur meðal andstæðinga hans útaf þessu. Íslenzkir stúdentar hallast langflestir eindregið á hans sveif og er Verðandi sýnishorn þess. En natúralisminn veldur engri byltingu í íslenzkum bókmenntum, til þess var Íslendingum raunsæi of eðlilegt: þeir rituðu raunsæ rit, sögurnar, meðan þoka miðaldaímyndunaraflsins lá yfir umheiminum! Og rómantíkin hafði aldrei fært þá afvega svo að um munaði.

En natúralisminn hefur allt um það haft góð áhrif á íslenzkar bókmenntir, ef til vill af því, að straumurinn var svo veikur. Rómantíkin hafði verið vönd að eðlisvali, bókhæfi viðfangsefnanna voru nokkuð þröng takmörk sett. Nú verða efnin miklu fleiri, menn gátu sagt: **humani nihil a me alienum puto**. Allt mátti nú taka til meðferðar. Og er til meðferðarinnar kom, hafði rómantíkin opt fegrað úr hófi fram. En nátúralisminn heimtar sannleikann fremur öllu öðru. Honum hættir því minna við að teikna lygamyndir af lífinu — nema þá þegar skáldin hættu að sjá annað en ljótan og beizkan sannleika, sem auðvitað kom opt fyrir, einkum þegar vatnsblönduð rómantík og hugsjónaprédikun rak þá til andspyrnu.

Annað, sem nokkur áhrif kann að hafa haft á íslenzk skáld á þessari tíð, eru átthagalýsingar og átthagasögur, er allmjög tíðkuðust meðal erlendra höfunda. Titlar eins og Ofan úr sveitum, Úr heimahögum benda á það.

Merki þess, hve lítt natúralisminn hefur rekið íslenzkar bókmenntir í öfgar, eru greinileg í ljóðagerðinni. Það má segja, að rómantíkin sé horfin að mestu í ljóðum nýrra skálda á síðasta tug aldarinnar, en á fyrsta og öðrum tug aldarinnar fær kveðskapurinn að nýju blæ, sem varla verður lýst öllu betur með öðru en með orðinu rómantík. Það ber mikið á þýðleik og dýrkun hins fjarlæga, og sum skáldin taka allmjög að sökkva sér ofan í sjálfa sig. Og frá því á dögum Jónasar Hallgrímssonar hefur aldrei verið lögð jafn mikil rækt við gallalausa formfegurð, þar sem málið er metið meira en dýrir hættir, og á síðustu áratugum. Líklega má þykja, að þessi hreyfing í ljóðagerðinni sé í sambandi við stefnur í erlendum (til dæmis skandinavískum) bókmenntum á síðasta áratug aldarinnar, þegar mönnum tóku að leiðast hin döpru grámálverk natúralistanna.

Þá má loks sjá í ritum sumra hinna yngstu höfunda, að heimsstyrjöldin hefir ekki gengið yfir án þess að skilja eftir nokkur merki. jafnvel úti á þessum yzta útkjálka menningarinnar. Þetta kemur ekki hvað sízt fram í dirfzku og bersögli, bæði í efnisvali, orðum og skoðunum. Gömlu hugsjónirnar riða allar, hugirnir eru á hvörfum milli dýrkunar og háðs, trúar og örvæntingar, og gnýrinn frá þjóðfélagsvandamálum nútímans gerist æ háværari í bókmenntunum.

Eg mun nú minnast nokkurra hinna merkustu höfunda á þessu tímabili — en þess er enginn kostur, að segja nokkuð að ráði frá

þeim. Og mörgum, sem vert væri að geta um, verðum vér að sleppa alveg.

Ljóðagerð hefur jafnan verið mikil á Íslandi, og er ekki hægt að segja, að þessi tími standi um það að baki öðrum tímum.

Í fyrsta hluta tímabilsins koma fram þrjú sérkennileg ljóðskáld: Hannes Hafstein, Þorsteinn Erlingsson og Einar Benediktsson. Allir gefa þeir út ljóðabækur í fyrsta sinn á síðasta áratug 19. aldar, en eru áður kunnir af einstöku kvæðum.

Hannes Hafstein (1861—1922) var einn af útgefendum Verðandi. Hann nam lögfræði í Kaupmannahöfn. Síðar gerðist hann stjórnmálamaður og varð hinn fyrsti ráðherra á Íslandi, eftir að það hafði fengið innlenda stjórn. Hann yrkir mest á yngri árum, en þó alla tíð nokkuð. Hann hefur þýtt nokkuð, einkum eftir Heine og Holger Drachmann; hefur hann auðsjáanlega verið hrifinn af hinum andríka Gyðingi, en Drachmann er honum skyldur. Í kvæðum Hannesar speglast hin glæsilega persóna hans, þar fer saman karlmennskan og mýktin. Hann elskar storminn og óveðrið, hreystina og þróttinn; hann yrkir hressandi kvæði um ferðalög og siglingar, stórfenglegt kvæði um Skarphéðin í brennunni. Ástakvæði hans bera vott um veraldarmanninn, hann gerir ráð fyrir að konur séu ekki sálin tóm, heldur líka hold og blóð. Hann þýðir — eða stælir — **con amore** söng úr óperunni Don Juan. Hann kveður um vín og gleðskap og önnur jarðnesk gæði. En hann yrkir líka fögur ættjarðarkvæði, og kvæðið "Í sárum," er hann yrkir að látinni konu sinni, má telja með átakanlegustu harmljóðum í íslenzkum bókmenntum.

Hjá **Þorsteini Erlingssyni** (1858—1914) fara saman róttækar skoðanir í trúarefnum og stjórnmálum og rammíslenzk og alþýðleg lund. Þegar hér við bætist vandleg fágun skáldskaparins og djúp, viðkvæm tilfinning, má segja að Þorsteinn sé einn hinn sérkennilegasti af skáldum þessarar tíðar. Hann var vel menntaður maður, einkum á íslenzk um fræðum, og nam um skeið við Háskólann í Kaupmannahöfn, 1897 gaf hann út ljóðasafnið "Þyrna" og þótti mönnum á Íslandi þar koma fram ærið margt nýstárlegt og ískyggilegt. Þorsteinn var náttúralisti í trú og jafnaðarmaður í stjórnmálum og vildi bylta um hinu ríkjandi skipulagi í hvorutveggja. Í kvæðinu "Örlög guðanna" lýsir hann hvernig hinir heiðnu guðir verða að lúta fyrir Kristi og Jehóva, og hann spáir, að þeirra örlagastund muni líka koma. En hann ann manninum Kristi og bræðralagsboðskap hans. Samúð hans með smælingjum er mikil og hann yrkir fögur dýrakvæði. Auk þess hefir hann ritað í óbundnu máli dýrasögur. Þrátt fyrir hinn siðferðislega boðskap verða þau í höndum hans indæl austræn ævintýri. Hann er gott ástaskáld og yrkir ljóðabálk um ástir Daða Halldórssonar og Ragnheiðar, dóttur Brynjólfs biskups Sveinssonar ("Eiðurinn"). Þorsteinn hafði miklar mætur á Don

Juan Byrons, enda bregður víða fyrir álíka gletni og háði hjá Þorsteini — ef vér líktum ástum Daða og Ragnheiðar við nokkuð hjá Byron, væri það Juan og Haidee. — Allur kveðskapur Þorsteins er mjög fágaður, orðin eru alltaf í samræmi við tilfinningablæ skáldsins. Þorsteinn er líka auðskildari en flest skáld, hann forðast torskyldar myndir og tyrfið mál. Hann yrkir tíðum undir rímnaháttum og hann hefur miklar mætur á Sigurði Breiðfjörð og öðrum alþýðu skáldum. Enda hafa ljóð hans komist á hvers manns varir.

Þess var áður getið, að flest íslenzk skáld eftir daga þeirra Bjarna og Jónasar hafi fylgt eftir getu þeirri stefnu, sem þeir hófu. Og þó að það sé víst, að nærri því öll síðari tíma skáld standi á herðum þeirra, koma þó fram hjá sumum þeirra einkenni, sem stinga þar alveg í stúf — einkenni sem minna á dróttkvæði fornaldarinnar. Það er þungur, þróttmikill, nokkuð torskilinn, en ákaflega myndauðugur skáldskapur; skáldskapur, sem á miklu meira skylt við heilann en hjartað. Meðal þessara skálda ıá nefna Grím Thomsen og alþýðuskáldið Bólu-Hjálmar. Mest sker sig þó úr í þessu efni kveðskapur **Einars Benediktssonar** (f. 1864).

Einar er ákaflega mikilúðlegt skáld. Í kvæðum hans er fólginn nærri því takmarkalaus kraftur. Eg gæti trúað, að kvæði hans "Útsær" sé að því leyti sambærilegt við hin beztu kvæði í heimsbókmentunum um það efni. Í kvæðinu "Dettifoss" er það reginafl og ofsi fossins, sem hann dýrkar—ekki fegurðin. Orkudýrkun Einars kemur auk annars fram í því, að hann mun vera fyrsta ljóðaskáldið á íslenzka tungu, sem gerir vélar og önnur nútímatæki að umtalsefni (svo sem einkum í kvæðinu Tinarsmiðjur). Mest af ljóðum hans eru hugsanir, sem koma fram í myndum og líkingum. Og í öllum hinum betri kvæðum hans birtast hvassir vitsmunir. Og undir niðri logar eldur skapsmunanna. En búningurinn er sjaldan léttur né ljós. — Einar er víðförull maður, og eru mörg kvæði hans ort á fjarlægum stöðum, í Róm, Lundúnum, París, Stokkholmi. En skáldið er sterkur persónuleikur, sem ekki berst með straumnum — hann lítur á allt þetta með eigin augum. Ekki er hægt að segja að Einar sé skyldur rímnaskáldunum, en þó hefir hann ort eina rímu með hinum dýrasta hætti sem til er (Ólafs ríma Grænlendings) og viljað með því vekjja þá bókmentategund til lífs aftur. Nokkrar þýðingar eru til frá hendi Einars, svo sem þýðingin á Pétri Gaut eftir Ibsen, og á ferhendum Ómars Khayams (eptir þýðingu Fitzgeralds).

Flest þeirra skálda, sem koma næstu tvo áratugina, eru fyrirferðarminni en tvö hin síðastnefndu. En þeim er öllum létt um að yrkja. Sumir eru jafnvel snillingar að hagleik. Yfir mörgum þeirra er mildur, rómantískur blær — stundum nokkuð viðkvæmur — og ljóð þeirra eru fáguð. Þeir eru ljósir og hafa hreina lýríska æð. Meðal þeirra er einkum að nefna: **Guðmund Guð-**

mundsson (1874—1919), **Jónas Guðlaugsson** (1887 — 1916), **Þorstein Gíslason** (f. 1867), **Sigurð Sigurðsson** (f. 1879), **Sigfús Blöndal** (f. 1874) og **Jakob Jóhannesson Smára** (f. 1889). Hér verður ekki farið út í að lýsa þeim hverjum um sig né telja upp verk þeirra. Einna tilþrifamestan má telja Sigurð Sigurðsson, enda er hann úr hörðustu efni af þeim öllum Kvæði hans "Lundurinn helgi" er undrafagurt. —Miklu raunsærri og nokkuð beizkur er **Jakob Thórarensen** (f. 1886).

Þá koma hér enn við sögu fimm konur, sem allar hafa ort nokkuð: **Hulda** (gervinafn fyrir Unni Bjarklind), **Ólöf Sigurðardóttir** (f. 1857), systurnar **Herdís** og **Ólína Andrésdætur** og **Theódóra Thóroddsen.** Allar unna þær alþýðukveðskap, og einna sérkennilegast í ljóðum þeirra er, að þær hafa tekið þuluformið til að lýsa tilfinningum sínum. Hulda og Theódóra hafa auk þess ritað smásögur.

Ólíkur skáldum þeim, sem nú voru, nefnd, og býsna sérkennilegur er **"Fornólfur"** (fræðimaðurinn Jón Þorkelsson), sem ekki hefur látið eftir sig nema eitt lítið kver. Hann seilist aðeins aftur í tímann, til miðalda og fyrstu alda eftir siðskipti. Eru honum jafntamir helgikvæðahættir úr kaþólskum sið og rímnahættir. Hann fyrnir mál, þegar svo ber undir. Kvæði hans einkennir þróttur og brennandi ást á fornum tímum. Minnir hann þannig nokkuð á Grím Thomsen.

Vér getum ekki vænst þess, að ljóðskáldin segi oss glöglega frá lífi eða ytri menningu þjóðarinnar. Þeir eiga tíðum nóg með sjálfa sig, vandamál sín, sorgir og gleði. Hugur þerra beinist ekki síður inn á við en út á við. Þeir kunna opt betur að lýsa draumnum, sem konan vekur í huga þeirra, en konunni sjálfri. — En þegar til sagnaskáldsins kemur, heimtar lesandinn að sjá mannlegt líf eins og í skuggsjá, ekki einungis innanfrá, heldur líka utanfrá, ekki einungis sál eins manns, heldur orð og verk margra manna.

Þegar litið er á skáldsagnagerð þessa tímabils, má sjá þar allsæmilega mynd þess, einkum fyrra hlutanum. En svo er, sem myndin af síðari hlutanum sé daufari Sveitalífinu hefur verið lýst allvel, en Reykjavíkurlíf hinna síðari ára hefir aptur á móti ekki fengið þá spegilmynd, sem það á skilið Og er á sjómensku er litið, er gleggst myndin af hinum eldri veiðiskap; togaraútgerðin er enn ekki komin inn í bókmentirnar á viðunandi hátt. Það er hér eins og verklegar framfarir hafi hlaupið á undan bókmentunum, enda sætir það í rauninni engri furðu — svo miklu Grettistaki hefir síðasta kynslóð lypt á framfarabraut þessarar þjóðar.

Tveir af þeim mönnum, sem að Verðandi stóðu, gerðust sagnaskáld: Gestur Pálsson og Einar Hjörleifsson Kvaran. **Gestur** varð skammlífur (1852—1891), enda liggur ekki mikið eptir hann. Hann var um tíma ritstjóri í Reykjavík, en síðan í Winnipeg, og þar dó hann.

Gestur hefir ort nokkuð af kvæðum og eru þau lítt merk. Merkilegri eru blaðagreinar og ritgerðir (fyrirlestrar), er eftir hann liggja.

Má þar til nefna krítiskar ritgerðir um bókmenntir, svo sem um nýja skáldskapinn (naturalismann); eru í því margar góðar athuganir. Kunnastur er fyrirlestur Gests um lífið í Reykjavík, má þar ekki á milli sjá, hvort fyndnin er meiri en beizkjan, en mikið er af hvorutveggja. Er sá fyrirlestur snildarverk, en engan þarf að undra á því, að Gestur yrði hataður af þeim, sem fyrir þeirri gagnrýni urðu.

Merkust af verkum Gests eru smásögur hans. Þær eru ekki margar talsins, en allt um það er ekki hætta á að nafn hans gleymist í íslenzkum bókmentum. Lesandinn harmar aðeins, að honum skyldi ekki verða lengra lífs og meiri verka auðið. — Efni sækir hann bæði í sveitalíf og bæjalíf. Í "Kærleiksheimilinu" og "Vordraumi" lýsir hann sveitalífi. Er "Vordraumur" einhver bezta saga hans. Hún segir frá ungum guðfræðingi, saklausum og einföldum, sem settur er milli gamla og nýja tímans. Gamla tímann sjáum vér, þar sem er aldraður prófastur, reyndur og veraldelgur í huga og ekki sem vandaðastur að meðulum. Hann býður þessum unga guðfræðingi dóttur sína, bú og brauð. Nýi tíminn er frjálslynd, heiðin, þrítug ekkja, sem ekki er laus við að vera dálítið móðursýkisleg. Hún segir piltinum frá aðferðum þeim, sem prófastur beiti til að fá bændurna til að kjósa hann. Hann hryllir við aðförum pprófasts og hrífst af þessari konu. En brátt hefir prófasturinn hann þó á valdi sínu aftur. — Úr kaupstaðalífinu er sagan "Grímur kaupmaður deyr." En um Reykjavík eru sögurnar "Tilhugalíf" og "Hans Vöggur."

Í öllum sögum Gests kemur fram beizk bölsýni og vantrú á mannfólkinu. Í mörgum sögum hans mætti skifta fólkinu í tvo flokka: hræsnarana, hyggindamennina annars vegar, en hins vegar einfeldningana, sem láta hina fara með sig. En mannlýsingarnr eru oft prýðilega gerðar, og lesandinn finnur að þær eru sannar. Fólk það, sem hann lýsir, er vanalega með greinilegum einstaklingsmerkjum og ekki tegundareinkennum einum. — Af útlendum höfundum minnir Gestur helzt á Maupassant eða Kielland.

Einar Hjörleifsson Kvaran (f. 1859) er meðal hinna afkastamestu rithöfunda á Íslandi, enda hefir hann alla ævi haft ritstörf með höndum. Hann fékkst lengi við blaðamensku, var ritstjóri ýmissa blaða og síðan tímarita. Hann var um skeið í Vesturheimi, en fluttist síðan til Íslands.

Af skáldritum liggur eftir hann nokkuð af ljóðum, tvö leikrit og mikið af sögum. Á fyrri árum ritaði hann aðallega smásögur, og eru sumar þeirra hreinar perlur. Aðalsöfnin eru "Vestan hafs og Austan," "Smælingjar," "Frá ýmsum hliðum" og "Sveitasögur." 1908 hóf hann að gefa út lengri skáldsögur og hefur hann ritað sex: "Ofurefli," "Gull," "Sálin vaknar,' "Sambýli,' "Sögur Rannveigar I—II." Hann lýsir í ritum sínum langmest Reykjavíkurlífinu, eins og það var á fyrsta áratug aldarinnar og fram undir stríðslokin — það er

efnið í flestum hinum lengri sögum hans. Í hinum fyrri smásögum víkur hann nokkuð að Ameríkuferðunum (Vonir, Litli-Hvammur, Skilnaður, Anderson), í öðrum að kaupstaða- eða sveitalífi á Íslandi. Sumar af beztu smásögum hans eru um börn, svo sem Marjas, Vistaskifti, og um aðra smælingja. Samúð hans með þeim, sem bágt eiga, er hrein og ósvikin og skilningur hans næmur.

Stíll Einars er mjúkur og líkist opt daglegu máli; sumstaðar kennir nokkuð tilfinningasemi, en á öðrum stöðum er hann glettinn og gamansamur.

Einar var á fyrri árum natúralisti og að listaraferð heldur hann áfram að vera það. En lífsskoðun hans tekur miklum stakkaskiftum. Hann fer manna fyrstur á Íslandi að gefa sig við sálrænum rannsóknum og gerist brátt spíritisti og hefir unnið mjög að útbreiðslu þeirrar stefnu á Íslandi. Þessi skoðanaskifti speglast glögglega í ritum hans. Hin forna kristna trú hans kemur að nýju fram í nýrri mynd. Sögur hans taka nú að bera boð mannkærleika og sáttfýsi. Og víða koma fyrir sálræn fyrirbrigði í ritum hans. Hann má að vissu leyti kallast prestur hins nýja siðar.

Frá sömu árum og þau skáld, sem nú eru nefnd, er séra **Jónas Jónasson** (1856-1918), sem ritað hefir nokkrar smásögur úr sveitalífinu Það eru sannar sögur, raunsæar og ádeilukendar. Hann hefir og ritað tvær sögulegar skáldsögur, og eru þær meðal hinna fyrstu af þeirri tegund á Íslandi (skáldkonan Torfhildur Holm er ein á undan honum). Enn merkilegri en skáldverk séra Jónasar eru rit hans um þjóðfræði og menningarsögu — þau eru enn ógefin út.

Í Þingeyjarsýslu koma um þessar mundir fram tvö sagnaskáld, sem hafa getið sér nokkura frægð. Báðir eru þeir bændur og sjálfmenntaðir menn að mestu. En allt um það hafa þeir töluverð kynni af erlendum bókmentum, einkum skandinaviskum. Áttu Þingeyingar um þessar mundir merkilega framfaramenn, sem voru í einu sveitamenn og þó nokkuð kunnugir menningarstraumum annara þjóða. Má ætla að Þingeyingar hafi þá staðið einna fremstir í menningu af bændum á Íslandi.

Af þessum tveimur er "**Þorgils gjallandi**" (dulnefni fyrir Jón Stefánsson) eldri (1851-1915), og liggur miklu minna eptir hann á prenti. Í hinum fyrstu bókum sínum "Ofan úr sveitum" (smásögur, 1892) og "Upp við fossa" (skáldsaga) lýsir hann sveitalífi. Kemur þar glögt fram natúralistiskt sjónarmið og umbótaviðleitni. Töluverðs kulda kennir til klerka og kirkju. Þriðja bók hans er "Dýrasögur," smásögur um dýr. Andar þar samúð og skilningi á þessum smælingjum.

Guðmundur Friðjónsson (f. 1869) hefir ritað langmest af smásögum, er komið hafa út í smásöfnum, fyrirlestrum og mikið af blaðagreinum.

Guðmund má vafalaust telja með þeim skáldum, sem bezt hafa lýst íslenzku sveitalífi. Hann er bóndi í húð og hár. Hann er jafn tengdur sveitalífinu og jurtin moldinni.

Hann er kjarnmikill barningsmaður, íhaldssamur og fullur fyrirlitningar á allri aðkominni "ómenningu." Hann er í rauninni vel mentaður, en sögurnar sýna, að hann skilur ekki nema sveitina. Bæjalífið sér hann nærri því alltaf utanfrá og með andúð. En lýsingar hans á sveitafólki eru oft fullkomnar, hann þekkir að kalla hvern drátt í andliti þess, hvert orð, hverja hreyfingu. Hann sýnir, hversu allt mótast af miskunnarlausri baráttu fyrir lífinu, hvíldarlausu erfiði, glímu við illviðri og hörku náttúrunnar. Fólkið verður alvarlegt og þröngsýnt, en seigt og skyldurækið. Guðmundur þekkir út í æsar ást bóndans á sveitinni, jörðinni — í snildarlegri smásögu "Gamla heyið" sýnir hann, hvernig óáranin gerir ást bóndans á heyinu að einskonar trúarbrögðum. — Á sumum sögum Guðmundar er háðblær — háðinu er ekki sízt beint gegn kaupstaðarbúum — enn annarstaðar, svo sem í lýsingum á sálarlífi kvenna, kennir nokkurs tilfinningasemiskeims. Stíll hans er stirður, en kjarnyrtur og sérkennilegur. Orðaforði hans er ákaflega mikill.

Einna mikilsvirkastur allra íslenzkra skáldsagnahöfunda mun **"Jón Trausti"** (dulnefni fyrir Guðmund Magnússon, (1873-1918) vera. Eptir hann liggja heilir bálkar af sögum, úr samtíð og fortíð, um sveitalíf og sjómensku, kaupstaðalíf og Reykjavíkurlíf. Mest hefur hann ritað af lengri skáldsögum, allmikið af smásögum, leikrit (Teitur, Dóttir Faraós), ljóð (2 bindi) og ferðaminningar. Langmerkastar eru sögur hans.

Hann hafði ekki notið mikillar mentunar og varð að stunda ritsmíðarnar í hjáverkum. Hann var lengst af ævinni prentari. Þetta tvent, mikilvirkni skáldsins og það, að hann verður að hafa skáldskapinn í hjáverkum, gerir það skiljanlegt, að list hans er nokkuð ábótavant og stíllinn ekki ætíð sem vandaðastur. En Jón Trausti hefir frá mörgu að segja, hann þekkir lífið bæði í sveitum og kaupstöðum landsins, þekking hans á mönnum er víðtækari en annara skálda á hans tíð. Frá sveitalífi samtíðarinnar segir hann í sögunni "Halla" og sagnabálkinum "Heiðarbýlið" (í fjórum bindum) og ennfremur í smásögum. Hann kann jafnvel að lýsa stórbýlinu og heiðarkotinu, og þeirri lífsbaráttu, sem þar er háð. Í sögunni "Leysing", "Borgir" og ýmsum smásögum segir hann frá kaupstöðunum, sem eru að taka verzlunina af útlendingum, hreyfingum í kirkju og safnaðarlífi. Sjómensku lýsir hann helzt í smásögum, og eru sumar þeirra ágætar. Loks eru sögulegu skáldsögurnar: "Sögur frá Skaftáreldi," "Góðir stofnar," "Tvær gamlar sögur," sem sýna ást skáldsins á fortíðinni. — Jón Trausti er raunsær og nokkuð svartsýnn, en í sögum hans kennir ekki sömu beizkjunnar og meðal fyrstu natúralistanna á Íslandi, svo sem Gests Pálsonar.

Áður hefur verið getið nokkurra skálda, sem bæði hafa ritað ljóð og sögur, og skal það ekki rakið frekar, enda eru nú nefnd flest hin

merkari skáld á þessari tíð fram að stríðslokum. Vér viljum bæta hér við einni bók, sem kom út 1919, en er rituð á síðustu tíu árum á undan. Hún bendir bæði aptur og fram í bókmentunum og er tengdust hinni "rómantísku" ljóðagerð samtímans, en í sögum er hún mikil nýjung. Það er smásögusafnið "Fornar ástir" eftir **Sigurð Nordal.** Höfundurinn, sem nú er prófessor við Háskóla Íslands, hefur ritað margt um íslenzkar bókmentir, og verður það ekki rakið hér.

Í "Fornum ástum" eru 4 smásögur með vanalegu móti, en auk þess brot af ljóðum í óbundnu máli, er mynda eina söguheild. Heitir sú "saga" Hel, og ber hún langt af hinum.

Söguhetjan í Hel er eins konar Don Juan og er saga hans eins og glermynd, feld saman úr mörgum brotum. Lesandinn eygir atvikin í móðu, staður og stund hverfa í æfintýraheim ljóðanna. Söguhetjan, Álfur frá Vindhæli, hraðar sér frá einni reynslu til annarar, einni konu til annarar; líf hans er eilíf leit. Hann á ekkert til nema líðandi stund, líf hans allt eru samhengislaus augnablik. Og þegar alls er gætt, á hann heldur ekki hina líðandi stund sökum minninga fortíðarinnar og vona framtíðarinnar. Hann leitar, en hann leitar ekki til að finna, því að hann veit að til að eignast eitt, þarf að hafna mörgu. Og það þolir hann ekki, getur ekki bundið sig við eitt, vill eiga allt — og eignast því ekkert.

Hel er mestmegnis hugleiðingar —en þær eru óvenjulega höfgar af lýrik, heitri, litauðugri. Stíllin er fágaður eins og skyggður steinn, og mun varla finnast fegri íslenzka á þessari öld.

Af Íslendingum þeim, sem ritað hafa austanhafs skáldsögur á erlendum málum, ber mest á tveimur: **Gunnari Gunnarssyni** og séra **Jóni Sveinssyni.** Er Gunnar kunnastur á Norðurlödum, en séra Jón á Þýzkalandi. Það er ekki tilgangur minn hér að lýsa þessum mönnum, sem með þessu móti hafa borið nöfn ættlands síns út um lönd. Séra Jón, sem fór ungur að aldri frá Íslandi og gerðist Jesúitiskur prestur, eys úr endurminningum um landið, þar sem hann dvaldist í æsku, og einfeldni og hreinleikur einkennir frásögn hans. Gunnar hefir aptur á móti við og við komið til Íslands aptur, en þó kennir þess glögglega í sögum hans, sem lýsa nærri því alltaf íslenzku lífi, íslenzkum mönnum, að hann er orðinn gestur í föðurlandi sínu. Einkum skortir á að umhverfið (**milieu**) í sögum hans sé rétt. En margar af sögunum eru aptur á móti vel gerðar frá sjónarmiði listarinnar.

Eins og áður var getið, fékk leiklistin, og þar með leikskáldskapurinn, nú miklu betri kosti en áður. Leiklistinn losnaði við skólann, sérstakt leikfélag var stofnað, áhorfendafjöldinn óx og á allan hátt jukust möguleikarnir. Hagur félagsins var þó ekki nógu góður til að mikið gæti orðið úr þessu, viðunandi húsrúm vantaði. Og leikendurnir gátu ekki gert leiklistina að aðalstarfi sínu, heldur urðu að hafa hana í

hjáverkum. Allt um það munu hér hafa verið fáeinir fyrstu flokks leikendur. — Á síðari árum hefir verið stefnt að því, að stofnað yrði þjóðleikhús, með föstum atvinnuleikendum; mun þess nú skammt að bíða, að það verði.

Áður mátti kalla, að það væri ónýtt erfiði að skrifa leikrit, nú varð það ekki sagt með öllum sanni. En þó var aðstaðan ekki góð, og er það vafalaust þess vegna, að þjóðin hefir átt svo fá merk leikritaskáld — fornsögurnar benda til þess, að hin dramatíska skáldskapartegund sé þjóðinni mjög eiginleg. Beztu leikritaskáldin hafa skrifað fyrir erlend leiksvið. — Ekki er hér ástæða til að telja nema þrjú leikskáld frá þessu tímabili.

Elztur þeirra þriggja manna og sá, sem mest hefir unnið fyrir íslenzka leiklist, er **Indriði Einarsson** (f. 1851). Hann er hagfræðingur að námi. Í skóla ritaði hann leikritið "Nýársnóttina" (útg. 1872) og er það vinsælt leikrit, en í rauninni veigalítið. Efnið er sótt í íslenzkar þjóðsögur og heldur áfram sömu stefnu og "Skugga-Sveinn" Matthíasar Jochumssonar, og er það enn meira í anda Álfhóls eptir Heiberg en það leikrit. Þar skiptast á alvarlegir og gamansamir kaflar, og inn á milli koma söngvar. —Síðan hneigðist Indriði helzt að Ibsen (þýðing á Víkingunum á Hálogalandi) og Shakespeare (þýðing á mörgum verkum hans óútgefið) og koma þau áhrif glögglega fram í hinum síðari leikritum hans. Þau eru: Hellismenn (úr þjóðsögum), Sverð og bagall (sögulegt, efnið frá Sturlungaöld), Skipið sekkur (nútíðarleikrit), Dansinn í Hruna (úr þjóðsögum, undir áhrifum frá Shakespeare).

Miklu meira vald á dramatísku formi hafa Jóhann Sigurjónsson og Guðmundur Kamban. Báðum er það sameiginlegt, að leikrit þeirra hafa ýmist komið út á Dönsku og Íslenzku í senn eða aðeins á Dönsku.

Jóhann Sigurjónsson er sonur norðlenzks bónda (f. 1880), stundaði um tíma landbúnaðarnám, en yfirgaf það brátt með öllu og lagði stund á leikritagerð. Dvaldi hann síðan lengst af í Kaupmannahöfn. Verk hans eru ekki mikil að vöxtum, enda dó hann enn á bezta aldri 1919, en þau eru því meiri að gæðum. Fyrsta leikrit Jóhanns er "Doktor Rung" (1905), sem er látið gerast í Kaupmannahöfn. Það er sálfræðileg rannsókn. Efnið í næsta leikriti Jóhanns, "Bóndinn á Hrauni," er sótt til Íslands, og svo er um öll leikrit, sem hann ritaði síðan. Fjalla-Eyvindur er ef til vill það leikrit, sem stendur hæzt frá listarinnar sjónarmiði. Efnið er íslenzk þjóðsaga, sem er að vísu söguleg að uppruna: um útilegumanninn Fjalla-Eyvind og Höllu, konu hans. Eyvindur hefir sökum fátæktar gerst þjófur, legst út og dylst. Hann dvelst nú öllum ókunnur hjá ekkju einni, Höllu, í fjarlægum landshluta. Þau fella hugi saman og flýr hún með honum inn í fjalla-auðnirnar, er hún kemst að sekt hans. Þá hefst sorgarleikurinn: neyðin uppi á háfjöllum og barátta hennar við ástina. Í síð-

asta þætti er sem lesandinn sjái skyggnum augum leyndardóma mannshjartans, skáldið sviftir burtu einni sjónhverfingarhulunni eptir aðra, þangað til ekkert er eptir nema tómið. Og þó er þetta ekki hugvitsamleg rannsókn fyrst og fremst, heldur stórfenglegur skáldskapur, líf. — Næsta leikritið, "Galdra-Loptur," er líka skapað upp úr þjóðsögu. Loptur er skólapiltur, sem leggur stund á galdur og reynir að komast yfir galdrabók, sem einn hinna dánu biskupa hefir yfir að ráða, en það mistekst, Loptur hefir gengið of langt, og djöfullinn tekur hann. Úr þessari Faustsögu, sem vafalaust er einhver glæsilegasta íslenzka þjóðsagan, skapar skáldið mannlegan sorgarleik, spunninn af ástarsvikum, æðisgenginni ósk og samvizkubiti, og þjóðtrúin, sem er uppistaða þjóðsögunnar, verður í leiknum ekki nema einn þátturinn. Loptur óskar Steinunni dauða, og þegar hún ræður sér bana rétt á eptir, hyggur hann, að óskin hafi valdið því, og það rekur hann áfram lengra og lengra út í myrkur fjölkynginnar, sem skáldið lætur enda í æði. Þannig færir skáldið þetta miðaldaefni nær nútímanum. — Síðasta leikrit Jóhanns er "Mörður Valgarðsson." Efnið er sótt í Njjáls sögu og skyggir hið forna snilldarverk á leikritið. —Í leikritum Jóhanns kemur nær allstaðar fram dramatískur þungi, sem stefnir látlaust að takmarkinu, og skarpur skilningur á mannssálinni ,en auk þess eru mörg tilsvörin þrungin lýriskum höfga, sem minnir helzt á Synge.

Guðmundur Kamban (f. 1889) kemur áratug síðar en Jóhann Sigurjónsson fram sem skáld. Hann hefir ritað mest af leikritum, tvær skáldsögur og nokkrar smásögur. Hann hefir lengst af verið við leikstarfsemi, og er því ekki að undra, þó að leikritin séu kjarninn í verkum hans. Það er aðeins sjaldan, að efnið er úr íslenzkri menningu. (Leikritin "Hadda-Padda" og "Kongeglimen," kafli úr skáldsögunni "Ragnar Finnsson"), sumt er látið gerast í Danmörku (leikritið "De arabiske telte," sagan "Det sovende hus", kafli í "Ragnar Finnsson" fer fram í Ameríku. Loks er hér að nefna dramatíska ævintýrið "Sendiherran frá Júpíter," sem eigi er ákveðinn staður.— Svo sem efnisvalið bendir til er Kamban alþjóðlega menntaður maður og alþjóðasinni. Í flestum ritum hans kennir ríkrar siðferðislegrar undiröldu, og það eru vandamál menningarinnar, sem hann tekur til meðferðar. Í list hans finnst allstaðar hagleiksmaðurinn, sem kann vel tökin á því formi, sem hann fer með.

———————

Hér á undan hefir verið reynt að gefa yfirlit yfir fagrar bókmenntir Íslendinga og hefir verið drepið á flesta hina mikilhæfari rithöfunda, sem fram hafa komið fyrir lok heimsstyrjaldarinnar. Hér er þó eina undantekning að gera: ekkert hefir verið sagt frá bókmenntastarfi Íslendinga í Vesturheimi. Er það þó ekki þess vegna, að þar hafi ekki verið skáld, sem verð væru þess, að á þau væri

minnst. Slíkir menn, sem til dæmis Stephan G. Stephansson, eru þjóð vorri til hins mesta sóma, og þrátt fyrir fjarlægðina milli hans og heimalandsins hefir hann haft mikil áhrif á Íslendnga austan hafs. En um Stephan og Íslendnga vestan hafs mun verða ritað um þetta leyti af öðrum, og skal það mál því ekki rakið hér.

Bókmenntirnar eptir styrjaldarlokin hafa nokkuð margbreytilegri svip en áður var, það er eins og vindur standi af öllum áttum. Fyrst er þess að geta, að gömlu höfundarnir halda áfram í sínum anda. Nokkrir nýjir menn koma og halda sömu stefnu. Svo er til dæmis í skáldsagnargerðinni, þar sem **Kristín Sigfúsdóttir** og **Guðmundur G. Hagalín,** sem lýsa sveitalífi og sjómennsku, beita mikið til sömu aðferðum og áður tíðkuðust, og hafa sama meginsjónarmið.

Í ljóðagerðinni koma fram nýir menn, sem að vissu leyti halda áfram þeirri "rómantík," sem sum ljóðskáld fyrri áratuga fylgdu. En hin lýriska glóð í kvæðum þeirra er meiri og listamennskan vandlátari. Mörg ljóð þeirra benda til stefnunnar **l'art pour l'art** — þeir láta sig einu gilda borgarlegt félag og siði þess, það er listin ein, sem máli skiptir. Þeir eru vandfýsnir í efnisvali — efnin verða að vera skáldleg. Skáldskapurinn á ekki að vera rímaðar hugsanir, heldur fegurð. Einkunnarorð þeirra mætti vel vera "stemning." Málið á að vera alveg eðlilegt — þeir meta það miklu meira en rímið. Önnur íslenzk káld sverja sig í ættina til fornra dróttkvæða. Merkastir þeirra eru **Davíð Stefánsson** og **Stefán frá Hvítadal;** enn má nefna **Tómas Guðmundsson** og **Sigurð Grímsson** og enn fleiri.

En vindur blæs af enn fleiri áttum. Ótalin eru **les enfants terribles: Þórbergur Þórðarson** og **Halldór Kiljan Laxness.** Merkasta rit Þórbergs er "Bréf til Láru" (1924), einskonar ritgerð í mörgum þáttum, sem fjallar um flest milli himins og jarðar: lúthersku, kaþólsku, guðspeki, spíritisma, auðvald, jafnaðarmennsku, alþýðumenningu, orðasöfnun, kafla úr ævi höfundar og margt fleira. En mergurinn málsins er þó baráttan fyrir jafnaðarstefnunni. Bókin ber vott um nærri því einstætt vald yfir íslenzkri tungu. Þórbergur getur farið hamförum í stíl sínum — hann telur sjálfur upp sex stíltegundir, sem sér séu jafn tiltækar. Kansellistíl, fræðistíl, sögustíl, þjóðsagnastíl, spámannastíl og skemtistíl. Og þessu valdi sínu beitir hann til þess ítrasta í gagnrýni á því, sem hann vill koma fyrir kattarnef. — Halldór Kiljan Laxness hefir ritað nokkuð af sögum og fjölda ritgerða og blaðagreina. Aðalverk hans er "Vefarinn mikli frá Kasmir" (1927), saga af ungum Íslendingi og flækingi hans gegnum veröldina og mannlífið. Sagan gerist ýmist á Íslandi eða úti í löndum, á Ítalíu, Spáni, Belgíu, ýmist í iðu veraldarlífsins eða í kyrð klaustursins, og þar ægir öllu saman: skírlífi og spillingu, tilvitnunum í Imitatio Christi eptir Thomas á

Kempis og brotum af saurlífisdraumum. Og þó er þetta allt ein heild. Þess er ekki kostur að rekja þetta efni nánar á þessum stað. —Þau tvö skáld, sem nú voru nefnd, einkennir einskonar barok-stefna; Þetta eru menn, sem nota öll tæki málsins til að lýsa því, sem þeim býr í brjósti, á sem eftirminnilegastan hátt. Þeir eru mjög andvígir allri hófsemd og akedemiskum smekk. Þeir eru óvenju bersöglir og hispurslausir, og finnst einu gilda þó að þeir særi heiðraðan almenning. Þeir hafa töluverða ánægju af að lýsa ranghverfum sálarlífsins. Og eitt er enn einkenni þeirra: það er tvísæi í lífsskoðun. Þeir sjá hlutina í einu og andstæðu ljósi; háð og alvara, lotning og lítilsvirðing, bjargföst trú og nagandi efi renna saman, svo víða er ekki á nokkurn hátt unnt að segja, hvar einu lýkur en annað hefst. Það er eins og þeim finnist að hinu háleita sé ekki nógur sómi sýndur nema líka sé dregið dár að því.

Vöxtur og gróandi einkennir íslenzka menningu á síðari tímum. Það er ekki allt jafnhöfugt; sumt er veigalítið, og margt, sem leitar í óvissu eitthvað fram á við. En skilyrðin fyrir margbreytilegu andlegu lífi smávaxa. Fjölbreytnin vex. Andi hins íslenzka kyns fær ný og ný tæki, ný og ný form til að birtast í. Fyrir utan vöxt bókmenntanna skjóta aðrar listir upp höfðinu. Í myndhöggvara listinni skapar Einar Jónsson sér frægð víða um lönd. Hjá honum brýtur myndelska fornra dróttkvæða og ímyndunarafl ýkjusagna og æfintýra sér nýjar leiðir undir leiðsögu trúaðs hugsjónamanns. Íslenzkt landslag speglast á einkennilegan hátt í verkum hans — en einkum fær það þó að njóta sín í verkum hinna yngri málara, svo sem Arngríms Jónssonar, Jóns Stefánssonar, Jóhannesar Kjarvals, sem allir hafa lagt mikla rækt við þetta viðfangsefni. Hljómlistin er í byrjun — en hún hefir nú þegar nöfn eins og tónskáldið Sveinbjörn Sveinbjörnsson, organleikarann Pál Ísólfsson og enn aðra. Sami gróandinn er nálega á öllum sviðum: vísindum, verklegri menningu, skipulagsmálum. Ísland er vonanna land.

Nýja Atlantis eða Ísland nútímans

Professor Ágúst Bjarnason, Ph. D.

Í samræðum sínum "Timaios" og "Kritias" (Timaeus and Critias) segir Plato frá eyríki miklu, Atlantis, sem á að hafa legið skamt út af Njörfasundum (Herkúlesar súlum); hann lýsir stærð þess og auð legð og segir það hafa sokkið í sæ á einni einustu nóttu.

Hafi slíkt land nokkuru sinni verið til, bendir jarðfræðin helzt til þess, að það hafi legið á þeim neðansjávargrynningum, sem enn teygja sig á 700 metra dýpi milli Evrópu og Ameríku frá Norður-Írlandi og Norðvestur-Skotlandi yfir Hebrídur, Færeyjar og Ísland alla leið til austurstranda Grænlands, og enn mynda þröskuldinn milli Norðuríshafs og Atlanzhafs. Á miðjum Miocentímum virðist þetta eldgjósandi háfjallaland hafa sokkið í sæ og Ísland eitt hafa orðið eftir eins og aðalstiklan milli hins gamla og hins nýja heims. En sé Ísl. jarðfræðilega skilgetið afkvæmi og arftaki hins gamla Atlantis, ætti það á alþjóðamáli að heita eyjan frá Atantis.

Einnig Ísland virðist að nokkru leyti hafa sokkið í sæ, því að auðséð er á grynningum umhverfis það, hinum heimsfrægu fiskimiðum, að það hefir einhverntíma verið 50—100 km. stærra á alla vegu en það er nú (104,785 ferh. km.). Samt sem áður gnæfir það enn eins og "das trotzige Ende der Welt" yfir bylgjur Atlanzhafsins sem næst stærsta eyjan í Evrópu næst Stóra Bretlandi.

Einu sinni, fyrir 1000 árum, varð Ísland stikla fyrir djarfhuga sæfarendur, eins og þegar Eiríkur rauði fann Grænland frá Íslandi (982), og Leifur sonur hans, sem var fæddur og uppalinn á ströndum á Íslandi og því Íslendingur, en ekki Norðmaður, fann Ameríku (árið 1000), eða er Þorfinnur karlsefni dvaldi í Ameríku vetrarlangt ásamt konu sinni til þess síðar að staðfestast á Íslandi og geta þar af sér tvo biskupa og annað stórmenni.

Einu sinni, fyrir þúsund árum, varð Ísland og miðstöð mikillar menningar, sem með bókmentum sínum — hinum gömlu sögum sínum og sagnaritum — varpar ljóma yfir öll Norðurlönd. Þá var þjóðveldi með þjóðþingi á Íslandi —hinu fornfræga Alþingi — sem stofnað var 930 og heldur því þúsund ára afmæli sitt hátíðlegt 1930 sem fyrsta og elsta þjóðþing Evrópu.

En svo var eins og Ísland sykki í sæ og hyrfi úr sögum um mörg hundruð ár, er það gaf sig Norðmönnum og Dönum á vald; og svo var það alla tíð, unz það fékk aftur sjálfstæði sitt á þúsund ára hátíðinni 1874 og varð loks aftur að sjálfstæðu ríki í stríðslok 1918.

Síðan er eins og það hafi vaknað til lífs á ný, til dugs og dáða, og væri því ekki fjarri sanni nú að nefna það — Nýja Atlantis!

Vilji menn skilja og meta réttilega afstöðu og ástand Íslands nú á dögum, verða menn fyrst að gera sér grein fyrir höfuðviðburðunum í sögu þess.

Meginþorri þeirra Norðmanna, sem létu óðöl sín og flýðu land fyrir "ofríki" Haralds hárfagra, leituðu norður til Íslands frá Skotlandi og Vestureyjum og settust þar að á árunum 874—930.

Árið 930 var Ísland talið albyggt og voru þá um 60,000 manns í landinu. Þá var allsherjarríkið stofnað, og hið fornfræga "Alþing," elzta þjóðþing heimsins, sett á stofn. 1930 verður því þúsund ára afmæli þess haldið hátíðlegt á Íslandi og þangað boðið fulltrúum frá helztu þjóðþingum beggja megin hafs.

Árið 1000 var kristni lögtekin á Íslandi. Á fyrstu öldunum eftir kristnitökuna var kirkjan þjóðleg mjög, kenndi mönnum lestur og skrift og ýmsa þarflega hluti. En lærðir menn eins og **Ari fróði** hlóðu grunninn að hinum þjóðlegu bókmentum með "Íslendingabók" og "Landnámu," er báðar greina mjög nákvæmlega frá byggingu landsins, svo að engin þjóð í heimi veit jafn mikið um sögulegan uppruna sinn eins og einmitt Íslendingar.

En er erkibiskupsstóllinn, sem hinir tveir biskupsstólar á Íslandi heyrðu undir, fluttist frá Brimum og Lundi til Þrándheims (1152), tók að bóla á ýmsum væringum milli kirkju og ríkis, kirkjan að heimta hinn "kanóniska rétt" sinn viðurkenndan og konungar Norðmanna að gera tilkall til yfirráða á Íslandi. Samt sem áður stóð allsherjarríkið á Íslandi í full 333 ár eða frá 930 til 1262—64, að það gaf sig Noregskonungi á vald með vissum skilyrðum. Frægt skjal, hinn svonefndi "**gamli sáttmáli**," sem enn er til í brotum (frá 1302), greinir frá skilyrðum þessum: lög og réttur skyldu íslenzk, og embættismenn íslenzkir; sex skip, hlaðin lífsnauðsynjum, skyldi árlega senda til Íslands. Gegn þessu hétu Íslendingar "eilífum skatti," en svo er varnaglinn sleginn í niðurlagi sáttmálans, að — ef sætt þessi sé ekki haldin í öllum greinum, að beztu manna yfirsýn, þá séum vér þegar lausir allra mála.

Sáttmáli þessi var brátt rofinn í hverju einstöku atriði: lögin voru sniðin upp eftir norskum lögum; embættismenn konungs og biskupar flestir af erlendu bergi brotnir og verzlunin varð að hálfgerðri einokunarverzlun Bergensbúa og síðar Hansakaupmanna. Samt helzt sambandið við Noreg fram til 1381, að bæði ríkin, Noregur og Ísland, gengu undir Danmörku.

Í hinu nýja sambandi sínu við Danmörku varð Ísland jafnvel enn ver úti en í sambandi sínu við Noreg, og innanlands hafði kaþólska kirkjan lagt hramm sinn á eignir manna og óðul. Þó fór sýnu verr við siðaskiftin (1550), er Ísland varð lúterskt, og konungur sló eign sinni á kirkjur og klaustureignir, sem þá voru orðnar einnfimmti af öllum jarðeignum landsmanna, svo og á sektarfé og ýms önnur hlunnindi, er nú runnu öll í fjárhirzlu konungs.

Þó tók út yfir, er einokunarfjötrar voru lagðir á landið 1602, þannig að landsmenn máttu ekki verzla við aðra en ákveðna danska verzlunarbæi eða dönsk verzlunarfélög, sem konungur veitti einkaréttindi til verzlunar á Íslandi. Einokun þessi hélzt fram undir 2 aldir (fram til 1787) og hafði sívaxandi fátækt í för með sér.

Árið 1662 bættist það við, að konungur gerðist einvaldskonungur yfir landinu; en þó hjarði Alþingi sem ráðgefandi og dæmandi aðilji og bar það við og við kveinstafi og mótmæli landsmanna fram fyrir konung. En ekkert tjóaði.

Fyrir einveldið, einokunina og þarafleiðandi skort og hungursneyð, samfara ógurlegum drepsóttum, eldgosum og harðindum, sem alltaf gengu yfir landið öðru hvoru, var þjóðin orðin 47,000 í lok 18. aldar og var þá jafnvel haft við orð að flytja það, sem eftir var af landslýðnum úr landi og setja hann niður á Jótlandsheiðar.

Báðir hinir gömlu biskupsstólar ásamt skólum þeim, sem við þá höfðu verið tengdir, á Hólum og í Skálholti, voru þá lagðir niður, og loks árið 1800 var Alþingi lagt niður sem ráðgefandi og löggefandi þing á Þingvöllum, en flutt til Reykjavíkur og þar haldið áfram sem dómstól — sem landsyfirrétti.

Þannig virtist öll hin forna frægð vor vera fallin í gleymsku og dá og sléttað yfir hinar síðustu minjar hennar. En Íslendingar hafa jafnan minnst blómaldar sinnar og verið þess fullvissir, að það sem einu sinni var, gæti aftur orðið, ef þeir aðeins sjálfir fengju að ráða sínum málum.

Frjálshuga, eldheitir ættjarðarvinir, er stunduðu nám við Kaupmannahafnarháskóla, risu nú hver af öðrum og hófu háværar raddir um það, að Ísland ætti sér enn framtíð, ef Íslendingar sjálfir vildu taka rögg á sig, endurheimta hið forna frelsi sitt, endurreisa tungu sína og bókmenntir og fara að dæmi annara þjóða í öllum verklegum framförum.

Menn eins og Baldvin Einarsson, Fjölnismenn, en þó einkum hinn miki leiðtogi vor, Jón Sigurðsson, (f. 1811), er vér gjarna nefnum "forsetann," af því að hann um mörg ár varð forseti hins endurreista Alþingis, krafðist þess fyrst og fremst, að það fengi aftur löggefandi vald. Það hafði verið endurreist 1843, en aðeins sem ráðgefandi þing. Á þjóðfundinum 1851, sem átti að ræða um stöðu Íslands í danska ríkinu, barðist Jón Sigurðsson gegn innlimum Íslands í Danmörku, og er konungsfulltrúi sýndi það gjörræði að slíta fundinum, mótmælti hann og allur þingheimur því. Árið 1854 lánaðist honum og Alþingi, þrátt fyrir áhrifaleysi sitt, að knýja fram lög um það, að verzlunin væri gefin laus við allar þjóðir, en áður höfðu Danir einir haft leyfi til að verzla þar. Og loks árið 1874, á þúsund ára hátíðinni, fékk Alþingi aftur fullt löggjafarvald og fjárveitingarvald í öllum innanlandsmálum.

Árið 1874 var þúsund ára afmæli Íslands bygðar.

Þann 5. janúar þ. á. hafði Dana-

konungur gefið landinu allfrjálslynda stjórnarskrá, er gerði sjálfan hann að þingbundnum konungi. En 2. ágúst s. á. hófst hátíðin. Þann dag var haldin minningarræða í öllum kirkjum landsins og hátíðahöld, þar sem konungurinn sjálfur var viðstaddur, hófust fyrst í höfuðstaðnum, en var síðan haldið áfram næstu daga á hinum fornhelga þingstað landsins, Þingvöllum. Þýzk, dönsk, norsk og sænsk herskip, einnig ensk og frönsk, fluttu sæg af boðnum gestum og óboðnum, en þjóðin streymdi á Þingvöll úr öllum sveitum landsins. Fagnaðarrík eftirvænting og hátíðleg alvara fylltu brjóst þjóðarinnar. Það var eins og hún bylti af sér fargi miklu sem á henni hefði legið frá ómunatíð. Hún fylltist aftur þrótti og þreki og það var eins og kirkjuklukkurnar hringdu nýja tíma með nýjum vonum inn yfir landið.

Loks áttum vér þá að fá að fara að eiga með oss sjálfir, en — þó aðeins að nokkru leyti. Enn átti danskur ráðherra eða öllu heldur brot úr dönskum ráðherra, sem búsettur var í Kaupmannahöfn, og hafði enga þekkingu á högum landsins, að hafa yfirstjórn allra mála vorra, eða þó öllu heldur deildarsjtóri hans, og hann eða þeir höfðu algjört neitunarvald gagnv. Alþingi. Því urðu framfarirnar litlar fyrst í stað og torsótt til nýjunganna. Allskonar hömlur voru lagðar á framsóknarhug vorn af hálfu Danastjórnar og því varð oss það full nauðsyn að losna undan yfirstjórn Dana. Vér urðum að reyna að koma stjórninni inn í landið til þess að vér fengjum fullkomlega frjálsar hendur.

Þetta lánaðist oss fyrst eftir 30 ára baráttu, er vér fengum heimastjórn með innlendum ráðherra, búsettum í Reykjavík, 1904. Síðan hafa framfarirnar orðið all örar og miklar á móts við það, sem áður var. Þær voru að vísu byrjaðar áður, en voru aldrei eins ákveðnar og markvísar eins og síðan.

Loks við lok heimsófriðarins, þ. 1. des., 1918, varð Ísland frjálst og sjálfstætt ríki í persónusambandi við Danmörku. Þenna sáttmála, sem er uppsegjanlegur af beggja hálfu, hafa menn nefnt hinn "nýja sáttmála" í mótsetningu við þann gamla, en síðan höfum vér lifað í sátt og samlyndi við Danmörku og getað snúið oss algerlega að innanlandsmálum vorum.

Hvernig leit nú út í landi voru, 1874, er vér tókum við því af hinu erlenda valdi? Á Íslandi var þá hvergi að finna byggða vegi eða brýr, aðeins götutroðninga, engin samgöngutæki nema hestfæturna og postula hestana. Hvergi voru vitar kringum strendur landsins og engin hafnarvirki. Húsin voru víðast torfbæir til sveita, en timburkofar í sjóþorpunum. Á öllu landinu voru eitthvað 4 embættismannabústaðir úr steini og þrjár steinkirkjur. Höfuðatvinnuvegir landsmanna, landbúnaður og sjávarútvegur voru í aumustu niðurlægingu, en fólkið sjálft fátækt og bælt. Landsfjárhirzlan var tóm en Danir höfðu lofað 60 þúsundum kr. árlegu

tillagi. Fyrstu fjárlögin námu 212,000 kr., og allur landslýðurinn var einar 70,000 manns. Þannig leit hér um bil út í landi voru eftir 6 alda erlenda yfirdrottnan, er vér tókum við því aftur.

Og hver er svo árangurinn af starfi voru þau 55 ár, sem síðan eru liðin? Eg mun reyna að lýsa því lítillega í því, sem hér fer á eftir. En ég vil biðja lesendur mína að gera sér ekki of háar vonir. Því að ekki verður vænst mikils af einum 103,000 manns, sem byggja 103,000 fh. k. m. subarktískt land, þótt það sé þvínær umflotið af Golfstrauminum og því miklu hlýrra en búast mætti við.

Í landi eins og Íslandi, þar sem miklar eru fjarlægðir manna á milli og allskonar farartálmar, svo sem eyðisandar, fjöll og heiðar og fossandi elfur, og þar sem órólegt haf brimar fyrir öllum ströndum, voru bætt samgöngutæki eitthvað af því allra nauðsynlegasta. Hvernig er ástatt í þessu efni nú?

Vér höfum þegar byggt þjóðvegi um 2000 km. á lengd. Og allar stærstu ár landsins eru þegar brúaðar. Vér eigum nú 6 stórar hengibrýr úr járni yfir stærstu árnar; 26 aðrar járnbrýr og 117 járnbetonbrýr, og á hverju ári byggjum vér nú vegi og brýr fyrir allt að hálfri milj. króna. Nú eru hinar gömlu hestalestir, sem áður fóru fram og aftur um landið, því nær horfnar; í stað þeirra komu í fyrstu hestvagnar, en nú á síðustu 10—15 árum nýtískubílar, flestir frá Ameríku. Af járnbrautum hefir enn ekkert verið lagt um landið og ekki víst nema vér hlaupum alveg yfir þær, í bílana einvörðungu og í loftförin.

Við sjóinn hefir eitthvað svipað átt sér stað. Á björtum sumarnóttum er það létt verk og unaðslegt að sigla með ströndum Ísl., en á haustin og þó einkum á hinum löngu dimmu vetrum, þegar hríðir ganga og háir brimgarðar rísa fyrir ströndum, eins og til dæmis á Suðurlandinu, þar sem þar að auki eru hafnleysur og stórir eyðisandar, er siglingin ákaflega hættuleg. Árið 1874 var ekki einn einasti viti til á Íslandi, en 1. desember 1878 var sá fyrsti reistur á suðvestur horni landsins; og 1. desember 1928, voru vitarnir umhverfis landið orðnir 51 að tölu og auk þess ein radiostöð á hinni stórhættulegu suðurströnd en þokulúðurstöð fyrir hinum þokuríku Austfjörðum, 35 hafnarljós og auk þesa mörg sjómerki og leiðarstikur með sæluhúsum á hinum eyðilegu söndum Sunnanlands. Erlendir fiskimenn, sem stunda veiðar við strendur Íslands, kynnu ef til vill að geta sagt frá því, hversu mörgum mannslífum hefir verið bjargað á síðustu árum með þessum ráðstöfunum.

Fyrir 1900 höfðum vér ekkert fast samband við umheiminn, en 1906 var lagður sæsími frá Shetlandseyjum til Seyðisfjarðar (á austurströnd landsins) og síðan höfum vér ofið saman hangandi net ritsíma og raddsíma yfir landið. Þann 31. des. 1925 voru 195 talsímastöðvar í landinu og 5 loftskeytastöðvar og einmitt á þessu ári umlykur talsími gjörvalt landið. Árið 1925 var símalengdin liðugir 8000 km., en í

lok þessa árs, 1929, verður hún orðin 10,760 km. Árið 1925 fóru 250,-000 símskeyti milli Íslands og annara landa en símtölin urðu um hálfa miljón. Talsíma hafa nú 1 af hverjum 25 íbúum landsins. Útvarp hefir einnig verið reynt á Íslandi og verður það bráðlega sett í samband við og rekið af landssímanum á ríkiskostnað.

Hvernig er nú atvinnulífinu á Íslandi farið?

Aðalatvinnuvegirnir eru:landbúnaður, þ. e. grasrækt og kvikfjárrækt, sjávarútvegur og verzlun með vísi til iðnaðar.

Af landbúnaði lifðu:

árið 1880 53,035 manns (73% af landslýðnum)

árið 1920 43,785 manns (46% af landslýðnum)

Tala þeirra, sem landbúnað stunda, hefir því farið niður um 10,000 manns á síðustu 40 árum. En þrátt fyrir hefir verið yrkt upp meira en helmingi meira land en áður og garðyrkjan ferfaldast.

Árið 1885 var yrkt land 10.000 ha., garðrækt 132 ha.
Árið 1925 var yrkt land 23.000 ha., garðrækt 500 ha.
og nú árið 1929 er yrkt land c. 30.-000 ha.

Þrátt fyrir fólksfækkun til sveita er nú unnið 10 sinnum meira af jarðabótum í landinu en fyrir 50 árum.

Nú hefir ríkið og látið gera miklar áveitur á Suðurlands undirlendinu fyrir c. 2,000,000 kr. og stofnað byggingasjóð til nýbýla með 2½ milj. kr. höfuðstól, einnig ræktunarsjóð með álíka stórum höfuðstól og árlveitir það til landbúnaðar um eina fjórðu milj. króna.

Fénaðareign landsmanna hefir þó ekki enn aukist mikið:

Árið 1873: nautgripir 22.286, sauðfé 417.000, hestar 30.000 geitur 170.
Árið 1923: nautgripir 25.853, sauðfé 550,000, hestar 46.000 geitur 2.496.

Þannig hefir nautgripaeign aukist um einn áttunda, sauðfé um einn fimta, hestar um einn þriðja, en geitur fjórtánfaldast frá 1873. Svínarækt hafa Íslendingar ekki enn tekið upp nema að litlum mun, en hún var mikil til forna.

Útflutningur landafurða nam:

árið 1885 kr. 1.842.000
árið 1925 kr. 7.500.000

En heildartekjur af kvikfjáreign landsmanna urðu:

árið 1907 kr. 8.000.000, en
árið 1921 c. kr. 30.000.000

Meðalútflutningur vor af landafurðum nemur nú c. 8 milj. kr. árlega, en mundi margfaldast, ef vér færum að vinna úr afurðunum. Nú er mest öll ullin flutt óunnin til Ameríku og annara landa. Mjólk, osta og allskonar kjötmeti mundum vér og geta framleitt í stórum stíl. En þrátt fyrir það, þótt lítið sé unnið úr landafurðunum, hefir útflutningur þeirra fjórfaldast á 40 árum.

Stærstum framförum hefir sjáv-

arútvegurinn tekið. Árið 1873 voru flutt út 4,400,000 kg. af fiski, en árið 1925, 54,400,000 kg.

Árið 1875 nam fiskiútflutningurinn c. 5 milj. króna.

Árið 1925 nam fiskiútflutningurinn 50 milj. króna.

Hann hefir því tífaldast að verðmæti á síðustu 50 árum og er það að þakka nýtízkubúnaði fiskiskipa, sem nú aðallega eru togarar og línuveiðarar og stórir mótorbátar, er sækja fiskinn langt út á haf.

Fiskframleiðslan hefir aukist svo sem hér segir: Árið 1898 var hún orðin helmingi, 1904 fjórum sinnum, 1913 fimm sinnum, 1922 átta sinnum og 1925 tólf sinnum meiri en hún var 1873. Meðalframleiðsla síðustu ára nemur c. 50 milj. króna að verðmæti og fer þó heldur vaxandi. Mætti og auka hana með því að hraðfrysta fiskinn og senda hann nýjan á markaðinn.

Til eru margar góðar hafnir af náttúrunnar hálfu á Íslandi, einkum á Vestur, Norður og Austurlandi, þar sem Suðurströndin er að mestu leyti ein hafnleysa sakir brims og sanda. Hafskipabrýr og hafnarbakkar hafa þó verið gerðir í ýmsum kaupstöðum landsins, svo sem Stykkishólmi, Ísafirði, á Akureyri og Húsavík o. v. En stærri hafnarvirki hafa aðeins verið gerð í Reykjavík, höfuðstað landsins, og í aðalverkstöð þess, Vestmannaeyjum. Var verið að smábæta við hafnarvirkin í Reykjavík frá 1913—18 og síðar.

Árið 1876 byrjaði danskt eimskipafélag (D. F. D. S.) að sigla á Ísland og ásamt öðru erlendu félagi "Thore" annaðist það því nær alla flutninga frá og til landsins fram undir 40 ár. En árið 1914 tóku Íslendingar sig til, ásamt frændum sínum, er út höfðu flutt til Ameríku, og stofnuðu innlent eimskipafélag (Eimskipafélag Íslands). Meðan á stríðinu stóð keypti og landstjórnin 3 eimskip til þess að tryggja vöruflutninga til landsins. Frá 1917 sigldu skip vor á Ameríku, Halifax og New York, og sóttu þangað vörur, en það fleytti oss yfir stríðið svo, að oss brast ekki lífsnauðsynjar. Nú á eimskipafélag vort 5 skip og siglir í harðri samkeppni við danskt og norskt félag á Kaupmannahöfn, Hamborg, Leith, Hull og stundum líka London.

Verzlunarfloti vor er nú orðinn allstór. Árið 1875 áttum vér ekkert verzlunarskip. 1925 voru þau orðin 60 gufuskip yfir 100 tons með samtals 20,000 tonna burðarmagni eða 200 tons fyrir hverja 1000 íbúa, þannig að aðeins Noregur, Stórbretland og Holland (með 542,294 og 218 tons á hvert 1000 íbúa) hafa stærri verzlunarflota.

Verzlun vor hefir aukist stórum og það aðallega á síðasta áratug.

Ár	Innflutt	Útflutt	Alls
1880	4.309.000	6.717.000	11.026.000 kr.
1890	4.549.000	5.034.000	9.583.000 "
1900	6.528.000	9.000.000	15.528.000 "
1910	11.323.000	14.406.000	25.729.000 "

1920	82.307.000	60.512.000	142.813.000 "
1924	63.787.000	86.310.000	150.091.000 "

Venjulegast hefir verzlunarvelta vor verið pósitiv, þ.e. talsvert meiri útflutningur en innflutningur. Aðeins árið 1920 keyptum vér nýja togara fyrir 20 milj. króna umfram útflutning, til þess að bæta í skörðin fyrir togara þá, sem seldir höfðu verið í stríðinu, en þetta skýrir aftur hina miklu auknu framleiðslu 1924 úr 60 milj. kr. 1920 upp í 86 milj. kr. 1924; en það var líka einstakt ár; þó hafa 2 síðustu árin verið því mjög lík. Má nú segja, að Íslendingar með því, sem neytt er í landinu af kjöti, fiski og mjólk, framleiði nú allt að 100 milj. króna árlega og er það vel að verið af rúmum 100, 000 manns.

Um handverk og iðnað er ekki enn sem komið er mikið að segja. Fyr á tímum var ullin unnin mestmegnis heimafyrir á bæjunum og flutt út ýmist sem ofið vaðmál eða sem prjónles ýmiskonar og þá var líka hver búandmaður sinn eigin smiður. En síðan fækkaði í sveitunum og menn fluttust ýmist í kaupstaðina eða á skipin, hefir þetta að mestu lagst niður og lítið komið í staðinn. Þó er nú byrjaður vísir til iðnaðar bæði í kaupstöðunum og í nánd við þá. Til eru t. d. nú 2 ullarverksmiðjur í landinu, 2 eða 3 smjörlíkisgerðir, 1 biscuitgerð og 1 sápupsuða. Þá eru ennfremur til 6—7 síldarverksmiðjur, sem annast tilbúning á síldarolíu og síldarmjöli, þrjár guanóverksmiðjur og 2 vélaverksmiðjur til viðgerðar á skipum. En allt er þetta aðeins vísir til þess, er síðar kann að verða, því að það er hér um bil víst, að Ísland með sínum 4 milj. hestafla í fallvötnum sínum muni með tímanum verða mikið iðnaðarland.

Vilji menn sjá hlutföllin milli atvinnugreinanna, eru þau þannig:

Ár	Námu: Landafurðir	Sjávarafurðir	Iðnaður	Alls
1880	kr. 2.477.000	4.118.000	122.000	6.717.000
1890	" 1.678.000	3.268.000	88.000	5.034.000
1900	" 1.896.000	6.947.000	157.000	9.000.000
1910	" 3.445.000	10.759.000	202.000	14.406.000
1920	" 9.580.000	50.061.000	817.000	60.512.000

En í hundraðstölum lítur þetta þannig út.

Ár	Landbúnaður	Sjávarútvegur	Iðnaður
1880	39.9%	61.3%	1.8%
1890	33.3 "	64.9 "	1.8 "
1900	21.1 "	77.2 "	1.7 "
1910	23.9 "	74.7 "	1.4 "
1920	15.8 "	82.6 "	1.6 "

Landbúnaður hefir hér sýnilega orðið að lúta í lægra haldi fyrir sjávarútveginum; árið 1880 nam hann tveim.-fimtu af framleiðslunni,

1890 einum þriðja, 1900 einum fimta, 1910 einum fjórða og nú meira að segja ekki nema einum sjötta—einum sjöunda af allri framleiðslunni, þar sem sjávarafurðirnir nema yfir 80%.

En hver er þá fjárhagsleg niðurstaða af þessu striti voru síðustu fimmtíu árin? Því verður ekki svarað nema með því að skýra frá innieign landsmanna í sjóðum og bönkum.

Árið 1873 var aðeins 1 sparisjóður í landinu. Innieign 13.600 kr.
" 1880 voru 5 sparisjóðir í landinu. Innieign 240.442 kr.
" 1890 voru 13 sparisjóðir í landinu. Innieign 774.345 kr.
" 1897 voru 23 sparisjóðir í landinu. Innieign 1.747.411 kr.

En eftir uppgjöf Hagstofunnar voru í bönkum:

innstæður	árið	1911	orðnar	6.986.000
"	"	1916	"	19.330.000
"	"	1920	"	38.034.000
"	"	1922	"	39.578.000
"	"	1924	"	43.400.000

eða liðugar 434 kr. á mann, en ríkisskuldir voru á því sama ári 168 kr. á mann, en fóru þegar á næsta ári, að innstæðufé óskertu, niður í 120 kr. á mann.

Hagur lands og þjóðar er því allgóður. Fyrstu fjárlög vor hljóðuðu upp á 212,000 kr., núverandi fjárlög vor upp á 11—12,000,000 kr. Fyrsta innieign vor nam alls 13,600 kr.; 1924 var hún orðin 43,000,000 kr. og er nú eflaust meiri, um eða yfir 50,000,000, auk allra fasteigna landsmanna og ríkisins bæði á landi og sjó. Hagurinn er þannig allgóður og hinar fjárhagslegu framfarir á síðustu 50 árum feikilega miklar.

Ófriðarárin urðu Íslandi erfið. En jafnframt leiddu þau þó það í ljós, að Ísland mundi geta séð sjálfu sér farborða, ef í hart færi. Til allrar hamingju höfðum vér þá fengið fiskiflota vorn og verzlunarflota, svo að vér gátum selt stríðsþjóðunum bæði ull, kjöt og fisk. En er leið á stríðið, urðum vér að snúa verzlun vorri á Ameríku og sigla hinum litlu skipum vorum þangað á Halifax og New York. Þaðan fengum vér svo helztu lífsnauðsynjar vorar og gátum meira að segja miðlað öðrum, eins og t.d. Færeyjingum. Ríkisstjórnin setti á stofn landsverzlun til þess að annast þessi innkaup og seldi svo vörurnar til kaupfélaga og kaupmanna.

Á stríðsárunum urðum vér að semja við erlend ríki, án milligöngu Danastjórnar, bæði við Englendinga og Bandaríkin og jafnvel fleiri ríki. En þetta sýndi, að vér myndum ekki þurfa milligöngu Dana, þegar fram í sækti.. Fyrir þenna lærdóm, sem vér fengum í stríðinu, sameinuðu hinir pólitísku flokkar landsins sig í stríðslokin og fóru fram á það, að Ísland yrði frjálst og sjálfstætt ríki. Eftir að nefnd Dana og Íslendinga, sem kom saman í Reykjavík sumar-

ið 1918, hafði fjallað um þessi mál í 3 vikur, komu aðiljar sér saman um sambandslög, þar sem Ísland yrði frjálst og fullvalda ríki í konungssambandi við Danmörku. Voru lög þessi samþykkt bæði af ríkisþingi Dana og af Alþingi Íslendinga og síðan staðfest af konungi þann 30. nóv. En þann 1. des. 1918 lýsti fulltrúi Danastjórnar því hátíðlega yfir í Reykjavík, að Ísland upp frá þeirri stundu væri frjálst og fullvalda ríki í konungssambandi við Danmörku.

Aldrei munum vér Íslendingar gleyma Dönum veglyndi það, er þeir þá sýndu oss, enda voru þeir góðu bættir, er þeir fengu nokkurn hluta af Slesvík í staðinn frá Þjóðverjum. Í tíu ár hefur nú persónusambandið milli Íslands og Danmerkur staðið og hefir verið haldið hátíðlegt í báðum löndunum þ. 1. des. 1928.

Þegar hinni löngu pólitísku baráttu við Dani lauk á svo fagran og friðsaman hátt, fengu Íslendingar loks fullan tíma til að gefa sig að innanlandsmálum sínum. Enda hefir baráttan þessi síðustu 10 ár staðið látlaust um það, hvernig vér bezt gætum komið Íslandi og atvinnuvegum þess upp og fram.

Fyrir þá greiningu og þróun atvinnuveganna, sem lýst hefir verið hér að framan, hefir hið íslenzka þjóðfélag tekið gagngerðum stakkaskiftum á síðustu 50 árum. Um 1870 mátti heita að 95% þjóðarinnar væri sveitafólk, en aðeins 5% byggi í bæjum og þorpum. Og þá mátti segja, að hávaði þjóðarinnar væri óbreytt alþýða, án stéttagreiningar, með í hæsta lagi 2% embættismanna og verzlunarmanna. En þetta hefir breyzt smám saman og nú er stéttagreiningin svo sem hér segir:

Sveitafólk	43%
Sjómenn	20%
Verzlun og samgöngu	12%
Handverk- og iðnaður	11.5%
Daglaunamenn	7%
Embættism. og mentam.	4%
Öreigar og munaðarlausir	1.5%
Eftirlaunam. og atvinnul.	1%
	100%

Fyrir stéttagreininguna er nú orðin allmikil stéttabarátta á Íslandi sem annarstaðar. Í upphafi árs-1929 lifðum vér t. d. 2 verkföll, annað styttra milli "Eimskipafélagsins" og háseta þess, og hitt, sem var miklu alvarlegra og stóð tvo mánuði milli botnvörpueigenda og háseta; en í bæði skiftin jafnaði landstjórnin deilurnar, en þó aðeins með talsverðum fjárhagslegum fórnum fyrir ríkið.

Hásetar á skipum höfðu þegar myndað með sér stéttarfélag 1894; þá komu prentarar 1897; en 1906 slógu allir sérlærðir verkamenn sér saman. Síðan hefir stofnun iðnfélaga verið mjög hraðfara. Og 1916 mynduðu verkamenn um land allt svonefnt Alþýðusamband, en sama ár slógu helztu vinnuveitendur landsins, togaraeigendur, sér saman og stofnuðu útgerðamannafélagið. Sama ár tók jafnaðarmannahreyfingin að hefjast handa. En þótt þessi stéttagreining, sem áður var að mestu óþekkt, og stéttarbarátta hafi átt sér stað, höfum vér ekki lifað nein veruleg verkföll eða

verkbönn fyr en í byrjun árisins 1929, því að sáttasemjara ríkisins hefir venjulegast getað miðlað málum, áður en meira varð úr.

Önnur og miklu áhrifameiri andstaða, sem einnig hefir orðið pólitísk hefir myndast milli svonefndra "samkeppnismanna" og samvinnufélagsmanna". Þegar upp úr 1880 tóku bændur að stofna með sér kaupfélög til þess að verjast og andæfa hinni óbilgjörnu kaupmannsverzlun og hefir félögum þessum síðan fjölgað mjög. Árið 1917 mynduðu þau með sér "samband ísl. samvinnufélaga" (S.Í.S.) og stofnuðu jafnframt stjórnmálaflokk, svonefndan Framsóknarflokk, og mynda bændur aðal kjarna hans. Á hinn bóginn hafa kaupstaðarbrúar yfirleitt skipzt í tvo flokka, hinn fyrnefnda jafnaðarmannaflokk með mjög róttæku kommúnista broti, er nefnir sig "unga" jafnaðarmenn," er hinir gömlu jafnaðarmenn hafa ekki viljað viðurkenna opinberlega, og Íhaldsmenn, flokk heildsala og annara verzlunar- og útvegshölda. Við síðustu kosningar gengu jafnaðarmenn í kosningasamband við samvinnufélagsmenn og úr flokki hinna síðarnefndu er núverandi stjórn landsins.

Fyrir utan verzlunarmálin hefir samvinnufélagsskapurinn ræktun og byggingu landsins efst á stefnuskrá sinni. Eins og þegar hefir verið tekið fram eru vart meira en 30,000 ha. fullræktað land á Íslandi og á því búa nú um 46,000 manns. En auk þess eru til í landinu um 1,000,000 ha. af auðræktanlegu, góðu mýrlendi, og ef það allt væri komið í fulla rækt og nægur væri markaður fyrir afurðirnar, gætu minnst 1½ milj. manna lifað af landbúnaði á Íslandi. Auk þess mætti reikna ½ milj kaupstaðarbúa, er auðveldlega gætu lifað á fiskiveiðum, verzlun og iðnaði. En þetta sýnir eitt með öðru, hversu mikla framtíðarmöguleika land þetta hefir að geyma.

Það er nú framtíðardraumur ekki einungis eins sérstaks stjórnamálaflokks, heldur allra góðra Íslendinga, að vér ekki einungis getum lifað í friði og sátt við aðrar þjóðir, heldur og lyft svo landi voru og þjóð, að vér innan ekki allt of langs tíma getum orðið að miljónaþjóð.

En það er líka einlæg ósk vor að verða að sannmentaðri þjóð, og því ætla ég nú að lokum að bæta nokkrum orðum við um andlega lífið á Íslandi.

Í baráttu Jóns Sigurðssonar fyrir viðreisn Íslands hafa tillögur hans í skóla- og mentamálum, þrátt fyrir ýmsa örðugleika, átt sigri að hrósa. Heimilisfræðslan hefir jafnan verið í góðu lagi á Íslandi, svo að mikill meiri hluti þjóðarinnar hefir oftast verið læs og skrifandi og lesið fornbókmentir sínar jöfnum höndum við nútíðarbókmentir. En á 5. tug fyrri aldar, er Jón Sigurðsson hóf starfsemi sína, voru enn engir alþýðuskólar í landinu og aðeins 1 lærður skóli. Jón Sigurðsson vildi láta stofna barnaskóla, bændaskóla, prestaskóla, læknaskóla, lagaskóla og jafnvel einskonar háskóla, er hann nefndi þjóðskóla. Og þetta hefir smámsaman ræst.

Nú eru um 50 barnaskólar í landinu og fjöldi svonefndra farskóla til sveita, þar sem barnakennarar fara um og eru um tveggja mánaða skeið á ýmsum bæjum til þess að kenna börnum úr nánasta umhverfi það, sem krafist er af börnum í lestri, skrift, reikningi, landafræði, sagn fræði og náttúrufræði.

Nú eru og komnir á fót ýmsir framhaldsskólar bæði í kaupstöðum og í sveitum, 2 bændaskólar, 4 lýðskólar, 3 gagnfræðaskólar og 2 lærðir skólar og auk þess ýmsir sérskólar í höfuðstað landsins, svo sem: 1 iðnskóli, 1 vélfræðaskóli, 1 stýrimannaskóli, 2 verzlunarskólar, 1 alþýðukennaraskóli, og 3 kvennaskólar, einn í Reykjavík, annar á Vesturlandi, þriðji á Norðurlandi.

Af æðri skólum voru áður aðeins til einn lærður skóli, en 1847 fengum vér og prestaskóla, 1876 læknaskóla, 1908 lagaskóla og loks á aldarafmæli Jóns Sigurðssonar, þann 17. júní 1911, voru þessir þrír skólar sameinaðir og bætt við fjórðu deildinni í heimsspeki, bókmentum og sögu landsins og nefndur "Háskóli Íslands."

Háskólinn, sem að meðaltali er sóttur af 150 stúdentum, er í 4 deildum með 25 kennurum (10 pprófessorum og 15 docentum og aukakennurum), guðfræðisdeild, læknadeild, lagadeild og heimspekisdeild. Kennarar í guðfræðideild og lagadeild hafa einkum unnið að því að semja kenslubækur á íslenzku í ýmsum greinum námsins og hefir einkum próf. S. P. Sivertsen unnið að þessu í guðfræðideild, en próf. Einar Arnórsson í lagadeild. Læknadeild notar enn mestmegnis erlendar fræðibækur, þýzkar og enskar, eftir beztu sérfræðinga, en henni til hjálpar hefir verið stofnuð efnarannsóknarstofa. Röntgensstofa og pathologisk rannsóknarstofa. Stór landsspítali, sem einmitt nú er verið að ljúka við, kemur henni til hjálpar þegar á næsta ári.

Það má aðallega þakka landlækni G. Björnson, hversu miklar framfarir hafa orðið á sviði heilbrigðismála síðustu 25 árin. Fyrir aldamótin 1900 var hér varla nokkur sæmilegur spítali, en nú eru á öllu landinu um 30 spítalar, sjúkrahús og heilsuhæli með:

um 600 sjúkrarúmum á 10,000 kr. rúmið, kr. 6,000,000,

En í byggingu hafa verið:

1 geðveikrahæli með 120 rúmum á 10,000 kr. — 1,200,000 kr.

1 landsspítali með 120 rúmum á 10,000 kr. — 1,200,000 kr.

en í einstaklingseign (einkum kaþólskra) 158 rúm á 10,000 kr. — 1,580,000 kr.

Samtals ....9,980,000 kr.

eða um 10 milj. króna. Þannig eru nú til í landinu um 1 sjúkrarúm fyrir hvert hundrað manns, þar sem því nær ekkert var til áður og er það meiri framför en víðast hvar annarsstaðar.

Árangurinn af þessum heilbrigðisráðstöfunum er mjög gleðilegur. Um miðja 19. öld var dánartalan um 33 af þúsundi, en nú er hún, þrátt fyrir sjóslysin, orðin mjög lág, eitthvað um 11—12 af þúsundi. Fæðingartalan aftur á móti er orðin tiltölulega há, rúmlega helmingi

hærri en dánartalan eða 25.6 af þúsundi. Landlægum sjúkdómum, eins og til dæmis holdsveiki og sullaveiki, hefir því nær alveg verið útrýmt; aðeins tæringin, sem mun hafa komið til landsins um 1880, er enn mjög ágeng, en öflugar ráðstafanir hafa verið gerðar gegn henni; 2 stór heilsuhæli hafa verið reist og 1 hressingarhæli og síðan árið 1921 fá allir efnalitlir sjúklingar ókeypis spítalavist og lækningar og hefir það haft þungan skatt í för með sér.

Til þess nú aftur að víkja að háskólanum er 4. deild hans, heimspekis og máladeildin hinn eiginlegi vaxtarbroddur hans. Tveir nýir kennarastólar í ísl. bókmentum og sögu voru stofnaðir þar til minningar um vísindstarfsemi Jóns Sigurðssonar, ennfremur ein dócentstaða í ísl. og germanskri málfræði og loks prófessorsstóll í heimspeki. Við þessa deild hafa dvalið ýmsir erlendir lektorar um skemri eða lengri tíma til þess að flytja fyrirlestra, einkum skandinavískir (danskir, sænskir og norskir) og jafnvel einn amerískur, sendur af Eddy Foundation. Tveir franskir sendikennarar hafa og verið þar, en enginn þýzkur.

Rit kennara í þessari deild hafa ef til vill mesta almenna þýðingu og því eru hér talin nokkur þeirra:

Í sögu Íslands—

Dr. J. J. Aðils (t): Stutt ágrip af Íslandssögu.
Einokunarverzlun Dana á Íslandi.

Dr. P. E. Olason: Menn og menntir (Saga siðskiftanna, í 4 bindum)
Æfisaga Jóns Sigurðssonar (ekki útkomin öll).

Um ísl. bókmenntir og mál:

Dr. S. Nordal: Um Snorra Sturluson
Ný útgáfa af Völuspá.
Bókmenntasaga (enn óútkomin).

Dr. Al. Jóhannesson: Grammatik der nordischen Runeninschriften.
Saga íslenzkunnar til 1350.
Ueber Suffixe, o. fl.

Um heimspeki:

Dr. Ágúst Bjarnason: Yfirlit yfir sögu mannsandans (4 bindi: Austurlönd, Hellas, Vesturlönd, Nítjánda öldin).
Almenn rökfræði.
Almenn sálarfræði
Siðfræði (2 h. af 3 útkomin).

Árið 1918, í minningu þess að þá voru fyrir 800 árum fyrst skráð lög á Íslandi, var Vísindafélag Íslendinga stofnað af kennurum háskólans og öðrum lærðum mönnum. Á það að greiða fyrir vísindarannsóknum og vísindaritum íslenzkum og hefir þegar gefið út 3 rit þessa efnis:

G. G. Bárðarson: Postglaciale Meeresablagerungen.

B. Sæmundsson: Fiskarnir.

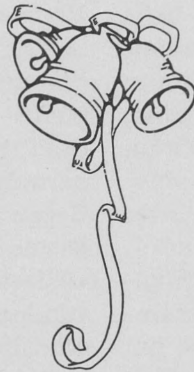
Th. Thorkelsson: On Thermal Activity in Reykjanes, Iceland.

Verkfræðingafélagið á og skilið, að þess sé getið. Það hefir um nokkur ár gefið út myndarlegt tímarit og er þar meðal annars lýst öllum helztu verklegu fyrirtækjum landsins. Það hefir og nú síðasta árið gengist fyrir rannsóknum á

jarðhita landsins, sem er mjög mikill, og séð um borun í nánd við hinar heitu laugar í nágrenni Reykjavíkur. Hafa þar fundist nýjar vatnsæðar (97°Cels.), sem gera má ráð fyrir, að geti hitað upp mikinn hluta bæjarins og gefið mönnum heit og köld böð.

Þetta er þá það helzta, er ég vildi taka fram um Ísland nú á dögum. Ef til vill sýnist það ekki mikið; en þegar þess er gætt, í hvaða á standi vér tókum við landi voru, eru framfarirnar þó augljósar á öllum sviðum og all-verulegar, en framtíðarmöguleikarnir þó enn meiri.

Vér höldum að jafnaði eina þjóðminningarhátíð á ári og höfum vér valið til hennar fæðingardag hins ógleymanlega foringja vors, Jóns Sigurðssonar, þann 17. júní. Þá safnast fólksfjöldinn venjulegast um Arnarhól, aðsetur vors fyrsta landnámsmanns. Þar stendur hann nú, steyptur í eir, ungleg íturvaxin hetja með hjálm á höfði, hið langa spjót sitt í hægri hendi og hringabrynjuna um brjóst og bol og horfir alvörugefinn, en öruggur fram á við. Þetta gæti verið og er ímynd hinnar íslenzku þjóðar, eins og hún nú er orðin, staðráðin í því að lifa frelsinu, framförunum og menningunni, og eiga þó sitt hjá sér, líkt og Einbúinn í miðju Atlanzhafi.

Vestur-Íslendingar

eftir séra Jónas A. Sigurðsson

Á yngri árum mínum heyrði ég kennara einn segja sögu af ungum presti, er prédika átti sem umsækjandi í prestlausri sókn. Áður en gengið var til kirkju, tóku leiðtogar safnaðarins hinn unga kennimann afsíðis, og ámintu hann rækilega um, að tala með varkárni um alkunna bresti manna. Meðal annars mætti hann ekki nefna ofdrykkju, því voldugir vínsalar væru meðlimir safnaðarins. Hið sama átti sér stað um ýmsa okurverzlun fjárdrátt, deilur höfðingja og allmarga aðra óknytti mannkynsins. Eftir fjölmargar varúðarreglur, spurði klerkur loks: Þér hafið nú varað mig við að tala um flest aðalafbrot manna, og þá, sem að þeim standa. Um hvað er mér þá óhætt að tala? Gegndi þá einn hinna glöggskygnu leiðtoga safnaðarins: "Ávítið Gyðinga sköruglega, enginn þeirra er í söfnuðinum."

En nú eiga þessi orð mín ekki að vera um fjarlæg söguefni né óskylda menn, heldur um "söfnuðinn" eins og hann er, um samferðamennina, um oss sjálfa — um Vestur-Íslendinga. Og þau eru auk þess rituð með fullum skilningi á því, að þau verða tæpast höfundi þeirra vegsauki.

Tekið skal það fram, að hér koma ekki til greina þeir Íslendingar, er fluzt hafa frá Íslandi til annara landa en Ameríku. Sömuleiðis eru þessi orð fremur rituð fyrir aðra en Íslendinga sjálfa. Ber nauðsyn til þess að þeir, sem greinina lesa, hafi það jafnan hugfast.

Auk þeirra annmarka sem þegar er vikið að, og samvaxnir eru umtalsefninu, er réttmætt að geta þess, að ég hefi fá hjálpargögn við hendina og harla takmarkaðan tíma. En af rúmri hálfri öld, sem þorri Íslendinga hefir dvalið hér vestra, hefi ég verið þeim samtíða hartnær fjörutíu og þrjú ár, og löngun hefi ég til þess, að halla hvergi réttu máli.

Meðal lesenda mun fjöldinn kannast við það, sem nefnt er víkingaöld í sögu Norðurlanda. Er þá einkum átt við 9. og 10. aldirnar. Norrænir menn voru þá mjög herskáir. Fóru þeir víða um höf, hjuggu strandhögg og lögðu með ofríki ýms lönd undir vald sitt. Stóð þátíðinni hinn mesti ótti af hermdarverkum og hreysti þeirra. Getur norskur rithöfundur, S. Sörensen, þess í "History of Norway," að í enskum kirkjum hafi þá verið vikulegt bænahald um vernd gegn ofbeldi víkinga. En á Frakklandi hafi á kirkjubænum staðið um þær mundir þessi fyrirbæn: A furore Normanorum libera nos, o Domine!" Þannig hefir hið íslenzka orð víkingur, eða "viking," komist inn í öll höfuðmál Norðurálfunnar. Hitt mun síður kunnugt, að Egyptar og Saxar höfðu öldum áður iðkað samkyns hermensku. Lærðu Norð-

urlanda búar þá afla-aðferð suðrænna þjóða, einkum eftir að þegnum Norðurlanda fjölgaði og þröngt gerist í búi hjá þjóðum, er fátt kunnu til iðnaðar og akuryrkju, en bygðu fremur ófrjó og köld lönd. Má lesa frekari upplýsingar um þau efni í "Northern Antiquities," by M. Mallett og Bishop Percy.

Á þeirri tíð — 9. öld, — varð herskár konungur, Haraldur Hálfdánarson, auknefndur hinn hárfagri, einvaldur í Noregi. Beytti hann grimd mikilli og yfirgangi við landsmenn. Risu þá upp margir hinna ágætustu höfðingja meðal Noregsmanna, létu af hendi óðul sín og flýðu land fyrir ofbeldi og harðstjórn Haralds konungs. Höfuð landnám þeirra manna var Ísland. Stofnuðu þeir þar lögbundið lýðveldi, á árunum 874 til 930. Stóð lýðveldi þeirra hartnær fjögur hundruð ár, en þjóðþing,, sem hófst 930 er háð enn í dag, og minnist þjóðin þessa þúsund ára afmælis 26. júní, 1930. Var lýðveldi Íslendinga og lög þess gersamlega einstætt á þeirri tíð. Hið sama mætti segja um sagnritan, skáldskap og menningarlíf Íslendinga í þann tíð. Stóð andlegt líf Íslendinga í blóma á lýðveldistímanum. En þar kom, að ýms áfelli ömuðu þjóð og landi. Sú saga verður þó ekki hér rakin. En enginn þekkir né skilur til hlítar nútíðarmanninn er nefnist Vestur-Íslendingur, er alls ekkert veit um fortíð hans né foreldri. Er þessa hér getið til skilningsauka á uppruna og eðli Vestur-Íslendinga. Eru þeir afkomendur og erfingjar hinna frægu fornaldarmanna er fyrstir bygðu Ísland, námu Grænland, og fundu fyrstir hvítra manna Ameríku. Eðli hinna eldri landnámsmanna á níundu og tíundu öldum leyndist ávalt síðan í íslenzku þjóðlífi. Gullaldarsögurnar íslenzku um frægð feðranna og drengskap, reyndist það móðurbrjóst, er ól þá útþrá, er gat af sér landnemana íslenzku í Vesturheimi. Skapgerð sú, er auðkennir alment Vestur-Íslendinga, sver sig greinilega í ættina til söguhetjanna. Og án þeirra sagna hefðu Íslendingar tæpast lifað á þennan dag, ekki lagt út í landnámið hér vestra, og sízt reynst jafn þjóðnýtir með erlendum þjóðum sem raun ber vitni.

Hin nýja öld í þjóðlífi Íslendinga hefst um miðja nítjándu öldina. Vakning umheimsins ýtir við hinni íslenzku öndvegisþjóð, er um alllangt skeið hafði legið í dvala. Frelsisbarátta Frakka, sem Íslendingar höfðu lengi litið á sem fyrirmyndarþjóð, boðuðu, um það skeið, nýja tíð. Bergmál frá nágrannaþjóðum Norðurlanda eggjaði þá einnig íslenzka menn, til að heimta aftur frelsi og frægð fornaldarinnar. Útgáfur blaða og bókagerð eykst. Lestrarfýsn alþýðu fær nýjan þrótt. Ljóðum skáldanna fjölgar og þau verða landfleyg. Þjóðin uppgötvar sinn dýrmæta þjóðsagnaauð. Sögurnar frá landnámi og lýðveldistíma, fylgja í alþýðu útgáfum. Þjóðin finnur fjörkippi frægðaráranna í taugum og tilfinningalífi. Hin forna frelsisþrá rís upp í þjóðarsálinni. Bækur og blöð verða að skólum. Uppfræðing alþýðunnar margfaldast. Einokun-

arverzlunin, er áður batt öll viðskifti Íslendinga við erlenda menn, samkvæmt leigusamningi við eitt forneskjulegt okurfélag, breytist í frjáls viðskifti landsmanna við allan heim. Þingræði þjóðarinnar eykst. Ný stjórnarskrá er leidd í lög. Konur fá aukin réttindi. Bindindishreyfingin nær fótfestu í landinu og þjóðin verður þúsund ára (1874). Umheimurinn smá áttar sig á því, að Ísland sé andlega myndug þjóð, þó sjálfum finnist oss sú viðurkenning, eða sá skilningur á þjóð vorri, hafi farið hægagang.

Þjóðhátíðarhöldin 1874 urðu vængir, er lyftu þjóðinni til flugs. Konungur Dana og Íslendinga heimsótti land og þjóð. Var það hin fyrsta konungskoma til Íslands og þótti því tíðindum sæta. Margt erlendra höfðingja, ágætra manna og rithöfunda, heimsóttu þá Ísland. Ýmsar þjóðir, háskólar og stórblöð sendu þangað sína erindreka. Bandaríkin sendu þrjá menn: C. W. Field, Bayard Taylor, skáldið, og dr. Hayes, norðurfara. Í sendinefnd Breta var, meðal annara, William H. Gladstone, sonur hins fræga þingskörungs og stjórnarformanns Englendinga. Jafnvel Indland átti þar sinn fulltrúa. Þúsund ára hátíðar Íslendinga var einnig minnst á ýmsum stöðum utan Íslands, einkum í Noregi og Svíþjóð, og á nokkrum stöðum á Englandi og Þýzkalandi. Fagnaðarhátíð var haldin í Parísarborg og Íslendinga minst í Róm. Norðmenn í Chicago og New York mintust hátíðarhaldsins og sömuleiðis Cornell háskóli. (Sbr. P. C. Headleys: The Island of Fire). Er þessa hér getið, því hér mun fólgið fræ hins nýja tíma. Víðtækari kynni Íslendinga og umheimsins hófust. Og meðal hinna kyrlátu og hagspöku Íslendinga tók ýmsa að fýsa með skáldinu að sjá, ekki einungis það, sem felst að baki fjallanna háu, heldur og lönd og menning hinum megin hafsins hyldjúpa. Fregnum um erlenda dýrð fjölgaði árlega, og ótrúlega marga fýsti "að halda út í heim til hallanna' úr moldarbænum." Íslenzk blöð og rit nýskriðin úr hýðinu, þrungin vonþrá hins nýja heims, víðfrægðu ótrautt erlendar framfarir. Eðlilega vegsömuðu menn einkum Vesturheim, en mest og bezt meðan engir eða örfáir fluttust þangað af landi brott.

Þekking þjóðarinnar á Vínlandsfundinum, er Íslendingurinn Leifur Eiríksson, ættmenn hans og félagar, fundu Ameríku fyrstir hvítra manna, nálægt fimm hundruð árum á undan Kólombusi, — örugg fullvissa hennar um sannleiksgildi þeirra íslenzku sagna, ýtti við ættardrambi Íslendinga. Í undirvitund manna rumskaðist eitthvað af eðli víkingsins. Formaðurinn skygndist eftir vesturátt. Íslenzk foreldri ólu á Vínlandi (Ameríku) hinn fyrsta hvíta erfingja, en fluttust með son sinn búferlum til Íslands. Bar ekki einhverjum ættmanna hans, þó langt sé um liðið, að vitja arfs í Ameríku?

Ameríka varð í augum ýmsra fyrirheitna landið, — óskasteinninn, sem ættin átti aftur að leitast við að finna.

En einmitt á þessu tímabili, þeg-

ar þjóðsálin er af nýju að vakna,auðug af nýjum vonum og með nýjar þarfir, dynur yfir Ísland og þjóð þess óáran mikil, með eldgosi, öskufalli og hafís. Fylgdu því að sjálfsögðu ótíð, fjárfellir og viðskiftahnignun um alt land. Var þá skuggsýnt um framtíð alla á sögu eynni, og það enda í augum þeirra, er eigi var gjarnt til að æðrast.

Á þessum tíma hófust fyrir alvöru vesturfarir Íslendinga.

Í fyrndinni, á söguöld Íslendinga, getur um févana höfðingja íslenzkan. Hét sá Þorbjörn og bjó að Laugarbrekkum. Lausafé hans var mjög á förum. Og vinir hans réðu honum að gefa dóttur sína þrælssyni til fjár. Tók þá Þorbjörn það ráð að yfirgefa Ísland og freista gæfunnar erlendis. Hafði hann þá inni vinaboð mikið og er mannfögnuður sá stóð sem hæst, kvaddi hann sér hljóðs og mælti á þessa leið: "Hér hefi ek búit langa æfi, ok hefi ek reynt góðvilja manna við mik ok ástúð; kalla ek vel farit hafa vár skifti, enn nú tekr hagr minn at óhægjast, fyrir lausafjár sakir, enn hér til hefir kallat verit heldr virðingarráð. Nú vil ek fyrri búinu bregða, enn sæmdinni týna; ætla ek ok fyrri af landi at fara, en ætt mína svívirða,"—(Þorf. s. k., 3. kap') För hans hvatti aðra utanfarar. Sifjalið hans og sveitungar ýfirgáfu, með Þorbirni, ættlandið og hófu nýtt landnám.

Hygg ég að þessi fornsaga fari með rétta mynd af aðal orsök íslenzkra vesturflutninga á vorri tíð. Engum skorti á ættjarðarást var um að kenna. Engri kærleiks fátæks til lands né þjóðar var til að dreifa. Yfirskriftin yfir vesturfara-þáttum Íslendinga síðustu fimtíu árin, yrði oftast eitthvað á þessa leið: Lausafé á förum. — Andlegur höfðingi öreigi. Fyr búinu að bregða en sæmdinni að týna. Heldur flýja feðra land en svívirða ættina. Dóttirin skal sízt gefin þrælssyni til fjár. Börnin, ættina, sæmdina, verður að varðveita. Févana höfðingjar flytja af Íslandi — barnanna vegna. — Förin var ger til að forða afkomendunum úr ánauð ytri kjara, til að vernda ættina og sæmdina. Framtíð barnanna eggjaði flesta í þá för.

Á árunum 1855 og 1863 höfðu örfáir íslenzkir menn fluzt frá Íslandi til Utah í Bandaríkjunum og til Brazilíu. Í öndverðu mun hugur þeirra manna á Íslandi, er fýsti af landi burt, einkum hafa staðið til Brasilíu og hinna heitari stöðva Suður Ameríku. Er það áform þeirra manna, er áttu í æfilöngu stríði við hafís og hregg, eðlilegt og auðskilið. Af því áformi varð þó lítið. Í stað þess snérist útflutningur Íslendinga til Norður Ameríku, Bandaríkjanna og Canada. Er alment talið, að sá útflutningur hafi byrjað árið 1870. Það ár, 27. júní, lenda fjórir ungir íslenzkir menn, af Eyrarbakka í Árnessýslu, í Milwaukee í Wisconsin. Hvatamaður fararinnar var danskur að kyni og átti sá ættmenn í Milwaukee. Leituðu þessir Íslendingar landnáms í ey einni, Washington Island, í Michiganvatni. Bendir landnámsvalið ótvírætt á Íslendingseðlið. Er það landnám enn í ætt-

inni. Árið eftir bættust nokkurir vesturfarar úr suðurhluta Íslands í hópinn.

Frá Norðurlandi hófust vesturfarir 1872. Fer þá hátt á þriðja hundrað Íslendinga til Ameríku. Í þeim hóp er sá maðurinn, sem í raun réttri er faðir að varanlegu landnámi Íslendinga í Canada, Sigtryggur Jónasson, fyr ritstjóri og fylkisþingmaður í Manitoba. Er hann enn á lífi, búsettur í Árborg Manitoba, innan þess landnáms á vesturströnd Winnipegvatns er hann fyrstur manna fékk helgað Íslendingum og nefndi Nýja Ísland. Bandaríkja megin varð Milwaukee, Wisconsin, miðstöð Íslendinga fyrstu dvalarár þeirra í því landi. Þar héldu Vestur-Íslendingar hina fyrtu íslenzku hátíð í Ameríku, 2. ágúst, 1874 — sama daginn er heimaþjóðin mintist hátíðlega þúsund ára bygðar ættjarðarinnar. Var hátíð Íslendinga í Milwaukee bæði kirkjuleg og þjóðernisleg. Var fyrst gengið til danskrar kirkju þar í borginni. Flutti séra Jón Bjarnason, þá nýlega kominn frá Íslandi, íslenzka prédikun, er síðar var gefin út. Varð hann um fjörutíu ára skeið, í augum almennings, Mose Vestur-Íslendinga. Að lokinni guðsþjónustu gengu Íslendingar fylktu liði til skemtigarðs eins í borginni. Fóru fyrir tveir merkisberar, bar annar fána Bandaríkjanna, en hinn fálkamerki Íslands. Á skemtiskrá dagsins fluttu þeir ræður séra Jón Bjarnason, Ólafur Ólafsson frá Espihóli, leikmaður, og Jón Ólafsson, ritstjóri, er þá dvaldi hérlendis í nokkurskonar pólitískri útlegð. Talaði hann tvisvar. Auk þeirra mælti á norska tungu Páll Thorlaksson, síðar prestur. Prófessor R. B. Anderson, samdi á ensku fagra ræðu um kosti og ágæti Íslendinga, en ekki verður hér fullyrt hvort hann flutti hana sjálfur á samkomunni, eður eigi. Að lokum sórust viðstaddir Íslendingar í fóstbræðralag og fóru heimleiðis klukkan níu að kveldinu.

Árið eftir, 1875, hefir réttilega verið nefnt nýlenduárið mikla, (Sbr. dr. R. P. Tímar. Þjrf. 1. ár. bls. 103). Hófust á því ári fjögur landnám Íslendinga í Ameríku: Markland í N. S., í Winnipeg og Nýja Ísland í Manitoba, og Minnesotanýlendan, aðallega í Lyon og Lincoln héruðum. Auk þess voru þá þegar smáhópar Íslendinga búsettir í Utah, Nebraska, Wisconsin, Ontario, Quebec og víðar. Þó varð bygð Íslendinga í Nova Scotia Skammær. Hafði Jóhannes nokkur Arngrímsson, þá í þjónustu Canadastjórnar, komið til móts við Íslendinga er dvöldu í Ontario, haustið 1874. Lofaði hann þeim, er til Nova Scotia flyttu, gulli og grænum skógum. Taldi hann landkosti þar hina beztu. Fluttust þangað um 200 manns. Reyndist þeim landnám þetta ófrjó mörk og hróstug mjög. Fluttust nálega allir þaðan árin 1881 til 1882, til Winnipeg, North Dakota og annara stöðva Íslendinga nær miðju landi. Á þeim árum voru tvær af aðal nýlendum Vestur-Íslendinga að byggjast: Rauðárdalsbygðin í North Dakota og Argyle í Manitoba. Nokkuru síðar 1886 og 1887, bygðist ís-

lenzk sveit austarlega í Saskatchewan-fylki, og ber hún nafnið Þingvallanýlenda. Þá hófst og bygð í Manitoba kend við Álftavatn, og einnig í Alberta að Markerville. Útflutningur frá Íslandi til Ameríku var mestur á árunum 1875 til 1890, en hélzt þó fram yfir 1900. Fór hann þá mjög þverrandi. Árferði Íslands og allur hagur heimaþjóðarinnar hafði stórum batnað. Þar kom, að útflutningi frá Íslandi lauk með öllu. Um aldamótin var aftur orðið þröngbýlt í flestum nýlendum eða sveitum Íslendinga hér vestra. Hófust þá á ný íslenzk landnám: í hinni svonefndu Vatnabygð í Saskatchewan, sem nú er fjölmennust allra íslenzkra sveita í Ameríku; bygðir umhverfis Manitobavatn, Winnipegosis, Swan River og Piney í Manitobafylki; í McHenry og Botineau héruðum í Norður Dakota. Er sú sveit venjulega kend við Mouse River. Þá tók og Íslendingum að fjölga í smáhópum vestan Klettafjalla, einkum á Kyrrahafsströndinni, frá Alaska til San Diego, California. Auk þess eru Vestur-Íslendingar nú dreifðir um alla Norður Ameríku svo að í flestum borgum Vesturheimsmanna, fjölmörgum þorpum þeirra og sveitum, má finna Íslendinga og afkomendur þeirra. Þó var það frá öndverðu tilgangur allrar félagsstarfsemi Íslendinga vestanhafs, að stuðla að nágrenni þjóðbræðra sinna í sérstökum sveitum, að varðveita ættararfinn sem bezt og sem lengst, en um leið að styrkja þá til þess að verða sem nýtastir þegnar hérlendis.

Af því sem hér hefir verið sagt, flýtur það, að tæpast mun unt að segja með vissu, hve mannmargir Vestur-Íslendingar eru. Manntal þeirra hefir ávalt verið áætlun ein. Við síðasta manntal í Canada töldust þar tæpar sextán þúsundir Íslendinga. Mjög er þó hæpið að öll kurl komi þar til grafar. Ný prentað Minningarrit um fimmtíu ára landnám Íslendinga í North Dakota, telur Íslendinga og afkomendur þeirra tæpar þrjár þúsundir í því ríki. Prófessor Gjerset, í History of Iceland (1924) telur Íslendinga í Ameríku tuttugu þúsundir. En sú tala er lág. Að líkindum eru Íslendingar vestanhafs tuttugu og tvær til tuttugu og fimm þúsundir. Býr þá sem næst fimti hver maður nú lifandi Íslendinga, í löndum Leifs hepna, í Bandaríkjunum og Canada.

En dreifing og heimsborgara eðli margra Íslendinga veldur því, að hæfileikar þeirra verða fremur að notum í almennings starfi og þjóðlífi, en í sambúð og samstarfi þeirra sjálfra. Frá sjónarmiði hérlendra manna telst slíkt vafalaust til kosta Vestur-Íslendinga. Enda munu þeir, alment talað, meðal þeirra fyrstu af erlendum mönnum, til að læra mál og hætti heima þjóðanna. Á sögutíðinni virðist einnig sá eiginleiki almennur og áberandi, hvað þá Íslendinga snertir, er erlendis dvöldu. Voru þeir jafnan í hávegum við hirðir og með höfðingjum, fluttu þeim ljóð sín og skemtu lýðnum, auk þess að standa framarlega í mannraunum og drengskap. Eitthvað af þeim kostum er áreiðanlega enn í ættinni.

Við það ber að kannast, að vér Íslendingar höfum ekki höfðatölunni til að dreifa. Vér erum til muna mannfærri en Kínverjar og Rússar. Aftur á móti er Vestur Íslendingurinn jafnan framarlega eða fremstur í þeim mannhóp er hann heyrir til. Hann er læknir eða lögmaður þorpsins. Hann er póstmeistarinn, bankastjórinn, kaup maðurinn, kennarinn og á sæti í bæjarráðinu. Hann flytur fyrirlestra um land alt og syngur fyrir fólkið, og stundum eru lögin og ljóðin eftir Íslendinga. Vestur Íslendingar hafa ekki setið hér auðum höndum þau 50 ár, eða rúmlega það, sem þeir hafa átt aðsetur í Ameríku. Meðal þeirra eru rithöfundar, skáld, tónskáld, blaðamenn, bókaverðir, dómarar, löggjafar, lögmenn, læknar, prestar, prófessorar, kennarar, lögregluþjónar og menn, er hafa á hendi margvísleg stjórnar embætti og umboðsstörf. Iðnað stunda þeir margir. Eru rafmagnsfræðingar eða sérfræð ingar í ýmsum vísindum; stóriðjuhöldar, smiðir, bændur, sjómenn, námsmenn og verkamenn. Vestur Íslendingar hafa reynst námsmenn með afbrigðum. Í mannös skólanna hérlendis er það ekki talið fágætt, að Íslendingar skari fram úr. Verðlaunin hafa þeir jafnaðarlega borið frá borði. Í Canada hafa Vestur Íslendingar oftar en einu sinni lagt til Rhodes nemendur Mun það tæpast ofmælt, að eins og karlmenska víkinganna þótti frábær til forna, að jafn annáls verðir þyki nú námshæfileikar íslenzkra lærdómsmanna. Þótt íslenzk þjóð sé fámenn og alin við baráttu, hefir hún jafnan verið öðrum fremur bókfróð og átt þann metnað, að menta afkomendur sína. Þekking og dygðir hafa lengi verið þjóðar auðlegð Íslendinga.

Að safna ýtarlegum skýrslum um námsferil allra Vestur Íslendinga í 50 til 60 ár, væri ærið æfistarf, eins og hér hagar til, því Íslendingar hafa stundað nám við æðri skóla um alla þessa víðlendu álfu síðan þeir fluttust hingað. Engin slík gögn eru heldur fyrir hendi. En einn hinna fjölfróðu Vestur Íslendinga hefir bent mér á, að frá einum háskóla (University) hér vestra, hafi útskrifast um 90 vestur íslenzkir námsmenn. Og þó er sá skóli til muna yngri, en landnám Íslendinga hér. Tel ég þetta dæmi merkilega hugvekju.

Ógerningur er að setja hér fram skrá, um opinber störf sem Vestur Íslendingar skipa eða hafa haft með höndum, þá hálfa öld sem þeir hafa dvalið í Bandaríkjunum og Canada. Hygg ég það á einskis manns færi enn sem komið er. En á þessum 50 árum hér vestra hafa Íslendingar lagt fósturlöndunum til: Heimsfrægan landkönnuð, ríkis yfirdómara, fylkis ráðherra, dómsmálastjóra, tvo þingmenn í þjóðþingi Canadamanna, um tuttugu Íslendinga er átt hafa sæti á löggjafarþingum, nær þrjátugi háskólakennara, um fjörutíu lækna og yfir fimtíu presta. Allmarga lyfjafræðinga er mér kunnugt um, og um þrjátíu lögfræðinga. Íslendingar hafa verið bókaverðir við ýms stórmerkileg söfn hér vestra. Vest-

ur Íslendingur er forseti eins stærsta verkamannafélagsins í heimi. Vestur Íslendingur lögsækir eitt ríki Bandaríkjanna fyrir hönd munaðarleysingja, er ríkið misbauð á hryllilegan hátt, vinnur málið, vekur mannúð um alt land, og verður beinlínis til þess að breyta hegningarlögum ríkisins. Vestur-Íslendingar hafa framleitt íþróttamenn, listamenn og sérfræðinga í ýmsum greinum og fræðum. Þeir af þjóðflokki vorum, sem kenna í miðskólum og barnaskólum, verða ekki taldir, svo almennir eru þeir vor á meðal. Af blaðamönnum, rithöfundum og skáldum, erum vér líklega hlutfallslega auðugastir allra manna. Eg hefi talið saman nálega 30 íslenzk blöð og tímarit, sem út hafa komið þessi ár meðal Íslendinga í Ameríku. Efalaust hefir þó eitthvað fallið úr þeirri tölu. Einnig er ótalið með öllu alt starf Íslendinga við ensk blöð og ritgerðir. Á því sviði eigum vér þó ýmsa stórvirka þjóðbræður. Ýmsir Íslendingar starfa við stórblöð þjóðanna hér vestra, eða gefa út blöð á ensku, sem Gunnar B. Björnsson. Marga aðra mætti nefna, er getið hafa sér góðan orðstír. Meðal höfunda, er á ensku rita af Vestur Íslendingum, má sem dæmi,nefna Vilhjálm Stefánsson og Láru Salverson, er, auk ritgerða, hafa samið margt bóka á enska tungu. Margra annara væri skilt að geta. Bókagerð meðal Vestur Íslendinga er heldur ekkert smáræði. Þær bækur skifta tugum. Eru þær og um hin fjölbreytilegustu efni, þótt hér sé ekki rúm til að greina nánar frá þeim ritstörfum. En athyglisvert er, að fyrstu sjálfstæðu skáldsöguna, sem hér er rituð, nefnir höfundurinn **Vonir.** Vonir voru arfur Íslendinga. Vonir lágu hér í loftinu. Íslendingar eru ung þjóð, ungir sem landnemar hér vestra, og útsýn þeirra er útsýn æskunnar.

Meðal vestur íslenzkra rithöfunda má t. d. benda á mann, sem var prestur, kennari og ritstjóri, F. J. Bergmann, er auk þess starfs ritar sex bækur og deyr þó á bezta aldursskeiði. Annar íslenzkur prestur, dr. Jón Bjarnason, var einnig kennari og hafði ritstjórnarstörf á hendi. Var hann stórmerkur rithöfundur, er hafði víðtæk áhrif á ættjörðu vorri. Liggur eftir hann mikið starf sem rithöfund og leiðtoga. Nefna mætti og söguskáldið J. Magnús Bjarnason. Hefir hann ritað mörg skáldverk. Þannig mætti lengi telja. Eftir skáldin íslenzku hafa komið hér út á þessum fáu frumbýlingsárum rétt um 50 ljóðakver og ljóðabækur sem ég minnist. Í þeim eru þó ekki talin sálmakver né sálmabók, gefin út hér vestra. Mun það eins dæmi í öllum heimi, þegar mannfjöldi og allar kringumstæður koma til greina. Meðal skáldanna er maður, Stephan G. Stephansson, sem áreiðanlega má telja eitt höfuðskáld Canadamann, og jafnvel hvað snertir samtíðina í allri Ameríku og á Íslandi. Þó munu fáir hérlendir geta nefnt nafn hans, hvað þá, að þeir hafi hagnýtt sér andagift Vestur Íslendingsins. Mætti vel um hann segja, það sem Winnipeg blaðið Free Press lét mælt um Gest

Pálsson, annað íslenzkt skáld, dauðann, að hvað hina enskumælandi íbúa borgarinnar og granna skáldsins snerti, hefði hann einsvel mátt eiga heimili í Afríku sem í Winnipeg. Stephan G. Stephanson var einkennileg og lifandi mynd íslenzkra gáfna. Aldrei gekk hann einn dag í skóla, eins og það er alment skilið. En frá hans hendi hafa komið út ljóðmæli í 5 bindum. Birtist hann þar sem eitt hið fremsta skáld hinna bezt mentu meðal Íslendinga, bæði á Íslandi og hér vestra.

Engum vafa er það undirorpið, að áhrif Vestur Íslendinga, í ritum og ræðum, hafa á ýmsan hátt hrundið á stað nýjum straumum í hugsun og lífi heimaþjóðarinnar. Nær það bæði til hins andlega og starfslega þroska, sem auðsær er á Íslandi. Og tæplega er það hending ein, að umheimurinn, einkum hinar enskumælandi þjóðir, fara fyrst að gefa Íslandi og íslenzkri menning verulegan gaum, eftir að Íslendingar fluttust til Ameríku og tóku fyrir alvöru til starfa hjá Vesturheims þjóðum. Heimsfrægar fornaldar bókmentir Íslendinga náðu endur fyrir löngu til nokkurra úrvalsmanna um allan heim. Þjóðhátíðin 1874, er getið var, reyndist auglýsing fyrir Ísland meðal nokkurra þjóða, er áður gengu í vanþekking framhjá Íslandi og Íslendingum. En í Vestur Íslendingum fékk fyrst þorri stórþjóða heimsins áþreifanlega vitneskju um áður óþekta þjóð. Eg lít því á Vestur Íslendinga, nálega hvern mann meðal þeirra, sem lifandi auglýsing fyrir Ísland og íslenzka mannfélagskosti. Þetta, sem hér er sagt, á ekki við afburðamenn og leiðtoga eina, heldur við vestur íslenzkan almenning. Sú hefir orðið reyndin á, að Íslendingar hér vestra hafa áunnið sér hylli hérlendra manna. Gáfnafar þeirra er metið, verkum þeirra er treyst og orð þeirra talin sem veð.

Vestur Íslendingar hafa ekki gleymt trúarbragðahlið tilveru sinnar. Meðal þeirra eru starfandi tvö kirkjufélög. Nálægt 11,000 Vestur Íslendingar tilheyra þeim kirkjudeildum samkvæmt skýrslum þeirra. Í rauninni fylgja þeim þó fleiri að málum, er sökum fjarlægðar og annara orsaka standa utan kirkju. Árlega verja þessir kirkjumenn um $56,000.00 til starfrækslu safnaðarmálanna einungis í heimahögum. Eg hefi talið saman 60 íslenzkar kirkjur, reistar hér á þessum frumbýlisárum. Þær kunna að vera fleiri. Sumar þeirra eru virtar á $80,000.00 Auk kirkna sinna eiga Vest-Íslendingar fjölmörg samkomuhús, bókasöfn og nokkur prestsetur. Þá starfrækja þeir gamalmennahæli og Academy, hvorttveggja í Manitoba. Eignir þeirra tveggja stofnana, skuldlausar, nema sem næst $132,-000.

Þorri Íslendinga, er til Ameríku fluttu, voru þá öreigar. Hér vestra hefir þolgæði þeirra og reglusemi komið þeim að góðu haldi. Búa þeir nú alment við bættan hag. Ýmsir þeirra eru efnamenn, en aðrir fara með umsjá á stór viðskiftum og meiriháttar byggingum. Fátítt mun, að Vestur Íslendingar séu kendir við fjárbrögð né lagabrot.

Fullyrða má, að alment séu þeir taldir í fremstu röð löghlýðinna þegna hér vestra. Á þrautatímum þjóðanna hafa þeir ekki flúið af hólmi. Vetur Íslendingar tóku sinn fulla þátt í þeim fjórum styrjöldum sem Veturheims þjóðirnar hafa lent í, síðan Íslendingar urðu hér þegnar. Íslendingar hjálpuðu til að bæla niður Riel uppreistina. Þeir börðust með þjóð sinni í Búa stríðinu. Í orrahríð Bandaríkjanna við Spánverja, 1898, tóku Íslendingar einnig þátt. Á styrjaldarþátt Íslendinga í heimsstríðinu þarf ekki að minna; svo veigamikil og ákveðin var sú þátt-taka þeirra, bæði Canada og Bandaríkja megin, að seint fyrnist. Á slíkum neyðartímum er bergmál íslenzkra hjartna eitthvað á þessa leið:

"Að deyja í hlýðni, að lögum lands,
Er lífsins króna og eilífi heiður,,.

En Vestur Íslendingurinn hefir barist og sigrað víðar en á Brávelli styrjaldanna, enda rekur hann kyn sitt til frækinna kappa. Landnámssaga Vestur Íslendinga er saga þrauta, baráttu og sigurs. Dæmin eru mörg, að einu þeirra skal vikið.

Í vetrarbyrjun 1875, nær fyrsti hópur íslenzkra innflytjenda er settist að í Manitoba, til Gimli, — útlendir, allslausir menn, í algerða óbygð. En þeim fallast ekki hendur. Þeir berjast fádæma baráttu gegn allsleysi, hungri og dauða. Frá 102 ástvina gröfum, eftir annan vetur nýlendulífsins, spratt upprisutíð hins vestur íslenzka þroska. Þrátt fyrir slíkar þrengingar er sem hugsjónir þessara manna lifi við alsnægtir. Landnámið nefna þeir Nýja Ísland. Kostir hins kæra ættlands eiga að yngjast þar upp, á vegum Vínlands hins góða. Þorpið þar sem höllin var ger úr bjálkum og leir, Ásgarður Íslendinga hér vestra, nefna þeir svo Gimli, himneskt heimili, gulliþakinn sal, sólu fegri, segir Völuspá. Bygðarblaðið er skírt Framfari. Í lögum kirkjunnar, er söfnuðir myndast, fær konan jafnrétti við manninn. Ekkjum og munaðarleysingjum er heitinn nægilegur styrkur til framfærslu, og mæður með ómegð fengu landtökurétt.

Slíkir menn voru annað og meira en óbreyttir landnemar. Þeir voru ættmenn höfðingjans, sem ekki vildi "sæmdinni týna." Þeir voru hugsjónarmenn um leið og þeir voru hetjur. Sundurgerðarmenn voru þeir sízt af öllu. Meðal þeirra var fátt mælt um styttri daga og hærra kaup. Þá var hugsað um að þjóna og gefa. Bróðurþelið var bygðarauðlegðin, og ráðvendnin réttarskipun sveitanna. Sú baráttutíð varð einmitt blómaöldin. Sveitunum svipaði til æskumanns, er finnur ótæmandi orku í anda og hönd.

Viðfangsefni nýlendumanna voru óþrotleg, og svipaði til víðáttu landsins. Þeir bygðu sér skýli og báru heim aflaföngin. Þeir ruddu skóginn og ræktuðu akra. Þeir bygðu vegi og brúuðu ár. Þeir lögðu járnbrautir og unnu að stórhýsum borganna. Þeir reistu kirkjur og skóla, kyrlát þorp og friðsæl bændabýli. Við handtök þeirra varð skógurinn að efnivið eða brenni. Fjöllin létu þeim falt gull sitt og silfur. Vötnin

urðu þeim námar og "dallar" þeirra að þilskipum. Bjálkakofarnir urðu að Aladdíns höllum. Uxareiðinn að eimreið, bifreið, eða jafnvel loftreið. Fyrir sendimenn og smala komu símar. Fyrir afla sinn keyptu þessir feður syninum bækur og dótturinni hljóðfæri. Þeim gleymdist eigi, að íslenzk börn voru kóngsbörn — þótt einatt væru þau í álögum. Því unnu þeir lausnarþrautina og brendu álagahaminn.

Ummyndan óbygðanna, þar sem Vestur Íslendingar tóku sér bólstaði, fórnir þeirra, sigur þeirra og kærleiki þeirra til Canada og Bandaríkjanna, minnir allt á ljúfa fornldarsögu um Pygmalíon, kóng í Kyprus. Sagan segir, að konungur gerði svo fagurt meyjar líkneski, að hann varð ástfanginn af. Varð ást hans svo heit, að líkneskið fékk líf, — og varð konan hans. Þannig finst mér að vestur-íslenzki landneminn hafi unnið, unnað og ummyndað landnám sín í Vesturheimi.

Tvo menn heiðra ég. Hinn þriðji er ekki til. Annar er hinn þreytti erfiðismaður er með þungu erfiði sigrar jörðina og gerir hana mönnunum undirgefna.

Lotningarverð finst mér hin harða, hrjúfa hönd, krept og grófgerð, er engu að síður birtir konunglegan mátt. Lotningarvert er einnig andlitið þróttmikla, veðurtekna, rykuga, með fornaldarlegan þekkingarsvip, því það er jafnan andlit þess manns, sem á lifandi manndóm.

Því fremur ert þú, vestur íslenzki faðir og frumbyggi, virðingarverður fyrir erfiðseinkennin og dagsverkið. Því auk þess að unna þér og treysta, finnum vér til með þér. Fyrir oss, eftirkomendur þína, ber þú, fyr ungur og fagurlimaður, nú bogna og bilaða fætur og krepta fingur. Á þig féll það hlutkesti, að ganga vor vegna í styrjöld hinna erfiðu landnámsára og örkuml þeirrar baráttu, er þú háðir fyrir heill annara manna, ber þú á þínu holdi. Þú varst útvörðurinn er vaktir meðan aðrir hvíldust.

Hinn er ég heiðra, og það þessum fremur ef unt er, er sá eða sú, er auk þessa aflaði andlegra nauðsynja; er auk daglegs brauðs eignaðist lífsins brauð, er jók við sitt jarðneska landnám, landnámi hugsjóna og himins, er átti annað og meira en þrætupart í ríki kærleikans.

Og hvergi munu slíkir kostir betur og innilegar samanvígðir, en í æfi margra hina útlendu landnema af ættum goðanna. Þótt markaður menningarinnar meti einatt lágt þau lífskjör og þá mannkosti, sem hér er mint á, er í raun réttri flest annað hismi og hégómi hjá lífsárangri þessara óbreyttu manna, sem ættu skilið að komast í tölu goðanna.

Flestir hinna fyrstu vestur íslenzku landnámsmanna, hvíla nú þegar í þeim reitum, er þeir helguðu með hugsun og iðju, í faðmi meyjar myndarinnar fögru, er þeir sjálfir gerðu dásamlega og elskuðu svo heitt, að hún fékk líf og anda. Þeir njóta friðar í rjóðrum er þeir ruddu, í skjóli þess er þeir gróðursettu sjálfir og vökvuðu með sveita sínum og tárum. Nú sofa þeir í skugga skýjanna er oft ógnuðu þeim um æfina.

Og víðast er eini varðinn verk landnemans sjálfs, og vonir hans, helgar og kyrlátar, er vaka í sálum og lífi samferðamanna og afkomenda.

Ekki geng ég þess dulinn, að á íslenzku landnámi og íslenzkum landnemum, voru ýmsir gallar. Atorku þeirra fylgdu yfirsjónir. Ýmsir erfðasjúkdómar úr félagslífi feðra vorra náðu hér landgöngu, þrátt fyrir viðnám hins nýja lífs og hins nýja heims. Með öndvegissúlum vorum koma vogrek úr ormsjó aldarfarsins. Frelsið gerði oss ekki alla sannfrjálsa. Aukin efni reyndust ekki öllum aukin sæla. Nýtt land þýðir ekki ávalt, að allir í því landnámi verði nýjir og betri menn. Jafnvel þroski og styrkur þeirra leiðsögumanna er frumbyggjalífið, framleiðir, getur orðið að harðstjórn og hroka, en vanstyrkur hinna mörgu brotist út sem óstjórn.

Við allt slíkt skal fúslega kannast. En í ljósi landnámssögunnar, er hér er vikið að, er sú skylda og þörf nútímans auðsæ, að hugsa ekki einvörðungu og einhliða um rétt einstaklingsins, heldur á sama tíma um skyldur hans. Sú er engan vegin brýnust þörf nútímans, að gera alt líf sem auðveldast, heldur hitt, að gera mennina styrkari, dygðugri og færari til að mæta úrlausnarefnum sinnar samtíðar. Einmitt það brýnir saga hinna vestur íslenzku landnema fyrir öllum þeim, er til hennar þekkja.

Langt mál yrði það, að telja hér fram öll lofsorð hérlendra manna um Vestur Íslendinga. Þó má teljast einsdæmi, að nálega allir ágætir menn, er þeirra hafa minst í ræðu og riti, telja hingað flutta Íslendinga ákjósanlegasta og fremsta allra innflytjenda, er hingað hafa komið til Vesturheims. Er það samhljóða dómur slíkra manna. Í hið minsta verður það ekki nefnt sjálfshól.

Hér verða einungis nefnd örfá dæmi af vitnisburði hinna allra fremstu manna, er verið hafa samtíða Vestur-Íslendingum.

Sumarið 1877, þegar landnám Íslendinga á vesturströnd Winnipegvatns var í æsku, og hafði nýlifað hina miklu þrautatíð, sem vikið er að hér að framan, heimsótti Dufferin lávarður, sem þá var landstjóri í Canada, þá nýlendu Íslendinga, og flutti þeim ágæta ræðu um ættarkosti nýlendumanna. Taldi hann þá eiga öðrum fremur rétt til landsins. Kvaðst hann fyllilega treysta hugrekki, þolgæði og öðrum mannkostum Íslendinga, er hann teldi öndvegisþjóð. Við þann vitnisburð bætir hann svo: Eg hefi veðsett álit mitt og orðstír hinum canadisku vinum mínum fyrir því, að nýlenda yðar þroskist og blómgist."

Ár líða. Reynslan hefir borið sitt vitni. Vestur-Íslendingar eru staddir í 50 ára afmæli í einni sveit sinni hér vestra. Ríkisstjórinn í því ríki, norrænn maður, lætur opinberlega frá sér þessi ummæli um Vestur-Íslendinga:

"Engir betri borgarar eru til í Minnesota en þeir, er hingað hafa komið frá Íslandi, og niðjar þeirra."

Nokkuru síðar halda Vestur-Íslendingar enn landnámshátíð í öðru ríki. Sendir þá James J. Davis, sem verið hefir ráðherra atvinnumála í ráðuneyti Bandaríkjanna á

stjórnartíð þriggja síðustu forsetanna, þenna vitnisburð um Vestur-Íslendinga:

"Mér er það gleðiefni að rétta bróðurhönd hinum ágætu borgurum ....er komið hafa til vor frá Íslandi........Mig furðar ekki á ágæti þeirra. Saga Íslands er söguljóð. Hún er saga frægra leiðtoga,þróttmikillar þjóðar og glæsilegra gáfna. Frá Íslandi hafa komið djarfir landkönnuðir, sem auðgað hafa allan heim.

Ísland bygðist, svipað Ameríku, af þróttmiklum lýð, er flýði harðstjórn ....menning þeirra og bókmentir varð alheims auður........Síðan þeir tóku kristna trú hafa þeir ávalt reynst fyrirmynd í guðsótta, hófsemi og starfsemi. Ef Ameríka hefir veitt þeim ný og aukin tækifæri........hefir þetta þjóðbrot fullgoldið það. Eg hefi veitt því athygli, án þess mig furði það, hve margir frægir menn hafa frá þeim komið og auðgað þjóðlíf vort,........sem nafntogaðir kennarar, lögmenn, læknar, dómarar, vísindamenn og guðfræðingar........Allir sem einn hafa þeir varið hugviti sínu og lærdómi sínum til blessunar fósturlandinu........Megi hið góða fólk, er hingað hefir flutt frá Íslandi, lengi varðveita eðlilegan þótta um ætt sína og uppruna. Megi koma þeirra til Ameríku ávalt reynast þeim jafn ánægjuleg eins og hún hefir reynst oss."

Burtness, þingmaður í þjóðþingi Bandaríkjanna, bætir við, meðal annara lofsorða, að "ef allir aðkomumenn hefðu reynst jafngildir Íslendingum, væri ekkert spursmál til um innflutningsbann í Bandaríkjunum."

Sú freisting er virkileg, að halda hér áfram að geta slíkra vitnisburða þeirra manna, í báðum Vesturheimslöndunum er Íslendingar byggja, sem fremstir eru að viti og mannþekking,—manna sem Theodore Roosevelt. En þó skal staðar numið með þessi orð úr béfi frá Coolidge forseta, er nokkuru áður hafði í hátíðarræðu flutt hin ákveðnustu ummæli um gildi Íslendinga alment:

"Mig furðar sízt að frétta, að hið karlmannlega kyn Íslendinga er hingað fluttust fyrir hálfri öld frá Íslandi, hefir lagt veglegan og veigamikinn þátt til framfara þjóðarinnar, bæði efnalega og andlega."

Það er til í frásögnum, að í frelsisstríði Bandaríkjanna komu ýmsir frægir menn erlendir, nýlendumönnum til hjálpar.Meðal þeirra var hin heimsfræga pólska þjóðhetja, Kosciusko. Er hann gekk á fund Washingtons hershöfðingja, spurði Washington stuttlega: "Hvert er erindi yðar hingað?" "Eg kem að berjast í gestafylkingunni fyrir frelsi nýlendanna," svaraði Kosciusko. Mælti þá Washington: "Til hvers eruð þér hæfur?" "Þér getið reynt mig," svaraði aðkomumaður.

Um erindi og hæfileika voru hinir íslenzku vesturfarar spurðir á einn eða annan hátt. Og þeir hafa svarað spyrjendum í orði og verki:

Þér getið reynt mig.

Tel ég það yfirskrift og innihald í landnámssögu og lífi Vestur-Íslendinga.

Tíunda ársþing Þjóðræknisfélags Íslendinga í Vesturheimi

Tíunda ársþing Þjóðræknisfélagsins kom saman 27. febrúar 1929, klukkan 10 árdegis í íslenzka Goodtemplara húsinu í Winnipeg; um 300 manns mættu.

Þingið hófst með því að forseti, séra Ragnar E. Kvaran, bauð þingheimi, samkvæmt viðtekinni venju, að syngja sálm. Risu menn þá úr sætum og var sunginn sálmurinn: Faðir andanna, eftir séra Matthías Jochumsson.

Að því búnu ávarpaði forseti þingið með áheyrilegri ræðu. Var hún að efni til ljóst yfirlit yfir störf félagsstjórnar á árinu, um afstöðu hennar viðvíkjandi þeim vandamálum er upp komu, og um hag og horfur félagsins yfirleitt. Kvaðst forseti skoða það góðsvita og heill hugsjónum þeim, er félagið ynni fyrir, að því hefði einmitt á liðnu ári aukist til muna fylgi og félagatala. Var ávarpinu vel fagnað af þingheimi.

Þá benti forseti á, að næst lægi fyrir að velja nefnd til að rannsaka kjörgengi fundarmanna.

Lagði Árni Eggertsson til og Ásgeir I. Blöndahl studdi, að forseta sé falið að skipa þessa nefnd. Samþykkt. Í nefndina voru þessir kvaddir: séra Jónas A. Sigurðsson, Ásgeir I. Blöndahl, Þorsteinn J. Gíslason.

Nokkrar umræður urðu um starfssvið þessarar nefndar. Skýrði forseti frá því, að félagsstjórnin hefði skrifað öllum deildum félagsins, og beðið þær, að takmarka sjálfar, í þetta sinn, þann rétt til fulltrúasendingar, er þeim væri veittur, samkvæmt lögum félagsins. Samkvæmt lögum væri nú hægt að senda fulltrúa, einn eða fleiri, með atkvæði allra deildarmanna, hvort sem þeir æsktu þess eða ekki. Reynzla væri fengin fyrir því, að þetta þætti með öllu óviðunandi. Fyrir þessa sök hefði félagsstjórnin farið þess á leit við deildirnar að þær takmörkuðu sjálfar þennan rétt, á þann hátt, að fulltrúar færu með ákveðna hámarkstölu atkvæða, og ekki með önnur atkvæði en þau, er þeim væri sérstaklega falin af hlutaðeigandi deildarmönnum. Skýrði hann ennfremur frá því að komnar væru fregnir frá flestum deildum um, að þær féllust á þessa tilhögun. En um Winnipeg deildina "frón", væri það að segja, að hún hefði ákveðið að senda enga fulltrúa með umboð, heldur myndu félagsmenn sjálfir yfirleitt sækja þingið og fara með atkvæði sín.

Séra Jónas A. Sigurðsson skýrði málið nokkuð frekar og gat þess hvernig undirtektir deildarinnar í Selkirk hefðu verið.

Dr. Sig. Júl. Jóhannesson kvað naumast sanngjarnt, að takmarka réttindi deilda út um sveitir, sem sjaldnast ættu kost á að hafa nema örfáa fullrúa á þingi, þar sem til dæmis deildin Frón gæti aftur á móti haft alla sína félaga þar, ef svo þætti horfa við.

Forsei kvað kjörbréfanefndarstarfið í þessu efni ekki koma í bága við stjórnarskipun félagsins, og bað nefndina að taka til starfa. Fyr en hún hefði lokið verki væri ekki hægt að taka nein mál þingsins fyrir. En til þess að flýta fundarstörfum nokkuð bað forseti fjármálaritara, að að lesa upp fjárhagsskýrslur félagsins, og bað þingheim að kynna sér skýrslurnar þar til hægt væri að bera þær undir þingið.

Á. P. Jóhannsson lagði til og Jón Húnfjörð studdi, að forseta sé falið að skipa þriggja manna nefnd til að athuga skýrslur embættismanna. Samþykkt. Í nefndina voru þessir skipaðir: Ásmundur P. Jóhannsson, Jón Húnfjörð, Kristján Pálsson.

Bjarni Magnússon lagði til og Jón Húnfjörð studdi, að forseta sé falið að skipa dagskrárnefnd. Samþykkt. Í nefndina kvaddi forseti þessa: Árna Egg-

ertsson, Sigfús Halldórs frá Höfnum, Kristjájn Bessason.

Þegar hér var komið störfum, var liðið að hádegi og fundi frestað til kl. 2 síðd.

Þingið tók aftur til starfa stundvíslega kl. 2 e. h. að fjölmenni viðstöddu.

Fundargerð fyrsta fundar lesin og samþykkt.

Þá var lögð fram skýrsla frá dagskrárnefndinni, er lagði til, að dagskrá sú, er auglýst hefði verið í blöðunum, væri samþykkt með lítilsháttar breytingu á niðurröðun málanna. Samþykkt.

Því næst var álit frá kjörbréfanefnd lesið af framsögumanni, séra Jónasi A. Sigurðssyni og skýrt; hljóðaði það á þessa leið:

1) Kjörbréfanefndin leyfir sér að benda þinginu á síðasta þings samþykktir í 3. grein aukalaga þess, er svo hljóðar: "Allir fulltrúar og erindsrekar skulu skrásettir í þingbyrjun, og að ritað sé við nafn hvers þingmanns tala er sýnir hvað mörg átkvæði hann fer með á þingi, til dæmis 1, 2, eða 10 o. s. frv.

2) Samkvæmt þesu fylgi listi, er sýnir nöfn og atkvæðafjölda erindsreka deilda utan Winnipegborgar, og skrá yfir alla kjörgenga meðlimi deildarinnar Frón í Winnipeg.

3) Tillögur stjórnarnefndar Þjóðræknisfélagsins um takmörkun á umboðsatkvæðum, hafa góðfúslega verið teknar til greina, af þeim deildum félagsins er fulltrúa senda, og fara því ýmsar fjarlægar félagsdeildir á mis við að nota til fulls þau réttindi er þeim bera, lögum samkvæmt.

4) Til þess að greiða fyrir þingstörfum leggur nefndin til, að þingið viðhafi atkvæði með handaupprettingu í öllum smærri málum þingsins, en nafnakall þá aðeins, er tveir eða fleiri fulltrúar deilda æskja þess.

5) Listi þeirra er gefið hafa sig fram er á þessa leið:

1. Deildin Fjallkonan, í Wynyard. Fulltrúi: Ásgeir I. Blöndahl, 11 atkvæði.
2. Deildin Iðunn, Leslie. Fulltrúi: Þorsteinn Guðmundsson, 11 atkvæði.
3. Deildin Ísland, Brown. Fulltrúi Th. J. Gíslason, 7 atkvæði; Jón Húnfjörð 8 atkv.; Jóhannes Húnfjörð, 3 atkv. (Frá þessari deild voru einnig stödd á þingi: Mrs. Th. J. Gíslason, Mr. J. S. Gillis.)
4. Deildin Brúin, Selkirk. Fulltrúar: séra Jónas A. Sigurðsson, 11 atkv.; Guðjón Friðriksson, 11 atkv.; Þórður Bjarnason, 11 atkv.; Kristján Bessason, 11 atkv.; Kristján Pálsson, 11 atkv.; Sigurgeir Walterson, 11 atkv.; Mrs. Sigurbjörg Johnson, 11 atkv.; Sveinn Skaftfell, 6 atkv.
5. Nafnaskrá deildarinnar Frón í Winnipeg bæri það með sér að 228 félagar hefðu full þingréttindi.
6. Kunnugt væri um þessa félaga frá Piney: S. S. Anderson, E. E. Einarsson, Stefán Anderson.

Undir álitið ritaðir:

Ásgeir I. Blöndahl
Jónas A. Sigurðsson
Þorst. J. Gíslason.

Tillaga var gerð af B. B. Olson, studd af Halldóri S. Bardal, um að álitið væri samþykkt. Var það gert með öllum greiddum atkvæðum.

Þá mæltist forseti til, svo að auðveldara væri að átta sig á atkvæðagreiðslu, að þeir er ekki hefðu atkvæðisrétt á þinginu, sætu uppi á lofti, en atkvæðisbærir menn niðri í fundarsalnum. Einnig fól forseti Ásm. P. Jóhannssyni, Gísla P. Magnússyni og Guðmundi K. Jónatanssyni að hafa eftirlit með atkvæðagreiðslu.

Næst var skýrsla fjármálanefndar lögð fram, er svo hljóðaði:

"Við, sem skipaðir vorum sem þingnefnd til að athuga og yfirfara skýrslur embættismanna Þjóðræknisfélagsins, finnum ekki ástæðu til neinna athugasemda við þær og leggjum til að þingið veiti þeim viðtöku, eins og þær liggja fyrir.

Ásmundur P. Jóhannsson
Kristján S. Pálsson
J. Húnfjörð.

Var skýrslan samþykkt.

Útbreiðslumálið var næsta mál á dagskrá. Fór forseti nokkrum orðum um það og benti meðal annars á þörfina á því, að prenta bækling er svaraði spurningunni: Til hvers Þjóðræknisfélagið væri til og hverjar væru hugsjónir þess. Árni Eggertsson lagði til og Jón Húnfjörð studdi, að fimm manna nefnd væri skipuð í útbreiðslumálið. Samþykkt. Þessir voru skipaðir í nefndina: Hjálmar Gíslason, Þorsteinn Guðmundsson, Andrés Skagfeld, Guðjón Friðriksson og Jón Stefánsson.

Þeim lið dagskráar er fjallaði um fræðslumál var frestað, samkvæmt skýringu frá milliþinganefnd í því máli um að fyrirlestur yrði fluttur af séra Jóhanni P. Sólmundssyni að kveldinu um það efni.

Þá var á dagskrá Tímaritsmálið. Lagði Ásgeir I. Blöndahl til og B. B. Olson studdi, að fimm manna nefnd væri skipuð í málið.

Séra Jónas A. Sigurðsson hreyfði því að æskilegt væri að þetta mál væri rætt svo að hin fyrirhugaða nefnd, gæti að einhverju leyti stuðst við álit þingsins. Var hann ekki með breytingu á Tímaritinu í þá átt er um hafði verið ritað. Annað og meira þyrfti með til að ná æskulýðnum inn á íslenzkar brautir, en lítilsháttar lesmál fyrir hann í tímariti.

Ásgeir I. Blöndahl minntist á hvort ekki væri kleift kostnaðins vegna, að breyta ritinu í ársfjórðungsrit og selja það í stað þess að gefa það félögum. Kvaðst vera svo ánægður með ritið að hann vildi að það væri sem tíðastur gestur á íslenzkum heimilum.

Jón Stefánsson áleit breytinguna á ritinu gagnslausa að því er æskulýðinn áhrærði.

Árni Eggertsson áleit erfiðara að safna auglýsingum fyrir ársfjórðungsrit en ársrit og efaðist um að með því yrði mætt kostnaði af tíðari útgáfu ritsins.

Að þessum umræðum loknum var samþykkt, að skipa fimm manna nefnd í málið og var hún sem hér segir: B. B. Olson, séra Benjamín Kristjánsson, Ásgeir I. Blöndahl, séra Jónas A. Sigurðsson, Árni Eggertsson.

Húsbyggingamálið var næsta dagskrármál. Lýsti Árni Eggertsson því yfir, að milliþinganefndin hefði ekkert starfað á árinu. En á nýrri hugmynd hefði brytt, sem ef til vill væri nokkurs vert að íhuga. En hún væri í stuttu máli sú, að Norðmenn, Svíar, Íslendingar og Danir slæu sér saman um að reisa stórhýsi eins og það, sem fyrir Þjóðræknisfélaginu hefði vakað. Lagði hann til, og Sigfús Benediktsson studdi, að fimm manna nefnd sé skipuð í málið.

Allmiklar umræður urðu um þetta mál. Ásmundur P. Jóhannsson áleit málið ótímabært. Félagið væri félaust og ókleift myndi jafnvel í félagi með öðrum þjóðflokkum, að færast í fang húsbyggingu.

Sigfús Halldórs frá Höfnum kvað sér það gleðiefni að heyra nýjar hugmyndir koma fram í málinu. Hélt hann Íslendingum ekkert ógreiðara um framkvæmdir en Svíum, sem ákveðið hefðu, að hefjast handa og byggja árið 1930, árið sem Íslendingar ætluðu heim í einingunni! Að koma sér upp heimili væri eitt allra mesta nauðsynjamál Þjóðræknisfélagsins.

Forseti skýrskotaði til þess er hann hafði sagt í ávarpi sínu til þingsins. Kvað hann sérstaklega ýmsum Svíum vera þetta áhugamál. Yrði þetta vegsauki norrænum mönnum í landinu, ef úr gæti orðið. Og engin veruleg ástæða sjáanleg fyrir því, að þetta ætti ekki að takast.

Jón S. Gillis kvaðst sömu skoðunar og Á. P. J.; Þjóðræknisfélagið hefði ekkert við heimili að gera er þing þess kæmi ekki nema einu sinni saman á ári.

Var nú samþykkt að skipa nefndina, og þessir kvaddir í hana: Árni Eggertsson, Páll S. Pálsson, Þórður Bjarnason, séra Þorgeir Jónsson og Kristján Bjarnason.

Að því búnu spurði forseti eftir skýrslum frá deildum.

Var þá skýrsla lesin yfir kennslustarf í íslenzku frá umferðakennurum deildarinnar Frón. Hafði kennslan staðið yfir

frá 15. nóvember 1928 til febrúarloka 1929. 87 börn nutu kennslunnar. Kennarar voru Ragnar Stefánsson og Mrs. E. Sigurðsson.

Einnig var lesin skýrsla frá fjármálaritara Fróns, Guðm. K. Jónatanssyni. Samkvæmt henni hefir félagatala deildarinnar aukist um 85 á árinu; eru því nú alls 262 félagar í Frón. Deildin hefir fundi reglulega, sem jafnaðarlegast eru vel sóttir og góð skemtun er að.

Skýrsla var og lesin frá deildinni Hörpu í Winnipegosis viðvíkjandi starfi hennar á árinu. Hafði deildin ráðið Jón Friðfinnsson tónskáld til söngkennslu í nokkra mánuði, með ágætum árangri.

Lagði Sigfús Halldórs frá Höfnum til og Sigfús B. Benediktsson studdi, að þingið greiddi Jóni Friðfinnssyni þakklætisatkvæði fyrir störf hans í þarfir sönfræðslu á meðal íslenzks æskulýðs. Var það samþykkt með því að þingheimur stóð á fætur.

Bókasafnsmálið var næst á dagskrá. Lagði Sigfús Halldórs frá Höfnum til og Páll S. Pálsson studdi, að skipuð sé 3. manna nefnd í málið. Samþykkt. Þessir voru kvaddir í nefndina: Halldór S. Bardal, Jóhannes H. Húnfjörð, Þorsteinn Guðmundsson.

Þá var íþróttamálið til íhugunar. Fyrir hönd milliþinganefndar í því máli, gaf Sigfús Halldórs frá Höfnum þá skýringu, að íþróttir væru nú mjög lítið stundaðar, og þótti hafa skort fylgisöflun frá félagsstjórninni, því enginn áhugi hefði nokkurntíma náðst né næðist með bréfaskriftum, en vonaði að á því yrði ráðin einhver bót. Var málinu vísað til væntanlegrar félagsstjórnar.

Lá þá fyrir stjórnarskrárbreytingarmálið. Las forseti fyrir hönd félagsstjórnar upp breytingar á stjórnarskrá félagsins er svo hljóðuðu:

13. gr. (Frh. við það sem fyrir er):

Nú vill einhver embættismaður félagsins hætta við embætti sitt. Skal hann þá tilkynna forseta það — eða varaforseta, sé um forsetan sjálfan að ræða — að hann hætti störfum. Leggi bæði aðalmaður og varamaður einhvers embættis niður starf milli þinga, skal forseti skipa einhvern annan embættismann til þess að gegna því starfi til næsta þings.

20 grein

Skuldlausir félagar, 18 ára eða eldri, hafa heimild til að greiða atkvæði á þingum, hafi þeir eigi afsalað sér þeim réttindum samkvæmt 21. grein.

21. grein

Nú æskir deild félagsins að einstakir félagar, er eigi geta sótt þing, fái neytt atkvæðisréttar síns. Skal þá félagsmönnum þessum heimilt að veita einhverjum deildarfélaga skriflegt umboð til þess að fara með atkvæði sín, enda hafi forseti og skrifari deildarinnar staðfest umboðið með undirskriftum sínum. Þó skal engum fulltrúa leyfilegt að fara með fleiri en 10 atkvæði samdeildarmanna. Atkvæði þessi gilda aðeins fyrir deildir utan Winnipegborgar.

27. grein

Félagið skal hafa félagsinnsigli, sem ávalt skal vera í vörzlu skrifara.

Öll skjöl er staðfest eru af félaginu, skulu staðfest á þann hátt að þau séu merkt með innsigli félagsins ásamt undirskriftum forseta og skrifara.

28. grein

27. grein verður *28.* grein. Við hana bætist: ....og öðlast því aðeins gildi að náð hafi samþykkt Ríkisritara Canada.

Þorsteinn Guðmundsson og Ásgeir I. Blöndahl, voru ekki með öllu samþykkir þessum stjórnarskrárbreytingum. Séra Jónas A. Sigurðsson gat um tillögu, er samþykkt hafði verið í deildinni Brúin í Selkirk og svo hefði hljóðað:

"Á fundi sem haldinn var 5. febrúar í deildinni Brúin í Selkirk, var samþykkt þannig orðuð tillaga:

"Deildin Brúin vill helzt að 21. grein laga félagsins um réttindi deilda, sé eins og hún er, en sé henni breytt, þá sé lágmark erindsreka miðað við 25.

Önnur samþykkt var að bjóða Þjóðræknisfqlaginu að halda næsta ársþing í Selkirk 1930

Jón Húnfjörð lagði til og Sigfús B. Benediktsson studdi, að fimm manna nefnd sé skipuð í málið. Séra Jónas A. Sigurðsson gerði breytingartillögu og Þórður Bjarnason studdi, að 7 manna nefnd sé skipuð. Var breytingartillagan samþykkt og þessir skipaðir í nefndina: séra Jónas A. Sigurðsson, Ásm. P. Jóhannsson, Þorsteinn Guðmundsson, Halldór S. Bardal, Ásgeir I. Blöndahl, Þorsteinn J. Gíslason, Bergþór E. Johnson.

Löggildingarmálið lagði Bjarni Magnússon til og Stefán Einarsson studdi, að væri vísað til stjórnarskrárbreytinganefndar. Samþykkt.

Undir nýjum málum bar forseti upp tillögu frá félagsstjórninni um breytingu á tilhögun í störfum embættismanna o. fl. Lagði Ásm. P. Jóhannsson til og Árni Eggertsson studdi, að skipuð sé 3. manna nefnd í það mál. Samþykkt. Í nefndina voru þessir skipaðir: Árni Eggertsson, Páll S. Pálsson, Hjálmar Gíslason.

Fundi frestað til kl. 8 að kveldi.

Þing kom aftur saman kl. 8 að kveldinu. En með því að ákveðið hafði verið að tvær ræður yrðu fluttar um kveldið voru fundarstörf látin bíða. Aðra ræðuna flutti séra Jónas A. Sigurðsson. Að efni til var hún öflug þjóðræknishvöt, en vék um leið að deilumálum þeim er um hríð hafa staðið yfir milli Þjóðræknisfélagsins og vissra manna. Kvað ræðumaður ekki auðvelt að sneiða með öllu hjá þeim málum því við hinu myndi búist, að á þessum stað og tíma væri einhver grein fyrir þeim gerð. Var í því efni málstaður Þjóðræknisfélagsins röggsamlega varin og mun vígfimi sú, er ræðmaður sýndi við það tækifæri, seint fyrnast þeim, er á hlýddu. Að áheyrendum hafi þótt mjög til um mælskuhæfni ræðumanns, má af því ráða, að lófaklapp kvað við upp aftur og aftur um salinn undir ræðunni.

Hina ræðuna flutti séra Jóhann P. Sólmundsson, fyrir hönd milliþingarnefndar fræðslumálanna. Var mál hans með afbrigðum vel hugsað og ítarleg greinargerð fyrir þjóðræknisafstöðu vorri, auk þess er það var snjalt og skemtilega skrifað. Var honum þökkuð ræðan með því, að þingheimur stóð á fætur.

Lýkur hér með frásögninni af fyrsta starfsdegi ársþingsins. Var ákveðið að þingið kæmi aftur saman næsta dag kl. 10 að morgni.

Annar þingdagur Þjóðræknisfélagsins hófst 28. febr. kl. 10 að morgni.

Fundargerð síðasta fundar lesin og samþykkt.

Þingnefnd húsbyggingarmálsins lagði fram svohljóðandi álit:

Nefndin sem skipuð var af þinginu til þess að athuga húsbyggingarmálið, vill láta í ljósi þá skoðun sína, að sjálfsagt sé fyrir félagið að taka til vandlegrar yfirvegunar bendingu þá, sem kom fram í ræðu forseta um samvinnu við aðrar norrænar þjóðir hér í Vestur-Kanada um sameiginlegt heimili. Telur nefndin það hina heppilegustu lausn á húsabyggingarmálinu, ef slík samvinna gæti tekist.

Að sjálfsögðu þyrfti slíkt mál langan og mikinn undirbúning. En þar sem þær raddir hafa heyrst, frá málsmetandi mönnum hinna þjóðanna hér í bænum, að þær myndu vera fúsar til að íhuga slíka samvinnu, þá vill nefndin leggja áherzlu á, að slíkir samvinnu möguleikar verði rannsakaðir sem bezt hið bráðasta. Rannsókn slíks máls, telur nefndin bezt ráðstafað með því að fela málið væntanlegri stjórnarnefnd til meðferðar. Leggjum vér því til, að málinu sé vísað til hennar, og hún beðin að halda vakandi áhuga almennings á málinu á árininu með ritgerðum, og ræðum á mannfundum, ef útlit sýnist verða fyrir því, að málið sé með nokkuru móti framkvæmanlegt á næstu árum.

P. S. Pálsson,
Árni Eggertsson,
P. K. Bjarnason,
Þórður Bjarnason,
Þorgeir Jónsson."

Þorsteinn Guðmundson lagði til og Jón

Stefánsson studdi, að nefndarálitið væri samþykkt. Var það einróma gert.

Þá var lesið álit Tímaritsnefndar er var á þessa leið:

"Til forseta og þings Þjóðræknisfélagsins: — Nefnd sú er skipuð hefir verið til þess að íhuga útgáfu Tímarits Þjóðræknisfélagsins hefir komið sér saman um að leggja til að útgáfu ritsins verði haldið áfram með líku sniði og að undanförnu.

Hvað snertir þá skoðun sem komið hefir í ljós, að æskilegt sé, að nokkrum hluta af rúmi ritsins verði varið til lesmáls handa börnum, þá er nefndin því eindregið mótfallin, af því að hún telur, að það myndi eigi ná tilgangi. Hinsvegar lítur hún svo á, að full ástæða sé til að halda úti riti fyrir allan þorra þeirra manna, sem enn eru unnandi íslenzkum málum og íslenzkri tungu, og verði það með því móti að beztu gagni íslenzku þjóðerni meðal Vestur-Íslendinga, að leitast sé við, að það rit hafi sem mest bókmenntalegt gildi að geyma.

Ritið á að sjálfsögðu einnig að vera lífið og sálin í öllum þjóðræknissamtökum Vestur-Íslendinga og hlítur að skoðast málgagn Þjóðræknisfélagins; þess vegna telur nefndin einnig hyggilegast, að fylgt verði tekinni reglu, að skuldlausir félagar fái ritið ókeypis. Er þetta sama regla og fylgt hefir verið heima á Íslandi í öllum félögum, er oss er kunnugt um, að gefi út ársrit eða bækur. Enda væri sennilegast, að til þess eins dragi, ef breyta ætti ákvæðum um þetta og fara að krefjast sérstakrar borgunar fyrir ritið, auk félagsgjalds, að menn segðu sig, a. m. k. víða úti á landinu, úr fél., til að geta haldið ritið áfram, og myndi það því eigi bera annan árangur en veikja félagið og áhuga manna fyrir störfum þess til muna. Aftur á móti þykir nefndinni sanngjarnt, að ákveðið sé að setja utanfélagsmönnum Tímarit Þjójðræknisfélagsins eigi lægra en $1.50 árganginn. Ennfremur leggur nefndin til, að eldri árgangar Tímaritsins (I—VIII) sé seldir fyrir 25c árgangurinn og þetta sé auglýst.

Þó að nefndin álíti það á allan hátt mjög æskilegt, að ritið gæti komist út oftar en einu sinni á ári, þá hyggur hún að eigi verði tök á því að sinni meðan félaginu vex eigi betur fiskur um hrygg. Hvorttveggja er, að ritið yrði þá að stækka að mun, svo að nokkuð yrði á þeiri tilbreytni að græða og myndi það þá auðvitað hækka útgáfukostnað allan mjög tilfinnanlega, og sömuleiðis hyggur nefndin, að reynast myndi bæði örðugra og stórum fyrirhafnarmeira, að útvega ritinu auglýsingar — en þær eru nú sem stendur aðal tekjuliður ritsins.

Þess vegna leggur nefndin til að félagsstjórninni séu fengnar í hendur allar frekari framkvæmdir í þessu máli og ráði hún ritstjóra, sem að sjálfsögðu hefir óbundnar hendur með efnisval í ritið.

Á Þjóðræknisþingi í Winnipeg 27. febr. 1929.

B. B. Olson
A. I. Blöndahl
Benjamín Kristjánsson
Jónas A. Sigurðsson
Árni Eggertsson."

Árni Eggertsson lagði til og Þorsteinn J. Gíslason studdi, að álitið væri samþykkt.

Urðu allmiklar umræður um álitið.

Sigfús Halldórs frá Höfnum fýsti að heyra ástæðu nefndarinnar fyrir því, að ritið skyldi ekki gert að ársfjóðungs- eða misseris-riti.

B. B. Olson kvað útgáfukostnað þar aðallega í vegi. Hversu æskilegt sem væri, að ritið væri sem tíðastur gestur Íslendinga, hefir kostnaðurinn hamlað því í huga nefndarinnar. Annars mætti benda á margt, er auka myndi útbreiðslu ritsins, þar á meðal að það flytti sögur.

Bjarni Magnússon kvað ýmsa annmarka á ritinu, en einkum þó torskildar og óskemtilegar ritgerðir eins og til dæmis þær eftir Pál Bjarnarson birtust í því.

Einar P. Jónsson áleit oft þarft að breyta til. Og ritið þyrfti að reyna að bæta. Félst hann á bendingu S. H. frá Höfnum, um að misserisrit væri heppilegra. Gerði

hann viðauka-tillögu um að félagsstjórninni væri falið, að íhuga hvort ekki væri kleift, að gefa ritið út að minsta kosti tvisvar á ári. Var hún studd af Jóni Gillis.

Sigfúsi Halldórs frá Höfnum virtust ástæður nefndarinnar lítilvægar. Fyrir bækur eða félagagjald í Bókmenntafélaginu greiddu menn $3.00. Menn myndu eigi síður fúsir til að borga svipaða upphæð fyrir tvö hefti, eins góð hvort og hið eina, er Þjóðræknisfélagið gæfi nú út.

Dr. Sig. Júl. Jóhannesson kvaðst fyrstu tvö árin hafa átt að hafa ritstjórn Tímaritsins með forseta á hendi. En það hefði ekki látið sig gerast. Ritið væri óaðgengilegt til lesturs og þess vegna seldist það ver en önnur blöð og rit. Benti hann á vinsældir "Sögu," tímarit Þ. Þ. Þorsteinssonar. Ef Tímarit Þjóðræknisfélagsins væri ekki lesið af æskumönnum, væri það og Þjóðræknisfélagið dauðadæmt.

Forseti vék þá úr sæti sínu til að taka þátt í umræðum um málið. Benti hann á, að tal manna um það, að ritið væri lítið lesið, væri á litlu reist. Ritið færi inn á allt að því 1000 heimili, því að félagar væru orðnir svo margir. Þeir sem í Þjóðræknisfélaginu væru, væri vitaskuld sá hluti Vestur-Íslendinga, sem helzt sinti íslenzkum bókum og tímaritum. Ennfremur benti hann á, að það sem sagt hefði verið um innihald ritsins, bæði á þessu þingi og áður, að ritgerðir væru ekki nógu alþýðulegar, væri næsta barnalegt. Í ritið hefðu skrifað flestir þeir íslenzkir rithöfundar, sem vinsælastir væru af alþýðu manna. Nefndi hann til dæmis Magnús og Kjartan Helgasyni, Steingrím Matthíasson og Guðmund Friðjónsson. Ádeilurnar á ritgerðir Páls Bjarnarsonar væru til minkunar. Hér væri að ræða um þann eina mann meðal Vestur-Íslendinga, sem haft hefði vísindalega þekkingu á íslenzkri tungu; hann væri ágætur rithöfundur, en nú væri ritstjóri Tímaritsins átalinn fyrir að leyfa slíkum manni rúm.

Þorsteinn Guðmundsson kvað það gátu, sem enn væri óráðin að sinni skoðun, hvernig haga ætti svo útgáfu íslenzkra bóka, að börn hér læsu. Tímaritið kvaðst hann ánægður með á því sviði sem það næði til. Að því er þingnefndarálitið snerti, var hann á móti því að ritið væri selt utanfélagsmönnum dýrara en félagsmönum.

Séra Jóhann Sólmundsson kvaðst ekki vilja fyrir nokkurn mun sjá af því bezta í ritinu. Sumir gerðu kröfu til þess, að einhver hugsun væri í því sem skrifað væri. Aðrir æsktu léttmetis. Tímaritið áleit hann heppilegast óbreytt; kvað það geyma það bezta og dýrmætasta í andlegum auði vorum Vestur-Íslendinga. Fyrir þá, sem létts lesmáls æsktu, mætti gefa út annað rit.

Séra Jónas A. Sigurðsson var nefndarálitinu samþykkur. Tímaritið væri sniðið eftir tímaritum þjóðar vorrar. Fyrirmyndin væri þaðan. Viðaukatillögu E. P. J. áleit hann að hefði verið vegsauki Þjóðræknisfélaginu og líftaug þess.

Dr. Sig. Júl. Jóhannesson áleit ekkert hægara en að hafa ritið bæði fyrir börn og fullorðna. Og ef ritið seddi ekki börnin dæu þau, og þá yrðu hér brátt engir Íslendingar og ekkert Þjóðræknisfélag.

Ásm. P. Jóhannsson sagði félagsstjórnina hafa séð um ritstjórn Tímaritsins fyrstu tvö árin. Seinna hefði einum ritstjóra verið falið verkið. Ritið væri félaginu til sóma. Dr. Rögnvaldur Pétursson hefði leyst verkið ágætlega af hendi. En vegna ríkjandi flokkadráttar, dytti sér í hug, hvort ekki væri heppilegt, að skifta um ritstjóra eins og aðra starfsmenn. Að því er útgáfu ritsins snerti, treysti hann væntanlegri stjórn félagsins að hleypa sér ekki út í neinar ógöngur.

Þá kom tillaga frá B. B. Olson, studd af Jóni Gillis, að ljúka umræðum um málið. Sú tillaga var feld.

Kristján P. Bjarnason tók næst til máls. Kvað hann fyrsta skilyrði til viðhalds íslenzku hér, að menn sýndu einlægni og áhuga fyrir málinu. Af því lærðu börn-

in fljótast og fljótara en þó stafrófskver kæmist inn á hvert heimili. Hann kvaðst fæddur hér og uppalinn, en samtaksleysið í þjóðræknismálinu ætti hann bágt með að skilja hjá þeim, sem frá ættjörðinni hefðu komið og hlytu allir að bera þangað hlýjan hug. Lesmál fyrir börn í Tímaritinu áleit hann þýðingarlítið. Áhuga þeirra þyrfti að vekja með öðru.

Mrs. F. Swanson benti á að "Saga Íslands" á ensku, hefði verið keypt af Þjóðræknisfélaginu til þess að æskulýðurinn hér ætti greiðan gang að því máli sem honum væri tamast því að kynnast því sem íslenzkt væri. Sér væri þó ekki kunnugt um neinn árangur af því.

Þá var gerð tillaga um að fresta fundi til klukkan 2 e. h. Samþykkt.

Eins og ráð var gert fyrir kom þingið aftur saman klukkan 2 e. h.

Fundargerð síðasta fundar lesin og samþykkt.

Björn Magnússon fór nokkrum orðum um Tímaritsnefndarmálið, er umræður stóðu um er fundi var frestað. Kvað hann mestu varða, að það sem skrifað væri, hefði við sannleik að styðjast. Benti á dæmi um ónákvæmni og þekkingarskort á skógrækt í grein er hefði komið í Tímaritinu. Að öðru leyti áleit hann Tímaritið bezt komið eins og það nú væri.

Að því loknu las forseti enn álit Tímaritsnefndar og bar það upp til atkvæða. Var það nú samþykkt. Ennfremur bar hann upp viðauka-tillögu E. P. J. við álitið, og var hún einnig samþykkt.

Spurði þá forseti hvort erindsrekar frá deildum hefðu ekki skýrslur að flytja þinginu.

Las þá Þorsteinn Guðmundsson upp skýrslu frá deildinni "Iðunn" í Leslie. Bar hún með sér að tekjur á árinu hefðu numið $278.50. Stærsti tekjuliðurinn. var í sambandi við Þorrablót er haldið var í fyrra vetur. En mestu af fénu er varið til bókakaupa eða til eflingar bókasafni, er deildin hefur stofnað. Gildir félagar eru 42, en milli 50 og 60 heyrðu deildinni alls til.

Skýrsla frá Guðjóni F. Friðrikssyni, ritara deildarinnar "Brúin" í Selkirk bar með sér að 10 starfsfundir hefðu verið haldnir á árinu. Félagar voru í fyrra 63, nú 90. Söngkennslu hefir deildin haldið uppi er 80 börn tóku þátt í og varð kostnaðurinn við það $121.00. Brynjólfur Þorláksson og Björgvin Guðmundsson höfðu kennsluna með höndum. Íþróttafélagi hefir deildin einnig reynt að halda við og hefir varið $92 fyrir útbúnað þar að lútandi. Kennsla í íslenzku var einnig um hönd höfð um tíma.

Ásgeir I. Blöndahl frá deildinni í Wynyard kvaðst ekki hafa búið sig út með skýrslu, en hagur deildarinnar væri eins góður og vænta mætti og félögum kvað hann fjölga. Deilurnar á Þjóðræknisfélagið hefðu í því efni mikið hjálpað deildinni og fylgi Þjóðræknisfélagsins ykist við hverja sennuna.

Skógrækt á Íslandi var næst til umræðu. J. J. Bíldfell skýrði frá, að hann hefði átt tal um málið í ferð sinni heim til Íslands, bæði við forsætis- og dómsmálaráðherrann. Létu þeir í ljósi innilegt þakklæti sitt til Vestur-Íslendinga fyrir að hafa þetta þarfa og mikla mál með höndum og ræktarþelið er það bæri vott um. Vonuðu þeir, að hægt yrði bráðlega að hefja samvinnu við Vestur-Íslendinga um málið.

Björn Magnússon, er fyrstur manna hreyfði þessu máli hér, skýrði frá, að hann hefði leitað sér upplýsinga og álits sérfróðra manna í Canada um skógrækt og hvaða viðartegundir þeir álitu að á Íslandi myndu vaxa. Las hann bréf frá þeim viðvíkjandi þessu. Æskti hann að milliþinganefnd væri sett í málið.

Sigfús B. Benediktsson lagði til og Árni Magnússon studdi, að fimm manna nefnd væri kosin til þess að annast skógræktarmálið milli þinga. Samþykkt. Voru þessir menn kosnir: Björn Magnússon, Dr. Sig. Júl. Jóhannesson, séra Rúnólfur Marteinsson, Árni Eggertsson, séra Jóhann Sólmundsson.

Þá var álit þingnefndar um tillögur

stjórnarnefndar um breytingu á tilhögun á starfi embættismanna lesið upp. Var það á þessa leið:

"Nefndin sem skipuð var til að athuga tillögur stjórnarnefndar um starfskiftingu embættismanna og um sölu Tímaritsins leggur til að:

1) Að samþykktir séu fyrsti og annar liður en að þriðja og fjórða lið sé vísað til nefndarinnar, sem fjallar um útgáfu Tímaritsins.

Árni Eggertsson
Páll Pálsson
Hjálmar Gíslason."

Tillögur stjórnarnefndar voru þessar:

"Tillögur stjórnarnefndar um breytingu á starfsskiftingu embættismanna félagsins og um sölu Tímaritsins:

1. Fjármálaritari hafi með höndum afhending Tímaritsins til félagsmanna.
2. Fjármálaritari sé launaður með $150 á ári.
3. Söluverð Tímaritsins til utanfélagsmanna sé $1.50.
4. Með því að meiri birgðir af flestum árgöngum Tímaritsins eru á hendi en hugsanlegt er að nokkurntíma geti selst, mælum vér með því að einhver ráðstöfun sé gerð til þess að minka þessar birgðir.

Ásmundur P. Jóhannsson lagði til og Sigfús Halldórs frá Höfnum studdi, að nefndarálitið sé afgreitt lið fyrir lið. Samþykkt.

1. liður samþykktur.

2. liður sætti mótmælum frá Ásmundi P. Jóhannssyni. Virtist honum vanráðið að gera þingsamþykkt um að greiða fjármálaritara fastalaun. Var þessum lið frestað þar til eftir kl. 2 síðdegis næsta dag.

3. og 4. liður: B. B. Olson lagði til og Sigfús Haldórs frá Höfnum studdi, að þessir liðir væru felldir úr tillögunni, með því að þeir hefðu verið afgreiddir í Tímaritsnefnar-álitinu. Samþykkt.

Álit þingnefndar í útbreiðslumálinu var nú lesið er svo hljóðaði:

Nefndin sem skipuð var til að athuga útbreiðslumálið, leggur til, samkvæmt bendingu forseta; 1.) að stjórnarnefnd Þjóðræknisfélagsins gefi út við fyrsta tækifæri og útbýti gefins til allra íslenzkra heimila riti sem skýri tilgang félagsins, og hvetji Íslendinga til samtaka í Þjóðernismálum. 2). Þá leggur nefndin til, að þar sem augljóst er, að framtíð félagsins hvíli á samstarfi við æskulýðinn, að stjórnarnefndinni sé falið að gera sitt ítrasta til samvinnu við íslenzka stúdentafélagið hér í borginni og önnur ungmennafélög. Helzt þannig að stúdentafélagið myndaði deild innan Þjóðræknisfélagsins og hefði áhrif á önnur ungmennafélög.

Ennfremur gerir nefndin ráð fyrir að áherzla verði lögð á stofnun nýrra deilda og öflun nýrra meðlima, og að heimila stjórninni í því augnamiði, allt að $500.

Hjálmar Gíslason
Guðjón S. Friðriksson
Jón Stefánsson
Th. Guðmundsson
A. J. Skagfeld.

B. B. Olson lagði til og Guðmundur Eyford studdi, að álitið sé rætt lið fyrir lið. Samþykkt.

Milliþinganefnd í fræðslumálum er einnig hafði álit að leggja fyrir þingið, æskti, að hennar álit væri lesið áður en þingnefndarálitið væri afgreitt. Var mælt á móti því af ýmsum, en forseti úrskurðaði að milliþinganefndar-álitið skyldi lesið.

Eins og getið hefir verið um áður í þessum fundargerning, flutti séra Jóhann P. Sólmundsson ítarlegt erindi að kveldi hins fyrsta þingdags, og hafði það erindi verið samið af honum í sambandi við starf hans sem ritara milliþinganefndar. Var vitnað til þeirrar greinargerðar, en niðurlag þess erindis og jákvæðar tillögur nefndarinnar voru nú lesnar og eru á þessa leið:

Að öllu þessu íhuguðu, fól nefndin skrifara sínum að taka saman ritgerð til skýringar þeim tillögum, sem nefndin bæri hér fram. Voru þau ummæli látin fylgja,

að úr því þyrfti helzt að geta orðið bæklingur, sem ætti erindi inn á hvert íslenzkt heimili hér vestra og jafnvel á Íslandi líka. Sú ritgerð hefir þegar verið flutt í heyrandi hljóði, og látum vér nú svofelldar tillögur fylgja:

1. Að þing þetta lýsi hér með yfir því, að það sé sín hjartanleg ósk, að Vestur-Íslendingum mætti sem fyrst auðnast, með sameiginlegum samtalsfundi, að setja á stofn hjá sér þjóðernislega lögréttu, eða menningarmiðstöð, allra sinna íslenzku starfsemda, í hinum mörgu og dreifðu byggðarlögum sínum, víðsvegar í Vesturheimi.

2. Að þingið ákveði, að ráðstafanir skuli til þess gerðar, svo framt sem mögulegt er, að ekkert vestur-íslenzkt ungmenni sé látið vera ófrótt um orsök hátíðahaldsins á Íslandi, árið 1930.

3. Að í tilefni af síðustu tillögu, og með tilliti til annara líkra þarfa, feli þingið stjórnarnefndinni að gangast tafarlaust fyrir útgáfu íslenzks mánaðarrits handa unglingum.

4. Að þingið ákveði, að eftir því skuli grenslast, utan þess svæðis sem umferðakennsla nær nú til, hversu ástatt sé með lestrarkennslu, og með hverjum hætti kynni að mega veita aðstoð, þar sem hennar væri þörf.

5. Að þingið hvetji íslenzkan almenning til þess að gera sitt ítrasta til að vekja hjá hinu yngra fólki lestrarfýsn á íslenzkum bókum, íhugun íslenzkra mynda, þar sem þess er kostur, og sem réttasta fræðslu um Ísland og Íslendinga, og hvers eins eigið ætterni, eftir því sem þeir fullorðnu bezt kunna.

6. Að þingið feli hér með stjórnarnefndinni að eiga hlut að máli um samkeppni í framsögn á íslenzku, með því að veita heiðurspening Þjóðræknisfélagsins til verðlauna, eður á annan hátt, sem bezt þætti henta.

7. Að hvern mann eða konu, sem hefir áhuga fyrir því, að námshlunnindi skólanna sé hagnýtt, hvetji þingið hér með til að koma sér í bréfaviðskifti við stjórnarnefnd þessa félags.

8. Að þingið feli stjórnarnefndinni, að bregðast eftir mætti, vel við þeim undirtektum sem af framangreindum ályktunum kynni að leiða; einkum og sér í lagi með tilliti til þess, að börnunum verður að gera auðvelt að komast yfir blöð og bækur við sitt hæfi, og fullorðna fólkinu verður að kenna það að kenna.

Milliþinganefnd sú, er skipuð var á síðasta þingi, til að íhuga úrræði íslenzkunni til viðhalds, hér vestan hafs, leyfi sér að telja hér fram, það sem að undanförnu hefir komið að mestum notum.

a) Notkun tungunnar sjálfrar í samræðum á íslenzkum heimilum.

b) Kirkjusöngur og margvíslegt íslenzkt félagsstarf og samkvæmislíf.

c) Lestur íslenzkra bóka og blaða.

d) Kennsla í lestri, söngvum og sögum á heimilum, í sunnudagaskólum og laugardagaskólum, og með umferðarkennslu.

e) Íslenzk söngkennsla.

f) Nám í íslenzkri málfræði og bókmenntum í miðskólum og háskólum.

Allt saman þetta hefir verið reynt og allt borið einhvern árangur.

Sterklega viljum vér mæla með því, að öllu þessu verði haldið áfram, á allan þann hátt, og allstaðar, þar sem unt er. Sérstaklega teljum við það miklu máli skifta, að Íslendingar í Manitoba hagnýti sér, betur en raun hefir á orðið, þau íslenzknámshlunnindi sem lög fylkisins heimila. Það er bæði tjón og ósómi, hvað lítið þau lagaréttindi, enn sem komið er, hafa verið notuð. Þessi sömu hlunnindi, en þó aðeins í miðskólanámi, veita lög Saskatchewanfylkis, og eru þau jafnvel enn minna notuð þar.

9. Að þingið skipi nefnd eða nefndir þessum ályktunum til framkvæmda, að svo miklu leyti sem þess gerist þörf.

Rúnólfur Marteinsson
J. P. Sólmundsson
Sig. Júl. Jóhannesson.

Að þessu áliti lesnu, var aftur horfið að áliti útbreiðslumálanefndar.

Var fyrsti liður samþykktur. Um annan

lið urðu nokkrar umræður, en var þó samþykktur óbreyttur. Viðvíkjandi 3. lið gerði Árni Egertsson tillögu og séra Jónas A. Sigurðsson studdi, að upphæðin til útbreiðslumála sé ákveðin $300. í stað $500. Samþykkt.

Þá var álit milliþinganefndar í fræðslumálum íhugað.

Lagði A. P. Jóhannsson til og Páll S. Pálsson studdi að álitið sé rætt lið fyrir lið. Samþykkt.

1. liður:

A. P. Jóhannsson lagði til og Páll S. Pálsson studdi, að þessi liður sé felldur. Eftir nokkrar umræður er mest lutu að því hvaða skilning ætti að leggja í orðið "lögréttu," var tillagan samþykkt.

2. liður:

A. P. Jóhannsson lagði til og Páll S. Pálsson studdi að þessi liður sé samþykktur. Var það gert eftir stutta umræðu.

3. liður:

A. P. Jóhannsson lagði til og Guðjón Friðriksson studdi, að þessi liður sé felldur.

J. K. Jónasson frá Vogar benti á að enginn hörgull væri á bókum fyrir börn. Lestrarfélög væri víðast út um sveitir og að gefa út mánaðarrit fyrir börn myndi reynast kostnaðarsamt. Þess vegna væri hann á móti þesum lið álitsins.

Þorst. J. Gíslason gerði breytingartillögu og Sigfús Halldórs frá Höfnum studdi, að þessum lið sé vísað til stjórnarnefndar. Samþykkt.

Liðum þeim er nú voru óafgreiddir í þessu áliti var frestað, með leyfi nefndarmanna, með því að annað mál lá fyrir er brýn nauðsyn krafðist að kæmist að. En það var skýrsla frá Árna Eggertssyni lögfræðingi er Þjóðræknisfélagið hefði beðið að takast á hendur ferð til Prince Albert til að líta inn í hverjar líkur væru til þess að eitthvað ferkara væri hægt að vera Ingólfi Ingólfssyni til aðstoðar.

Var Árni Eggertsson þá beðinn að flytja mál sitt. Bað hann um leyfi þingsins til að flytja skýrsluna á Ensku og var það veitt. Er hún á þessa leið.

I was instructed by the Icelandic National Patriotic League of Winnipeg, Manitoba, under date of February 25th to proceed to Prince Albert and go into the question of the present welfare of Ingólfur Ingólfsson who is serving a sentence of life imprisonment, and especially go into the question of his mental soundness.

I proceeded to Prince Albert, Sask., on Tuesday, February 26th, and interviewed the authorities at Prince Albert penitentiary on the 27th inst., and discussed the matter especially as to the present welfare of the prisoner in question and dealt especially as to his mental condition.

I might state that Ingólfur Ingólfsson entered Prince Albert Penitentiary in the monh of Febrúary 1926 and has since been incarcerated there. At this stage I might mention that the auhorities in charge have had an opportunity of thoroughly studying the different prisoners in their charge and therefore have a thorough konwledge of what is not only best for their own personal welfare but have had the added experience in knowing the effects on different prisoners of various treatments meted out to them.

In my investigation I pointed out to the authorities that it was not only the interest of the Society in Ingólfur Ingólfsson's own life, but on account of his act of murder for which he was convicted, a stigma had attached to the Icelandic race in America and elsewhere, as this was the first case in the history of the Icelandic people and their decendants in America that a person of that race had been convicted of a capital offence. I at the same time mentioned that the Icelandic people and their decendants in this country were very proud of their records and achievements, especially proud of the fact that there were so few of their countrymen who had been incarcerated in either of the gaols or penitentiaries of Canada, let alone convicted of capital offence. For that reason I might go so far as to say that this sad state of affairs in relation to the unfortunate Ingólfur Ingólfsson

piqued their vanity. This I advised them was the main reason why the Icelandic National Patriotic League was anxious to delve into the matter again and ascertain if there was any reasonable ground for their suspicion as to his mental incapacity. I might point out that no person or persons whatsoever are allowed to contribute anything at all towards the welfare or wellbeing of any prisoner incarcerated in any of the penitentiaries of Canada as the authorities take the view that he prisoners are amply provided for by he state, and for that reason any move to disturb that relationship beween the authorities and the prisoner, or as between any outside organization and prisoner is very strongly resented by the authorities in charge of the penitentiary. And at the same time I might mention that there is no visiting done by outside organizations in the penitentiary as is say the rule in all our governmental hospitals.

I would point out that it is provided for in the criminal code of Canada that in case there is any likelihood of a prisoner being of unsound mind that investigations as to his sanity should be made previous to his trial by a jury of 12 men, before his trial is proceeded with but in the case of Ingólfur Ingólfsson this was not done. Also it is provided for in the Penitentiary Act of Canada that in case any prisoner who has entered one of the penitentiaries of Canada is found to be insane within three months of his entry to such penitentiary and upon certificate from the surgeon of the penitentiary to the effect that such person, if in the opinion of such surgeon, such action is warranted, shall be confined in a mental hospital in the province from which he came from and shall remain there until such a time as he is cured, shall be returned to the penitentiary from whence he came to complete his sentence unless ordered by the Governor General in Council at Ottawa, Ontario, but this was not done in the case of Ingólfur Ingólfsson aforesaid.

I was advised in my investigations that all the authorities at Prince Albert, Sask., were of the opinion that Ingólfur Ingólfsson is not mentally sound, that he is peculiar in his speech and his actions, but that he is not at all violently insane, or dangerous to his fellow prisoners, in fact he has been a model prisoner in the four years that he has been incarcerated at Prince Albert penitentiary and has never shown any violence at all, and this corroborated by the surgeon in charge of the penitentiary.

I investigated the reason why Ingólfur Ingólfsson had not been sent to a mental hospital and I was advised that although he was not sound mentally his condition was of such a nature that he could get along all right at the penitentiary, and if his condition does not get worse he will fare much better there than at the mental hospital, and that Ingólfur Ingólfsson has behaved mighty well, is not at all despondent, and has never complained of his treatment there, nor has he required any medical attention.

As I was anxious to get into the question of the mental aspect of the case I enquired if it were not advisable to have Ingólfur Ingólfsson examined by a high authority on mental diseases and have it established beyond a question of a doubt that he was mentally unsound. I was advised that not much good would be derived from such a procedure as in this case doubt was expressed whether such an examination would really have him placed in a mental hospital. If he were placed in a mental hospital it would act as against his personal or physical welfare as his opportunity of eventually obtaining a parole would be thereby lessened.

It was brought to my attention by the authorities that the only advantage in having this done and obtaining a certificate of insanity would be to satisfy the vanity of the Icelanders in America and the Icelandic National Patriotic League in having it definitely proved that Ingólfur Ingólfsson was insane and therefore legally not responsible for his actions in commit-

ting the alleged murder of which he was convicted by a duly constituted court of law.

The question now arises, would that certificate be sufficient to satisfy that vanity? As far as I can ascertain there is no medical examination of Ingólfur Ingólfsson prior to his trial as to the question of his sanity. There was no examination after his conviction, and there has been no examination by a sanity expert since his incarceration in Prince Albert, and further, there is no medical history available prior to his arrest on the murder charge which would assist a sanity expert in arriving at a conclusion as to whether his condition was a malignancy or not, therefore, how can a sanity expert now go back four years and make a definite declaration that he was insane and mentally unsound at the time of the crime, when he has none of the material above stated to guide himself by. Therefore, it appears to me that an examination at this late date would not give the desired result as it would have done prior to his trial, or immediately subsequent thereto.

I was naturally curious to ascertain as to if there were any further reasons to substantiate the statement of the authorities as to the alleged insanity of the prisoner outside of the ones already stipulated by me. I would like to bring to your attention that after a perusal of the available crime record of the prisoner I have found that this prisoner was a habitual drunkard. In fact it appears from the year 1903 to 1907 that he practically spent his entire time in one or other of the gaols of this country, but in studying such crime report I find that there has not been one conviction for a crime of violence, outside of the conviction of murder, in some twenty convictions registered against him. And I ask you, can any mentally sound person act in such a manner as this one acted, because you might remember that crime reports were not available prior to the year 1903, and then the police could not possibly have apprehended the prisoner on each occasion that he was engaged in a drinking bout, and it is my opinion that this is a very strong sign of mental incapacity and it appears to me that if Ingólfur Ingólfsson committed this last crime, that such crime was undoubtedly committed in the midst of a drinking bout, and when persons of his mental capacity are so engaged they commit actions which they would not otherwise commit or do while under the influence of liquor.

There is one more point that I desire to bring to your attention under this heading of mentality, and that is that the authorities at Prince Albert penitentiary consider Ingólfur Ingólfsson to have the mentality of a child of eight to twelve years of age and that his brain has naturally not fully developed. He is harmless, that he has shown no sign of being dangerous towards his fellow men and that it would do him no good to be confined in a mental hospital. I have an analogous situation to bring to your attention and which seems to state the facts as they are applicable to Ingólfur Ingólfsson. There was a case at Melfort, Sask., just recently where a man by the name of Olson was charged with killing a man and his housekeeper, and after committing the deed he placed the bodies in a farmhouse and poured kerosene over them as well as liberally sprinkled the house and then put the house on fire. The house was destroyed but what remained of the bodies was found in the embers and he was tried before a competent court of jurisdiction, found guilty and condemned to hang An appeal was taken to the Court of Appeal in Saskatchewan in relation of the charge of the judge to the jury but the appeal was dismissed. Olson was examined as to his mentality by a high medical authority, Dr. McNeil, superintendent of Battleford Mental Hospital at Battleford, and jury was empanelled prior to his arraignment and trial to go into the question of his sanity but their verdict was hat he was sane. However, the Court of

Appeal of Saskatchewan took the matter into consideration and made recommendation to the Minister of Justice as to his apparent insanity which has now been acted upon.

I am now advised that this Olson is now in the keeping of the Penitentiary at Prince Albert, sentence having been committed to life imprisonment and that it is the opinion of high medical auhorities that he has the mentality of a child of eigh to twelve years of age, and that he is harmless and that he will remain in the penitentiary until such a time as he shows any signs of becoming violent, which is believed to be remote, and I am advised that the situation of Ingólfur Ingólfsson is similar to that of Olson. Even though an examination were to be made of Ingólfur Ingólfsson I doubt very much whether he could be sent to a mental hospital, that is, if the same conclusions were reached of him as with the case of Olson.

In my investigation I ascertained that Ingólfur Ingólfsson would not desire to be placed in a mental hospital unless he thought that he would obtain a parole sooner than he would do if he remained at the penitentiary. If such were not the case I am certain that Ingólfur Ingólfsson would rather be in the penitentiary than in a mental hospital. I also ascertained fròm the authorities that one of the main reasons why it would not be advisable to have Ingólfur Ingólfsson examined by mental specialists was that if such specialists would certify that Ingólfur Ingólfsson was not sound mentally and should be forthwith confined in a mental hospital, and the superintendent of that hospital came to the conclusion that Ingólfur Ingólfsson was uncurable, all hopes of a parole for him would be shattered and he would remain there until his death. If such examination revealed the necessity of sending Ingólfur Ingólfsson to a mental hospital and such examination was made at the investigation of the Icelandic National Patriotic League, regulations require the prisoner to be sent to a mental hospital in the province from which he comes, in this case Alberta, which is very ill-equipped with mental hospitals and the maintainence of the prisoner, which is $1.00 per day, would have to be paid by the province of Alberta, or as is the rule when he has dependents, and as the Society would be the investigator of such action the government would naturally infer that they would be prepared to meet the cost of such maintainence, but if they do not do so and dropped the matter then and there like a hot potato, such maintainance would fall on the government which would tend to place the Society in a very compromising and uncomfortable position towards the government.

I consider that it would be more advisable to ascertain from the Minister of Justice at Ottawa, Ontario, the grounds upon which the Gov.-General in Council granted the commutation of sentence to life imprisonment which information I understand is not at hand because this might reveal that the commutation was granted on account of his mental incapacity and if such were the case it is certain that a medical examination of the prisoner as held prior to the granting of the commutaion which would be very valuable to prove that the man was insane at the time that he committed the deed and which in my opinion would obviate the necessity at this stage of examing him as to his mentality.

If the Society desires to have Ingólfur Ingólfsson examined as to his sanity in view of the findings that I have arrived at I would empatically state that such procedure would be taken not only for the welfare and well being of Ing. Ingólfsson but to satisfy beyond a question of doubt the vanity of the Icelandic people in America, which I would consider to be a very improper motive in this case, and I would not recommend that it be done.

The reasons for such recommendation will be discernible to you after I have gone into the question of the probabilities of his obtaining parole.

I have ascertained that Ingólfur Ingólfs-

son has spent four years in the Prince Albert penitentiary and has been a model prisoner and that he would probably be able to obtain a parole after he had spent at least ten years in the institution and that in the opinion of the authorities no lifer has obtained a parole in less than ten years from the date of entry into the peitentiary. When going into this aspect of the situation I enquired of the age of the prisoner and after looking up the records I was advised that he was born in the year 1870, and since that time I have ascertained that he was given as 59 years of age at the time that the application for commutation to life imprisonment was made. If a parole were obtained it would mean that Ingólfur Ingólfsson would be at least sixty five years of age when consideration would be given the matter and you can readily ascertain that he would not be in a position, if freed, of maintaining himself, unless he has some dependents to look after him in his old age. I would point out that a parole does not mean an unconditional release. If Ingólfur Ingólfsson were let out on parole and remained in Canada, *he would have to remain in Canada if he were on parole.* It means that it would be necessary for him to report to the chief of police in the town, city or district, where he was then living, once a month, and if it should happen that he again came into the toils of the police and was convicted even of drunkenness that his parole would be automatically suspended and he would then have to report to the penitentiary to complete his sentence, there to remain until his death, and if the Icelandic National Patriotic League were responsible for the obtaining of such parole, this happening would naturally react against the society and would be very harmful indeed. In view of his crime record I would not see any possible advantage in allowing Ingólfur on parole in Canada as I feel assured that in due time he would again come into the hands of the law, then all the efforts that had been expended on his behalf would be in vain, and that vanity would again rise and become blacker than ever. On the other hand, if it were so found that Ingólfur Ingólfsson was mentally unsound, and he was so found by a high mental authority and the Department would naturally require him to be placed in a mental hospital at the expense of the Society as they would be responsible for the finding, then he would not be released until a certificate from the surgeon in charge of such mental hospital would be obtained, certifying that he was sane, and at the same time they would require an undertaking of the Society that this procedure would be taken, and if he were then declared to be sane, as above stated, he would still be on parole ,and if he ever got into the hands of the law again, back to the penitentiary, he would go to complete his sentence.

I must say here that I did not see Ingólfur Ingólfsson while at Prince Albert Penitentiary because I was not allowed to do so. It is impossible for a lawyer to interview a prisoner in the penitentiary without first obtaining leave from the superintendent of penitentiaries at Ottawa, Ontario, and it is also not open for a prisoner to communicate with a lawyer at his own request without first obtaining leave of the superintendent of penitentiaries at Ottawa, and as I felt no need to gaze upon his countenance I did not go to the trouble of obtaining that leave which might have taken days.

It has been brought to my attention by one of the authorities at the penitentiary that if the Sociey had the welfare of Ingólfur Ingólfsson a heart and wished to do him well that they would not take the chance of having him declared insane and sent to a mental hospital, which would react as against his physical welfare as he is better cared for in the penitentiary, but that they would allow the matter to be dormant for the next five or six years and if at the expiration of that time Ingólfur Ingólfsson was still in the world that they make application to the Minister of Justice for his parole. At the time of such appli-

cation an undertaking be given by the applicants whomsoever they may be that they will return ngóllfur Ingólfsson to the country of his birth and thereby obtain an unconditional release which would naturally make him a free man absolutely on the one condition that he does not return to Canada. This is not suggested on the assumption to shoulder the country of his birth with an undesirable, but is made solely in the welfare of the prisoner because if he ever committed a criminal offence in such country and there came into the hands of the police and was convicted, that would not mean that he would be compelled to return to Canada and complete his sentence here.

Any other suggestion for the parole of Ingólfur Ingólfsson would be mere foolhardiness for any society to act for themselves and make an application for the parole of Ingólfur Ingólfsson in view of his crime record but because it would be almost 100 per cent certain that his parole would be shortlived as he is bound one way or another to come into the hands of the police again.

It is therefore my recommendation that in view of the above stated findings that Ingólfur Ingólfsson is mentally incompetent and has a mentality of a child of eight to twelve years of age, and seeing his case is similar to that of Olson's, who is now in the penitentiary, that no further steps be taken to further enlarge upon the question of the insanity of Ingólfur Ingólfsson, except that I believe that it would be advisable for the parties in charge of the welfare of this unfortunate prisoner to obtain the ruling of the Minister of Justice as to his reasons for having the sentence of death commuted to life imprisonment.

My second and last recommendation is that nothing further be done in this case until such a time as action may or may not be taken in the obtaining of a pparole for Ingólfur Ingólfsson, but no such application be made unless it be made on the understanding that the parties making the application obtain an unconditional parole."

Tillaga frá Sigfúsi Halldórs frá Höfnum studd af Ásg. Blöndahl, að þakka Þjóðræknisfélaginu fyrir að hafa leitað sér þessara upplýsinga og sömuleiðis að þakka Mr. Eggertsson fyrir hans ítarlegu skýrslu, var samþykkt.

Fundi frestað til kl. 10 að morgni.

Eins og ákveðið var á síðasta fundi kom þing saman kl. 10 að morgni.

Fundargerð síðasta fundar var lesin og samþykkt með svohljóðandi breytingu: Að þess sé látið getið í fundargerðinni, að forseti hefði æskt jákvæðra upplýsinga frá Hjálmari Bergman um á hvern hátt væri hægt að hjálpa Ingólfi Ingólfssyni frekar, en ekki fengið svar.

Ennfremur að í stað þess útdráttar úr skýrslu Árna Eggertsonar lögfræðings er gefin var á íslenzku af ritara þingsins í fundagerðinni, sé bókaður úrdráttur, er lögfræðingurinn sjálfur semur.

Um skýrslu Árna Eggertssonar urðu nokkarr umræður. Báru þeir Ásgeir I. Blöndahl og Þorsteinn Guðmundsson upp skrifaða tillögu viðvíkjandi skýrslunni og Ingólfsmálinu er svo hljóðar:

Samkvæmt þeim upplýsingum er þinginu hafa borist um fangan Ingólf Ingólfsson, ályktar þingið að lýsa því yfir, að það telur gersamlega ókleift, að taka upp mál hans, eða gera tilraun til þess, að fá hann fluttan úr stað. Telur þingið mjög mikinn vafa á því, að manninum sé greiði gerður með slíkri tilraun.

Jafnframt lýsir þingið yfir því, að það telji heppilega bendingu í ávarpi forseta, að gjaldkera sé framvegis falið, að færa eftirstöðvar samskota fjársins á sérstökum lið í reikningum félagsins.

Ásgeir I. Blöndahl,
Þorsteinn Guðmundsson.

Um þessar tillögur og Ingólfsmálið í heild sinni spunnust langar umræður.

Séra Jóh. P. Sólmundsson kvaðst ekki ætla að elta ólar við orðalag eða smávægilegar athugasemdir, sem í hug hans

hefðu komið er tillagan var lesin og teldi sig henni því samþykkan.

Dr. Sig. Júl. Jóhannesson sagði að sér virtist felast í tillögunni að ekkert ætti að gera fyrir Ingólf og væri hann því á móti henni.

Þorsteinn Guðmundsson kvað Þjóðræknisfélagið hafa annast Ingólfsmálið samviskusamlega, frá hvaða hlið sem á væri litið en svo væri það ausið hlífðarlaust skömmum fyrir vikið. Virtist honum slíkt svo fjarri allri sanngirni, að naumast tæki tali.

Séra Jónas A. Sigurðsson mælti nokkur orð með tillögunni og því að hún væri samþykkt óbreytt.

Jón Gillis áleit bezt, að Ingólfur væri ekki hreyfður þaðan sem hann nú væri, eins og skýrsla Árna Eggertssonar lögfræðings benti á.

Arnljótur Olson kvað tímamót í Ingólfsmálinu. Skýrsla Árna Eggertssonar, sem í alla staði væri góð, væri tilefni til þess. Róleg íhugun um málið væri æskileg. Viðvíkjandi tillögunni kvaðst hann óánægður með, ef ekkert yrði reynt að gera fyrir Ingólf.

Árni Eggertsson lögfræðingur vísaði til skýrslu sinnar, þar sem bent var á, að ekki væri ólíklegt, að Ingólfur fengi náðunarfrelsi (parole) að 10 árum liðnum frá dómi. Aldur hans væri nú 59 eða 63 ár. Um sjötugt yrði hann laus úr fangelsinu, hve lengi sem það yrði ef engin sæi betur fyrir. Í svip væri ekki sjáanlega neitt hægt að gera, sem honum gæti skoðast fremur til heilla, en að hann væri kyr látinn þar sem hann er.

Dr. Sig. Júl. Jóhannesson þakkaði Árna Eggertssyni fyrir skýrsluna. Hann kvaðst hafa safnað í Ingólfssjóðinn og hafa verið búinn að skrifa dómsmálaráðherra landsins, áður en Þjóðræknisfélagið tók málið að sér. Hann hefði gert það til þess að reyna að hreinsa Íslendinga af óorðinu, en sæi nú að hann hefði verið að gabba gefendur, eins og með féð væri farið. Kvað það ósk sína að hægt væri að fara með Ingólf heim til Íslands 1930. En Þjóðræknisfélagið væri ekki kristilegar hugsandi en svo, að það skelti skolleyrum við öllum bjargráða tilraununum.

Sigfús Halldórs frá Höfnum kvað ræðu Dr. Sig. Júl. Jóhannessonar ekkert annað en "sentimental" þvaður. Fyrir Ingólf hefði Þjóðræknisfélagið gert að minsta kosti alt sem sanngjarnt var að fara fram á að gert væri, með því að útvega honum lögmann, er um það hefði séð. Þó að Dr. Sig. Júl. Jóhannesson kallaði það ókristilegt að láta ekki Ingólf lausan, litu dómstólarnir öðru vísi á það mál. Minti ræða doktorsins sig að sumu leyti á hróp lýðsins forðum: Gef oss ekki þennan (Krist) lausan, heldur Barrabas. En hvað sem því liði, væri hjálpin sem um væri töluð Ingólfi til handa, með því að koma honum á vitfirringahæli, engin. Viðvíkjandi leifum varnarfjárs Ingólfs, lýsti hann Dr. Sig. Júl. Jóhannesson, ósanninda mann að því, að Þjóðræknisfélagið hefði dregið sér það fé. Í sambandi við flutning á Ingólfi heim til Íslands, skoraði hann á Dr. Sig. Júl. Jóhannesson, Hjálmar Bergmann lögfræðing og Jónas Pálsson, að lýsa því opinberlega yfir, að þeir væru fúsir til að ábyrgjast það sem af því hlytist, að Ingólfur væri fluttur til Íslands, ef skraf þeirra um það væri annað en meiningarleysa, áður en tilraun væri hafin í þá átt.

Einar P. Jónsson kvaðst hafa verið óánægður með ráðstöfun ársþingsins 1926 á Ingólfssjóðnum, en sú ráðstöfun er nú væri gerð í tillögunni, væri nær sinni skoðun.

Árni Eggertsson lögfræðingur tók það fram, að eftir að hafa íhugað mál Ingólfs frá öllum hliðum, væri hann þeirrar skoðunar, að honum væri happasælast að vera þar sem hann er komin að svo stöddu. Við mættum ekki gleyma því, að sem canadískir borgarar, yrðum við að skoða manninn dæmdan í lífstíðar fangelsi lögum samkvæmt. Íslendingum yrði nú sérstök eftirtekt veitt, fram að árinu 1930. Væri því mikils vert, að þeir létu ekki lítilsháttar skoðunamun á velferðamálum sínum, verða til þess að öðru vísi væri á það

litið en hingað til hefði verið gert. Óskaði hann að þeir heimsæktu ættjörðina sem bræður.

Jón Gillis gerði breytingartillögu og Dr. Sig. Júl. Jóhannesson studdi er svo hljóðar:

Samkvæmt fengnum upplýsingum, þá sjáum vér ekki, að vér getum eða höfum getað bætt kjör Ingólfs Ingólfssonar að nokkru leyti. En sökum þess, að það er ekki víst að það verði ætíð þannig, þá leggjum vér til, að þeirri bendingu forseta félagsins sé tekið, að sjóðurinn sé lagður á banka sem sérstakur sjóður og varið einungis Ingólfi Ingólfssyni til hjálpar.

Forseti kvað þessa tillögu ekki geta komið til greina með því, að hún væri að efni til hin sama og aðal tillagan. Lét hann þó, með leyfi þingsins, að þeirri beiðni tillögumanna að bera tillöguna upp. Var hún feld við atkvæða greiðsluna.

Bending kom frá Sigfúsi Halldórs frá Höfnum og Árna Eggertssyni, lögfræðingi að við síðustu orð aðaltillögunnar sem hljóðaði svo: að færa eftirstöðvar samskotafjársins á sérstökum lið í reikningum félagsins," sé bætt orðunum: "undir nafninu: Varnarsjóður Ingólfs Ingólfssonar." Veittu tillögumenn þá breytingu fúslega.

Var þá gengið til atkvæða um aðal tillöguna. Báðu fulltrúar deilda um leyfi til að nota atkvæðisrétt samkvæmt skírteinum sínum frá deildum, sem auðvitað var veitt. Féllu atkvæði þannig, að tillagan var samþykkt með 232 atkvæðum. Ekkert atkvæði var greitt á móti.

Þá var heillaóska símskeyti lesið af forseta frá Swedish Canadian League til Þjóðræknisfélagsins, er svo hljóðaði:

To the cnovention of the Icelandic Patriotic League, care of Rev. R. E. Kvaran, 796 Banning St., Winnipeg, Manitoba:—

Expressing our greetings to your convention with hopes of good results from same, we also desire to congratulate you upon your motion for a Scandinavian Home and want to assure you of our most sincere appreciation for your initiative.

Swedish Canadian League,
per Carl E. Rydberg, Sec'y.

Var skeytinu fagnað með lófaklappi.

Fundi frestað til klukkan 2 e. h.

Þingið kom saman klukkan 2 e. h. Fundargerð síðasta fundar lesin og samþykkt með bendingu um breytingu á orðalagi vissrar frásagnar.

Með því að þetta var á þriðja degi frá þingsetningu, fór nú fram stjórnarnefndarkosning fyrir næstkomandi ár, er þannig lauk:

Fyrir forseta voru útnefndir Sigfús Halldórs frá Höfnum og séra Jónas A. Sigurðsson. Hlaut séra Jónas A. Sigurðsson kosningu.

Fyrir vara-forseta voru útnefndir Sigfús Halldórs frá Höfnum og séra Ragnar E. Kvaran. Hinn fyrnefndi afsakaði sig og var því séra Ragnar E. Kvaran kosinn í einu hljóði.

Fyrir ritara voru útnefndir Stefán Einarsson og dr. Rögnvaldur Pétursson. Afsakaði hinn fyrnefndi sig svo dr. Rögnvaldur Pétursson var endurkosinn í einu hljóði.

Vararitari var endurkosinn í einu hljóði séra Rúnólfur Marteinsson.

Fjármálaritari endurkosinn Halldór S. Bardal.

Varafjármálaritari Stefán Einarsson.

Féhirðir endurkosinn Árni Eggertsson.

Varaféhirðir Bergþór E. Johnson.

Skjalavörður Ólafur S. Thorgeirsson.

Yfirskoðunarmenn reikninga félagsins voru kosnir B. B. Olson og W. Jóhannsson.

Nú var aftur tekið fyrir álit fræðslumála milliþinganefndarinnar er frá var horfið er skýrsla Árna Eggertssonar lögfræðings kom fyrir þingið. Álitið var rætt lið fyrir lið og var komið að 4. lið er því var frestað. Var sá liður samþykktur, einnig 5., 6., 7., 8. og 9. liður. En viðvíkjandi 9. lið álitsins, er fjallaði um skógræktarmálið, lagði Sigurgeir Sigvaldason til og Ari Magnússon studdi, að 5 manna milliþinganefnd sé skipuð til að

hafa það mál með höndum. Var það samþykkt. Í nefndina voru þessir skipaðir: séra Rúnólfur Marteinsson, B. E. Johnson, séra R. E. Kvaran, séra J. P. Sólmundsson, Sigfús Halldórs frá Höfnum.

Heimferðarmálið var næsta mál á dagskrá. Flutti formaður Heimfararnefndarinnar, J. J. Bildfell, all-langt mál um heimferðina 1930. Var hann ásamt dr. R. Péturssyni nýkominn úr ferð til Íslands. Gerði hann ítarlega grein fyrir störfum nefndarinnar eins og þeim var þá komið og sagði auk þess hinar beztu fréttir heiman að af horfum málsins. Var skýrslu hans, sem gefin var munnlega, en síðan hefir verið víða flutt og birt, tekið af þinginu með lófaklappi.

B. B. Olson lagði til og Guðjón Friðriksson studdi að formanni Heimfararnefndarinnar sé þakkað af þinginu fyrir hans góðu fréttir. Var það samþykkt með því að þingheimur stóð á fætur.

Ennfremur lagði Ásgeir Blöndahl til og B. B. Olson studdi, að skýrsla J. J. Bildfell sé viðtekin. Samþykkt.

Undir nýjum málum benti J. J. Bildfell á að tveir menn heima, þeir Einar H. Kvaran og dr. Guðm. Finnbogason ætluðu að gefa út safn af úrvalsritum vestur-íslenzkra rithöfunda og að þeir æsktu samvinnu við Þjóðræknisfélagið í því starfi. Var stjórnarnefnd Þjóðræknisfélagsins falið að kjósa nefnd manna hér til að vinna að þessu máli með þessum mönnum heima.

Forseti, séra R. E. Kvaran, tilkynnti þinginu að hann hefði fengið beiðni um að vísa á færann mann til þess að þýða nútíðar skáldskap íslenzkan á enska tungu. Hefir virðulegt útgáfufélag á Englandi ákveðið að gefa út slíka bók á þessu ári. Forseti kvaðst hafa bent á Mrs. Jakbínu Johnson sem hefði orðið vel við tilmælunum og myndi nú þessum þýðingum lokið. Var þessari frétt tekið með almennum fögnuði þingmanna.

Fundi frestað til klukkan 5 e. h.

Eftir þrjá-fjórðu stundar fundarhlé, tók þingið aftur til starfa klukkan 5 e. h.

Fundargerð síðasta fundar lesin og samþykkt.

Minntist Ásgeir I. Blöndahl á málið um þýðingar íslenzkra ljóða á enska tungu, er forseti hafði minnst á. Benti hann á, að sér fyndist betra að fleiri en einn ynnu að þessum þýðingum. Kvað hann þýðingar eftir Pál Bjarnason, Wynyard, til dæmis eftirtektaverðar fyrir vandvirkni.

Forseti kvaðst einungis hafa verið beðinn að benda á eina manneskju, er hefði þetta með höndum, og þætti sér líklegt að útgefendur hefðu þegar gert samning við Mrs. J. Johnson.

Þá var álit bókasafnsnefndar lesið upp af Þorsteini Gíslasyni, er svo hljóðar:

Við, sem settir vorum í nefnd til þess að athuga bókasafnsmál Þjóðræknisfélagsins, viljum leyfa oss að þakka þeim vinum félagsins sem gefið hafa bækur til safnsins á árinu. Mrs. Steinunn Líndal, Victoria, B. C., sem gaf því um 175 eintök sem nú er komið til skjalavarðar, og lestrarfélagið í Churchbridge, í gegnum hr. Magnús Hinriksson, bókasafn sitt. Þær bækur eru nú hjá deildinni "Snæfell" og í hennar vörzlum eins lengi og deildin æsk ir þess, en þó eign aðalfélagsins.

Vér vonum að margir fleiri vinir félagsins fylgi fordæmi þessara tilgreindu vina í framtíðinni.

Eins og sakir standa sjáum vér ekki ráðlegt, að petta safn, sem félagið á nú hér í bænum sé opnað til útláns fyrir félaga á þessu ári. Það eru enn tiltölulega fáar bækur í safninu sem almenningur sækir eftir til lesturs. Í framtíðinni vonum vér eftir að safnið aukist svo að bókum, að kringumstæður geri það mögulegt, að félagsmeðlimum sé gefinn kostur á að fá bækur þess til láns.

H. S. Bardal
T. J. Gíslason
J. J. Húnfjörð.

Var álitið samþykkt.

Þá var lesið upp þingnefndarálitið um löggildingu félagsins og lagabreytingar

þær er stjórnarnefndin lagði fyrir þingið. Urðu nokkrar umræður um álitið og var því að síðustu aftur vísað til nefndarinnar til frekari athugunar.

Annar liður í áliti þingnefndar í málinu um breytta tilhögun á starfi embættismanna, er frestað var frá 4. fundi, var því næst íhugaður. Fjallaði sá liður um kaup fjármálaritara. Gerði J. P. Sólmundsson þá breytingartillögu og Guðjón Friðriksson studdi, að í stað þess sem í þessum lið álitins standi, að fjármálaritara skuli greiddir $150.00 á ári, skuli koma, að stjórnarnefnd Þjóðræknisfélagsins sé falið að greiða fjármálaritara það sem hún skoði hæfilega þóknun fyrir starfið. Samþykkt.

Fundi frestað til klukkan 8.15 að kveldi.

* * *

Þingið kom saman kl. 8.15 e. h. — Fundargerð síðasta fundar lesin og samþykkt.

Séra Jónas A. Sigurðsson las upp álit það, um löggildingu og stjórnarskrárbreytingar, er vísað var til nefndarinnar á síðasta fundi, með þeim breytingum, er meirihluti nefndarmanna var samþykkur. Hljóðaði þá álitið svo:

Lagabreytingar og löggilding:

Nefndin í þessum málum leggur til að þingið samþykki eftirfylgjandi lagabreytingar á grundvallarlögum eða stjórnarskrá félagsins:

1. Að í staðinn fyrir *Stjórnarskrá* komi *Lög*.
2. Að við 13. grein laganna sé bætt: (Hér tillaga stjórnarnefndar óbreytt. —Sjá framar í fundargerðinni).
3. Að 20. grein sé breytt þannig: (Tillaga stjórnarnefndar óbreytt).
4. Að 21. grein sé breytt þannig: Tillaga stjórnarnefndar óbreytt, nema að umboðstala verði ekki 10 atkv. heldur 20 atkv.
5. Að 27. grein, sem er ný, sé á þessa leið: (Till. nefndar óbreytt).
6. Að sú grein sem nú er 27. grein verði 28. grein og við þá grein sé bætt: (Tillaga stjórnarnefndar óbreytt).
7. Að löggilding félagsins sé frestað að þessu sinni.

Á þingi í Winnipeg, 1. marz, 1929.

Jónas A. Sigurðsson
Th. Guðmundsson
Ásgeir I. Blöndahl
T. J. Gíslason
Bergthor E. Johnson
H. S. Bardal.

Ásm. P. Jóhannsson las þá næst upp og skýrði með nokkrum orðum álit minni hlutans í nefndum málum, er svo hljóðaði:

Minni hluta tillaga:

1. Að þingið feli stjórnarnefndinni að yfirfara grundvallarlögin eins og þau eru eða kunna að verða eftir þetta þing og enn á ný athugi vandlega hvort ekki sé enn nauðsyn á frekari lagfæringum eða viðbætir, áður en prentun á grundvallarlögunum sé framkvæmd.
2. Að umboðs atkvæðaréttur deilda, samanber 21. grein, falli úr.

A. P. Jóhannsson.

Um þessi tvö þingnefndarálit urðu talsverðar umræður.

Loks gerði Kristján Pálsson tillögu og Guðjón Friðriksson studdi, að meirihluta álitið sé samþykkt.

Sigfús Halldórs gerði breytingartillögu og Ari Magnússon studdi, að meirihluta álitið væri rætt lið fyrir lið. Samþykkt.

Voru 1., 2., og 3. liðir samþykktir. Viðvíkjandi 4. lið gerði Sigfús Halldórs frá Höfnum tillögu og Jón Stefánsson studdi, að liðurinn sé felldur. Var tillagan feld og 4. liður því samþykktur. 5. liður var samþykktur, en 6. liður var felldur. 7. liður var samþykktur, nema viðbótin við lagagreinina.

Um minnihlutaálitið féll atkvæðagreiðslan svo, að 1. liður var samþykktur. Annar liður komst ekki að eftir úrskurði forseta.

Þegar hér var komið tók hinn nýkosni forseti, séra Jónas A. Sigurðsson við

fundarstjórn. Var honum heilsað er hann tók sætið með lófaklappi af þingheimi.

Þá var og lagt til að fráfarandi forseta sé greint þakklætisatkvæði fyrir frámunalega vel unnið tveggja ára forsetastarf. Samþykkt með lófaklappi.

Forseti minntist nokkurra látinna félaga á árinu. Reis þingheimur úr sæti í samhyggðarskyni.

Séra Rúnólfur Marteinsson benti á að sér fyndist viðeigandi að Þjóðræknisfélagið gengist fyrir prentun á fyrirlestri þeim, er séra J. P. Sólmundsson flutti á þinginu.

Séra R. E. Kvaran lagði til og Friðrik Sveinsson studdi, að stjórnarnefnd reyni að sjá um að fyrirlesturinn komi fyrir almenningssjónir. Samþykkt.

Sigfús Halldórs frá Höfnum fór nokkrum orðum um vandkvæðin á því, að fá æskulýðinn til þess að lesa íslenzkt mál. Kvað hann áhrif Þjóðræknisfélagsins enn allt of lítil í þá átt. Æskunni yrði félagið að ná. Kirkjumálarig kvað hann stinga upp höfði of títt í þjóðræknismálunum sem öðrum málum Vestur-Íslendinga. Áleit hann íþróttir og söng einhlítasta ráðið til að hylla æskuna. Gerði hann að tillögu og Jón Stefánsson studdi, að þingið fæli stjórn Þjóðræknisfélagsins, að styðja að söngkennslu af ítrustu kröftum á árinu. Samþykkt.

J. J. Bildfell talaði nokkur orð viðvíkjandi því, að beina huga íslenzkrar æsku hér til Íslands. Kvað hann ýmsa vegi til þess. Eitt meðal annars væri, að fræða æskulýðinn um Ísland með myndum.

Þá var lagt til og samþykkt, að svara hinu bróðurlega skeyti frá Swedish Can. League.

Deildinni "Brúin" var og þakkað fyrir tilboðið að hafa næsta ársþing í Selkirk, hvort sem föng yrðu á því eða ekki.

Þegar hér var komið var hinn setti ritari þingsins, Stefán Einarsson, beðinn að lesa síðasta fundargerning. Var hann samþykktur.

Hafði nú þingið staðið yfir í þrjá daga og starfað bæði að degi og kveldi, nema kveld það er deildin "Frón" hélt hið ágæta mót sitt, er sagt hefir verið frá áður. Var eftirtektarvert hvað þingið var vel sótt, mátti heita húsfyllir á hverjum fundi. Hefir áhugi Íslendinga víst aldrei verið meiri fyrir málefnum Þjóðræknisfélagsins, en á þessu síðasta þingi, enda er starfssvið félagsins orðið víðtækara en nokkurs annars íslenzks félags vestanhafs, bæði inn á við og út á við.

Áður en þinginu var slitið og menn tókust í hendur að skilnaði, voru sungnir þjóðsöngvar ættjarðarinnar og fóstrunnar og ríkisins.

Þingi slitið.

Ragnar E. Kvaran, forseti.

Stefán Einarsson, skrifari þingsins.

Þjóðræknisfélagið

Var stofnað vorið 1919, í marz mánuði og er því ellefu ára gamalt. Það hefir þegar sýnt að það er ómissandi stofnun fyrir Vestur-Íslendinga. Félagatala þess er nú með því hæzta sem hún hefir verið. Árlega hafa því bæzt styrktarmenn og félagar og er það nú sem stendur sá félagsskapur sem beztrar aðstöðu nýtur í hérlendu þjóðlífi, til þess að láta sín að nokkru getið. Það er eina félagið í Vesturheimi, sem reynir að spenna út yfir allar mismunandi skoðanir íslenzkra manna og sameina þá um að auka frama þjóðflokksins í álfunni.

Væri félagið lagt niður í dag, yrði samskonar félag stofnað á morgun.

Um þrjú undanfarin ár hefir félagið verið að undirbúa hátíðaferð til Íslands, er farin verður á þessu sumri og er nú búið að gera flestar hinar nauðsynlegustu ráðstafanir henni viðkomandi, semja um flutning og verustað væntanlegra gesta, er heim kemur til Reykjavíkur, o. fl.. Verk þetta tókst það á hendur að beiðni Undirbúningsnefndar Alþingishátíðarinnar, og að því leyti hefir starfað í umboði þjóðarinnar heima að þessu verki.

Allir Íslendingar hér í álfu ættu að standa í félaginu. Ársgjaldið er aðeins einn dollar og fá félagsmenn Tímaritið ókeypis

Gangið í félagið og haldið tryggð við fólk yðar.

Bókasafn Þjóðræknisfélagsins

Íslendingar, þér, sem eigið safn af íslenzkum eða skandinavískum bókum, er þér annaðhvort eigi hafið lengur not af eða þér viljið koma fyrir á þeim stað, sem þær geta komið að notum, munið eftir bókasafni Þjóðræknisfélagsins. Safnið tekur með þökkum á móti öllum bókagjöfum stórum eða smáum. Lestrarfélög, sem einhverra orsaka vegna eru að leggjast niður gætu á engan hátt betur ráðstafað bókasöfnum sínum en gefa þau til Þjóðræknisfélagsins. Bækurnar verða varðveittar frá glötun og þeim ráðstafað, á þann hátt, sem þær geta komið að sem beztum notum, léðar háskólasöfnum, og þeim, sem eru að leggja fyrir sig að nema mál og sögu þjóðar vorrar eða hafðar á þeim stað þar sem öllum veitist frjáls aðgangur að þeim.

Þeir, sem kynnu að vilja styrkja félagið á þennan hátt, eru beðnir að skrifa félagsstjórninni eða auglýsinga umboðsmanni Tímaritsins,

A. Eggertsson,
766 Victor St., W'peg.

FJÁRHAGSSKÝRSLA

Féhirðis, Fjármalaritara

og Skjalavarðar

ÞJÓÐRÆKNISFÉLAGS ÍSLENDINGA
í VESTURHEIMI

yfir árið 1929.

Reikningur féhirðis

yfir tekjur og gjöld Þjóðræknisfélags Íslendinga í Vesturheimi fyrir tímabilið frá 22. Febr. 1929 til 22. Febr. 1930.

TEKJUR:

22. Febr. 1929:	Á Landsbanka Íslands	$ 107.38	
	Á Provincial Bank of Manitoba	3,317.55	
	Bankaávísan hjá féhirði	94.40	
22. Febr. 1930:	Frá fjármálar. H. S. Bardal	443 98	
	Frá skjalaverði O. S. Thorgeirsson	154.19	
	Fyrir "Selskinnu"-sjóð	2.00	
	Frá Ársæli Árnasyni, Reykjavík	16.00	
	Frá Árna Eggertson fyrir augl.	2,115.75	
	Sigfús Halldórs frá íþróttanefnd	47.30	
	Frá félaginu Sleipnir	3.81	
	Bankavextir	107.48	
			$ 6,409.34

GJÖLD:

22. Febr, 1930:	Kenslulaun í íslenzku	250.00	
	Ritstjóra og ritlaun	264.06	
	Fyrir prentun á 10. árg. Tímaritsins	603.00	
	Fyrir prentun á 11. árg. Tímaritsins	625:00	
	Umboðslaun á auglýsingum	528.94	
	Fundarsalsleiga, ársþings, og skógræktarfundar	50.00	
	Veizluhöld	122.85	
	A. G. Eggertson fyrir rannsókun á Íngólfs kringumstæðum	287.70	
	Fjármálaritaralaunin 1928-1929 og viðurkenning	200.00	
	Ferðakostnaður yfirskoðara	19.65	
	Jólagjöf til Mrs. Steinunnar Lindal	25.00	
	Ársþings auglýsingar	15.00	
	Prentkostnaður	60.75	
	Fyrir jólaspjöld, prentun og "Cuts"	89.59	
	Borgaður reikningur fyrir Sleipnir	6.93	
	Fyrir heiðursmedalíur	4.50	
	Fyrir ábirgðargjöld féhirðis og skjalav.	16.00	
	Eldsábirgðargjöld á bókum félagsins	15.00	
	Telegram og telephone	6.45	
	Víxilaun á ávísunum	45	
	Fjéhirðir fyrir frímerki og fl.	5.40	
	Á Landsbanka Íslands	58.34	
	Á Provincial Savings Bank	3,155.23	
			6,409.34

ÁRNI EGGERTSON

Yfirskoðað og rétt fundið, 24. Febr. 1930.
B. B. Olson, Walter Jóhannsson.
yfirskoðunarmenn.

Skýrsla fjármálaritara.

Borgað af félögum	$ 232.05		
" af deildum	250.72		
" af Th. Thorfinssyni (4 Tímar. net)	3.00		
Afhent féhirðir Á. E.			443 98
Borgað fyrir frímerki undir Tímaritið			29.29
" " " " bréf			11.50
" " peningavigslun			1.00
	485.77		485.77

H. S. BARDAL.

22. febr. 1930. Yfirskoðað og rétt fundið.
B. B. Olson, Walter Jóhannson, yfirskoðunarmenn.

Skýrsla skjalavarðar fyrir árið 1929.

Seld 98 eintök 10. árg.			$ 98.00
" 1 " 1.—10. árg.			6.00
" 1 " 1.—10. "			5.00
Sölulaun 40% af $109.00	$ 43.60		
History of Iceland, 133 eint. $1.50			199.50
Sölulaun skjalav. 25% af 266.00	66.50		
Burðargjald undir Tímritið	36.78		
" " "	3.43		
Umbúðapappír og garn	4.00		
Borgað til féhirðis	154.19		
	$ 308.50		$ 308.50

TÍMARITIÐ:

1. árg.	Óselt við árslok 1929	595 eint.	Seld 2	Gefin 3	Óseld 590
2. "	"	377 "	" 2	" 2	" 373
3. "	"	84 "	" 2	" 2	" 80
4. "	"	275 "	" 2	" 1	" 272
5. "	"	280 "	" 2	" 2	" 276
6. "	"	404 "	" 2	" 3	" 399
7. "	"	362 "	" 2	" 2	" 358
8. "	"	346 "	" 2	" 2	" 342
9. "	"	248 "	" 2	" 26	" 220
			18	43	2910

10. árg. Meðtekið frá Columbia Press		1500
Gefin heiðursfélögum, rithöfundum	27	
auglýsendum	103	
Seld á árinu	100	
Óseld hjá útsölumönnum 195 / " skjalaverði 360	555	
Til fjármálaritara	550	
Fróns	165	
	1500	1500

HISTORY OF ICELAND óseld við årsl. 1928 182 eint.

seld á árinu	133			
gefið	1			
A. Arnason	1			
hjá útsölum	16	151	hjá skjalav. 31	
			hjá útsölum. 16	47

SVIPLEIFTUR SAMTIÐARMANNA óseld við årsl. 1928 139 eint.
hjá skjalav. 139

Ólafur S. Thorgeirsson.

24. Febr. 1930. Yfirskoðað og rétt fundið.
B. B. Olson, Walter Jóhannson, yfirskoðunarmenn.

Yfirlit yfir sjóði félagsins.

BYGGINGARSJÓÐUR			
22. Febr. 1929:	Í sjóði		1014.72
27. Febr. 1929:	Fært yfir í Ingólfssjóð	989.45	
27. Febr. 1930:	Vextir		.88
28. Febr. 1930:	Í sjóði	26.15	
		1,015.60	1,015.60
22. Febr. 1930:	Í sjóð		26.15
INGÓLFSSJÓÐUR			
17. Febr. 1929:	Tekið úr byggingarsjóð		989.45
22. Marz 1929:	Borgað A. G. Eggertson	287.70	
22. Febr. 1930:	Bankavextir		24.56
	Afgangur í sjóði	726.31	
		1014.01	1,014.01
	Í sjóði		726.31
SELSKINNUSJÓÐUR			
22. Febr. 1929:	Í sjóði	97.59	
22. Febr. 1930	Borgað á árinu	2.00	
22. Febr. 1930	Bankavextir	3.42	
	Alls í sjóði		103.01
Skifting á sjóði félagsins:	Í byggingarsjóði	26.15	725.31
	Ingólfssjóði	726.31	

Skýrsla yfir eignir félagsins.

Tímarit I.—IX. 2910 eintök @ 50c.	145500	
40% frá	582.00	$ 873.00
X. 555 eintök @ 50c.	227.50	
40% frá	91.00	136.50
History of Iceland 31 eintök @ 2.00	62.00	
25% frá	15.40	46.50
Svipleiftur samtíðarmanna 139 eintök @ 1.50	208.50	
25% frá	52.12	156.38
Bókasafn, skápur, ritvél og fleira		235.00
Ársæll Árnason: skuld		201.37
Selskinnusjóður	103.01	
Félagssjóði	2359.10	3213.57
Sjóður félagsins: Á Landsbanka	58.34	
Provincial Savings Bank	3,155.23	3213.57

24. Febr. 1930. Yfirskoðað og rétt fundið.

B. B. Olson, Walter Johannson, yfirskoðunarmenn.